

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**ABDULLAH B. MÜBAREK'İN
DİVANINDA BEDİ SANATLARI**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
Dr. Ö r. Üyesi Hüseyin POLAT Hasan YAVUZ

MALATYA 2025

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ABDULLAH B. MÜBAREK'İN DİVANINDA BEDİ SANATLARI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜSEYİN POLAT

HAZIRLAYAN
HASAN YAVUZ

MALATYA 2025

ONUR SÖZÜ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin POLAT'ın danışmanlığında hazırladığım “*Abdullah b. Mübârek'in Divânında Bedî Sanatları*” başlıklı bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını onurumla doğrularım.

Hasan YAVUZ

Malatya-2025

ÖN SÖZ

Bütün övgüler âlemlerin sahibi olan yüce Allah'a mahsustur. Salât ve selam kendisine cevâmi' u'l-kelim özelliği verilen efendimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) olsun.

Câhiliye dönemi'nden günümüze kadar önemini yitirmeyen şiir, farklı amaçlarla sözlü olarak inşâd edilmiş, zamanla yazıya geçirilerek divanlar aracılığıyla gelecek nesillere aktarılmıştır. Bu şiir geleneği içerisinde, şiirlerini büyük ölçüde dinî gayelerle kaleme alan önemli şairlerden biri de Abdullâh b. Mübârek'tir. Onun, yetkin olduğu birçok ilmî alanla ilgili çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, divanı edebî sanatlar açısından kapsamlı bir incelemeye konu edilmemiştir. Bu eksikliğin giderilmesi hususunda yapılan çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, önemi, amacı, kapsamı, yöntemi, kullanılan kaynaklar ile İbn Mübârek hakkında yapılmış çalışmalar, yaşadığı dönemin sosyal, siyasal, ilmî ve kültürel yapısının genel bir değerlendirmesi üzerine durulmuştur. Birinci bölümde İbn Mübârek'in hayatı ve şahsiyeti; önemli hocaları ve öğrencileri; divanının içeriği, yapısı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise divanda yer alan şiirlerin konuları incelenmiş, şairin vermek istediği mesajlar analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde, lügat ve belâgat kaynakları esas alınarak divanda yer alan muhassinât-ı lafziyye ve muhassinât-ı mâneviyye kapsamındaki edebî sanatlar tespit edilmiştir. Her sanatın kavramsal ve terimsel tanımı yapıldıktan sonra, divandan örneklerle açıklamaları verilmiş ve şiirler tercüme edilerek ilgili sanatların oluşumu gösterilmiştir. Ayrıca bu sanatların kullanım amaçları ve kelama kattığı güzellikler açıklanmıştır. Çalışmanın sonunda elde edilen sonuçlar açıklanmıştır.

Bu çalışmanın başından sonuna kadar, derin ilmî birikimi ve rehberliğiyle katkı sunan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin POLAT'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez izleme komitesinde yer alarak yapıcı ve olumlu değerlendirmeleriyle çalışmanın olgunlaşmasına katkı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN'e ve Prof. Dr. Yusuf BATAR'a şükranlarımı arz ederim.

Ayrıca, tez savunmasında önemli değerlendirmeleriyle çalışmaya katkı sağlayan Prof. Dr. Ahmet TEKİN'e ve Doç. Dr. Halil AKÇAY'a teşekkür ederim. Tezin tashih sürecinde katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Abdurahman ECE'ye ve kıymetli hocam Doç. Dr. Mahsum TAŞ'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Tezimi okuyarak hata ve eksiklerin giderilmesinde destek olan kıymetli arkadaşlarım Dr. Hasan Hüseyin YEŞİL'e, Mahfuz OKUMUŞ'a ve kardeşim Osman YAVUZ'a da ayrı ayrı teşekkür ederim.

Son olarak, her türlü maddî ve manevî destekleriyle daima yanımda olan sevgili anne ve babama; yetişmemde emeği geçen tüm hocalarıma; tez sürecinin her aşamasında sabır ve anlayışla yanımda olan eşime ve sevgili çocuklarıma gönülden teşekkür ederim.

ÖZET

Abdullâh b. Mübârek, ilk Abbasî döneminin âlim, edip ve şairlerindedir. Tebeu't-tâbiînnin ileri gelenleri arasında yer alan İbn Mübârek şiir ile birlikte hadis, fıkıh, tefsir, tarih, nahiv ve dil bilimleri gibi alanlarında da öne çıkmıştır. Onun şiirleri hem içerik hem edebî sanatlar açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı İbn Mübârek'in divanındaki şiirlerde yer alan bedî sanatları tespit etmek, bu sanatların sözün estetik yapısına kattığı değerleri ve taşıdıkları anlamları açıklamaktır. Bu doğrultuda divanda yer alan şiirlerin konuları belirlenmiş ve bu konuların işleniş biçimleri değerlendirilmiştir. Araştırmada belâgatın temel klasik kaynaklarına ve modern eserlere başvurulmuş; bedî sanatları tespit edilerek ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmiştir. Divan, birçok çalışmaya konu olmasına rağmen edebî sanatlar açısından dikkate değer bir şekilde incelenmemiştir. Bu nedenle, söz konusu divanın bedî sanatları bakımından ele alınması önemli görülmüştür.

İbn Mübârek'in, şiirlerinde kullandığı bedî sanatlarında tekellüften kaçındığı görülmektedir. Şair, gereksiz süslemelerden uzak, sade bir dil ve anlaşılır bir üslupla muhatabına iletmek istediği mesajı aktarmaya çalışmıştır. Şiirleri, hayatın gerçekleriyle iç içe olup yaşanmışlıklara dayandığı için hala güncelliğini korumaktadır. İbn Mübârek, şiir yoluyla insanları kötülüklerden sakındırmış ve erdemli bir yaşama davet etmiştir. Nazik ve mütevazı kişiliğiyle tanınan şair, yanlış ve sapkın olarak gördüğü kişi veya mezhepleri eleştirirken sert ve açık bir üslup kullanmaktan çekinmemiştir.

Anahtar sözcükler: Arap Dili ve Belagatı, Şiir, İbnu'l-Mübârek, Divan, Bedî.

ABSTRACT

Abdullāh b. al-Mubārak was a prominent scholar, man of letters, and poet of the early Abbasid period. Regarded as one of the leading figures of the Tābi' al-Tābi'īn generation, Ibn al-Mubārak distinguished himself not only in poetry but also in various Islamic sciences such as ḥadīth, fiqh, tafsīr, history, grammar, and linguistics. His poems are of particular significance in terms of both content and rhetorical artistry.

Accordingly, this study aims to identify the badī' (rhetorical embellishments) employed in his Dīwān, and to analyze the aesthetic and semantic values these devices contribute to the poetic structure. To achieve this, the themes of the poems in the Dīwān have been classified, and the manner in which these themes are treated has been evaluated. The research draws upon foundational classical sources of Arabic rhetoric as well as contemporary studies. The badī' devices found in the text have been identified and subjected to a detailed rhetorical analysis.

Although Ibn al-Mubārak's Dīwān has been the focus of multiple academic studies, its rhetorical dimensions have not been examined in sufficient depth. Therefore, this study considers the exploration of his poetic style from the perspective of badī' arts to be both necessary and valuable.

The analysis reveals that Ibn al-Mubārak consciously avoids artificiality in his use of rhetorical ornamentation. His poetry is characterized by a simple and accessible language, through which he seeks to convey his intended messages with clarity. Grounded in real-life experiences and moral reflection, his verses retain their relevance today. Through poetry, Ibn al-Mubārak sought to dissuade people from immoral behavior and to guide them toward a virtuous life. Though known for his gentle and humble nature, the poet did not hesitate to adopt a direct and stern tone when criticizing individuals or sects he considered misguided or deviant.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Poetry, Ibn al-Mubārak, Dīwān, Badī'

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	i
ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. Aştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı.....	1
2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	2
3. Araştırmanın Kaynakları.....	3
4. İbn Mübârek ve Dîvânı Üzerine Yapılmış Çalışmalar.....	4
5. İbn Mübârek'in Yaşadığı Dönemin Genel Bir Değerlendirmesi.....	6
5.1. Siyasi Durum.....	6
5.2. Sosyal Durum.....	11
5.3. İlmî ve Kültürel Durum.....	14
5.4. Merv Şehri.....	18
BİRİNCİ BÖLÜM.....	21
ABDULLAH B. MÜBÂREK'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ, HOCALARI, ÖĞRENCİLERİ VE ESERLERİ.....	21
1.1. Hayatı.....	21
1.1.1. Adı, Nesebi ve Künyesi.....	21
1.1.2. Doğum Yeri, Tarihi ve Ailesi.....	21
1.1.3. Vefatı.....	23
1.1.4. Âlimlerin Onun Hakkında Söyledikleri.....	23
1.2. Kişiliği.....	24
1.2.1. İlmî Kişiliği.....	25
1.2.2. Ahlâkî Kişiliği.....	36
1.3. Hocaları.....	50
1.4. Öğrencileri.....	56
1.5. Eserleri.....	59
İKİNCİ BÖLÜM.....	62
KONULARI AÇISINDAN ABDULLAH B. MÜBÂREK'İN DÎVÂNI.....	62
2.1. İhlâs.....	63
2.2. İlim.....	64
2.3. Çalışmak.....	67
2.4. Takva.....	68
2.5. Cömertlik.....	69
2.6. Kanaat.....	70
2.7. Cihâd.....	73

2.8. Hayâ	74
2.9. Sabır	75
2.10. İtaate Dâvet.....	76
2.11. liderlik.....	78
2.12. Dili Muhafaza	79
2.13. Tecessüs.....	80
2.14. Hased	81
2.15. Dünyayı Yerme.....	82
2.16. Ölüm.....	83
2.17. Mersiye.....	86
2.18. Medih	87
2.19. Hiciv.....	89
2.20. Gazel.....	91
2.21. Şehir	91
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	93
ABDULLÂH B. MÜBÂREK'İN DÎVÂNINDA MÜHASSİNÂT	93
3. 1. Belâgat İlminin Tarihî Seyri	93
3.1.1. Fesâhat.....	96
3.1.2. Belâgat	98
3.1.3. Bedî'	100
3.2. Muhassinât-i Lâfzîyenin Kısımları	102
3.2.1. Hüsnü'l-ibtida (حُسْنُ الْإِبْتِدَاءِ)	102
3.2.2. Hüsnü'l-intiha (حُسْنُ الْإِنْتِهَاءِ)	104
3.2.3. Cinâs (الجناس)	106
3.2.4. Reddü'l-acüz ale's-sadr (رَدُّ الْعُجْزِ عَلَى الصُّدْرِ)	127
3.2.5. Tensîku's-sifat (تنسيق الصفات)	132
3.2.6. Terdîd (الترديد)	134
3.2.7. İktibâs (اَلْقِتْبَاس)	136
3.2.8. Akd (العُقْد)	139
3.2.9. Telmîh (التلميح)	140
3.2.10. Müvâzene (الموازنة)	142
3.2.11. Lüzumu Mâ Lâ Yelzem (لزوم ما يلزم)	144

3.2.12. İbdâ‘ (الإبداع).....	148
3.2.13. İktifâ‘ (الكتِّفَاءُ).....	150
3.3. Muhassinât-ı Ma‘neviyyenin Kısımları	152
3.3.1. Mezhebi'l-keîâmî (المذهب الكلامي).....	152
3.3.2. Mutâbaka (المطابقة)	154
3.3.3. Mukâbele (المقابلة).....	158
3.3.4. Mürâ‘âtü'n-Nazir (مُراعاة النَّظِير).....	161
3.3.5. İrsâd (الإرصاد)	164
3.3.6. Mübâlağa (المبالغة).....	166
3.3.7. Tecrîd (التجريد).....	168
3.3.8. İ'tirâz (الغتراض)	171
3.3.9. İltifât (اللتفات).....	174
3.3.10. İftinân (الفتنان).....	177
3.3.11. Müşâkele (المشاكلة).....	179
3.3.12. Lef'ü Neşr (اللف والنشر).....	182
3.3.13. Cem‘ (الجمع)	187
3.3.14. Tefrîk (التفريق).....	188
3.3.15. Taksîm (التقسيم)	189
3.3.16. Cem‘ maa't-Tefrîk (الجمع مع التفريق).....	194
3.3.17. İhtirâs (الاحتراس).....	195
3.3.18. İrdâf (الإرداف).....	198
3.3.19. Ta'dîd (التعديد)	199
3.3.20. Mugâyere (المغايِرة).....	202
3.3.21. İstithbâ‘ (الستتباع).....	205

3.3.22. İstisnâ (الستثنى).....	207
3.3.23. Te'kîdü'z-Zem bi Mâ Yüşbihü' l-Medh (تَكْوِيدُ الزَّمِّ بِمَا يُشْبِهُهُ الْمَدْح)	209
3.3.24. Tefvît (أَلْت.فَوَيْت).....	211
3.3.25. İrsâli'l-Mesel (إرسال المثل).....	213
SONUÇ	218
KAYNAKLAR	220

GİRİŞ

1. Aştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Düşünme ve düşündüğünü dil veya yazı ile ifade etme yeteneği, insanoğlunu diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerden biridir. Bu özellik ona insanlığın atası olan Âdem'e (a.s.) ruhun üfürülmesiyle verilmiş ve tarihi süreç içerisinde gelişerek gönümüze ulaşmıştır. Dolayısıyla insanoğlu kadim zamandan itibaren meramını beyan etmek için manzûm ve mensûr kelimeleri kullanmıştır. Manzûm kelimeleri tekniği olan şiirin Araplardaki varlığı eskilere dayanmaktadır. Gerek sosyal gerekse de siyasal ve kültürel bir belge niteliği taşıyan şiir, onları anlamının bir vasıtasıdır. Çünkü Araplar toplumun değer yargılarını, yaşam biçimini, savaşlarda gösterilen cesaret ve kahramanlıklarla ilgili duygu ve düşüncelerini şiir ile aktarmışlardır. Zamanla onların şiir ve kasideleri incelemeye tabi tutularak çalışmalara konu edilmiş ve bazen de şiir divânları adıyla bir araya getirilmiştir.

Hicrî 118-181 yılları arasında yaşamış olan Abdullah b. Mübârek, davranışları ile içinde bulunduğu toplumu etkilemiş, öğütleri ile onları yönlendirmeye çalışmış etkili bir şahsiyettir. Farklı ilmî alanlarda eserleri bulunan İbn Mübârek, küçük yaşlardan itibaren şiir ile ilgilenmiştir. Kendisi şiirlerini bizzat bir divânda toplamışsa da bu divân ne yazık ki gönümüze ulaşamamıştır. Daha sonra Mücâhit Mustafa Behcet, farklı kaynaklarda dağınık bulunan şiirlerini bir araya getirerek incelemiş ve “*Divânu'l-İmâmi'l-Mücahid*” başlığı ile yayınlamıştır. İbn Mübârek, şiirlerinde farklı temalar işlemiş, ancak neredeyse tamamında dinî hassasiyeti gözetmiştir. Ayrıca yaşadığı zahidâne hayatın yansımaları şiirlerinde bariz bir şekilde görülmektedir.

İbn Mübârek'in hayatı ve söz sahibi olduğu ilimler hakkında azımsanmayacak ölçüde çalışmalar bulunmaktadır. Fakat onun edebî kişiliği ve şiirleri ile ilgili kapsamlı ve müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Aslında Abdullah b. Mübârek denilince ilk etapta zihinlere tasavvufî kişiliği veya hadisteki birikimi akla gelmektedir. Oysa İbn Mübârek, birçok alanda otorite bir şahsiyettir. Özellikle onun edebî kişiliği ve divânı üzerinde bir tez düzeyinde çalışılmamış olması bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu sebeple İbn Mübârek'in edebî kişiliğinin ve şiirlerinin akademik düzeyde çalışılması önem arz etmektedir. Bu çalışma ile onun gizli kalan dil yönünün bir nebze de olsa aydınlatılması ve daha sonra yapılacak çalışmalara önayak olması amaçlanmaktadır. Söz konusu divânın belâğî yönlerinin tümünün bir çalışmaya sığdırılmasının mümkün

olmadığından dolayı sadece İbn Mübârek'in "bedî" sanatlarının tespiti ve incelenmesi uygun görülmüştür.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmamız İbn Mübârek'in divânında bulunan şiirlerinin temalarını, belâğî yönden bedî' sanatlarının tespiti ve kullanım amaçlarını konu edinmektedir. Yaşadığı zorlukların ve onu çevreleyen koşulların kişiliğini etkilemesi ve şekillendirmesi kaçınılmazdır. İçinde yaşadığı zaman ve mekân, gerçekleştirdiği yolculuklar ve çevresindeki siyasî, içtimaî ve iktisadî şartlardan etkilenmiş olması tabiidir. Sonuç olarak bu gibi durumlar onun karakterinin biçimlenmesinde etkin rol oynamıştır. Bir şairin veya yazarın eserleri onun ilmi ve kültürel birikimi hakkında kıymetli bilgiler vereceği gibi onun biyografisi de ona ait şiirlerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmakta ve katkı sunmaktadır. Çünkü "O şiirlerini ne zaman, niçin ve kimin için yazdığı" gibi bazı soruların cevapları da hayat hikâyesinde saklı olması muhtemeldir. Dolayısıyla İbn Mübârek'in edebî kişiliğinin ve şiirlerinin iyi anlaşılması için onun hayatının incelenmesi de önem arz etmektedir. Zikredilen sebeplerden dolayı onun hayatı, kişiliği, telif ettiği eserler de incelenmiştir.

Çalışma konusu belirledikten sonra literatür taraması yapılmış, tespit edilen meteryaller toplanarak araştırmaya yönelik gerekli altyapı oluşturulmuştur. Daha önce toplanan veriler tasnife tabi tutulmuş, yöntem ve üslup açısından çalışmamıza katkısı olacak gerek tezler gerek makaleler incelenmiştir.

İlk olarak, şairi tanımaya yönelik yapılan veri taraması sonucunda elde edilen bilgiler düzenli ve sistematik bir şekilde işlenerek çalışmanın birinci bölümü oluşturulmuştur.

İkinci bölümde, divanda yer alan şiirlerin temaları tespit edilmiş ve bu temalar çeşitli açılardan incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, şiirlerde yer alan bedî' sanatlarının lügat analizini gerçekleştirmek amacıyla klasik mu'cemlere başvurulmuştur. Temel belâgat kaynaklarından faydalanılarak her bir bedî' sanatının terimsel tanımı yapılmış; sanatın daha iyi anlaşılabilmesi için ilgili kaynaklardan delil niteliği taşıyan beyit örneklerine yer verilmiştir.

Devamında, İbn Mübarek'in divanında geçen bedî' sanatlarını içeren beyitler tercüme edilmiş; her bir sanatın şiire kattığı güzellik açıklanmış ve ilgili sanatın kullanılış amacı değerlendirilmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmanın kaynakları, çalışmayı oluşturan bölümler açısından farklılık göstermektedir. Bundan dolayı referans olarak alınan kaynaklar bölümlere göre farklı değerlendirilmeye tabi tutulmuştur: Abdullah b. Mübârek'in hayatı, kişiliği ve ilmî yönünün ele alındığı birinci bölüm, divanın konuları içeren ikinci bölüm ile içinde bulunduğu sosyal, siyasal ve kültürel ortamın incelendiği giriş kısmının temel kaynaklarını; biyografik, ansiklopedik ve tarihî eserler oluşturmaktadır. Söz konusu şahsiyetin yaşadığı zaman dilimi, hadis ilminin tedvin edildiği, mezhepleri günümüze ulaşan dört fıkıh imamının, mezhepleri günümüze ulaşamayan diğer müctehid fakihlerin yaşadığı erken döneme denk gelmektedir. Bu sebeple günümüze ulaşan Arapça en eski tabakat ve tarih kitaplarının neredeyse tümü onun hayatını az veya çok içermektedir. Onun hayatı, hocaları, öğrencileri ve eserleri araştırılırken daha çok İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabâkâtu'l-kübrâ*, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin (ö. 276/889) *'Uyûnu'l-ahbâr* ile *el-İmâmetu ve's-siyase*, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Medîneti Dimaşk*, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zemân*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, İbn Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) *el-Fihrist*, İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târîh*, Kâtip Çelebî'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*, Mizzî'nin (ö. 600/1203) *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, Ebü's-Safâ es-Safedî'nin (ö. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-vefiyat*, Vâkidî'nin (ö. 207/823) *Kitâbu'l-Meğâzî*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm'ı*, *Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl'ı* ve *el-İber fi haberi men gaber*, Ziriklî'nin (1893-1976) *el-A'lâm* adlı kaynaklara başvurulmuştur. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden de istifade edilmiştir.

Muhassinât-ı mâneviyye ve muhassinât-ı lafziyye başlıklı bölümlerde, divanda tespit edilen edebî sanatların lügat açısından anlaşılabilmesi için Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-'Ayn*, Cevherî'nin (ö. 400/1009) *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, İbn Fârîs'in (ö. 395/1004) *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311)

Lisânü'l-'Arab ve Ahmed Muhtâr'ın (ö. 2003) *Mu'cemü'l-Luġati'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsıra* adlı eserlerine başvurulmuştur. Söz konusu edebî sanatlar belâgat açısından tahlil edilirken veya onlarla ilgili malûmat verilirken ya da bunlar istişhad için getirilip divândaki şiir beyitleri tercüme edilirken daha çok Seyyid Şerîf Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Kitâbü't-ta'rîfât*, Ahmed Matlûb'un (ö. 1440/2018) *Mu'cemü'l-Mustalahâti'l-Belagiyye ve Tatavvuruhâ*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Esâsu'l-belâġa*, Ebû İshâk İsferyânî'nin (ö. 945/1538), *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, Kazvî'nin (ö. 739/1338) *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâġa*, Ebû Hilâl el-Askerî'nin (ö. 400/1009) *Kitâbü's-Sinâ'ateyn*, Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm*, Nüveyrî'nin (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, Sübkî'nin (ö. 773/1372) *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, Desûkî'nin (ö. 1230/181) *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasari'l-maânî*, İbnü'l-Mu'tez'in (ö. 296/908) *el-Bedî' fî'l-Bedî'* ve İbn Hicce'nin (ö. 837/1434) *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb adılı eserlere* müracaat edilmiş ve ayrıca daha önce zikredilen mu'cemlerden de istifade edilmiştir. Bunun yanında modern dönemde yazılan belâgat kitaplarından Habenneke el-Meydânî'in (ö. 1978) *el-Belagetü'l-'Arabiye*, Şevki Dayf'ın *Tarihu'l-Edebi'l-'Arab*, İbrahim Mahmûd Allân'nın *el-Bedî' fî'l-Kur'ân Envâuhû ve Vezâifü*, Ali Bulut'un *Belâgat Terimleri Sözlüğü ve Bedî ilmi* gibi kitaplardan istifade edilmiştir.

4. İbn Mübârek ve Dîvânı Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Abdullah b. Mübârek'in hayatını konu edinen birçok çalışma olsa da onun divânı üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Arapça klasik kitaplarda hayatı üzerinde müstakil çalışmalar bulunmasa da ünlü şahısların hayatını içeren Târîhu Bağdât ve Târîhu Dîmaşk gibi biyografî ve tabakat kitaplarında hayatı kısmî rivayetler ile geniş bir şekilde ele alınmıştır. Yakın dönemde, hem İbn Mübarek hem de divanıyla ilgili yapılmış akademik çalışmalar aşağıda sıralanmıştır.

Kitaplar

1. Mustafa Behcet'in İbn Mübârek'e ait şiirleri farklı kaynaklardan bir araya getirip derlediği *Dîvânü'l-İmâmi'l-Mücâhid İbni'l-Mübârek*, (Riyad:Mektebetü'l-Melik Fehd, 2011).

2. Muhammed b. Abdurrahim'in tahkik ettiği *Dîvânü Abdillâh bini'l-Mübârek el-İmâmi'l-Fakîh ve'l-Mücâhidi'l-Kebîr ve'l-Âlimi ş-Şucâ'*, (Beyrût: Dâru Kuteybe, 2000).

3. Muhammed Osman Cemal'in kaleme aldığı *Abdullah binü'l-Mübârek el-İmâmü'l-Kudve* (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1997). Osman Cemal bu eserde onun fikhî yönü ile birlikte hayatını ve diğer ilmi alanlardaki kişiliğini incelemiştir.

4. Saîd b. Muhammed Buhârî; *el-İmam Abdullah binü'l-Mübârek el-Mühadissü'n-Nâkıd*. (Riyad: Mektebetü'r-Reşad, ts.)

5. Mahmud Abdulhâlim, *el-İmâmu'r-Rabbânî'z-Zâhid Abdullah binü'l-Mübârek*, (Kahire: Dâru'l Me'ârif, ts.)

6. İbrahim Ahmed ed-Dûrî, *el-İmâmü'l-Hafız Abdullah binü'l-Mübârek*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.)

Tezler

1. Abdulkerim Abdulaziz Abdulkerim el-Cibrîn'in yüksekisans tezi olarak yazdığı *eş-Şi'ru fi'l-asri'l-'Abâsî'l-evvel* (Ezher Üniversitesi 1975). İlgili çalışma İbn Mübârek'in şiirlerini belâgat ve nakd açısından ele almıştır.

2. Velîd Ahmed Müsâ'ade'nin yüksekisans tezi olarak çalıştığı *Abdullah binü'l-Mübârek ve'l-Mâ'ânî't-terbevî fi's-Şi'rih* (Yermûk Üniversitesi Eğitim Fakültesi 1997).

3. Hamdi Türkoğlu'nun doktora tezi olarak çalıştığı *Abdullah b. el-Mübârek ve Hadîs ilmindeki yeri* (Bayburt Üniversitesi, 2019).

4. İbrahim Şimşek'in yüksekisans tezi olarak çalıştığı *Abdullah b. Mübârek'in Kitabu'z-Zühd ve Buhârî'nin Kitabu'r-Rikâk bölümlerinin mukayesesi ve tefsir ilmi açısından değerlendirilmesi*, (Ordu Üniversitesi, 2018).

6. Hümeyra Öztürk'ün yüksekisans tezi olarak çalıştığı "*Abdullah b. Mübârek'in Zühd anlayışı*", (Yalova Üniversitesi, 2019)

Makaleler

1. Virdu Muhammedî Mukavi 'Azab'ın 'Âlemü'l-kütüpte yayınlanan makalesi: *Dîvânu'l-İmâm Abdillâh binü'l-Mübârek* (4. Sayı, Mayıs-Haziran 1999).

2. Virdu Muhammedî Mukavi 'Azab'ın Ma'rife mecellesinde yayınlanan makalesi *Vakfetün maâ Dîvâni'l-İmâm Abdillâh binü'l-Mübârek* (Sayı 93, Şubat 2003).

3. Ömer Hamdan'ın Mecelletu afâki's-sekâfeti ve't-turas dergisinde yayınlanan *el-Va'yu'l-cihâdî fi's-Şi'ri Abdillâh binü'l-Mübârek*, (Dubai: Sayı 49, 2005) adlı makalesi.

4. Muhammed Said Ramazan el-Butî'nin *Şahsiyatün Evkafetnî adlı* risalesi (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 20011)

5. Ahmed Kartal'ın “*Abbâsîler Döneminde Türk Dilli Bir Şâir: Abdullah b. Mübârek*” adlı makalesi.

Söz konusu çalışmalara bakıldığında bu çalışmalar, genellikle İbn Mübarek'in hadis, fıkıh, zühd, tasavvufi ve örnekliği gibi edebi yönü dışındaki dini alanlarla ilgilidir. Dil ile ilgili olan çalışmaların bir kısmı dinvanının tahkiki, bazıları da divanın değerlendirmesi şeklinde olmaktadır. Elimize ulaşamayan bir tanesi de belagat ve eleştiri açısından incelenmeye tabi tutulmuştur. Son olarak Ahmed Kartal'ın “*Abbâsîler Döneminde Türk Dilli Bir Şâir: Abdullah b. Mübârek*” adlı makalesi ise İbn Mübarek'in divânında bulunan şiir konularından bir kısmını incelemiştir.

5. İbn Mübârek'in Yaşadığı Dönemin Genel Bir Değerlendirmesi

İbn Mübarek'i doğru bir şekilde anlayabilmek için, onun yaşadığı dönemin siyasî, ilmî ve sosyal yapısını incelemek önem arz etmektedir. Özellikle hicrî ikinci yüzyılın ilk çeyreğinden başlayıp son çeyreğini de kapsayan zaman diliminin detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, İbn Mübarek'in doğup büyüdüğü, bereketli topraklara sahip Mâverâünnehir ¹ bölgesinde önemli bir konuma sahip olan Merv şehrinin de doğru bir şekilde anlaşılması önemlidir. İlk olarak, dönemin siyasî durumu içinde meydana gelen başlıca olaylarla birlikte ele alınacaktır. Ardından, dönemin sosyal yapısının öne çıkan önemli özellikleri açıklanacaktır. Son olarak ise, dönemin ilmî ve kültürel düzeyinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

5.1. Siyasi Durum

Hicrî 118 ile 181 yılları arasında yaşayan Abdullah b. Mübarek'in hayatı, Emevîlerin onuncu halifesi Hişam b. Abdülmelik (ö. 125/743) ² ile Abbasîlerin beşinci halifesi Hârûnürreşîd'e (ö. 193/809) dönmelerine denk gelmiştir.³ Hayatının 14 yılı, Emevî Halifeleri Hişam b. Abdülmelik, Velid b. Yezid (ö. 126/744), Yezid b. Velid (ö. 126/744), İbrahim b. Velid (ö. 132/750) ve Mervan b. Muhammed (ö. 132/750) dönemlerinde olmuştur. Kalan 49 yılı ise Abbasi halifelerden Abdullah b. Muhammed

¹Mâverâünnehir Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye İslâm tarihçi ve coğrafyacıları tarafından verilen adıdır. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1995), 5/45; Osman Gazi Özgüdenli, “Mâverâünnehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/28/17.

² Muhammed Ferîd Beg, *Târîh-i Devleti'l-'Aliyyei'l-'Usmâniyye*, thk. İhsan Hakî (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1981), 36.

³ Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, thk. Alî Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 9/376.

es-Seffâh (ö. 136/754), Ebû Cafer el-Mansûr (ö. 158/775), Muhammed el-Mehdî (ö. 169/785), Musâ el-Hâdî (ö. 170/786), Hârûnürreşid olmak üzere toplam olarak 10 halifenin idaresine tekabül etmektedir. Onun 63 yıllık ömrü, Emevîlerin duraklama ve çöküş dönemine, Abbasilerin ise kuruluş ve en parlak yıllarına denk gelmiştir.

Daha önce hilâfetin intikâli şura kararına bağlı iken ilk halifenin yönetimi, oğlu Yezid'e devretmesi artık hilâfetin babadan oğula geçmesi veya Emevî ailesine mensup kişilerde kalması durumu halkın bir kısmı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İlk halifenin izlediği hikmetli politika sayesinde siyasi birlik sağlanmış ve karışıklıkların ortaya çıkması önlenmiştir. Ama ondan sonra farklı nedenlerden dolayı Emevî yönetimine karşı zaman zaman ayaklanmalar meydana gelmiş ve İslam ümmetinde onarılamaz bazı yaralar açmıştır. Bu nedenle İbn Mübârek çocukluğunda çalkantılı ve hareketli bir döneme tanık olmuştur.⁴ En geniş sınırlara ulaşmış olan halife Hişam b. Velîd'in ölümünden sonra hilâfet eski gücünü artık yavaş yavaş kaybetmiş, cihâd hareketleri azalmıştır. Bu süreçte Abbasiler ise otoriteye karşı ayaklanarak Emevîlerden birçok kişiyi öldürdükten sonra hilâfeti ele geçirmişlerdir.⁵

Emevîlerin yönetiminde birçok siyasi olaylar meydana gelmiştir; h. 48, 53-57 ve 98 yıllarında üç kez İstanbul kuşatılmıştır. İkinci kuşatma tam 5 yıl devam etmesine rağmen şehir fethedilememiştir.⁶

Hicrî 60 yılında Hz. Hüseyin 145 adamıyla birlikte şehit edilmiş ve ailesi de esir düşmüştür.⁷ Bu elim hadise, Emevîlerden nefret edilmesine ve daha sonra birçok başkaldırıya sebep olmuştur. Bunun ardından Medineliler Abdullah b. Mutî'ye, Mekkeliler de Abdullah b. Zübeyr'e biat ederek Yezid'e olan biatlarını bozmuşlardır. Yezid, orduya Medine'yi kuşatma emrini vermiş ve tarihte Harre vakası diye anılan savaşta birçok Medineli öldürülmüştür.⁸ Sonra zulmü ile meşhur olan Haccac b. Yusuf yedi ay boyunca Mekke'yi kuşatarak sonunda İbn Zübeyr'i öldürmüştür.⁹

⁴ Muhammed Osmân Cemâl, *Abdullah binü'l-Mübârek el-İmâmü'l-Kudve* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1998), 14; İslam Araştırmaları Komisyonu, *İslam tarihi : Peygamber efendimiz (s.a.v.) doğumundan-günümüze* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012), 1/205.

⁵ Ebû'l-Fidâ 'İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmühsin (Dâru Hacer, 2003), 13/159.

⁶ İslam Araştırmaları Komisyonu, *İslam tarihi I*, (İstanbul: Beka Yayıncılık 2012)1/203, 207, 208, 226.

⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1964), 5/389.

⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/39-310.

⁹ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdusselam Tedmîrî (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1997), 3/404-405.

Hakka ve adalete bağlılığı ile tanınan Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali de geçmişte ailesine yapılan zulümlerin yanı sıra halkın, ailesinin ve kendisinin Hişam b. Abdulmelik ve valilerinden gördüğü hakaret vb. sebeplerden dolayı Emevî otoritesine başkaldırmış ve çıkan çatışmada hicrî 121'de yaralandıktan sonra ölmüştür.¹⁰ Her ne kadar Zeyd b. Ali'inin bu başkaldırısı başarılı olmamışsa da bu olay, zamanla Emevîlere karşı başka isyanları tetiklemiştir.¹¹ Halife Velid b. Yezid b. Abdulmelik, daha önce Babası Zeyd b. Ali'nin öldürülmesinden dolayı Horâsân'a giderek kendisine karşı çıkan Hz. Ali'nin torunlarından Yahya b. Zeyd b. Ali'yi orada öldürmüştür. Bu olay Emevî ailesine duyulan nefreti daha da artmıştır.¹²

Hal ve hareketleriyle Ömer b. Abdülaziz'e (ö. 101/720) benzeyen salih dindar ve dürüst bir karaktere sahip olan Yezid b. Velid, dine saygı göstermeyen, haramlara dalmaktan çekinmeyen hatta küfürle itham edilen halife Velid'i öldürtüp yerine geçmiştir.¹³ Hicrî 126'da kardeşi İbrahim b. Velid'e tahtı bırakmıştır.¹⁴ Üç veya dört ay halifelik yaptıktan sonra Ermenistan valisi Mervan b. Muhammed bir orduyla gelmiş ve İbrahim'in ordusunu yenerek onu hilâfetten azletmiştir.¹⁵

Mervan b. Muhammed b. Mervan b. Hakem Emevî ailesinin son halifesi olarak hicrî 72'de el-Cezire bölgesinde dünyaya geldi. Cesur, düşmadan korkmayan, zorluklara kaşı çok sabreden bir karaktere sahip olan Mervan, kahramanlık ve dehasıyla ünlüydü. Kendisi büyük şehirlerde valilik yapmış Kayravan bölgesindeki Konya'yı fethetmiştir.¹⁶ Daha sonra Mâverâünnehir'de Ebu Müslim Horâsânî'nin önderliğinde meydana gelen isyanlara karşı koyan Mervan, başarılı olamamış ve vilayetleri tek tek

¹⁰ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 7/160.

¹¹ Ali Muhammed Muhammed es-Sallabî, *ed-Devletü'l-Emeviye*, (Kâhire: Müessesetü İkra, 2005), 2/497-498.

¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/159-164; Mahmud Şakir, *Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*, çev. Ferit Aydın (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2004), 4/65-68.

¹³ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *Cevâmî'ü's-sireti ve hamsu resâile uhrâ*, thk. İhsan Abbas (Mısır: Dârü'l-Ma'ârif, 1900), 364; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/94.

¹⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, thk. Ruhîyetü'n-Nahhâs vd. (Şâm: Dârü'l-Fikr, 1984), 4/172.

¹⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 7/299; Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halil b. İzziddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefiyat* (Beyrut: Dârü'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 2000), 6/105; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/206.

¹⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdusselam ed-Tedmirî (Beyrüt: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1993), 8/534; Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 4/415.

kaybetmiştir. Uzun bir kaçıktan sonra yakalanan Mervan, öldürülmüş ve Emevî hilâfetine son verilmiştir.¹⁷

Abbasiler Dönemi

Hicrî 132'de Abbasiler, hilâfeti Emevî hanedanından aldıktan sonra Seffâh lakaplı Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Alî b. Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib'e biat ettiler. Böylece Seffâh, Abbasilerin ilk halifesi ünvanını aldı.¹⁸ Savaşı kaybettikten sonra Mısır'a kaçan Emevîlerin son halifesi onun döneminde öldürüldü.¹⁹

Seffâh'tan sonra kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr Abbâsîlerin ikinci halifesi olmuştur. ²⁰ Ebû Ca'fer'in, oyun ve eğlenceden uzak duran, kararlı, katı, cesur ve heybetli bir kişiliği vardı. Akıllı, isabetli görüşe, fasih ve belîğ bir dile sahipti. İlim ve edeb meclislerine iştirak ederdi. Bununla birlikte otoritesini sağlamlaştırmak için birçok kişiyi öldürmekten kaçınmamıştır. Öyle ki kadılık teklifini kabul etmeyen Ebû Hanîfe'yi darbetmekten ve daha sonra hapsetmekten çekinmemiştir.²¹ Onun döneminde ülkede istikrar sağlanmış ve hilâfetin otoritesi her bölgeye yerleşmiştir. Hilâfetin Emevîlerden Abbasilere geçmesinde en büyük pay sahibi olan ünlü komutan Ebu Müslim Horâsânî'yi (ö. 137/755) öldürdükten sonra hilâfetinin istikrara kavuştuğunu şu beyit ile dile getirilmiştir:

فَأَلَّقَتْ عَصَا وَالسُّنْبُكُ بِمَنْزِلِ الْوَالِدِ وَ
كَمُتْلُ الْوَالِدِ فَغَيْبَتْ الْوَالِدِ الْوَالِدِ

“Asâsını attı ve evine dönen yolcunun karar bulduğu gibi o da istikrar buldu.”²²

Hicrî 158'de ²³ Halifenin ölümünden sonra oğlu Muhammed b. Abdullah el-Mehdî'ye biat edildi. Mansur, birkaç isyan hariç geriye bir tehlike bırakmadan devleti oğlu Mehdî'ye devretmiştir. Mehdî, yaklaşık on yıl hüküm sürdükten ²⁴ sonra hicrî 169'da ölmüştür. Zehirleme dâhil birkaç sebebe dayandırılan ölümünün nedeni tam

¹⁷ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 7/437-444; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *el-İmâmetü ve's-siyase*, thk. Ali Şeyrî (Beyrut: Dâru'l-edvâ', 1995), 2/162-165.

¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/246.

¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/261.

²⁰ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî el-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb* (Kâhire: Dâru'l-Kütüb, 2002), 22/65.

²¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, thk. Hamdî Demirdâş (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa Bâz, 2004), 193.

²² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/313.

²³ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, thk. Ekrem Ziyâ el-'Umerî (Bağdat: Matba'tü'l-İrşâd, 1974), 1/144.

²⁴ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, 1/158.

olarak bilinmemektedir. Her ne kadar hilâfeti oğlu Hârûnürreşîd'e bırakmak istemişse de ömrü buna yetmemiştir.²⁵

Hız. Ali'nin oğlu Hasan kolundan Hüseyin b. Ali, Medine'de Musâ el-Hâdî'ye karşı başkaldırmıştır. Yaklaşık dokuz ay sonra Mekke ile Medine arasında bulunan Fah'ta gerçekleşen savaşta birçok kişi ile birlikte öldürülmüştür.²⁶ Yaklaşık bir yıl halifelik yapan Musa el-Hadî, kardeşi Hârûnürreşîd'i veliahtlıktan azledip onun yerine kendi oğlunu veliaht ilan etmek istemesinden dolayı annesinin onu zehirlediği nakledilmektedir.²⁷ Hicrî 170'te 21 veya 22 yaşında olan Hârûnürreşîd'e biat edilmiştir.²⁸ Hârûn, yönetimi esnasında küçük çapta isyanlar olmuşsa da gerek sulh yoluyla gerek güç kullanarak tehlikeleri bertaraf etmeyi başarmıştır.²⁹ Döneminde cihâd hareketlerini başlatan Hârûn,³⁰ iki yılda bir savaşa iştirak etmiştir.³¹ Onun döneminde Abdullah b. Mübârek sınır hattını oluşturan Tarsus'a birçok kere cihâd için gitmiş ve savaşa katılarak birçok yerde nöbet tutmuştur.³² Abdullah b. Mübârek bahsi geçen Emevî ve Abbasi halifelerin zamanında yaşamıştır. Hayatını ilme, cihâda, muhtaçlara ve ilim talebelerine infak etmeye adanmış İbn Mübârek, yöneticilerden uzak durmaya çalışmıştır.³³

Hız. Ebubekir'in ve Hız. Ali'nin halife seçilmeleri rızaya dayalı biat ile gerçekleşmiş iken,³⁴ Hız. Ömer'in halife seçilmesi ise Hız. Ebubekir'in uygun görmesinden sonra sahâbenin kendisine biat etmesiyle gerçekleşmiştir.³⁵ Hız. Osman'ın

²⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 8/168-169.

²⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnüni'l-edeb*, 25/69-70.

²⁷ Salâhüddin Muhammed b. Şâkir b. Abdurrahmân İbn Şâkir, *Fevâtü'l-vefiyât*, thk. İhsan Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdır, 1973), 4/173-174.

²⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 8/230.

²⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnüni'l-edeb*, 22/127-130.

³⁰ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 8/268; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî Zehebi, *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Muhammed Said b. Beysunî Züğlul (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/207; Şevkî Ebu Halil, *Harunü'r-Reşid emirü'l-hulefâ ve ecelleu mülûki'd-dünya* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1997), 130-136.

³¹ İbn Şâkir, *Fevâtü'l-vefiyât*, 4/225.

³² Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnu'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1996), 2/327.

³³ Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Ka'bi, *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Ebü Amr el-Hüseynî (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/379.

³⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Mısır: Mektebetü'l-Bâbî'l-Halebî, 1955), 2/660; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzurî, *Cümelün min ensâbi'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr -Rîyâd Ziriklî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1997), 2/205.

³⁵ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fârûk emîri'l-mü'minîn Ebî Hafs 'Ömer b. Hattâb*, thk. Abdulm'tî el-Kal'âcî (el-Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1991), 2/534.

halife olması ise Hz. Ömer'in önerdiği altı kişi arasından seçilmeyle olmuştur.³⁶ Daha sonra Emevîlerde hilâfet babadan oğula intikâl eden bir hânedana dönüşmüştür. Bundan dolayı otoriteye birçok başkaldırı olmuş, insanlar öldürülmüş ve toplumsal istikrar bir türlü talep edilen seviyede sağlanamamıştır. Yönetim Emevîlerden Abbasilere geçtikten sonra da hilafet aynı aile bireyleri arasında veraset yoluyla devam etmiştir. Oysa devlet Emevîlerden Abbasilere geçince halk rahat ve güvenli bir ortam bulacağını ummuştur. Çünkü Abbasiler, Emevîlerin halka yaşattığı baskı ve felaketlerden sonra gelmişler ve halkla birlikte aynı baskı ve mağduriyeti yaşamışlardı. İdare Ebû Ca'fer el-Mansûr'un eline geçince, onun halkla ilişkilerde sergilediği sert ve katı tutum; özellikle Ehl-i Beyt'ten genç ve yaşlıları hapsedmesi, savaş hâli olmamasına rağmen bazılarını öldürmesi, toplumda ciddi bir tedirginliğe yol açmıştır. Yeni idarenin bu tavrı, eski yönetimin bir devamı olduğu izlenimini uyandırmış ve dönemin âlimleri tarafından muhalefetle karşılanmıştır.³⁷

5.2. Sosyal Durum

Abdullah b. Mübârek'in yaşadığı dönemde toplum genel olarak Müslümanlar ve gayrimüslimler olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Müslümanlar da Araplar ve Arap olmayanlar şeklinde iki kısma ayrılmaktaydı. Arap olmayan Müslümanlar ise "Mevâlî" kavramı ile ifade ediliyordu. Gayrimüslimlere zimmî denilmekteydi. Devlet, Müslümanların kazandıkları maldan zekât aldığı gibi, canlarının ve mallarının korunması, ibadetlerini serbest yapmaları gibi insanî talepleri temin etme karşılığında da cizye, haraç ve üşür adı altından Zimmîlerden vergiler alıyordu.³⁸

Emevî ve Abbasî yönetimlerinde mevâlînin statüsü farklılık arz etmekteydi. Emevî döneminde devletin önemli işleri genelde Araplara verilmiş, Arap ırkının üstünlüğünü ifade eden İslam öncesi bazı Arap adetleri yeniden canlanmaya başlamıştı: Arap olmayan mevâlî Müslümanlara hakaret ediliyor, savaşlardan elde edilen ganimetlerden mahrum bırakılıyor, Müslüman olmalarına rağmen kendilerinden cizye alınıyordu.³⁹ Hatta Acem, cariyelerden olanlar için melez anlamında Hecîn (هَجِين) kelimesi

³⁶ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, thk. Muhammed Râşid Sâlim (Riyâd: Câmî'atü İmam Muhammed, 1986), 8/331.

³⁷ Muhammed b. Ahmed Ebû Zehre, *el-İmâm Ebû Hanîfe: Hayâtühû ve 'asruhû ârâ'ühû ve fikhuh* (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1947), 94.

³⁸ İsmail Yiğit, "Mevâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/424.

³⁹ Ebû Zehre, *el-İmâm Ebû Hanîfe: Hayâtühû ve 'asruhû ârâ'ühû ve fikhuh*, 92.

kullanılarak sınıf farklılıkları bile oluşturulmuştu. Mevâlî, hayata tutunmak için Arap kabilelere bağlanmak zorunda kalmışlardı. İslâm'ın kabul etmediği ırkçılığın tekrar canlanması olumsuz tepkiye neden olmuştu. Buna binaen Mevâlînin gördüğü bu ayrımcılıktan dolayı başta Fars asıllılar olmak üzere Arapların Arap olmayanlardan üstün olduğu fikrine karşı “*Şuûbiye hareketinin*” ortaya çıkmasına yol açmıştır. Başta masumane olarak ortaya çıkan Şuûbiye akımı daha sonra Arap olmayanların Araplardan daha üstün olduğunu kabul eden bir yapıya dönüşerek Emevîlere karşı yapılan ayaklanmaların merkezinde yer almıştır. Bu hareket Abbasi döneminde İslam coğrafyasında birçok taraftar kazanarak güçlenmiştir.⁴⁰ Mevâlîden olan İbn Mübârek bu sıkıntılı zamanda yaşamıştır. Fakat ilmi ve İslâmî şuurunu sayesinde, ne Arap ırkçılığı, ne de şuûbiye ırkçılığından etkilenmiştir. Ahlâkî ve ilmî şahsiyeti ve ticaretten elde ettiği maddi varlığı, toplum nezdinde ona önemli bir konum kazandırmıştır.

Abbasiler döneminde havâs ve avâm olmak üzere iki kısma ayrılan toplumda, devlet adamları ve eşraf, havâs tabakasını oluştururken; sanat, ticaret, zanaat ve farklı meslek sahipleri de avâm kısmını oluşturmuştur. Hilâfet Abbasilere geçince Mevâlîlere uygulanan haksızlıklar ortadan kaldırılmıştır. Emevî yönetiminin yıkılışında ve Abbasilerin iktidara gelmesinde etkin rol üstlenen Horasânlılara imtiyazlar verilmiştir. Emevîlerden farklı olarak başta askerî olmak üzere devletin bazı önemli vazifeleri özellikle Türklere, Farslara ve diğer halklara tevdi edilmiştir.⁴¹ Arapların bu dönemdeki sosyal hayatlarının tezahürü aşağıdaki şekilde ele alınabilir.

Şarkı söylemek, çeşitli oyunların icra edilmesi İslam'dan önce Araplarca bilinmeyen bir şey değildi. Farklı nedenlerden dolayı Kısra ve Kayser saraylarına gidip gelen ve onların sosyal hayatlarından etkilenen Arap ileri gelenleri, Arap toplumunun sosyal hayatını önemli şekilde etkilemişlerdir. İslam dini ortaya çıktığında bu durum Kur'an-ı Kerim'in ve ezanın tegannî ve güzel bir şekilde okunmasıyla sürdürüldü. Hilâfet Emevî ailesine intikal ettiğinde insanlar Arap yarımadasında yayılan gazel şairlerine rağbet etmiş ve onlardan etkilenmişler.⁴²

---

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdunî-İbrahim İtfiş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 11/189; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsıl 'Uyûnu's-Sûd. (Beyrût: Dâru'l-Kutübî'l-İlmiyye, 1998), 1/509; İbrahim Hasan Hasan, *Tarihü'l-İslami's-siyâsî ve'd-dînî ve's-sekâfî ve el-ictimâ'î* (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Misriyye, 1996), 1/431.

⁴¹ Mustafa Aydın, *Adullah b. Mübârek*, ed. Hakan Temir-Yavuz Selim Gül (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 26-27.

⁴² Hasan, *Tarihü'l-İslami's-siyâsî ve'd-dînî ve's-sekâfî ve el-ictimâ'î*, 433.

Emevî hanedanının ilk halifeleri boş vakitlerinde şiir dinlerlerdi. Şarkıcılardan bir şeyler dinlemek istediklerinde, kendilerinden meydana çıkacak ve heybetlerini zedeleyecek olumsuz durumların görülmemesi için aralarına bir perde çekerlerdi. Ancak daha sonra gelen halifeler ise tepki çekebilecek yakışıksız davranış ve tutumlardan kaçınmışlardır.⁴³

Hız. Osman döneminde bazı Sahabiler, farklı şehirlerde büyük evler edinmişler. Aynı şekilde idareciler ev inşasında hiçbir masraftan kaçınmamışlar. İki kattan oluşan zenginlerin sarayları, avlunun sağında ve solunda bulunan kapılar kalın perdelerle örtülmüş, kışın avlunun mermerli ve taşlı zeminine kıymetli kilimler serilir, aynı avlu yazın fiskiyelerle serinletilirdi.⁴⁴

İlk başta Araplar yemek hususunda sade idiler. İslamın ilk döneminde her bir öğünde sahâbenin çoğunun yemek menüsü bir veya iki çeşidi aşmıyordu. Bu durum fakirlik veya cimrilikten değil, dünyaya karşı olan zühtten kaynaklanıyordu. En meşhur yemekleri; serîd (الترید), kadîd (القديد), lemze (اللمزة), kevsân (الكوثان) isimlerle etli yemeklerden oluşuyordu. Cömertliği ve misafir ağırlamayı çok önemsiyorlardı. Hatta çölde yaşayan bedeviler, garip ve kimsesiz yolcuları ağırlamak ve onarla yol göstermek için geceleri ateş yakıyorlardı. Yemekle ilgili sağlık kurallarına riayet eden Araplar yemekten önce ve sonra ellerini yıkarlar, acıkmadıkça yemek yemezler ve tam doymadan da yemeği bırakırlardı.⁴⁵

İslam'dan önce Arap melikleri, ihtişamlarını ve saltanatlarını simgeleyen değerli giysiler giyerlerdi. Ama Hız. Peygamber ve Raşid Halifelerin çoğunun dönemine gelince onların sade giyim ve kuşamları insanları etkilemiştir. Örneğin, altın ve gümüş işlemeli elbiseler giyen yemen kralları, Medine'ye gelip Hız. Ebubekir'i sade elbiseler içerisinde gördüklerinde ondan etkilenip üzerlerindeki elbiseleri çıkarmışlar ve onun gibi sade giyinmeye başlamışlardı. Hız. Ömer de sade elbise giyer, valilerini ve onların ailelerini dahi kıyafet ve mal hususunda ikaz ederdi.⁴⁶

Emevî ve Abbasî döneminde bir kesimin israf ve lüks yaşamından kaynaklanan bozulma, buna mukabil bu bozulmayı önlemeye çalışan dindar ve ahlâklı bir kesimin

⁴³ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhız, *et-Tâc fî ahlâki'l-mülûk*, thk. Ahmed Zeki Paşa (Kahire: el-Mektebetü'l-Emîriyye, 1914), 30.

⁴⁴ Hasan, *Tarihü'l-İslami's-siyâsi ve 'd-dînî ve 's-sekâfî ve el-ictimâ'î*, 440.

⁴⁵ Hasan, *Tarihü'l-İslami's-siyâsi ve 'd-dînî ve 's-sekâfî ve el-ictimâ'î*, 442.

⁴⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî e Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Muhammed Mühyüddin Abdülhâmid (Dâru'l-Fikr, 1973), 2/305; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 1/65, 116.

mücadelesi olmuştur. Yöneticilerin çoğu, krallara özenerek şaşalı evler ve saraylar inşa etmekten, beytûlmaldaki paraları kişisel arzu ve istekleri için harcamaktan, etraflarında bulunan şair ve nedimlere bolca hediye ve para vermekten kaçınmamışlardır. Abbasî idarecilerinin Emevî idarecilerinden bir farkı da Emevîler gibi Arap adet ve geleneklerine fazla önem vermemeleriydi. Bu nedenle yabancı kültürün ruhu devlete sirayet etmiştir. Bağdât toplumun hassasiyetlerini önemsemeyen farklı şâirlerin toplanma yeri olmuştur. Toplum bu durumun olumsuzluklarından etkilenmiş ve hayatlarının değer yargıları değişmiştir. Bunların arasında helal haram ayırımı yapmayan, zevkleri için harcamada sınır tanımayan bir zümre meydana çıkmıştır.⁴⁷ Toplum, genelde yönetici ve elit kesimi kendine rol model görmüş ve sosyal hayatta onlara benzemeye çalışmıştır.⁴⁸

Diğer taraftan, seküler yaşamın sebep olduğu ahlâkî çözümlenin önüne geçebilmek amacıyla; insanları Allah'a yönelmeye ve nefis tezkiyesine davet eden, dinî ilimleri yaymayı görev edinen ve hayatlarını eğitim ve öğretime adanmış olan âlimler aktif rol üstlenmişlerdir. Onlar, maddi hayatın israf, süs ve sefâhatına başkaldırıp imanî ve ahlâkî değerler üzerine inşa edilen zühde dayalı bir hayatı yaşamaya çalışmışlardır. Hatta bu sebeple halk nezdinde bazı sultan ve emirlerin söz konusu âlimlerin yanında sönük kaldıkları olmuştur. Örneğin, bir kere İbn Mübârek Rakka'ya geldiğinde Rakka halkı, Hârûnürreşîd'i bırakmış, İbn Mübârek'i karşılamaya gitmiş ve onun etrafında toplanmışlardır. Bu manzarayı gören Hârûnürreşîd'in eşi, "Bu kimdir? diye sormuş, ona "Kendisine Abdullah b. Mübârek denilen Horâsânlı bir âlimdir." demişler. O da "Vallahi asıl saltanat budur. İnsanları ancak polis ve yardımcılarıyla toplayan Hârûn'un saltanatı, saltanat değildir." diyerek halkın âlime gösterdiği saygıya şahit olurken şaşkınlığını gizleyememiştir.⁴⁹

5.3. İlmî ve Kültürel Durum

İslam'da eğitim ve öğretim faaliyeti, vahyin nüzulünden itibaren başlamıştır. Hz. Muhammed, Mekke'de Erkam b. Ebî Erkam'ın evinde periyodik olarak ashabını toplamış gerek imanî gerekse ahlâki açıdan onları eğitmiştir. Medine'ye hicret ettikten hemen sonra bir mescit inşa etmiş ve mescidin kuzey duvarının içe bakan kısmına

⁴⁷ Cemâl, *Abdullah binü'l-Mübârek el-İmâmü'l-Kudve*, 22-23.

⁴⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 6/497.

⁴⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 12/232.

bitişik Suffe adını verdiği bir yer de ilave etmiştir. Burada sayıları 70 ile 100 kişi arasında değişen ve ihtiyaçları Medineli hayırseverler tarafından karşılanan Mekkeli fakir Muhacirler ve bir kısmı şehir dışından İslamı öğrenmek için gelenler kalıyorlardı. Ayrıca gündüz bir kısım Medineli de oraya gelerek eğitime katılıyorlardı. Hz. Peygamber bizzat onların eğitim ve öğretimiyle ilgilenmiştir. Suffe'nin yetersiz kalması üzerine daru'l-kurrallar ve çocuklara okuma yazmanın öğretildiği kütüphaneler açılmıştır.⁵⁰ Bu kurumlar dört halife döneminde de devam etmiştir. Nitekim eğitimi çok önemseyen Hz. Ömer, halife olduğunda eğitim kurumunu geliştirmiş ve fethettiği şehirlerde Kur'an-ı Kerim, konusu ahlâk olan şiir ve Emsalü'l-Arab'ın okutulduğu Kütüphaneler açmış ve hocaları maaşa bağlamıştır. Ayrıca büyük şehirlerde fıkıh ve hadis dersleri vermeleri için bazı sahabileri vazifelendirmiştir.⁵¹

Emevîlerde eğitim aynı şekilde devam etmiş, kütüphanelerin sayısı şehirlerde ve köylerde hızla yayılmıştır.⁵² Kütüphanelerin büyüklüğü ve küçüklüğü ihtiyaca göre farklılık arz etmiştir. Kaynaklarda dilci Dahhâk b. Müzâhim'in (ö. 105/723) yaklaşık olarak 3000 çocuk öğrencinin bulunduğu bir kütüphanede hocalık yaptığı; yorulduğunda ise bir merkebe binerek öğrencileri denetlediği bilgisi bulunmaktadır.⁵³ Emevî halifeleri, valileri ve onların ileri gelenleri çocuklarının eğitim ve öğrenimi için saraylarında özel hocalar tutmuşlardır.⁵⁴ Hatta fasih dili öğrenme ve konuşma melekelerini elde etmeleri için onları çölde yaşayan kabilelere göndermişlerdir.⁵⁵ Abbasilerde de halifeler ve bürokrasi, kendi çocuklarının eğitimi için yetenekli özel hocalar tutmuşlardır. Örneğin lügat, kıraat ve nahiv ilimlerinin imamı sayılan Kisaî (ö. 189/805), Hârûnürreşîd'in oğulları Emîn ve Me'mûn'u eğitmiştir.⁵⁶ Me'mûn, çocuklarının eğitimi için özel olarak meşhur dilci Ferra'yı (ö. 207/822) vazifelendirmiştir.⁵⁷

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 1/220; Selahaddin parladır, *Bütün yönleriyle asr-ı saadet'te İslam*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 3/191-193.

⁵¹ Şibli Nu'mânî, *Siretü'l-Fârûk*, çev. Celâl Saîd el-Hefâvî (Kahire: eş-Şirketü'd-Düveliyetü li't-tebâ'a, 2000), 250.

⁵² Ahmed Şevkî Abdusselâm Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1995), 10/330.

⁵³ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 4/1452.

⁵⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 13/292.

⁵⁵ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 6/62-63.

⁵⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhız, *Kütübü'l-Hayevân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 7/475; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrût: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 2002), 4/283.

⁵⁷ Muhammed et-Tantavî, *Neş'etü'n-navi ve et-tarihü eşheri'n-nühat*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. İsmail (Suudi Arabistan: Mektebetü ihyâ't-türâsî'l-İslâmî, ts.), 137.

Abbasi halifesi Ebû Cafer Mansûr, Bağdât'ta dinî ilimlerin tahsili için ilk defa medreseler inşa etmiştir. Bunun devam etmesi için çok harcamada bulunmuştur. Buna bağlı olarak Bağdât'ta ilmî ilerleme artarak devam etmiş, bilim, edebiyat, sanat ve felsefenin gelişmesine büyük katkı sağlanmıştır. İlim ve sanat düşkünlüğü ile bilinen Hârûnürreşîd ise âlimleri Bağdât'a çekmek için kendilerine birtakım imtiyazlar sağlamıştır. Onun zamanında Bağdât ilmî açıdan hiçbir şehrin ulaşamadığı bir konuma yükselmiş, medeniyetin beşiği, sanat ve edebiyatın merkezi olmuştur. Yazar, şair ve âlimlerle dolup taşan Bağdât'ta rasathaneler, kütüphaneler, hastahaneler, okullar kurulmuştur. Birçok âlim, mütefekkir, araştırmacı ve öğrenciyi bir araya getiren Beytü'l-Hikme'in kuruluşu da Hârûnürreşîd'e atfedilir. Ayrıca yabancı ülkelerden getirilen bilimsel, felsefi, sanatsal ve benzeri kitapların çeviri ve çoğaltma faaliyetleri de orada yürütülmüştür.⁵⁸

Asr-ı saadetten farklı olarak Emevî döneminde İslami ilimlerle meşgul olanların çoğu mevâliden oluşmaktaydı. Zira devletin idari ve askeri görevleri gibi önemli vazifelerin neredeyse tamamı Arap asıllı olanlara veriliyordu. Mevâliden olan İbn Mübârek'in yaşadığı dönem, ilim açısından en bereketli çağlardan biri olarak tanımlanabilir. Çünkü o dümende fıkıh, hadis, dil çalışmaları daha yeni başlamış, Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Evzâ'î (ö. 157/774), Mâ'mer (ö. 209/824 [?]), İbn Ebî İshâk (ö. 117/735), Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi farklı alanlarda yetenekli büyük ilim adamları ortaya çıkmış ve kitaplar te'lif etmeye başlamışlardır. Bunlar ilmi meselelerde ictihad yaptıklarından dolayı kendilerinden sonra gelenlere çığır açmışlardır. Nitekim bu döneme "Müctehid İmamların Çağı" ismi verilmiştir. Bunlardan önce öğrenciler hocalara gider ve onlardan şifahi olarak ders alırlardı. Dolayısıyla hafıza çok önem arz ediyordu ve ilim talep etmek isteyen her kişi, ilmi yolculuklara çıkması gerekirdi. İlim yolculukları çok gerekli görüldüğü için *لِ تَقَاتَةِ بِلِيمٍ مَنْ لَيْلِي رَجُلٌ* "ilim yolculuğuna çıkmayanın ilmine güven olmaz" ifadesi o günkü ilmi çevrede bilinmekte ve kabul görmekteydi. Emevî yönetiminin sonlarına doğru Halife Ömer b. Abdülaziz'in emri ile tedvin hareketi başlamıştır. Daha

⁵⁸ Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (Lübnan: el-Mektebe'l-İslâmî, 1999), 34.

sonra Abdullah b. Mübârek de Horâsân bölgesinde hadisleri kayıt altına alan ilk kişi olarak tarihe geçmiş ve orada tedvin hareketinin öncüsü olmuştur.⁵⁹

Bu dönemde bazı âlimler Yunan felsefesiyle tanışmaya başlamışlardır. Abbasilerin ilk döneminde Yunan, Hind ve İran'a ait kitapların Arapçaya tercüme edilmesi, İslam düşüncesini etkilemiştir. Bunun tesiri olgun akla ve güçlü imana sahip olup olmama gibi nedenlere bağlı olarak değişmektedir. Bir kısım âlimler güçlü akılları ve kuvvetli imanları sayesinde bu fikirleri okumuş, anlamış, ayıklamış, ilmî ve aklî olarak daha da geliştirmişlerdir. İnceledikleri bu fikriyatın doğrularını alıp yanlışlarını reddederek işin içinden daha güçlenerek çıkmışlardır. Bu halklardan gelen fikriyatı kavramaya ilmi istidatları yeterli olmayan kimi âlimler ise onun etkisi altında kalmış, bu âlimlerin fikriyatlarında bir karışıklık ve istikrarsızlık baş göstermiştir. Böylelerinin etrafında toplanarak İslam'ı ve Müslüman cemaatinin birliğini hedef alan zındıklara gün yüzü doğmuş ve kimileri de İslam hükmünü kaldırıp yerine kadim Fars kanunu getirmeye çalışmıştır.⁶⁰

İslam âleminde meydana gelen fitne ve siyasi çekişmeler ile coğrafyanın genişlemesine bağlı olarak farklı inanç ve kültürlere sahip halkların İslam'a girmesi sonucu birçok itikâdî mezhep ortaya çıkmıştır. Siyasi alanda sadece yöneticilerden uzak durmakla bilinen ve sosyal hayatta ticaret yapan, yoksullara ders veren, âlimlere ve ilim talebelerine infakta bulunan, borçluların borçlarını ödeyen, kendisi ile birlikte hacca ve cihâda gidenlerin masraflarını karşılayan Abdullah b. Mübârek, Mutezile, Cehmiyye, Kaderiye, Mürcie, Şia ve benzeri fırkalara şiddetle karşı çıkmıştır. Kendisi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebini ve âlimlerini öven, diğer mezhepleri de yeren şiirler inşad ederek mücadelede bulunduğu gibi talebeleri ve ders veren hocaları da maddi olarak desteklemiştir.⁶¹

---

⁵⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri İbn Vehb, *el-Muvatta' İbn Vehb es-sağir*, thk. Ahmed b. Muhammed el-Emin b. Hüseyin eş-Şenkitî-Muhammed el-Emin b. Hüseyin eş-Şenkitî (Medîne: Mektebetü Câmî'i'l-'ulum ve'l-Hikem, 2002), 1/9, 10; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 194; Cemâl, *Abdullah b. Mübârek el-İmâmü'l-Kudve*, 26.

⁶⁰ Ebû Zehre, *el-İmâm Ebû Hanîfe: Hayâtühû ve 'asruhû ârâ'ühû ve fikhuh*, 98-99.

⁶¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Mısır: Dârü'l-Hadîs, 2006), 8/373; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 12/237; Ebû Zehre, *el-İmâm Ebû Hanîfe: Hayâtühû ve 'asruhû ârâ'ühû ve fikhuh*, 94; Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Mübârek, *Divân*, thk. Behced Mücahid Mustâfa (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd, 2011), 49-51.

5.4. Merv Şehri

Horâsân'ın ve özellikle Merv şehrinin Abdullah b. Mübârek'in hayatında çok önemli yeri vardır. Çünkü orada doğmuş ve ömrünün ilk 23 yılına kadar oradan hiç ayrılmamıştır. Daha sonra farklı sebeplerden dolayı belli aralıklarla yolculuklara çıkmış ama Merv'den irtibatını kesmemiştir. Bu şehrin ilmî hareketliliği, sosyal yaşantısı ve doğal iklimi ilmî, ahlâkî ve kültürel açıdan onun kişiliğini şekillendirmiştir. Dolayısıyla hayatını şekillendiren bu şehri bilmemiz, onu daha iyi tanımamıza katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Merv şehri, kaynaklarda Mervü's-Şahincân diye bilindiği gibi Mervü'l-'uzmâ ve Mervü's-Süflâ ifadeleri ile de anılmıştır. Kendisine “Horâsân'ın annesi”, “Horâsân'ın incisi” lakapları verilen bu şehir, Horâsân bölgesinin en ünlü şehridir.⁶² Her ne kadar İstahrî (ö. 340/951-52'den sonra), bu şehri ilk kuranın Zülkarneyn lakaplı İskender olduğunu söylemişse de⁶³ aslında bu şehrin kurucusu hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Örneğin Makedon kralı büyük İskender'in (ö. M.Ö. 323), İran kralı Darius'u (M.Ö. 330) yendikten sonra Merv'i inşa ettiği rivayet edilir. Sulak bir bölge olmasından dolayı İskender, arazinin inşa ve ikamete elverişli olması için suyun çekilmesini ve toprağın kurutulmasını emretmiştir. Şehri kurduktan sonra farklı ırklardan insanları yerleştirmiş ve oraya valisini atayarak idare etmiştir. Daha sonra bilinmeyen sebeplerden dolayı şehir yıkılmıştır. Şehrin ikinci defa M.Ö. 261 yılında Roma komutanı Antibokas tarafından inşa edildiği nakledilmektedir.⁶⁴ Ama Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), Abdullah b. Mübârek'in İbrâhim b. Şemmâs'ı Merv'deki surların etrafında gezdirdiği esnada kendisine bu şehrin kurucusunun bilinmediğini söylediği rivayet etmektedir.⁶⁵ Şehir, Hz. Ömer döneminde komutan Ahnef b. Kays (ö. 67/686, 87) tarafından Horâsân fethinden sonra hicrî 23 yılında ilk defa Müslümanların hâkimiyetine girmiş⁶⁶ ve oraya Amr b. Hâtem vali olarak atanmıştır. Müslümanların egemenliğinden çıkan şehrin geri alınması için Hz. Osman döneminde Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85) komutanlığında oraya asker gönderilmiştir. Ancak bölgenin muhafızı olan Merv Merzubanı anlaşma isteğini bildirince görüşme için görevlendirilen

⁶² Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/219; Ahmed b. Abdilmümin b. Musâ Ebû'l-Abbas eş-Şerîşî, *Şerhü Mak'amâti'l-Harîri* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 3/105.

⁶³ Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), 147.

⁶⁴ Yahya b. Hamza el-Vezne, *Medînetü Merv ve's-Selâçika* (Kahire: Mektebetü Sekafeti'd-Dîniyye, 2007), 9-10.

⁶⁵ Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/114.

⁶⁶ Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî, *eş-Şü'uru bi'l-'ûr*, thk. Abdurrazzak Hüseyin (Ürdün: Dâru Amâre, 1988), 149.

Hâtem b. Numan el-Bâhilî şehrin İranlılarda kalması karşılığında yıllık 1 milyon 200 bin dirhemini Medine'ye verilmesi üzerine anlaşma yapmıştır.⁶⁷

Merv şehri İslam tarihinde stratejik öneme sahiptir. Nitekim şehir fethedildikten sonra askerî karargâha dönüştürülmüş ve Farsların ellerinde bulunan Horâsân bölgesinin Müslümanlar tarafından kontrol edilmesi kolaylaşmıştır. Abbasi ailesinin daveti Horâsân bölgesinde karşılık bulmuş ve halife Me'mûn kendi hilâfet merkezi için Merv'i seçmiştir.⁶⁸ Ayrıca büyük Selçuklu devletinin kurucularından Çağrı Bey (ö. 451/1059) bu şehri kendine yönetim merkezi kılmıştır. ⁶⁹ Sultan Sencer de (ö. 552/1159), yönetiminde birçok şehir olmasına rağmen Merv'i kendisine başkent seçmiş ve ölünceye kadar orada kalmıştır. Orada bulunan kabrine çok uzaklardan görünecek şekilde görkemli bir kubbe yapılmıştır.⁷⁰

İlim ve ulema merkezi olarak öne çıkan bu şehir, birçok âlimi de yetiştirmiştir. Örneğin Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855), ünlü muhaddis ve fakih Süfyân es-Sevrî, Ensab kitabının yazarı Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 562/1166), ayrıca İshâk b. Rahûye (ö. 238/853), Ebû İshak el-Mervezî (ö. 340/951) ve Abdullah b. Mübârek gibi birçok âlim orada yetişmiştir. Yâkût el-Hamevî Merv'de vakfedilen 10 kütüphaneden bahsetmekte ve orada bulunan kitaplarının çokluk ve kalite bakımından benzerlerinin olmadığını bildirmektedir. Hatta bazı kütüphanelerde yaklaşık 12.000 cilt kitabın bulunduğunu rivayet etmektedir.⁷¹

Merv halkının nezaketi, hoşgörüsü ve insan ilişkilerindeki incelik gibi birçok güzel vasfını, ahlâkî meziyetini ve erdemini dile getiren Yakût el-Hamevî, bu şehirde üç yıl ikamet etmiştir. Merv'in önemine dair görüşlerini ise şu ifadelerle aktarmaktadır: "*Merv'in sevgisi bana bütün şehirleri, çocuklarımı ve ailemi unutturdu. Eğer Tatarlar burayı yakıp yıkmasalardı, asla terk etmezdim.*"⁷² el-Makdisî (ö. 390/1000 civarı), Merv'i şu ifadelerle tanıtmaktadır: "*Merv, geniş bir alana sahip, nefis, hoş, zarif ve muhteşem bir kasabadır. Toprağında birçok nehir bulunan bu kasabanın meyveleri lezzetli, evleri*

⁶⁷ Vezne, *Medînetü Merv ve 's-Selâçika*, 38-39.

⁶⁸ İstahrî, *el-Mesâlik ve 'l-memâlik*, 149.

⁶⁹ Aydın, *Adullah b. Mübârek*, 43.

⁷⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/114.

⁷¹ Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/114.

⁷² Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/114.

ise güzel ve geniştir. Oranın âlimleri hem zeki hem de kıymetlidir. Her gece orada faydalı ve hoş meclisler kurulur.”⁷³

---

⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahseni't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (Kahire: Mektebetü'l-Medbûlî, 1991), 310-311.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH B. MÜBÂREK'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ, HOCALARI, ÖĞRENCİLERİ VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

1.1.1. Adı, Nesebi ve Künyesi

Terâcim kaynaklarında tam ismi Ebû Abdırrahman Abdullah b. Mübârek b. Vâzih, el-Hanzelî et-Teymî el-Mervezî'dir. Bu isim üzerine görüş birliği bulunmaktadır. Kendisi daha çok "Abdullah b. Mübârek" ismi veya "İbn Mübârek" terkihi ya da "Ebû Abdırrahman" künyesi ile bilinmektedir.⁷⁴ Her ne kadar kaynaklarda Kendisi için el-Mervezî nisbesi kullanılsa da bu nisbe gramer kurallarına göre şazdır. Kıyasa göre المروري şeklinde⁷⁵ olması gerekirken, kıyasa aykırı olarak المروري sığası ile gelmiştir. Böylece "rivayet edilen" manasında ism-i mef'ûl olan المروري ile karıştırılma problemi ortadan kalkmıştır. Merv şehri Horâsân bölgesinde yer aldığı için "el-Horâsânî", babası Teym kabilesinin Hanzâla koluna ait bir tüccarın mevlası olduğu için "et-Teymî" ve "el-Hanzelî", Türk asıllı olduğu için de "et-Türkî" nisbeleri ile de kendisine atıf yapılmıştır.⁷⁶ Ayrıca kendisi için Hâfız, Şeyhü'l-İslâm, Fahrü'l-mücahidîn, Kudvetü'z-zâhidîn, Feridü'z-zamân, Emirü'l-Mü'minîn fi'l-hadîs, el-Mücâhid, İmâmü'l-Müslimîn, el-Gâzi, el-Fakih, ez-Zâhid, eş-Şâir, en-Nahvî ifadeleri de kullanılmıştır.⁷⁷

1.1.2. Doğum Yeri, Tarihi ve Ailesi

İbn Mübârek 118/736 yılında, bazı rivayetlerde 119/737'da Horâsân eyaletine bağlı dönemin önemli ilim ve kültür merkezlerinden sayılan ve günümüzde

⁷⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/365; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 4/371, 372; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 9/376; Ka'bî, *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifeti'r-ricâl*, 1/379; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefiyat*, 17/225.

⁷⁵ Muhammed b. Yusuf el-Halebî, Nâzirü'l-Ceyş, *Temhidü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*, thk. Ali Muhammed Fâhır vd. (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 9/4735; Cemâl, *Abdullah binü'l-Mübârek el-İmâmü'l-Kudve*, 35.

⁷⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân el-Fârikî ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/201, 202; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/365.

⁷⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 4/882; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/201, 202; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 9/376; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Sübkî, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc* (Mekke: Dâru İhyai't-Turâsi'l-İslâmiyye, 2004), 5/1690; Ebu Abdullah 'Alâeddin Mugaltây b. Kılıç b. Abdullah el-Bekçerî, *İkmâlu Tehzîbi'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Ebû Abdırrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsame b. İbrahim (Mısır: el-Fârûku'l-Hedîse, 2001), 16/14.

Türkmenistan sınırları içinde yer alan⁷⁸ Merv vilayetinde doğmuştur.⁷⁹ Bişr b. Ezher (ö. 213/829), İbn Mübârek'in yaşı ile ilgili şu rivâyeti nakletmektedir: Abdullah b. İdris (ö. 192/807-808), İbn Mübârek'e yaşını sormuş. O da acemlerde doğum tarihi ezberleme kültürü olmadığını, fakat Ebû Müslim Horasânî'nin ortaya çıktığında küçük olduğunu ve Abbasi otoritesinin nişanesi olan siyah elbise giydiğini söylemiştir. İbn İdris ona: "Siyah elbise giymekle mi mübtelâ oldun?" sorusuna Abdullah: Kendisine eziyet çektirilecek yaşta olmadığını, Ebû Müslim'in büyük küçük herkesi siyah elbise giymeye zorladığını bildirmiştir.⁸⁰ Babası Türk, Annesi Harzemlidir.⁸¹ İbn Cevzî (ö. 597/1201) de Türk olduğuna dair bir rivayeti aktarmıştır.⁸²

İbn Mübârek'in ailesi ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Babası Mübârek b. Vâzih, Hanzâla oğullarından Hemedanlı bir tacirin mevlâsıydı. Tacir, bir defasında Mübârek'in bakımını üstlendiği bahçeye gelir ve ondan tatlı bir nar getirmesini ister. Mübârek ona narı verir. Narı tadınca ekşi olduğunu görür, ona kızar ve tatlı bir nar getirmesini ister, başka bir ağaçtan koparıp efendisine sunduğu yeni nar da ekşi çıkınca efendisi: "*Senden tatlı bir nar istiyorum ekşi olanı getiriyorsun bana tatlı nar getir*" der. Olay üçüncü sefer aynı şekilde tekrarlanınca efendisi kendisine kızar ve "*Tatlı narı ekşisinden ayıramıyor musun?*" sorusuna Mübârek, : "*Hayır!*" deyince, efendisi: "*Bu nasıl olur?*" O da "*Bahçeden hiç nar yemedim ki onları tanıyayım*" deyince. Efendisi: "*Niçin yemedin?*" diye sormuş. O, "*Narı yemem için bana izin vermediniz ki.*" Bunu araştıran efendisi Mübârek'in sözlerinde doğru olduğunu görünce ona değer verir. Şehir halkından birçoğu kızını istemesine rağmen kızını Mübârek ile evlendirir ve bu evlilikten Abdullah dünyaya gelir.⁸³ Büyüdüğünde kız kardeşlerine gidip küçükken babası tarafından kendisine hediye edilen Merv'deki bahçeden kendilerine miras düşen

⁷⁸ Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/222.

⁷⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/365; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 4/371; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdulmü'id (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, ts.), 5/212.

⁸⁰ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. 'Amr b. Garame el-'Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 32/401; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/367.

⁸¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve veşeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 12/119; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatip el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'uf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 11/390.

⁸² İbnu'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 4/371, 372.

⁸³ 'Afifüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî Yâfi, *Mirâtü'l-cinân ve 'ibretü'l-yakzân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1997), 1/294; Bekçerî, *İkmâlu Tehzîbi'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 8/161; Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: Dâru Sâdir, ts.), 3/32.

paylarını iade etme ile ilgili rivayet ikiden fazla kız kardeşinin olduğunu göstermektedir.⁸⁴ İbn Mübârek vefat ettiğinde ardından iki kız çocuğu bıraktığı rivayet edilmektedir.⁸⁵ Aynı şekilde taziyesine gelen bir mecusî ile yaptığı konuşmadan anlaşıldığına göre bir oğlunun olduğu,⁸⁶ ayrıca künyesinden de vefat eden oğlunun Abdurrahman olduğu tahmin edilmektedir. Başka bir rivayetten iki evlilik yaptığı evine gelen misafirlere yaptığı ikramı çok bulup kendisini eleştiren hanımının mihrini verip onu boşadığı ve daha sonra başka bir kadınla evlendiği anlaşılmaktadır.⁸⁷

1.1.3. Vefatı

Hayatı ilim, ticaret, cihâd, hac, ribât ve yolculuklarında geçen İbn Mübârek, cihâttan dönerken geminin içinde hicrî 181 yılının sonlarında Ramazan'ın onuncu gününün⁸⁸ seher vaktinde⁸⁹ altmış üç yaşında iken vefat etmiştir. Gemiden çıkarılarak Irakîn Enbar vilayetine bağlı olan Hît kasabasına defnedilmiştir.⁹⁰ Gönümüzde kabri orada bilinip⁹¹ halen ziyaret edilmektedir.⁹² Bazı kaynaklarda ise Suriye'nin Rahbe şehrinde medfûn olduğu ifade edilmektedir.⁹³ Halife Hârûnürreşîd, İbn Mübârek'in vefatını duyunca vezirine “*Âlimlerin efendisi vefat etti. İnsanlara taziyemize gelmelerini bildirin.*” diyerek üzüntüsünü belirtmiştir.⁹⁴

1.1.4. Âlimlerin Onun Hakkında Söyledikleri

Selefin üçüncü kuşağından olan Abdullah b. Mübarek, yaşadığı dönemde ilim çevrelerinde kabul görmüş, takdir edilmiş ve övgüyle anılmıştır. Âlimler nezdindeki yüksek konumuna dair çeşitli rivayetler nakledilmektedir.

⁸⁴ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniye, 1952), 1/268.

⁸⁵ Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbü'rî Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ'*, thk. Muhammed Edîb Cadır (Şâm: Dâru'l-Mekteb, 2009), 237.

⁸⁶ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/133.

⁸⁷ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *et-Tibrü'l-mesbûk fî Nasîhati'l-mülûk*, thk. Ahmed Şemsuddîn (Lübnân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 124.

⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târihu'l-evsat*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid (Kahire: Mektebetü't-Türâs, 1997), 2/225; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, 1/171.

⁸⁹ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihi Dimaşk*, 14/30.

⁹⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/421.

⁹¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 17.

⁹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*, 3/34.

⁹³ Ebû'l-Hasen Takîyyüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Alî el-Herevî, *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, 2002), 61.

⁹⁴ Bekçerî, *İkmâlu Tehzîbi'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 4/558.

İbn Mübârek vefat ettiğinde Fudayl b. İyâd (ö. 187/803), Süfyân b. Uyeyne'ye (ö. 198/814) “*Ebâ Ali, Kendisinden hayâ edilecek kimse kaldı mı?*” demiştir.⁹⁵ İbn Uyeyne, “*İbn Mübârek'i Sahâbe ile karşılaştırdım, Peygamber ile yaptıkları sohbet ve savaşlar dışında Sahâbenin ondan her hangi bir üstünlüklerini bulamadım.*” demiştir.⁹⁶ Ali el-Medîni (ö. 234/848-49), “*İki kişi ilimde zirvedir. Biri Abdullah b. Mübârek diğeri Yahya b. Maîn.*” diyerek ilimdeki konumunu belirtmiştir.⁹⁷ Aynı şekilde Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843), “*İbn Mübârek'ten daha akıllı ve daha çok ibadet eden kimse görmedim.*” demiştir.⁹⁸

Bir gün arkadaşları bir araya gelip “*Hadi İbn Mübârek'in vasıflarını sayalım*” demişler. Ardından onu “*ilim, hadis, fıkıh, edebiyat, gramer, dil bilgisi, zühd, şiir, belâgat, takva, adalet, insaflı olma, kıyamu'l-leyl (gece ibadeti), ibadet, hac, cihâd, cesaret, kahramanlık, zor hayatı tercih etme, kendisini ilgilendirmeyen konularda susma, cana yakın olma, mümkün olduğunca arkadaşlarına muhalefet etmeme*” gibi vasıflarla övmüşler.⁹⁹

Zehebî, ona olan sevgisini ve bunun nedenini şöyle dile getirmiştir: “*Vallahi onu seviyorum. Ona olan sevgimle Allah'tan hayır diliyorum. Çünkü Allah, ona takva, ihlâs, ibadet, cihâd gibi daha birçok fazilet vermiştir.*”¹⁰⁰ İbn Abdülber (ö. 463/1071) de “*Âlimler onun ilimdeki imâmeti, adâleti, büyüklüğü ve kabulü hususunda görüş birliğine varmışlardır.*” diyerek onun ilim çevresindeki konumuna işaret etmiştir.¹⁰¹ Halef b. el-Mü'îm ise onun hakkında: “*İbn Mübârek misk gibidir. Onunla her bulduğunda o kokuyu bulursun.*” diyerek sohbetinin hoş ve faydalı olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰²

1.2. Kişiliği

İbn Mübârek'in ilmî ve ahlâkî açıdan üstün bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aslında ilk yıllarında kendini bir kısım arkadaşlarıyla birlikte bir

⁹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/371.

⁹⁶ Sübkî, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, 5/1960.

⁹⁷ Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'ruf (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1980), 31/350.

⁹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/405.

⁹⁹ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Abdurrahim Saîd Hemâm (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1987), 1/477.

¹⁰⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/202.

¹⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/613.

¹⁰² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 32/429.

müddet eğlenceli bir hayat içinde bulmuşsa da¹⁰³ daha sonra Sahâbeyi andıran tertemiz bir hayatı yaşamıştır.¹⁰⁴ Daha önce ifade edildiği üzere cömertlik, Allah yolunda infak, ihlâs, takva, zühd, tezkiye, cihâd, vb. amelî ve ahlâkî özellikleri yanında başta hadis olmak üzere fıkıh, tarih, tefsir, şiir, lügat, gramer vb. ilmî alanlarda önemli bir konuma ulaşmıştır. Zikredilen alanlardaki yetkinliği gerek tabakat ve Terâcim gerekse tarih kaynaklarından anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ İbn Mübârek'i daha iyi anlayabilmemiz için, onun kişiliğini tanımamız gerekmektedir. Ahlaki ve ilmi yönleri açısından hayatında belirgin şekilde görülen en önemli nitelikleri aşağıda sıralanmıştır.

1.2.1. İlmî Kişiliği

Abdullah b. Mübârek, ilk eğitimine okuma-yazmanın öğretildiği kütüphane denilen eğitim kurumunda başlamıştır. Züneyc adındaki arkadaşının aktardığına göre tacir olan babaları, daha küçükken onları şiir ezberlemeye teşvik etmiş ve her bir kasideyi ezberleme karşılığında kendilerine ödül olarak bir dirhem vermeyi vadetmiştir. Böylelikle ikisi birçok kaside ezberlemiştir. Bu durum onların şâir olmalarını sağlamıştır.¹⁰⁶ İbn Mübârek, okuma ve yazmayı öğrenip Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra hadis ilmini tahsil etmeye başlamış, onun yanında farklı ilim dallarında uzmanlaşmıştır.¹⁰⁷ Tarsus sınırında nöbet tutarken dahi hadis ve ilim tahsilini sürdürmüştür.¹⁰⁸ Okumaları esnasında elde ettiği ve gerekli gördüğü bilgileri kayda geçirmeyi önemsemiştir. Kendisine “*Daha ne zamana kadar yazacaksın?*” diyenlere, “*Kim bilir belki de kurtuluşuma vesile olacak kelimeyi daha yazmamışım.*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁰⁹ Kendisine ilim ile ilgili soru soranlara “*Namazı kılacak kadar Kur'an ezberleyin. Diğer zamanınızı Kur'an-ı Kerim'i anlamanızı sağlayacak ilmi öğrenmeye verin*” şeklindeki ifadeyle¹¹⁰ ilim tahsil etmek isteyenlere bu metodu takip etmelerini telkin etmiştir. Ona göre ilmin ilk aşaması iyi bir niyet ile başlamalıdır. Sonraki aşamalar ise; dinlemek, anlamak, ezberlemek, amel etmek ve en sonunda ders verip onu

¹⁰³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 32/406.

¹⁰⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 5/16.

¹⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 16/16; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/379; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 4/886; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, 1/46; Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed İbn Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran, 1971), 2/285.

¹⁰⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 32/26.

¹⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 9/376.

¹⁰⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 32/440.

¹⁰⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 32/409.

¹¹⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 8/165.

neşretmek ile devam etmelidir.¹¹¹ O, hep hakikat peşinde olmuş, bir keresinde cihâd için Şam'da olduğu sırada bir gece, arkadaşı ile Misis sokaklarında yürürken bir sarhoşun okuduğu şu beyti,

بَلِّغُوا النَّاسَ مَا لَمْ يَأْتُواكُمْ بِهِ وَتَكُونَ مِنَ الْمُذْذَبِينَ
وَلَا تَقُولُوا لِمَا يُعْتَبَرُ بِهِ سِوَا مَا نَحْنُ بِمُحِقِّ قُلُوبِهِمْ

“Heva beni küçük düşürdü artık varmak istediğim kişiye bir yol yoktur.” işitince, söyleyenine bakmaksızın hemen duyduğu beyiti yazmıştır.¹¹² Dolayısıyla İbn Mübârek hadis ve şiir başta olmak üzere birçok ilmî alanda söz sahibi olmuştur. Onu bu konuma taşıyan elbette ki eğitim hayatı ve ilmî yolculuklarıdır. Onu daha iyi tanıyabilmemiz için ilmî kişiliği aşağıda müstakil başlıklar hâlinde sunulmuştur.

1. Eğitimi

İbn Mübârek çocukluk ve gençlik yıllarını Merv şehrinde geçirmiştir. Bu dönem hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Üstün bir zekâ ve güçlü bir hafızaya sahip olduğu anlaşılan İbn Mübârek, daha küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. Dönemin çocuklarının okuma-yazma öğrenmeleri için kurulan ve günümüzde ilkokul mesabesinde olan küttâba gitmiştir.¹¹³ Sahr adındaki okul arkadaşı, zekâsını ve hıfzını şöyle anlatmaktadır: “Bir gün küttaptan dönünce uzun bir hutbe irad eden birini dinledik, hutbe bittikten sonra Abdullah bana hutbeyi ezberlediğini söyledi. Onu duyanlardan biri hutbeyi okumasını istedi. O da hutbeyi baştan sona kadar eksiksiz okudu.”¹¹⁴ Kitaplarını yaktığı için onu azarlayan babasına, hepsinin ezberinde olduğunu söylemiştir. Bütün bunlar onun ne kadar kuvvetli bir hafızaya sahip olduğunu göstermektedir.¹¹⁵

Bazı kaynaklar 20 yaşına varıncaya kadar gençliğini oyun ve eğlencede geçirdiğini aktarmaktadır. Daha sonra bulunduğu ortamda meydana gelen bazı hadiselerden dersler çıkararak tövbe etmiş, ondan sonra kendini ilim talep etmeye başlamıştır. Bir şekilde yolunu bularak hapisanede bulunan Rebî' b. Enes el-

¹¹¹ İbn Abdülber, *Câmi'ü beyâni'l-ilm ve fazlihî*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzi, 1994), 1/476.

¹¹² Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 6/136.

¹¹³ Parladır, *Bütün yönleriyle asr-ı saadet'te İslam*, 3/193.

¹¹⁴ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/391.

¹¹⁵ Mahmud Abdulhâlim, *el-İmamü'r-Rabbânî'z-Zâhid Abdullah binü'l-Mübârek* (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 19; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 12/122.

Horasânî'nin (ö. 139/750) yanına giderek ondan 40 civarında hadis almıştır. 23 yaşına varınca rihle denilen ilmî yolculuklara başlamıştır.¹¹⁶

2. İlmî Yolculukları

Abdullah b. Mübârek'in Merv'deki 23 yıllık hayatı, küttâbla başlayan eğitim hayatı, gençlik döneminde bir ara sekteye uğramıştır. Daha sonra Rebi b. Enes'ten hadis dersini alması ile yeniden başlamıştır. Kaynaklara göre onun kadar ilim için diyar diyar dolaşan çok az kişiye rastlanmaktadır. Hicrî 141'de ilmî yolculuklara başlamıştır. Bu bağlamda o dönemin ilim ve kültür merkezleri olan başta Bağdât, Kûfe ve Basra olmak üzere Irak'ın farklı şehirlerine gitmiştir. Aynı şekilde Mısır, Yemen, Mekke, Medine, Cezire, Horâsân, Hemedân ve Şâm şehirlerine belirli aralıklarla ilmî seyahatler düzenlemiştir. Yaptığı hadis yolculuklarının yüzölçümü hesaplandığında yaklaşık olarak dünyanın çeyreğine tekabül ettiği nakledilmektedir. Kısa bir zamanda adı, dönemin ilim merkezlerinde duyulmuş ve ilim çevrelerinde zikredilmeye başlanmıştır. Sözelimi Hammâd b. Zeyd'in (ö. 179/795) yanına geldiğinde Hammâd ona bakmış, şekli şemâli onun hoşuna gitmiş, kendisine nereli olduğunu sormuştur. Horâsânlı olduğunu söyleyince Hammâd: “*Horâsân'ın neresindensin?*” diye sormuş, “*Merv*” cevabını verince Hammâd: “*Abdullah b. Mübârek adında birini tanıyor musun?*” İbn Mübârek: “*evet*” demiş. Hammâd: “*Şu anda ne yapıyor?*” İbn Mübârek: “*Şu anda onunla konuşuyorsun*” deyince onu yanına oturttuk ikisi dost olmuşlardır.¹¹⁷

Abdullah b. Mübârek o kadar çok ilmî yolculuk yapmıştır ki Merv'de olması, ilim ehlince şehirleri için bir bereket ve nur kaynağı olarak telakki edilmiştir. Oradan ayrılması oranın maddi güzelliğini ve manevi nurunu kendisi ile birlikte götürmüş gibi görülmüştür. Aynı şekilde kendisi ilim açısından ışığı fazla olan hilale, diğer âlimleri ise ışığı az olan yıldızlara benzetilmiştir. Nitekim Ammâr b. Hasan (ö. 242/58), kendisi için söylenenleri şu iki beyit ile özetlemiştir:

إِذَا سَأَلَ عِبَادُ اللَّهِ مِمَّنْ دُنِيَ مَزُونًا لِيْلَةٍ
فَأَقْبَلُوا مِنْهُ... أَرَأَيْتَ مَنْ هُوَ... أَوْ... أَوْ... أَوْ...
ال...

“*Abdullah Merv'den çıkınca, onunla birlikte oranın güzelliği ve nurunu da çıkar.*”

¹¹⁶ Ka'bi, *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifeti'r-ricâl*, 1/379; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, 14/15.

¹¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/367.

*Beldelerin âlimleri zikredildiğinde onlar ancak oranın yıldızları iken, sen oranın hilalisin.”*¹¹⁸

3. Hadisçiliği

İbn Mübârek birçok ilmî alanda yetkin olmasına rağmen daha çok hadisçi kimliği ile ön plana çıkmaktadır. Hadis ilminin senedini inceleyen ricâl kitapları; onun hadis ilmindeki yerini, ulemanın yanındaki konumunu, hadis rivayet ettiği hocalarını ve kendisinden rivayette bulunan talebelerini uzun uzadıya zikretmiş,¹¹⁹ onun yaşadığı dönemde hadislerin tedvini yeni başlamış ve İslam âlimleri bu ilme çok önem vermişlerdir. Daha sonra özellikle Mâverâünnehir ve etrafındaki şehirlerde bulunan âlimler hadis alanındaki çalışmalarının öncülüğünü yapmışlardır.¹²⁰ Güçlü hafızaya sahip olmasına rağmen hadis rivayeti hususunda yazıyı çok önemsemiş ve hadis rivayet ederken kayıt altına aldığı hadislere baktığı için rivayetlerinden zayıf hadis oranı çok az olmuştur.¹²¹ Bu titizliği sayesinde rivayetleri birçok hadis kaynaklarında yer almaktadır. Kütüb-i Sitte’de onun 776 rivayeti mevcuttur. Bunların 222’si Sahih-i Buhâri’de bulunmaktadır.¹²² Kitaplarında yirmi bin ile yirmi bir bin arası hadis rivayeti bulunduğu nakledilmektedir.¹²³

Hadislerin Hz. Peygamber’e nisbetini korumak için söylediği | **الإِسْنَادُ مِنْ آلِ دِينٍ**

الإِسْنَادُ لِقَالَ مَنْ شَاءَ مَا شَاءَ “İsnad dindedir. Şayet isnad olmasaydı dileyen dilediğini

söyledi”¹²⁴ sözü, daha sonra gelecek hadis âlimlerine isnad ile ilgili çalışmaya destek verecek ve tarihte hiçbir millete nasip olmayacak “Hadis Usulü” diye adlandırılacak bir ilmin dinî ilimler arasında yer almasına katkısı olmuştur. Dönemin önde gelen âlimleri, onun hadis ilmindeki konumunu farklı ifadelerle aktarmışlardır. Ebu Üsâme Hammâd b. Üsâme (ö. 201/ 817), “İbn Mübârek’in hadis âlimleri arasındaki konumu, Emirü’l-

¹¹⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8/391.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8/379-381; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî Zehebî, *el-Kâşif*, thk. Muhammed ‘Avâme (Cidde: Dâru’l-Kible, 1993), 1/591.

¹²⁰ Raşit Küçük, “Abdullah b. Mübârek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/1/123.

¹²¹ Ahmed İbrahim ed-Dürî, *el-İmâmü’l-hafız Abdullah binü’l-Mübârek* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 212; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8/404.

¹²² Muhamed saîd el-Buhârî, *el-İmâm Abdullah binü’l-Mübârek el-mühadissü’n-nâkid* (Riyad: Mektebetü’r-Reşâd, ts.), 178.

¹²³ Ebü’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm el-İrâkî, *Tarhü’t-Tesrîb fî şerhi’t-Takrîb* (Beyrut: Dâru’l-İhyai’t-Turâsî’l-‘Arabî, ts.), 1/74.

¹²⁴ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Muhammed Fu’ad Abdalbâkî (Kahire: Matba’ü İsâ el-Bâbî, 1955), "Mukaddime" 5.

Müminin'in insanlar arasındaki konumu gibidir." demektedir.¹²⁵ Zehebî, onun hadisleri için şöyle demiştir: "Onun rivayet ettiği hadisler, icma ile hüccettir. Hadisleri müsnedlerde ve temel hadis kitaplarında yer almaktadır. Ayrıca hadisleri âli senedlerle bize gelmiştir."¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, onun için şöyle demektedir: "İbn Mübârek hadis ravisidir ve hadis ilminde hafızdır. Hadis talebi için birçok yere gitmiştir. Onun döneminde ondan daha fazla ilim talep eden yoktu."¹²⁷ Ahmed el-İclî (ö. 261/874) ise İbn Mübârek'in zabt sahibi ve hadis ilminde güvenilir olduğunu aktarmaktadır.¹²⁸ Onun hadis ilmindeki konumunun daha iyi anlaşılması için şu rivayet önemlidir: Dönemin halifesi Hârûnnüreşid, bir zındığın boynunun vurulmasını emrettiğinde, zındık: "Beni niçin öldürmek istiyorsun?", Halife: "Allah'ın kullarını senden rahatlatmak için" demiştir. Zındık, "Beni öldürüyorsun da peki Müslümanlar arasına uydurduğum bin hadis ne olacak!" deyince, Hârûnnüreşid, "Ey Allah düşmanı! Ebû İshak el-Fezârî ve Abdullah b. Mübârek ne güne duruyorlar, senin uydurduklarını tek tek eleyip çıkaracaklar." şeklinde cevap vermiştir.¹²⁹

Abdullah b. Mübârek, hadisleri okumak, araştırmak ve yazıya geçirmek için zaman zaman uzlete çekilmiştir. Arkadaşları, "Nasıl evde bu kadar yalnız kalabiliyorsun, sıkılmıyor musun?" diye sorduklarında O, "Hz. Peygamber ve Sahâbe ile kalıyorum. Onlarla sohbet eden kişi hiç sıkılır mı?" demiş ve hemen ardında neden yalnızlığı tercih ettiğini şu beyitleri inşad ederek ifade etmiştir:

وَلِي جُلُوسٍ..... اءَاءَ مَ..... ا يَمُ..... ل خ..... دِيثَهُمْ
 اَلْبَابُ..... اءَ مَ..... ا مُؤُونُ نَذِيْبُ..... ا وَمَشُ..... ا دَا
 اِذَا مَ..... ا اَج تَعَمَّنُ..... ا ا ك..... ا ا ن حُسْنُ..... ا ح..... ا دِيْنِهِمْ
 م..... ا ع..... ا غ..... ا لِي نَفَا..... ا ع اَلْمُ..... ا و مَ م
 ي..... ا
 يُفِي..... ا دُونَ..... ا م..... ا ن عِلْمِهِ..... ا مَ عِل..... ا مَ م..... ا ن مَ..... ا ي..... ا
 وَعَقُ..... ا لا وَتَلَذُّبُ..... ا و زِي..... ا مَس..... ا دُنَا
 وَا لَ يَنْفِي..... ا ي م..... ا ن هُمْ لِيَس..... ا ا ا وَا لَ ي..... ا دَا
 ب..... ا لا نَقَابُ..... ا هَ بِيْشُ..... ا ي وَا لَ س..... ا وَا عَا..... ا تَه

“Kendilerinden üsânmadığım sohbet arkadaşlarım var. Akıllı, açık ve gizli hallerinde güvenilirlerdir.”

¹²⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/384; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 19/16.

¹²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/380.

¹²⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 16/16.

¹²⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/383.

¹²⁹ Bekçerî, *İkmâlu Tehzîbi'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 1/259.

Bir araya geldiğimizde onların güzel sözleri dertleri defetmede bana dayanak ve yardımcıdır.

İsabetli görüş, edep ve akıl açısından öncekilerden aldıkları ilimden bana fayda sağlarlar.

Ne bir gözetlenme ne de bir dil sürçmesi kaygısı taşırım; ne de sözlerinden ya da ellerinden çekinirim.

Şayet ‘Onlar diridirler’ desem, yalancılıkla suçlanmam; ‘Ölüdürler’ desem, sözüm çürütülmez.”¹³⁰

İrticalî olarak bu şiiri inşad ederek meramını ifade etmesi, şairliğinin fitrî ve ne kadar ileri düzeyde olduğuna delalet etmektedir.

Bir gün Abdullah bin Mübârek’e müdellis (senetteki kusuru örten kişi) bir adamdan bahsedilince hemen onun hakkında sert sözler söyleyerek inşad ettiği şu beyti ile onu yermiştir:

قَالَ:.....ئِيَّ اللَّهِ.....أَسِيَّ يَتَلَبَّسُ.....هُ
وَأَلُّهُ لِيُؤْتِيَهُ.....أَلُّ تَلِيَّ.....س.....

“Hadislerini insanlara tedlîs ederek sundu. Hâlbuki Allah tedlîsi kabul etmez.”¹³¹

Kendisi tedlîse aşırı karşıydı. Nitekim bu konuda, “Kişinin gökten düşmesi, bir hadisi tedlîs ile aktarmasından bana daha sevimlidir” dediği nakledilmektedir.¹³²

4. Fıkıhçılığı

İbn Mübârek Ebû Hanîfe, Süfy’ân es-Sevrî, el-Evza‘î, Leys (ö. 175/791), Mâlik b. Enes ve Hammâd b Zeyd (ö. 179/795) gibi fıkıh imamları döneminde yaşamış ve onların övgülerine mazhar olmuştur.¹³³ Her ne kadar İbn Mübârek hadisçiliği ile tanınsa da fıkıh ilmindeki derinliği de hadis ilmindeki derinliğinden aşağı kalmamıştır. Nitekim biyografisi, hadis tabakat kitaplarında bulunduğu gibi fakihlere has tabakat kitaplarında da bulunmaktadır. Kendisinin genellikle hadis, fıkıh ve şiir alanlarında önemli bir konuma sahip olduğu zikredilmektedir.¹³⁴ Süfy’ân es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Hammâd b Zeyd gibi dönemin önemli fakihleri arasında sayılmaktadır.¹³⁵ İmam Mâlik onun için

¹³⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 136.

¹³¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 82.

¹³² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ‘ilmi’r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sûriğî (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Ma‘ârifî’l-Osmaniye, 1938), 356.

¹³³ Buhârî, *el-İmam Abdullah binü’l-Mübârek el-mühadissü’n-nâkıd*, 363/368.

¹³⁴ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 2/285; Abdulkadir b. Muhammed b. Nasrillâh el-Kureşî, *el-Cevâhri’l-mudiyye fî tabâkâti’l-Hanefiye* (Karaçi, ts.), 1/281; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, 16/18.

¹³⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, 16/14.

Horâsân'ın fakihi demiştir. Birçok âlimden onun fıkıhtaki konumu ile ilgili övgü dolu rivayetler varit olmuştur.¹³⁶

Yaşadığı dönemde henüz fıkıh mezhepleri yeni şekillenmeye başlıyordu. Kendisi, Mâlik b. Enes ve Ebû Hanîfe'den ders almıştır. Vefat ettiğinde, İmam Şafii (ö. 204/820) 31 yaşındayken Ahmed b. Hanbel 17 yaşındaydı. Dolayısıyla dört fıkıh mezhep imamlarının görüşleri daha yeni meydana çıkıyordu. Kaynaklarda onun da diğer müctehid imamlar gibi fikhî görüşleri bulunmaktadır. Bazı yerlerde fikhî görüşlerinde yalnız kalırken kimi meselelerde ise içtihadı başkaların içtihatlarıyla örtüşmektedir.¹³⁷ Görüşlerinde nakil ile re'yi harmanlamıştır. Nakli görüşlerine kaynak seçerken onları rey ile tefsir etmiştir. Nakil ve rey imamlarına öğrencilik yapmış olması bunda etkili olmuştur. Bu bağlamda onun için “*Fikhî meselelerin ihtilaflarını en iyi bilenlerden biri*” tabiri kullanılmıştır.¹³⁸

İbn Mübârek, fıkıh imamlarına derin sevgi ve saygı beslemiş ve onların ilimdeki üstünlüklerini nesir kelimeler ve şiir kasideleri ile ifade etmiştir. Hocası Ebû Hanîfe'ye ayrı bir muhabbet beslemiş ve onun için inşad ettiği uzun şiirinin birkaç beytinde, zamanın ilerlemesi ile onun engin ilmî tecrübesi, birikimi ve asaletinin arttığını, beraber olduğu insanlar ve bulunduğu mekânlar onun ilmî birikiminden nasiplerini aldıklarını belirtmiştir.¹³⁹ Aynı şekilde İmam Mâlik'in heybetini, saygınlığını ve muktezayı hale göre davrandığını beyitlerle övmüştür.¹⁴⁰ Hammâd b. Zeyd, Mis'ad b. Kidam için de şiir inşad ettiği görülmektedir.¹⁴¹

Onun fıkıh veya diğer ilimlerde muteber bir âlim olduğuna dair birçok rivayet bulunmasına rağmen hiçbir fırkadan veya hiçbir âlimden onu yeren veya onu eleştiren bir rivayet aktarılmamıştır.¹⁴² Bu da onun ilmini güzel ahlâkıyla yoğurduğunu ve teoride bırakmayıp amele döktüğünü göstermektedir.

5. Dilciliği

¹³⁶ Ebû Muhammed Bedrüddîn Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım Ferhûn İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzehheb fî ma'rifeti a'yânî 'ulemâ'i'l-mezheb*, thk. Ebû'n-Nûr Muhammed el-Ahmedî (Kahire: Dârü't-Turâs, ts.), 1/408.

¹³⁷ Cemâl, *Abdullah binü'l-Mübârek el-İmâmü'l-Kudve*, 117-132.

¹³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dîmaşk*, 32/421.

¹³⁹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefiyat*, 2793.

¹⁴⁰ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 2/88; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/610.

¹⁴¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 51, 67.

¹⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-(usûli'l-) hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 66; Kureşî, *el-Cevâhri'l-mudiyye fî tabâkâti'l-Hanefiye*, 2/326.

İbn Mübârek'in sadece dinî ilimlerde değil, aynı zamanda Arapçanın sarf, nahiv, lügat gibi farklı alanlarında da uzmanlığı bulunmaktadır. Nitekim değişik kaynaklarda Kur'an-ı Kerim'de ve hadis metinlerinde geçen birtakım ifadeleri dil açısından analiz ettiği görülmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılması için bazı örnekler zikretmekte fayda vardır.

Abdullah b. Mübârek, *موت* موت *لَوَّكُنْ يَصْحَابُ* نَبِيِّ اللَّهِ مَلْسُوهِ لَعَلَّاللَّصِّ مُتَمَاوِيٍّ hadisinde geçen

kelimesinden iştikak edilen *الْمَرَاءُونَ* ifadesini *"riyakârlar, riyakâr abidler"*

şeklinde açıklamış, *الْمُسْتَمِيَّت* kelimesini ise, *"kendini hayırlı gösteren kişi"* şeklinde

açıklamıştır.¹⁴³ Yine *مَا اسْتَحْمَرَ قَوْوَمَا* *مِنْ اسْتَحْمَرَ قَوْوَمَا* ifadesinde geçen *مَا اسْتَحْمَرَ قَوْوَمَا* kelimesini,

إِذَا بَلَغَ النِّسَاءُ نَصَّ الْقَوَائِقِ فَأَلْعَصَبَةُ يُوذُ *أَسْتَعْبَدَهُم* şeklinde, *"köleleştirdi"*

bulunan *النَّصَّ* ifadesini *الْعَقْلُ* *بِالْوَعْلُ* *أَكْلِي* olarak açıklamıştır.¹⁴⁵ Aynı

şekilde *كُنْ حَبِي* *جَزِي* *كُنْ حَبِي* kelimesini *كُنْ حَبِي* ifadesindeki *كُنْ حَبِي* kelimesini *"korumam altında"*,¹⁴⁶

سَتَرَهُ كُنْ حَبِي *كُنْ حَبِي* *يَدُنُو* *مِنْ مَنْ* *مِنْ مَنْ* *يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَرَى* *عَلَيْهِ كُنْ حَبِي* şeklinde

tefsir etmiştir.¹⁴⁷ İbn Mübârek, *شَعَشَعَ* fiilini *بِإِضْ* *بِإِضْ* *بِإِضْ* *بِإِضْ* *"bir birine karıştırdı"*,¹⁴⁸

هُوَ الْغَافِلُ عَنِ الشَّرِّ *النَّوْمِ* *إِلَى الْجَمَاعِ* *الشَّبْرُ* *إِلَى الْقُوْتِ* *الشُّكْرُ* kelimesini

ifadeleriyle şerh etmektedir.¹⁵⁰ Bunlar gibi daha birçok lügat açıklamaları bulunmaktadır.

¹⁴³ Ebu'l-Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, thk. Muhammed 'İvez Mur'ib (Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 2001), 14/240; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazak el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Dâru'l-Hidâye, 1805), 5/105-106.

¹⁴⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 4/258.

¹⁴⁵ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 25/176.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/407.

¹⁴⁷ Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 10/153.

¹⁴⁸ Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 1/58.

¹⁴⁹ Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 11/245.

¹⁵⁰ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 34/17.

Lügat âlimlerinin İbn Mübârek'in ilminden istifade ettikleri yukarıdaki örneklerden anlaşılmaktadır. Çünkü bu örnekler lügat âlimlerinin kendi kaynaklarında yer verdikleri İbn Mübârek'in görüşleridir. Dolayısıyla İbn Mübârek, birçok lügat açıklamalarında lügatçılar için kaynak olmuştur. Bu da onun dilde de söz sahibi olduğunu göstermektedir.

6. Şairliği

Dinî ilimler yanında lügat, nahiv sarf ve diğer dil bilimlerini kendinde toplayan İbn Mübârek'in şiir inşad etmesi garipsenmemelidir. Nitekim kaynaklarda onun seçkin şairler arasında yer aldığına dair rivayetler bulunmaktadır.¹⁵¹ Zira daha önce ifade edildiği üzere babası daha küçükken onu şiir ezberlemeye teşvik etmiş ve ezberlediği her bir kasideye karşılık ona bir dirhem ödül vermiştir. Güçlü bir hafızaya, berrak bir fikre ve fasih bir dile sahip olan İbn Mübârek'in, uzun süre şiirle ilgilenmeye devam ettiği şu kıssadan anlaşılmaktadır. İbn Mübârek, bir keresinde arkadaşlarıyla Şam'a geldiğinde oradakilerin her gün ilim halkaları oluşturduklarını, bir kısmının da cihâd için hazırlıklar yaptığını görmüştür. İbn Mübârek, musibete uğramış gibi arkadaşlarına, “*Burada kapıları açık bulunan Cenneti terk ederek heba ettiğimiz ömrümüze ve şiir için tükettiğimiz gece ve gündüzlere* رَاجِعُونَ إِلَيْهِ وَإِنَّهُ لَشَدِيدٌ عَلَيْكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّكُمْ لَفِيهَا لَكَاذِبُونَ” demiştir. Böylece şiirle geçmiş

ömrüne çok üzüldüğünü belirtmiştir.¹⁵²

Onun hayatını aktaran kaynaklar, yazdığı şiirlerin güzel olduğunu, hakkı dile getirdiğini ve birçok hikmeti ihtiva ettiğini ifade etmişlerdir. Faydalı gördüğü şeyleri kayda geçiren İbn Mübârek, zamanın ve mekânın ruhuna göre farklı temalarda inşad ettiği şiirleri bir divânda toplamıştır. Ancak yanan kitapları arasında divânı da bulunmaktadır. Bundan dolayı şiirlerinden günümüze çok azı ulaşmıştır. Son yıllarda Dr. Mücahit Mustafa Behçet tarafından terâcim, tabâkât, tarih ve edebiyat kitaplarında dağınık şekilde bulunan şiirleri toplanmış ve 1987 yılında *Divânü'l-İmami'l-Mücâhid Abdullah bin el-Mübârek* adı ile basılmıştır.¹⁵³

Divânı incelendiğinde şiirlerinden ve hikmet içeren veciz sözlerinden dildeki fesâhatini ve yeteneğini anlamak zor değildir. Arap olmamasına rağmen, dildeki üstünlüğünü gören İbn Cüreyc (ö. 150/767), onun için “*Ondan daha fasih bir Iraklıyı*

¹⁵¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 32/415.

¹⁵² İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 7/14, 15.

¹⁵³ Abdullah b. Mübârek, *Divân*.

görmedim.” demekten kendini alamamıştır. ¹⁵⁴ Kendisini tanıtan tabâkât ve terâcim kitaplarında şairliğine, edebi kişiliğine, dil bilimlerindeki yetkinliğine, fesâhatine ve Eyyâmü’l-Arab ilmine olan vukufiyetine hep vurgu yapılmıştır. ¹⁵⁵

Aslında yaşadığı dönemde şiir, diğer ilimler gibi pek revaçta olmadığı için onun şair kişiliğiyle fazla ilgilenilmemiştir. Nitekim İmam Şafî’ye nispet edilen

فَلَمْ يُلْهِهِ لَآلِ الْأَشْجَثِ غُرُورٌ ۖ لِلَّهِ أَجْرِي ۖ لِيُؤْتِيَنِي
لِكُلِّ نَسْتِ الْيَقِينِ غُرُورٌ ۖ لِيُؤْتِيَنِي لِيُؤْتِيَنِي

“Şayet şiir âlimlerin değerini düşürmeseydi bugün Lebîd’den daha şair olurdum.” ¹⁵⁶

Yukarıdaki beyitten o günkü toplumun bir kısmında şiirle meşgul olmanın hoş karşılanmadığı, şiirin âlimlerin değerinin düşürdüğünü, aynı şekilde şiirin takvayla da fazla bağdaşmadığı gibi kanaatlerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu durum İbn Mübârek için geçerli olmamıştır. Zira o, şiirlerini güzel ahlâk, zühd, takva, ahirete teşvik, cömertlik, âlimlere saygı, Allah yolunda cihâd, Sahâbeye övgü, onları savunma gibi dinî ağırlıklı ve özellikle zühde ait konularda yazmıştır. ¹⁵⁷

Kâdî İyâz (ö. 544/1149), İbn Mübârek’in şiirlerinin çok olduğunu, Sahâbeyi ve Tabiini metheden uzun recezler yazdığını bildirmektedir. Cihâda çağıran ve cihâda sebat etmeyi teşvik eden uzun kasidelerinin olduğunu nakletmiştir. ¹⁵⁸ Onunla ilgili rivayetler incelendiğinde şiirlerinin azının günümüze ulaştığı görülmektedir. Çünkü divânında bulunan şiirlerin neredeyse yarısı iki veya üç beyitli mukattalardan oluşmaktadır. Kâdî İyâz’ın haber verdiği uzun recezler şiirleri arasında kaybolmasının nedeni âlimlerin, onun şiirlerinden sadece kendilerine lazım olanı ve önemli gördüklerini aktardıklarına dayandırılmaktadır. Ayrıca şiirlerinin çoğunun “mîmiyat, nûniyat ve lâmiyatlardan” oluştuğu görülmektedir. Kalan şiirleri ise divânının yarısını oluşturmaktadır. ¹⁵⁹

7. Diğer Alanlarda İlmî Vukûfiyeti

¹⁵⁴ Bekcerî, *İkmâlu Tehzîbi’l-kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 8/155.

¹⁵⁵ İbn Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, 1/477; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 16/18. ‘

¹⁵⁶ Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî İbn Kesîr, *Tabakatü’ş-Şafî’iyyin*, thk. Ahmed Ömer Haşım, (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1993), 38.

¹⁵⁷ Abdullah b. Mübârek, *Divân*.

¹⁵⁸ Ebü’l-Fazl ‘İyâz b. Mûsâ Kâdî, *Tertîbü’l-medârik ve takribü’l-mesâlik* (F’as: Matba’ü’l-Fadâle, 1993), 3/48.

¹⁵⁹ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 29-30.

İbn Mübârek'in hadis, fıkıh şiir ve dil ilimleri dışında tefsir ve tarih ilimleriyle de ilgilendiğine dair kaynaklarımızda rivayetler mevcuttur. ¹⁶⁰ Dönemin geleneklerini dikkate alarak rivayet metoduna göre yazmış olduğu Kitâbü't-Tefsîr adındaki eseri günümüze ulaşılamamıştır. Tefsir kaynakları tarandığında Kur'an âyetleri ile ilgili tefsir ve yorumlarına çokça rastlanmaktadır. Ayrıca hadis râvilerinin biyografilerini içerdiği tahmin edilen Kitâbü't-Târîh adındaki eseri de günümüze ulaşmamıştır. ¹⁶¹ İbn Mübârek, Arap dilini çok önemsemiş ve kendisinden rivayet edilen hadislerin dilcilere arz

istemıştır. Rivayete göre، إِذَا سَرَّعْتُمْ مِثْمَ الدَّيْتِ، فَأَعْرِضُوهُ عَلَى يَصْحَا الْعَرَبِيَّةِ تُؤْتِيهِمْ إِذَا سَرَّعْتُمْ مِثْمَ الدَّيْتِ، فَأَعْرِضُوهُ عَلَى يَصْحَا الْعَرَبِيَّةِ تُؤْتِيهِمْ
edilmesini

يُحْكُمُوهُ “Benden bir hadis işittiğinizde onu dilcilere arz edin ve sonra onu (varsa dili ile ilgili bir hata) sağlamaştırın” demiştir. ¹⁶²

Ayrıca hekimlik ile ilgilendiği, gerektiği durumlarda hastaları tedavi ettiği nakledilmiştir. Zira kendisi için اَلْفَقِيْهُ الطَّبِيْبُ denilerek fakih kelimesi yanında tabîb ifadesi de kullanılmıştır. ¹⁶³

İbn Mübârek kıraat ilmi ile de ilgilenmiştir. Zira kendisi, Kur'an kıraatini aynı zamanda Arap dili ve edebiyatı âlimi ve kurra-i seb'a imamlarından olan Ebû Amr b. Âlâ'dan (ö. 154/771) ders almıştır. ¹⁶⁴ Onun bu anlamda kıraatla ilgili görüşleri bulunmaktadır. Örneğin Kendisine, yedi kıraat imamından biri olan Kisâî (ö. 189/805)، اَلْمُدُّ اَلْمُدُّ اَلْمُدُّ ifadesindeki اَلْمُدُّ اَلْمُدُّ اَلْمُدُّ kelimesinin merfû, mansûb ve mecrû okunabileceğini söylemiştir. Her bir okuyuşunun sebebinin de dil bilgisi ile açıklamıştır.” diyen kişiye, İbn Mübârek, “Şayet Kisâî söz konusu kelimenin okuma çeşitlerini seleften rivayet etmişse ve bu farklı kraatların izahını nahvî tahlillere dayanarak yapmışsa zararı yoktur. Eğer sadece nahvî tahlillerde bulunarak bu neticeye varmışsa ben bunu hoş görmem.” demiştir. Daha sonra nahiv ve Arap dilinde önemli bir konumda olan Met

¹⁶⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 32/32/420; Cemâl, *Abdullah binü'l-Mübârek el-İmâmü'l-Kudve*, 133.

¹⁶¹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/280; Küçük, “Abdullah b. Mübârek”, 1/121, 122; Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısrî ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/250.

¹⁶² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, thk. Muhammed 'Avvâne (Beyrût: Dâru'l-Minhâc, 2017), 1/254.

¹⁶³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 32/413.

¹⁶⁴ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. Gotthelf Bergsträsser (Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiye, 1932), 1/446.

adındaki dil bilgini, Kisâ’ın söz konusu okuyuşu seleften aktardığını bildirmiştir.¹⁶⁵ Yine İbn Mübârek’ten Kur’an okumasını, kıraat ilmi ile ilgili bir şeyler yazdırmasını isteyen Ubeyd b. Cenâd’a ihtilâflı vâkıf, ibtida vb. konuları sorduktan sonra ona ilgili meseleleri yazdırmıştır.¹⁶⁶ Yukarıdaki rivayetlere dayanarak kendisinin kıraat ilminde de görüş sahibi olduğunu anlaşılmaktadır.

1.2.2. Ahlâkî Kişiliği

İbn Mübârek’in ilim talep etme isteği ve merakı fazlaydı. Öğrendikleri ile amel eden biriydi. O, neredeyse iyilik adına her hasleti şahsiyetinde toplamıştı.¹⁶⁷ Hadis hâfızı Ebû Utbe İsmail b. Ayyaş (ö. 181/797) onu şu şekilde anlatmaktadır: “Yeryüzünde onun benzeri yoktu. Allah, hayır namına ne yaratmışsa onu Abdullah b. Mübârek’te bulabilirdin. Oruçlu olduğu halde Mısır’dan Mekke’ye giderken kendisiyle yolculuk eden arkadaşlarına yolda hizmet ettiği ve en güzel yemekleri onlara ikram ettiği aktarılmıştır.”¹⁶⁸ Onu daha iyi tanımamız için ihlâsı, zühdü, takvası, ibadeti, infakı, cihâdı ve ticareti vb. ahlâkî özelliklerini aşağıda müstakil başlıklar altında verilmiştir.

1. İhlâsı

İbn Mübârek, amelin kıymetini niceliğinden çok mizandaki ağırlığına bağlamaktadır. O, nice küçük ameli temiz niyet sayesinde büyük görürken, nice büyük ameli ise riya bulaştığından dolayı küçük görmektedir.¹⁶⁹ O, işlediği amellere riya bulaşmaması için gizliliğe çok önem vermiştir. O dönemde Tarsus şehri, nöbetin tutulduğu, savaşın yapıldığı Abbasî ve Bizans devletlerinin en tehlikeli sınırlarını oluşturuyordu. Bir kere orada iken aniden Müslüman ve Hıristiyanlara ait iki askeri birlik karşı karşıya gelmiş, Rumlardan birisi Müslüman askerlerini mübarezeye çağırmış ve sırasıyla karşısına çıkan altı Müslüman askeri mübareze usulü ile birer birer şehit ettikten sonra mübareze çağrısını sürdürmüştür. İslam ordusundan yüzü kapalı, tanınmayan bir asker onun karşısına çıkmış, uzun süre savaştıktan sonra Rûm askerini

¹⁶⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘ li-ahlâkî’r-râvî ve âdâbî’s-sâmi‘*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyâd: Mektebetü’l-Me‘ârif, 2022), 2/197. ‘

¹⁶⁶ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddissü’l-fâsil beyne’r-râvî ve’l-vâ‘i.*, thk. Muhammed Muhibbudin Ebû Zeyd (Dârü’z-Zahâir, 2016), 188.

¹⁶⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzehheb fi ma’rifeti a’yâni ‘ulemâ’i’l-mezheb*, 1/408; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm*, 12/228.

¹⁶⁸ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, 14/17; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 16/20; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 8/385.

¹⁶⁹ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 8/400.

yere sermiş, sırasıyla karşısına çıkan altıncı Rûm askerini de öldürdükten sonra karşı taraftan mübarezeyle kimse çıkmayınca ordusuna dönmüştür. Bir arkadaşı ansızın yüzünü kapatan örtünün ucundan birazını kaldırıncaya İbn Mübârek olduğunu görmüştür. O ise bu davranışından dolayı arkadaşına kızmış ve neden bizi ifşa ettin diyerek onu azarlamıştır.¹⁷⁰

İhlâs ve samimiyet onun sadece sözlerinde ve davranışlarında değil, şiirlerine de yansımıştır.

يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ...
سُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ...
كَلْبُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ... يَا كَلْبُ...

“Onlar görünürde dost ama gerçekte düşmandır. Nifaktan türemiş gibi, bu ne de kötü bir huydur!”¹⁷¹

O, gece ibadeti ihya edenlerin ihlâsını kaleme aldığı bir kasidesinde zihinlerimizde şöyle canlandırmıştır: Onlar gecenin karanlığının zorluğuna direnirler. Şafağın aydınlığı onları rükûda yakalar. Allah korkusu uyumalarına engel olduğu için ibadet etmeye kalkarlar. Gecenin karanlığı secdelerini perdelerken, göğüslerini delen iniltiler göğe yükselir.¹⁷²

2. Zühdü

Zühd dünyadan yüz çevirmek,¹⁷³ dünya ve dünyaya ait şeyleri değersiz görmekten kaynaklanan isteksizlik ve ilgisizlik gibi çeşitli şekillerde tanımlanmışsa da ¹⁷⁴ İbn Mübârek, onu farklı anlamıştır. Ona göre çalışmak, kazanmak, geçimini sağlamak, hatta çok kazanarak başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak zühtle çelişmez. Çünkü o, dünyalıkları kalpte değil elde tutup onları Allah yolunda harcamıştır. Kendisine göre zühd üç kısımdır. Birincisi kulun işleyeceği amel ve söyleyeceği söz ile Allah'ın rızasından başka hiçbir şeyi gözetmemesidir. İkincisi, kişinin faydasız şeyleri terk ederek faydalı işler işlemesidir. Üçüncüsü bazı şeyler helâl olsa bile onlardan uzak

¹⁷⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/394; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 32/458; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 12/233.

¹⁷¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 94.

¹⁷² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 90.

¹⁷³ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 115.

¹⁷⁴ Ebü Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi'l-Mahzûmî -İbrahim Sâmerânî (Mısır: Mektebetü'l-Hilâl, ts), 4/12.

durulmasıdır. Benimsediği bu taksimat ve “Zühdiin en hayırlısı zühdü gizlemektir.” sözü onun zühd anlayışını özetlemektedir.¹⁷⁵

İbn Mübârek’in hayatı incelendiğinde onun zühd anlayışının, dünyadan el etek çekmek, inzivaya çekilmek, sadece uhrevi işlere yönelmek gibi yaygın olan zühd anlayışından farklı olduğu görülmektedir. Ona göre bu anlayış, insanın yaratılışına ve yeryüzüne halife olarak gönderiliş amacına aykırıdır. O bütüncül bir İslamî hayat anlayışına sahiptir. Kendisi cihâd meydanında at koşturan bir mücahid, geceleri ibadetle geçiren bir abid, mal alıp satan dürüst bir tacir, ilim talebelerine ve muhtaçlara infakta bulunan bir hayırsever, ilmi yolculuklara çıkan bir talebe olduğu gibi aynı zamanda öğrencilerine ders veren bir hocadır.¹⁷⁶ Onun hal ve hareketleri dikkate alındığında dünya ile ahiret arasında olması gereken dengeyi tutturduğu görülmektedir. O, “Şöhreti sevenlerden olma, namının sönük olmasını iste, insanlara adının sönük kalmasını sevdiğini dahi sezdirme, başını kaldır, seni övmeleri için onlara zahitliğini gösterme!”¹⁷⁷ diyerek dönemindeki manevi hastalıkları teşhis etmiş ve bunların tedavisinin nasıl olması gerektiğini belirtmiştir. Neden ticaretle uğraşıyorsun diyenlere? “ilimle iştigal edenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için” cevabı vermiştir.¹⁷⁸ Ahiret gününün sürekli hatırında olduğu gibi, başkalarına da Allah’ın kitabında altmış üç yerde ahiret günü zikredilmiş ve o günden gafil olunmaması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁹ Dolayısıyla onun zenginliği kalbini istila etmemiştir. Bilakis onun nezdinde mal, kendi ihtiyaçlarını ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılayan bir nesneden başka bir şey olmamıştır. Kitâbü’z-Zühd ve’r-rekâ’ik adlı eserinde zühde bakışını ortaya koymuştur. Kendisi, tabakât kitaplarında, “zahitlerin öncüsü” olarak nitelenmektedir.¹⁸⁰ Şiirlerinin bir kısmı zühd konusundadır. Örneğin, bir şiirinde,

يَرْجُوُ مَا فِي الدُّنْيَا وَيَتَّقِي مَا فِي الْآخِرَةِ
وَأَلْفُ مَا فِي الدُّنْيَا كَأَلْفِ مَا فِي الْآخِرَةِ
دُونَ
فَأَسْأَلُكَ اللَّهُ عَنِّي يَا أَلْفُ مَا فِي الْآخِرَةِ
أَسْأَلُكَ اللَّهُ عَنِّي يَا أَلْفُ مَا فِي الْآخِرَةِ

¹⁷⁵ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Receb, *Câmi' u'l- 'ulûm ve'l-hikem fi şerhi hamsîne hadîsen min cevâmî 'i'l-kelim*, thk. Mahir Yasin el-Fehl (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2008), 648.

¹⁷⁶ Bekçeri, *İkmâlu Tehzîbi'l-kemâl fi esmâ 'i'r-ricâl*, 4/588.

¹⁷⁷ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 3/375.

¹⁷⁸ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 3/377.

¹⁷⁹ Kâdî, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*, 3/43.

¹⁸⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dımeşkî İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü 'ulemâ 'i'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî, İbrâhim Zeybek (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 1/402.

“Bazı insanların az dindarlıkla yetindiklerini görüyorum. Ama dünya hayatları için aza razı olduklarını göremiyorum.

*Hükümdarların dünyalıkları ile yetinip dine ihtiyaç duymadıkları gibi, sen de Allah ile yetinip onların dünyalıklarına tamah etme!”*¹⁸¹

3. Takvası

Dünya nimetlerine karşı bu kadar hassas ve zahit olmasına rağmen Allah’a karşı çok takvalıydı. Şâm’da iken birinden ödünç aldığı kalemî Horâsân’a vardıkdan sonra hatırlayınca sahibine iade etmek için tekrar Şâm’a dönecek kadar titizliğe sahipti.¹⁸² Takva anlayışının merkezinde şüpheli şeylerden uzak durmak vardı. Kendisi, şüpheli bir dirhemi geri çevirmeyi yüz bin dirhem sadaka vermektan daha hayırlı görmüş.¹⁸³ O, işlenen günahların kalbin ölmesine yol açtığını, kalbin diri ve aktif kalması için günahlardan kaçınması gerektiğini ifade etmiştir. Günahta ısrar eden kişinin zelil olacağına inanmıştır. Bu durumu şu iki beyitte şöyle dile getirmiştir:

بَيْنَ تِلْكَ الْعَالَمِ وَالْأُمَّةِ وَالْجَنَّةِ وَالنَّارِ
بَيْنَ تِلْكَ الْعَالَمِ وَالْأُمَّةِ وَالنَّارِ وَالنَّارِ

Günahlara dalmak, kalpleri öldürür; günahta ısrar ise kişiyi zelil kılar.

*Günahların terki kalplerin hayatıdır. Nefsine isyan etmen daha hayırlıdır.”*¹⁸⁴

Ahiret gününün korkusu ve meşakkati zihninde canlıydı. Bir arkadaşı şöyle demiştir: “Bir gurup arkadaş, İbn Mübârek’le birlikte yolculuğa çıkmıştık. Bu adamı bizden üstün kılan ve insanlar arasında bu kadar meşhur kılan şey nedir? diye çoğu kez kendi kendime sorardım. Çünkü biz de onun gibi oruç tutar, hac yapar ve cihâd ederdik. Şâm yolundayken bir evde akşam yemeğini yiyorduk ki aniden lamba söndü, birisi lambayı aldı dışarı götürüp onu düzelttikten biraz sonra içeri girdi. İbn Mübârek’in sakalının gözyaşlarından ıslandığını gördüm ve kendi kendime, “İşte onu bizden üstün kılan şey, sürekli hatırında tuttuğu ahiret korkusudur.” dedim. İbn Mübârek, Rekâik kitabını okuduğu zaman öyle ağlarmış sanki boğazlanan bir kurbanlık gibi ondan ses duyulmuş ve kimse ona bunun sebebini sormaya cesaret edemiyormuş şeklinde

¹⁸¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 24.

¹⁸² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8/395; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/407.

¹⁸³ İbn Receb, *Câmi’u’l-’ulûm ve’l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi’i’l-kelim*, 2008, 565; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil* (Beyrût: Dâru’l-İhyai’t-Turâsi’l-’Arabî, 1952), 1/280.

¹⁸⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 137.

duyulursa kendisi o ihtiyacı karşılamaktan geri kalmazdı.¹⁸⁹ İlim talebelerine ve hocalarına çokça infakta bulunmuştur. Kendisine neden infakını yaşadığı şehrin dışına taşıdığını soranlara şöyle cevap vermiştir: *“Fazilet ve liyakat sahibi bir topluluğu tanıyorum. Çaba sarf ederek hadis ilmini talep ediyorlar. İnsanlar onların ilmine muhtaçtır. Onlar da öğrenimlerini tamamlamak için maddi desteğe ihtiyaçları vardır. Onları terk edersek ilimleri zayi olur. Onlara yardım edersek Muhammed (s.a.v.) ümmetinde ilmi yayarlar. Ben ise nübüvvetten sonra ilim yaymaktan daha faziletli bir şey bilmiyorum.”* cevabını vermiştir.¹⁹⁰

Borçlu olanların borcunu öderdi. Bir keresinde yedi yüz dirhem borcu olan bir kişi ondan yardım ister. İbn Mübârek bir mektupla birlikte onu kendi vekiline göndererek borcunun ödenmesi için yedi bin dirhem para verilmesini talep eder. Vekili adama borcunu sorar. O da *“yedi yüz dirhem”* der. Vekil, İbn Mübârek’e *“Yedi yüz dirhem borçlu adama yedi bin dirhem vermeme istemişsin. Bu şekilde davranırsak kârımız biter.”* der. İbn Mübârek, *“Bizim de ömrümüz bitecek, ne yazılmışsa onu teslim et.”* diyerek borçluya ihtiyacından fazlasını verdimiştir.¹⁹¹ O, bazen de borçluların haberi olmadan borçlarını öderdi.¹⁹²

Onun infak örneğini nakleden şu haber bize izah etmektedir. İbn Mübârek, iki yılda bir hac ibadetini eda etmek için Haremeyn’e giderdi. Merv halkından dost ve ahabları onunla hacca gitmek istediklerinde onlara, *“Herkes yanındaki parasını bir keseye koyduktan sonra üzerine adını yazsın ve bana teslim etsin.”* derdi. Aldığı bütün keseleri yanındaki sandığa koyarak kapatırdı. Kendisi binekleri kiralar, Merv’den Bağdât’a ulaşıncaya kadar beraberinde gelenlere en güzel yemek ve tatlıları yediriyordu. Bağdât’tan ayrılmadan önce yine onlara en güzel kıyafetleri giydirdiyordu. Bağdât’tan Medine’ye varıncaya kadar aynı infak ve hizmete devam ediyordu. Medine’den ayrılmadan önce onlara, *“Aileleriniz sizden ne istemişlerse bana bildirin.”* derdi. Ailelerinin isteklerini de aldıktan sonra Mekke’ye varıncaya kadar hizmete devam eder ve onlar için harcamada bulunurdu. Mekke’de de ihtiyaçlarının tümünü karşıladıktan sonra Merv şehrine dönünceye kadar yapılması gereken ne varsa en iyi şekilde yapardı. Üç gün sonra onları evine davet eder, yemek ve elbise ikramında

¹⁸⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 32/456, 457; Ka’bî, *Kabûlu’l-ahbâr ve ma’rifeti’r-ricâl*, 1/379.

¹⁹⁰ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/397; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 32/455, 456.

¹⁹¹ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/396; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dimaşk*, 14/24.

¹⁹² el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/396, 397; İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dimaşk*, 14/24, 25.

bulunduktan sonra sandığı açar ve herkese üzerinde adı yazılı para kesesini verirdi.¹⁹³ Rivayetlere göre yıllık yüz bin dirhem fakirlere infak ediyordu.¹⁹⁴ Tek başına yemek yemeyi sevmiyordu. Canı bir şey çektiği zaman kendisi ile birlikte yemek yiyecek birini bulup “*Bize ulaştığına göre misafirle birlikte yenen yemeğin muhasebesi olmayacak.*” derdi.¹⁹⁵ Kedisine ait şu beyit onun cömertliğini gösteren güzel bir delildir.

يَحِجُّ طَعَامًا ..... وَاللُّهُ لَمِ.....
وَاحِلٍ... فِ غَلَا... ي م... نُ ي... وَالشُّ... كُر لِم... نُ ف... لا

“*Yemeğini hazırla ve yiyenin önüne bolca ser. Geri durana yemesi için yemin et ve yiyene de teşekkür et.*”¹⁹⁶

İbn Mübârek, bazen istemekten imtina eden mürüvvet sahibi muhtaçlara parayı keselere koyarak gönderirdi. Bir keresinde para kesesinin içine yazılı şu iki beyiti koyarak tanıdığı bir muhtaca göndermiştir:

وَإِنْ سَأَلْتَهُ لَأُعْطِيكَ... وَاللَّهُ لَمِ.....
بَعَثَ إِلَيْكَ... وَاللَّهُ لَمِ.....

“*Maldan yoksun olsa da mertliğinden yoksun olmayan bir delikanlıdır.*

Ondan mal istemeden önce malını sana verdi ve seni isteme zilletinden kurtardı.”¹⁹⁷

5. Cihâdı

İnsanların karakteristik yapıları genelde bir veya iki özelliği ile öne çıkar. Örneğin bir kişi, zikirle meşgul oluyorsa cihattan uzak kalır. Zühdü önemsiyorsa ticaret yapmayı benimsemeyi veya onu yapmaya güç yetiremez. Hatta tek bir şeyi dahi en iyi şekilde yerine getirmekten aciz olanlar az değildir. Örneğin: “*İnsanlar yüzlerce deveye benzer; içlerinden nerdeyse (yükünü güzelce yerine ulaştırın) bir binek devesi bulamazsın.*”¹⁹⁸ hadisi bize insanların karakterleri hakkında bilgi vermektedir. Fakat İbn Mübârek İslamı doğru anlamış, anladığı gibi hayatına tatbik etmiştir. Söz, hal ve hareketleriyle insanları Allah’a davet etmiştir. O kadar çok cihâdı önemsemiş olmalı ki İslam tarihinde cihâdla ilgili Hz. Peygamber hadisleri, Sahâbe ve tabiin sözlerinden oluşan *Kitabü'l-cihâd*

¹⁹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, 3/385-386; el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 11/395.

¹⁹⁴ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 3/377.

¹⁹⁵ Cemâl, *Abdullah binü'l-Mübârek el-İmâmü'l-Kudve*, 206; İbn Receb, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem fi şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'i'l-kelim*, 2008, 655.

¹⁹⁶ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*, thk. Muhamed Mürsî el-Havlî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, ts.), 2/85.

¹⁹⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, ts., 157.

¹⁹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, el-Câmi'u's-sahîh, thk. Mustafa Dîb el-Boğâ (Şâm: Dâru İbn Kesir, 1993), “Rikâk”, 35.

adında müstakil bir eser ilk defa kendisi tarafından yazılmıştır. ¹⁹⁹ İki yılda bir Rûm sınırında bulunan İslam beldelerinde nöbet tutmaya ve cihâd etmeye gitmiştir. ²⁰⁰ Yaptığı her şeyin hakkını verdiği gibi cihâdın da hakkını tam ifa ettiği için kaynaklar, onu mücâhitlerin iftihârı anlamında “Fahrü'l-mücâhidîn” ifadesi ile anmaktadır. ²⁰¹

İbn Mübârek'in cihâdî terk edenleri kınayan birçok sözü vardır. Örneğin Mekke ve Medine'de inzivaya çekilip zamanını sadece ibadetle geçiren bir âlimi şu beyitleriyle yermiştir:

عَابِدُ اللَّهِ... لِيُصْرِحَ... لَعَلَّهُ... تَنْزِيلُ... لِيُعَبِّدَ... دَائِمًا تَنْزِيلُ
مَنْ... كَيْفَ... بَعْضُ... دَهْرًا بَلْمَوْجٍ...
يُؤَلِّقُ... الْيَمِينُ... لِيُطَوِّقَ... لِيُغَيِّرَ...
رِيحُ الْعَبْرِ... بِرُكُوعٍ... وَالْعَبْرِ...
وَأَقْرَبُ... نَفْسٍ... فِي حَسْرَةٍ...
لَنْ يَسْنَ... تَوْبِي دُبَّ... لِيُؤَلِّقَ...
“Ey Haremeyn'in abidi! Bir görsedydin ibadetini yalancılığın anlardır.”

Kiminin yanakları gözyaşlarıyla ıslanırken, bizim boğazlarımız kanlarımızla boyanmaktadır.

Kiminin atı batıda yorulurken, bizim atlarımız günün erken vakitlerinde düşmanla savaşarak yorulurlar.

Miskin kokusu sizin, bizim miskimiz ise atlarımızın toynaklarının tozu ve dumanıdır.

Şüphesiz Peygamberimizin kat'î, sahih ve doğru sözü bize ulaşmıştır ki: Allah yolunda bir mücahidin atının tozu ile tutuşan ateşin dumanı asla eşit değildir. Aramızda konuşan Allah'ın kitabıdır, (Şehid ölü değildir) yalan söylemez.”²⁰²

¹⁹⁹ İsmail b. Muhammed Emim b. Mir İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1951), 1/438.

²⁰⁰ Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berakât vd. (Suriye: Dâru'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 2013), 13/13.

²⁰¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü 'ulemâ'i'l-hadîs*, thk. Ekre el-Buşî, Ahmet Şeybek (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 1/402.

²⁰² Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 61-62.

Soğuk ve yağmurlu bir kış gecesinde askerî kışlada nöbette iken soğuktan dolayı ağladığını sanan arkadaşına, “*Böyle mükâfatı bol ve şiddetli gecelerimizin azlığına ağlıyorum.*” diyerek yaptıklarını az gören ve hep daha fazla amel isteyen yüce bir ruha sahip idi.²⁰³ Öyle ki cihattan dönerken Fırat nehrinde gemi içerisinde vefat etmişti.²⁰⁴

6. Ticaret ahlakı

Abdullah’ın babası Mübârek, efendisinin kızıyla evlendikten sonra ticaret işiyle uğraşmış ve oğluna ticareti öğretmiştir, onun çocukluk ile ilk gençlik döneminde tahsil gördüğüne dair bilgi olmadığına ve ticaretteki maharetine bakılırsa o dönemlerde babasından ticaret mesleğini öğrendiği tahmin edilmektedir. Bir rivayete göre İbn Mübârek ergenlik çağına ulaştığında babası ticaret yapması için ona elli bin dirhem vermiştir. O ise parayı ilim talep etmede harcamıştır. Babası tekrar ona otuz bin dirhem vererek “*Bununla ticaretini tamamla!*” demiştir.²⁰⁵ Başka bir rivayette ticareti bir hocasından öğrendiği zikredilmektedir.²⁰⁶

Daha önce de belirtildiği gibi onun ticaret felsefesi farklıydı. Ticaretteki temel gayesi başkalarına el açmaktan kendini korumak, muhtaçlara yardımda bulunmak, misafirleri ağırlamak, cihâda çıkacak mücahitlerin masraflarını karşılamak, ilim talebelerine maddi yardımda bulunmak, müderrislerin geçimini sağlamak, kendilerinden ders aldığı hocalarına ücret ödemek, hacca gidenlere para ve eşya yardımında bulunmak, borçluların borçlarını karşılıksız ödemek gibi farklı nedenler olmuştur.²⁰⁷ Sonuç olarak hayatı başkaları için olduğu gibi ticaretini de başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak için yaptığı görülmektedir. Ancak ticaret ile ilgili şiirler inşat ettiğine dair herhangi bir rivayete rastlanmamıştır.

7. Edebi

Edebi kişinin kendini bilmesi,²⁰⁸ bütün hata çeşitlerinden korunmasını sağlayan bilgi²⁰⁹ ve erdemleri elde etmeyi sağlayan her türlü riyâzet (nefis terbiyesi),²¹⁰ bir

²⁰³ Kâdî, *Tertîbü’l-medârik ve takribü’l-mesâlik*, 3/42; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8/412.

²⁰⁴ Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem’ânî, *el-Ensâb* (Hindistan: Meclisü Daireti ’l-Ma’ârifî’l-Osmânî, 1982), 4/280.

²⁰⁵ Kâdî, *Tertîbü’l-medârik ve takribü’l-mesâlik*, 3/38, 39.

²⁰⁶ Ebü’l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 2/363.

²⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 3/385-387; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/394.

²⁰⁸ Ebü’l-Hâris (Ebü’l-Muzaffer) Müeyyidüdevle Necmüddîn Üsâme b. Mürşid b. Alî b. Mukalled b. Nasr İbn Münkız, *Lübâbü’l-âdâb*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Mektebetü’s-sünne, 1987), 231.

²⁰⁹ Cürcânî, *Kitâbü’l-ta’rifât*, 15.

toplumda örf, âdet ve kural halini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgi anlamlarında kullanılan bir terimdir.²¹¹ İbn Mübârek edebi çok önemsemiş, tutum ve davranışlarından dolayı İslâm âleminin takdirini kazanmış bir âlimidir. Bir seferinde Mâlik b. Enes'ten evine girmek için izin istediğinde, Mâlik b. Enes kendine çeki düzen verdikten sonra ona izin vermiştir. Ders halkasında onu yanına oturtmuştur. Hadis okumaları esnasında İmam Mâlik, ona “*Bu hususta görüşünüz nedir*” demiş? O sadece onun duyacağı kısık bir sesle cevap vermiş. Daha sonra oradan ayrılmış. İmam Mâlik, “*İşte bu Abdullah b. Mübârek'tir, Horâsân'ın fakihidir.*” diyerek onun edebini takdir etmiştir. Süfyân b. Uyeyne'nin hazır bulunduğu bir yerde kendisine bir soru sorulunca, “*Büyüklerimizin bulunduğu bir yerde konuşmamız uygun görülmemektedir.*”²¹² diyerek âlimler arasında olması gereken edebi göstermiştir.

O, edebi önemsemeyenin sünnetten, sünneti önemsemeyenin farzlardan, farzları önemsemeyenin de irfandan mahrum kalacağına inanmaktadır. Bu hiyerarşi takip edildiği takdirde kişiye irfanın verileceğini zikretmiştir.²¹³ O, **لَا يُكُونُ ث. ُكُلِي** O, **كَادَ**

ال **دِينِ** “*Neredeyse edep dinin üçte ikisini oluşturur.*”²¹⁴ demiştir. Onun yaşadığı çağda ilimden önce edep talep etmek toplumda yerleşik bir addet idi. İbn Mübârek edebi ne kadar önemsediyini şu sözü izah etmektedir: “*Öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerine sahip birisi ile karşılaşmayı kaçırmam beni üzmez ama edep sahibi birisiyle bir araya gelmeyi kaçırmam beni üzer.*”²¹⁵ Yanında hapşırana, “*Hapşıran birinin ne demesi gerektiğini sormuş, adam, “الْمُدَّالِّ” demesi gerektiğini*” söyleyince, kendisi de “*اللَّهِ يَزُجُّهُ*” diyerek muhatabını incitmeden sünneti uygulamıştır.²¹⁶

²¹⁰ Ebû'l-Bekâ Eyüp b. Musâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısırî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, ts.), 65.

²¹¹ Mustafa Çağrı, “Edep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/414, 415.

²¹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/420.

²¹³ Ebû Muhammed (Ebû Amr) Abdullah (Rûzbih / el-Mübârek) b. el-Mukaffa'. *el-Edebü's-sağîr* (İskenderiye: Dârü İbni'l-Kayîm, ts.), 11.

²¹⁴ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 3/379.

²¹⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed e l-Makdisî er-Râmînî İbn Müflih, *el-Âdâbü's-şer'yye* (Riyâd: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.), 3/552.

²¹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/383.

O, “Edeph sahiplerini kaybettiğimizde edebi elde etmeye çalıştık” diyerek ilim gibi edebini de çaba ve gayret ile elde edilebileceğini bildirmiştir. ²¹⁷ Hayatının yirmi yılını ilmi talep etmekle geçirdiğini, otuz yılını da edebi elde etmek için uğraştığını ifade etmiştir. ²¹⁸ İnsanların ilimden çok edebe muhtaç olduklarını söyleyerek ilimle birlikte edebini olması gerektiğini zımnen belirtmiştir. ²¹⁹ Kişi için edebini ne denli önemli olduğunu şu beyitle zihinlere resmetmiştir:

بَدَّبْتُ نَفْسِي فَمَا وَجَدْتُ لَهَا
مِنْ بَعْضِ نَفْسِي إِذْ تَرْتَابَتْ فِي اللَّهِ كَلِمَاتِي

“Kendimi terbiye ettim, onun için takvadan sonra edeb gıbisini bulamadım.” ²²⁰

8. İdarecilere Karşı Tutumu

Davranış ve sözlerindeki edeb ve nezaketi, yol arkadaşlarına yaptığı hizmet ve infakı ile öne çıkan İbn Mübârek, yöneticilere karşı farklı davranmıştır. O, dostlarından hediye kabul ederdi ama kaynağını bilmediği şeylere karşı titizliğinden ötürü sultanlardan ve idarecilerden hediye vb. şeyleri kabul etmezdi. ²²¹ Kendilerini dinin üstünde gören yöneticileri ve onların emrinde olan âlimleri dini tahrif etmekle kınardı. Yöneticilere yaranmaya çalışan veya onlardan görev alan âlimleri güçlü kalemiyle sert şekilde eleştirirdi. Örneğin, İsmâîl b. Uleyye'nin (ö. 193/809) kadılık görevine atandığını öğrenince aldığı görevi hoş karşılaşmamış ve bırakması için eleştiri dozu yüksek şu beyitleri yazmış ve ona göndermiştir.

جَاءَ لِي لِيْنِي لِيْنِي لِيْنِي لِيْنِي
الْحَتَّى لِيْنِي لِيْنِي لِيْنِي لِيْنِي
نَفْسِي رُبُّهُ لِيْنِي لِيْنِي لِيْنِي
يُنِي لِيْنِي لِيْنِي لِيْنِي لِيْنِي

“Miskinlerin mallarını avlamak için Ey ilmi kendine birer avcı kartal kılan kişi!

Dini ortadan kaldıracak bir hile ile dünyayı ve dünya lezzetlerini elde ettin.

Daha önce mecnunlar için ilaç iken, dünyalık için deliye döndün.

Sultanların kapısından kaçınma hususunda ki rivayetlerine ne oldu?” ²²²

²¹⁷ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ` ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 8/169.

²¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gāyetü'n-Nihāye fî tabakâti'l-kurrâ`*, 1/446.

²¹⁹ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihi Dımaşk*, 14/21.

²²⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 128.

²²¹ Kâdî, *Tertîbü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik*, 8/140.

²²² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 52-53.

Bu beyitleri okuyan İbn Uleyye aldığı görevi iade etmiştir. ²²³

Bu sert tutumu sadece idareciler için değildi, onların yanında çalışan memurları da kapsıyordu. Kendisi gemide ölmek üzereyken canı sevîk adında bir içecek çekmiştir. Aramışlar, onu sadece sultanın yanında çalışan bir kişide bulmuşlardı. Söz konusu durumu İbn Mübârek'e ilettiklerinde, “*Hayır, onu bırakın*” diyerek onu içmekten imtinâ etmiş ve öylece vefat etmiştir. ²²⁴

Diğer taraftan İbn Mübârek, adil yöneticileri dine yönelik saldırıları engelleyen, güvenliği sağlayan, güçlüye karşı zayıfın hakkını muhafaza edenler olarak görmüş ve onları bunun için desteklemiştir. Örneğin şu iki beyitte şöyle demektedir:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ... لَسْ لَطَائِفُ مُعِ
عَلَّمَ دِينَهُ... مِنْهُ هُوَ وَرِضٌ وَأُ

وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ... لَسْ لَطَائِفُ مُعِ
“Allah, lütfü ve rahmeti gereği dinimize gelebilecek tehlikeleri sultan ile defeder.”

Şayet imamlar olmasaydı yollar güvenli olmaz ve güçlü olanlarımız zayıfların mallarını yağmalardı.” ²²⁵

Kendisine tevazuyu soran kişiye “*Zenginlere karşı nefsin izzetini korumak alçak gönüllülüğün ve tevazunun ta kendisidir.*” ²²⁶ şeklinde cevap vermiştir.

8. Sünnette Bağlılığı

Kuran ve Sünnet, İbn Mübârek'in akidesinin temelini oluşturmaktadır. Raviler, hadis metninin dayanağını oluşturdukları için İbn Mübârek, senedi, hadis metni gibi dinden saymış ve “*İsnad dindedir. Şayet isnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi.*” ²²⁷ diyerek hadis ilminde isnadın önemini dile getirmiştir. Merv'den Kûfe'ye gittiğinde zamanının büyük bir kısmını sünnet mütalaasına ayırmak için küçük bir eve taşınmıştır. Kendisine “*Bu kadar yalnız kalmaktan sıkılmaz mısınız?*” diyenlere Peygamber ve Sahâbe ile sohbet ettiğini ve böyle bir sohbeta sahip olanın sıkılmayacağını ifade etmiştir. ²²⁸

O, hadis-i şerife saygı gösterilmesini hatırlatır ve bunu fiili olarak gösterirdi. Örneğin: Yürüyerek ondan bir hadis hakkında bilgi isteyen adama, “*Bu hal, ilmin*

²²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 411, 412.

²²⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 8/411.

²²⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 112.

²²⁶ İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*, 96.

²²⁷ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Mukaddime" 5.

²²⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/367; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-aşfiyâ*, 8/164.

vakarıyla bağdaşmamaktadır.” diyerek uyarıda bulunmuştur.²²⁹ Aynı şekilde bir vali, hizmetçisini İbn Mübârek’e getirerek ondan hizmetçisine hadis yazdırmasını istemiş. İbn Mübârek valinin isteğini yerine getirmeyince vali küserek dışarıya çıkmıştır. O arada İbn Mübârek misafirini uğurlamak için dışarı çıkınca vali, “*Neden bize hadis öğretmiyorsun da bizimle dışarı çıkıyorsun?*” demesi üzerine, “*Sana bedenimi zelil kılarım ama ilmin onurunu zelil kılmam.*” diyerek hadisi şerife olan saygını göstermiştir.²³⁰

Onun sünnete olan sevgisi yüceydi. Bir keresinde soğuk bir gecede yatsı namazını kıldıktan sonra camiden çıkmak için ayağa kalkmışken kapının yanında bir adamla bir hadisi müzakereye başlamış, imam sabah ezanını okuyuncaya kadar bu müzakere devam etmiştir.²³¹ O, hem Ebû Hanîfe’den hem de Mâlik b. Enes’ten ders aldığı için verdiği fetvalarda akıl ile nakli birleştirmiş, akli naklin açıklayıcısı olarak görmüştür.²³²

9. Sahâbe ve Ulemâyı Savunması

İbn Mübârek için sahâbe sevgisi peygamber sevgisinden hemen sonra gelmektedir. Ona göre sahâbe sünnet gibi önemlidir. “*İki şey vardır ki kimde bulunursa kurtulur; doğruluk ve sahâbe sevgisi.*”²³³ diyerek sahâbe sevgisinin Müslümanlar için doğruluk gibi kurtuluş vesilesi olduğunu vurgulamıştır. O, insanlar arasında tartışma konusu olan sahâbileri dahi korur, onlara saldıranları sustururdu. Kendisine “Muaviye mi Ömer b. Abdülaziz mi hangisi daha faziletlidir?” diye sorulduğunda, “*Resullullah’la birlikte olan Muaviye’nin burnuna giren toz dahi Ömer b. Abdülaziz’den bin kere daha hayırlıdır. Muaviye, Hz. Peygamber’in arkasında namaz kılmış, Hz. Peygamber, “Allah kendine hamd edeni işitti” demiş. O da “Rabbimiz hamd sana mahsustur.” demiştir. Bundan sonra söylenecek bir söz var mı?*” diye cevap vermiştir.²³⁴ İbn Mübârek, sahâbeye olan duygularını uzun bir şiirle ifade etmiştir.²³⁵ Hz. Ali döneminde Sahâbe arasında meydana gelen olayları fitne olarak belirtmiş ama olaylara bulaşmış hiç bir sahâbinin meftûn olmadığını diyerek fitne ile ilgili düşüncesini belirtmiştir.²³⁶

²²⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 8/166.

²³⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/404.

²³¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/404.

²³² İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 8/165.

²³³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 32/450.

²³⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, 3/33.

²³⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 32/450; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/414.

²³⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/405.

Peygamberlerin varisleri olmaları hasebiyle âlimlere büyük saygı ve muhabbet beslemiş, onlara saygısızlık yapan veya onları hafife alanların ahiretlerinin gideceğini söylemiştir.²³⁷ O dönemde bazı âlimler Ebû Hanîfe'yi aklı ön planda tuttuğu için eleştiriyorlardı. İbn Mübârek ise onu hayırla yâd ve tezkiye etmiştir. Bulunduğu bir mecliste Ebû Hanîfe'ye dil uzatan birisine, “*Sus, Allah'a and olsun ki şayet onu görseydin, asalet ve büyük bir akıl görürdün.*” diyerek onu savunmuştur. Hatta bulunduğu ortamda Ebû Hanîfe'yi sevmeyenler bu sebeple onu eleştirmekten çekinirlerdi.²³⁸ Aynı şekilde İmam Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Zeyd ve Mis'âr b. Kidâm gibi âlimleri buldukları özellikleriyle medhderek öğrencileri onlara yönlendiriyordu.²³⁹ Hz. Peygamber'e ittiba eden âlimleri övüp kolladığı gibi dini bir takım dünyevi şeylere araç edenleri da şiddetle kınar ve onlar için “*insanların en düşükleri*” diyerek zemetmiştir.²⁴⁰

10. Fırkalara Karşı Duruşu

İbn Mübârek'in yaşadığı dönemde Cehmiyye, Râfızıye, Mutezile vb. fırkaları oluşturacak görüşler yeni yeni ortaya çıkıyordu. O, bunları sert bir şekilde eleştirmekten geri durmamıştır. “*Dinin Ehl-i hadis'e, kelamın Mutezileye, yalanın Rafızıye'ye, hilenin de Ehl-i rey'e ait olduğunu gördüm.*”²⁴¹ söyleyerek zikrettiği itikadi mezheplerin kendine göre yanlışlıklarını bir cümle ile özetlemiştir.

Her ne kadar İbn Mübârek, Mihne döneminden önce vefat etmişse de halku'l-Kur'ân görüşünü ilk defa ortaya atan Cad b. Dirhem'in (ö. 124/742)²⁴² ölümünden dört sene önce dünyaya gelmiş ve o dönemde dillendirilen halku'l-Kur'ân tartışmalarına şahit olmuştur. Bir keresinde Kur'an-ı Kerim'i okuduktan sonra “*Kim bunun (Kur'an-ı Kerim'in) mahlûk (sonradan yaratılmış) olduğuna inanırsa, o kişi kâfir olur.*”²⁴³ diyerek daha sonra Mutezile'nin siyasi gücü de kullanarak âlimlere dayatacağı görüşü reddetmiştir. Meselenin ehemmiyetinden dolayı eleştirisini şiir yoluyla dile getirmiştir. Örneğin, bir keresinde Allah'ın sıfatlarını inkâr eden Cehmiyye mezhebinin kurucusu

²³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/408.

²³⁸ İbn Abdülber, *el-İntikâ' fi fezâ'ili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ Mâlik, Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'î* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 133.

²³⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 11/653; Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 49-51.

²⁴⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 8/168.

²⁴¹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 7/413.

²⁴² Ebû Saîd 'Usmân b. Saîd b. Hâlid Dârimî, *er-Red 'ale'l-Merisî*, thk. Reşid b. Hüseyin el-Elme'î (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1997), 1/138; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, 6/50, 51.

²⁴³ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü 'ulemâ'i'l-hadîs*, 1/405.

Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46),²⁴⁴ İbn Mübârek'in yanında zikredilince onu Şeytan'a benzeterek şu beyit ile yermiştir:

عَجِبْتُ لِلَّهِ بِمَا نَبَأَ ابْنُ النَّاسِ دَائِي...
إِذْ النَّارُ وَالْقُلُوبُ تُلْقَى اسْمُ اللَّهِ... هُمُ الَّذِينَ جَاءُوا نُمُ

“İsmi Cehennem'den türetildiği halde insanlara davetçi olarak gelen şeytana hayret ettim.”²⁴⁵

Hilim sahibi İbn Mübârek, bidat ve bidatçilere karşı katı bir tutuma sahip idi. Arkadaşlarından her birine, “*Miskinlerle otur. Bidat ehli ile asla oturma.*” telkininde bulunmuştur.²⁴⁶ Rivayet edildiğine göre bir adam İbn Mübârek'e, bidat ehlinden birisin yanında bir kere yemek yediğini söyleyince adama “*otuz gün seninle konuşmayacağım*”²⁴⁷ diyerek tepkisini göstermiştir.

1.3. Hocaları

Kişinin hocaları bir açıdan sahip olduğu bilginin ve gördüğü eğitimin dayanaklarıdır. Onların çokluğu ise genelde talebenin şanınin yüksekliğine, marifetinin genişliğine ve ilminin çokluğuna delalet eder. İbn Mübârek ilim, cihâd, hac ve ticaret için birçok yolculuk yapmış ve farklı münasebetlerden dolayı birçok şehrin âlimleriyle buluşma fırsatı elde etmiştir. Ama buna rağmen sadece kendisine güvendiği kesimden ilim öğrenmiştir. Kendisinden küçük birçok âlimden de hadis rivayet etmiştir. Yaklaşık dört bin kişiden hadis almasına rağmen sadece bin âlimden rivayette bulunmuştur. Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme, İbn Cüreyc, Enes b. Rebî', Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Ma'mer b. Râşid, Süfyân b. Uyeyne, Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804 [?]), Fudayl b. İyâz, A'meş (ö. 148/765), Evzâ'î ve İsmail b. Ayyaş gibi dönemin önde gelen hadis imamlarından rivayette bulunmuştur.²⁴⁸ Aşağıda İbn Mübârek'in en önemli hocaları kısaca anlatılmıştır.

1. Ebû Hanîfe

İbni Mübârek, Ebû Hanîfe'nin ders halkalarına katılarak ondan ders almış ve ondan çok etkilenmiştir. Hatta İbn Mübârek “*Eğer Allah bana Ebu Hanife ve Süfyan ile*

²⁴⁴ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, 6/51.

²⁴⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 102.

²⁴⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/399.

²⁴⁷ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 8/168.

²⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/379; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 16/6-16. Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/35, 36.

yardım etmeseydi, ben de diğer insanlar gibi olurum.²⁴⁹ Ebû Hanîfe'den daha vakarlı, halim ve yolu hayırlı birini görmedim.” dediği nakledilmiştir.²⁵⁰

Hocasının özelliklerini ve ilim çevresindeki durumunu, sözleri ve şiirleriyle aktarmış ve onu savunmuştur. Şiirlerinde Ebû Hanîfe'nin sahip olduğu büyük akıl ve derin bilgisi ile kötü âlimlerin önünde bir set olduğunu, vefat eden hocası Hammâd'ın bıraktığı boşluğu doldurduğunu bildirmiştir. Âlimlerin çözemediği meseleleri bilgece çözdüğünü,²⁵¹ ilmi ile dünyayı ve dünyada bulunanları süslediğini, takva ve ibadette onun bir benzerinin olmadığını, zor günlerde ihtiyaç sahiplerine infakta bulunduğunu ifade etmiştir.²⁵²

2. Mâlik b. Enes

İbni Mübârek, Ebû Hanîfe vefat ettikten sonra Mâlik b. Enes'in ders halkasına katılmıştır. İmam Mâlik kendisine değer vermiş ve ona özel ilgi göstermiştir. Öyle ki ders esnasında zaman zaman konu ile ilgili görüşlerini sormuştur. Edebi kendine şiar eden İbni Mübârek, hocasına çok hürmet etmiş ve kendisini şu beyitlerle methetmiştir:

ص.....مُؤْتِ إِذَا م.....الصُّمْتُ زَيْ.....نُ نَيْل.....هُ
وَفَاتُ.....أَيْ نَيْل.....إِ ك.....أَمِ الْفُج.....نُ
وَع.....م.....وَع.....الْقُرُونُ ن.....م.....نُ كُ.....لِ جِمْ.....ة
وَس.....يُطْتُ ل.....هُ أَلَا.....لِ الْخ.....مِ وَال.....دُمُ

“Sükutün sahibini süslediği yerde O suskundur. Mühürlü sözlerin yeni anlamlarını da çözendir.

Kuran'ın içerdiği bütün hikmetleri kavramıştır. Onun eti ve kanı adab ile yoğrulmuştur.”²⁵³

İmam Mâlik'in vakarını, ilim çevresindeki konumunu ve saygınlılığını şöyle şiirleştirmiştir:

بِأَنَّ الْج.....فَأ.....فَم.....أَي رَاج.....عُ هَيَّب.....ة
وَالسَّن.....الْوَنَ ن.....وَأَيُّ.....الذُّق.....ان
ه.....ذِي الْوَق.....إِ رَ و.....ز س.....لُطَانِ التَّق.....ى
ف.....وَالفَهِ.....بُ و.....بِى ذَا س.....لُطَانِ

“Cevap vermeyince heybetinden kimse tekrar soramaz ve soru soranların başları aşağıya eğiktir.

²⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/407.

²⁵⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/400.

²⁵¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 73-74.

²⁵² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 152-154.

²⁵³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 103.

O vakarın rehberi ve takva saltanatının izzetidir. O saltanat sahibi olmadığı halde heybet duyulandır.”²⁵⁴

3. Ma‘mer b. Râşid

İbn Mübârek’in önemli hoclarından birisi de tabiiilerden Ma‘mer b. Raşid’tir.²⁵⁵ O da İbn Mübârek gibi bulunduğu şehirde (Yemen) hadisi ilk tedvin eden muhaddistir.²⁵⁶ Ma‘mer b. Raşid, ünlü birçok kişiden ders almış ve birçok kişiye de ders vermiştir. Özellikle İbn Mübârek Yemen’e giderek ondan işittiği hadisleri kayıt altına almıştır.²⁵⁷ Ma‘mer’in en önemli özelliği, bazı hocalarında bulunan yazılı belgelere dayanarak rivayet etmesidir.²⁵⁸ Aynı durum Abdullah b. Mübârek için de söz konusudur. Çünkü kendisi Ma‘mer’e ait rivayetleri daha önce başkalarından duyduğu halde Yemen’e gidip bizzat ondan da duyduktan sonra söz konusu hadisleri yazıya geçirmiştir.²⁵⁹ Bu hususta Muhtemelen hocası Ma‘mer’ den etkilenmiştir.

4. Evzâ‘î

Abdurrahmân b. Amr el-Evzâ‘î, hicrî 88 yılında Lübnan’ın Ba‘labek şehrinde dünyaya gelmiş, Annesi onu Beyrut’a götürmüştür.²⁶⁰ Kendisi hadiste hafız, sikâ olarak kabul edilmekteydi. Birçok açıdan İbn Mübârek ile ortak noktaları vardı. Örneğin sınırda nöbet tutar,²⁶¹ yaşadığı dönemde nazım sanatında onun üstünde kimse yoktu.²⁶² Aynı şekilde şairlik yönü de bulunmaktaydı. Ayrıca fasih dilli ve nesir edebiyatında üstün yeteneğe sahipti. Bundan dolayı devletin “Dîvânü’r-resâil” kurumunda görevlendirilmiş, yazdığı mektuplar dilden dile nakledilmiştir.²⁶³ İbn Mübârek, ondan o kadar çok etkilenmiş ki onun için şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Şayet bana ümmete imam seç denilseydi Evzâ‘î’yi ve Süfyân-ı Sevrî’yi seçerdim. İkisinden birisini seç denilseydi nezaket ve merhametinden dolayı Evzâ‘î’yi seçerdim.*” Bu meziyetlerden

²⁵⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 163.

²⁵⁵ Irâkî, *Tarhü’t-Tesrîb fî şerhi’t-Takrîb*, 1/115.

²⁵⁶ İbrahim Hatiboğlu, “Ma‘mer b.Râşid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/522.

²⁵⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm*, 9/628; İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü ‘ulemâ’i’l-hadîs*, 1/288.

²⁵⁸ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/123; Hatiboğlu, “Ma‘mer b.Râşid”, 27/553.

²⁵⁹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm*, 9/628; İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü ‘ulemâ’i’l-hadîs*, 1/288.

²⁶⁰ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, 1/314, 315; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 13/444. İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a‘yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân*, 3/127.

²⁶¹ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 6/550.

²⁶² Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 6/543; İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, 14/314, 320; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, 17/313.

²⁶³ Abdüssettâr Şeyh, *el-İmâmü’l-Evzâ‘î Şeyhü’l-İslâm ve ‘Âlimü ehli’s-Şâm* (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 2006), 134.

ötürü Abdullah b. Mübârek ondan ilim almak için Şâm bölgesine bağlı olan Beyrut'ta gitmiş, ondan ilim almış ve ondaki hadisleri yazmıştır.²⁶⁴

İbn Mübârek bazen öğrenci konumda olmasına rağmen hocaları ondan istifade etmişlerdir. Örneğin Evzâ'î'nin yanına gittiğinde Ebu Hanife ile ilgili aralarında geçen hikâyeyi şöyle anlatmıştır: Evzâ'î; kendisine “*Ey Horasanlı! Kûfe'de Ebu Hanife künyesiyle ortaya çıkan bu bid'atçı kimdir?*” demiştir. İbn Mübârek diyor ki: Bunun üzerine evime döndüm ve Ebu Hanife'nin kitaplarını üç gün mütâlaa ettim ve onlardan en güzel meseleleri çıkardım, üçüncü gün Ebu Hanife ile ilgili yazdıklarımla Evzâ'î'nin müezzinlik ve imamlık yaptığı mescide geldim. Bana bu yazdıkların neyle ilgilidir? dedi. Ben de ona verdim. Kendisi “*Nu'mân bunu dedi*” ifadesini sonuna eklediğim bir meseleye baktı. Ezanı okuduktan sonra ayakta durarak kitabın baş tarafını okudu, ardından kitabı bıraktı. Sonra Namaz için kamet getirdi, namazı kıldırды, sonra kitabı bitirinceye kadar okudu ve bana şöyle dedi: “*Ey Horasanî, kim bu Nu'mân b. Sabit?*” Ben: “*Irak'ta karşılaştığım bir şeyhtir (âlim)*” dedim. O da “*Bu, soylu bir şeyhtir, git ondan daha fazla öğren.*” Ben de: “*Bu “bidatçı dediğin Ebu Hanife'dir.*” dedim.²⁶⁵

5. A'meş

Mihrân el-A'meş, hicrî 61 yılında Taberistân eyaletine bağlı Rey vilayetinin Dubâvend köyünde dünyaya gelmiştir.²⁶⁶ Kendisi “İmam”, “Şeyhü'l-İslam”, “Muhaddis ve Mukrîinin hocası”,²⁶⁷ “Allah'ın Kitabı'nı kıraatlara en uygun okuyan, farâiz ilmini en iyi bilen kişi” gibi ifadelerle anılmıştır. Sadakatinden dolayı mushafa benzetilmiş ve “İslam'ın nişanesi” övgüsüne mazhar olmuş bir şahsiyettir. İlim ve faziletteki üstünlüğüne rağmen mizâhî bir kişiliğe sahip olduğu da aktarılmaktadır.²⁶⁸ İbn Mübârek hadisleri ondan almak için yanına gitmiş ve ondan aldığı birçok hadisi rivayet etmiştir. Buna rağmen İbn Mübârek, senedin tedlîsi konusunda onu eleştirmiştir. Kendisi de İbn Mübârek'in içinde bulunduğu bir topluluğa hadis aktarmayacağına dair yemin etmiştir.²⁶⁹

6. Süfyân es-Sevrî

²⁶⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/545.

²⁶⁵ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15/463-464.

²⁶⁶ Ka'bî, *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifeti'r-ricâl*, 1/143; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 4/146.

²⁶⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/344.

²⁶⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 3/884-885; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 12/87.

²⁶⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/348.

Ebû Abdullah Süfyân b. Saîd es-Sevrî, hicrî 97 yılında Kûfe’de, ilmi bir ailede doğmuş. ²⁷⁰ Süfyân es-Sevrî, ilk eğitimini babasından almış. Âsım (ö. 127/745) ve Hamza’dan (ö. 156/773) da kıraat öğrenerek her iki imamın kıraatını rivayet etmiştir.²⁷¹

Öğrencileri arasında yer alan İbn Mübârek, onun hakkında “*Süfyân’dan daha âlim birini göremedim.*²⁷² *Birçok âlimden hadis yazdım, aralarında Süfyân’dan daha iyisi yoktu.*²⁷³ *Onun dışında bana anlatılan hiç kimseyi anlatıldığı gibi bulmadım.*”²⁷⁴ diyerek ilmî seviyesini ifade etmeye çalışmıştır. Mezhebi ile amel edilen 6 fıkıh imamından biri olmuştur.²⁷⁵ *et-Tefsîr, el-Câmi ‘u’l-kebîr, el-Câmi ‘u’ş-sağîr, Kitâbü’l-ferâiz ve Kitâbü’r-risâle* adlı eserlerin Süfyân-ı Sevrî’ye ait olduğu zikredilmiştir.²⁷⁶

7. Süfyân b. Uyeyne

Süfyân b. Uyeyne hicrî 107 yılında Kûfe’de dünyaya geldi.²⁷⁷ Kendisi, Hicaz muhaddisi, Şeyhülislâm, Hafız, Büyük İmam ve âli isnad sahibi gibi ifadelerle nitelendirilmiştir.²⁷⁸ Tebeü’t-tâbiînden olup Irak bölgesinde rivayet edilen hadislerin uzmanı olarak kabul görülmüştür.²⁷⁹ Bu meziyetlerinden dolayı İbn Mübârek de birçok kişi gibi ona gitmiş ve ondan ders almıştır.²⁸⁰ Hatta bazı fikhî meselelerde hocasına muhalefet ettiği aktarılmaktadır.²⁸¹

Süfyân b. Uyeyne’ye *لَنَا وَآلِذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنْ هُدًى يَنْهَهُمُ سُبُلًا* “Bizim uğrumuzda cihâd

edenleri, mutlaka yollarımıza hidayet ettireceğiz.” âyetini delil göstererek İbn Mübârek’e “*İnsanlar ihtilaf ettiklerinde sen mücahitlere katıl ve sınır boylarında nöbet tutmaya git.*” demiştir.²⁸² İki yılda bir cihâd etmeye giden İbn Mübârek, hocasının nasihatını önemseydiği görülmektedir. Kendileri için ticareti yaptığı kişilerden biri de

²⁷⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 7/230; İbn Sa’d, *et-Tabâkâtü’l-kübrâ*, 8/492; Bekçeri, *İkmâlu Tehzîbi’l-kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 5/389; Ebû Zekerriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-lugât*, thk. Şirketü’l-‘ulemâ (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, ts.), 1/222.

²⁷¹ Recep Özdirek, Çavuşoğlu Ali Hakan, “Süfyân es-Sevrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/23.

²⁷² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 4/92.

²⁷³ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü’ulemâ’i’l-hadîs*, 1/310.

²⁷⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 7/238.

²⁷⁵ Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-lugât*, 1/223.

²⁷⁶ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/227.

²⁷⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, thk. Servet ‘Ukkâşe (Mısır: el-Heyetü’l-Mısriyye, 1992), 1/507.

²⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 7/414.

²⁷⁹ İbrahim Hatiboğlu, “Süfyân b. Uyeyne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/28.

²⁸⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 7/414.

²⁸¹ İbn Abdülber, *Behcetü’l-mecâlis ve ünsü’l-mücâlis*, 86.

²⁸² Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/365.

hocası Süfyân b. Uyeyne olduğunu, şayet bunlar olmasaydı ticaret yapmayacağını bildirmiştir.²⁸³

Hadis ile ilgili “el-Câmi” ve tefsîr ile ilgi kitapların ²⁸⁴ kendisine isnad edildiği İbn Uyeyne, hicrî 198 senesinde Mekke’de vefat etmiş, Hacûn’da bulunan mezarlığa defnedilmiştir.²⁸⁵

8. Hammâd b. Zeyd

Ebû İsmâîl Hammâd b. Zeyd el-Ezdî, hicrî 98 yılında Basra’da dünyaya geldi. Hammâd âmâ idi, fakat çok zeki ve büyük bir hafızaya sahipti.²⁸⁶ Kütüb-i Sitte imamları onun rivayet ettiği hadisleri kendi kitaplarına almışlardır. ²⁸⁷ Abdullah b. Mübârek kendisinden ders almış ve talebelere ondan ders almayı teşvik ederek şu iki beyit ile onu övmüştür:

يَا هَذَا الطَّالِبِ الْغَالِبِ بُوَيْعًا مِمَّنْ
فَطَالَ بِالسُّبْحِ الْعَرَبِ مِمَّنْ
إِبْنِ حَمَّادٍ خَدَّوْهُ لَبُّهُ زَيْدٌ
لَقَدْ نَبَّأَنِي عَنْهُ نَبِيٌّ

Ey ilme talib olan kişi! Hammâd b. Zeyd’e git!

*Vakar ile ilim talep et! Sonra onu kaydet!*²⁸⁸

Hammâd b. Zeyd, İbn Mübârek ile daha karşılaşmadan İbn Mübârek’in ismini ve ilimdeki konumu hakkında bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bir kere İbn Mübârek Hammâd b. Zeyd’in yanında iken orada bulunan öğrenciler ondan hadis rivayeti istemişler. Hocasının yanında böyle bir şeyin uygun görmemiştir. Fakat onlar ısrar edince o da sadece hocası Hammâd’dan aldığı hadisleri tek tek zikretmiştir. ²⁸⁹

9. Hammâd b. Seleme

Ebû Seleme Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Basra’da dünyaya gelmiştir. ²⁹⁰ Hammâd, dil, hadis ve fıkıh ilimlerinde bilge idi.²⁹¹ Fasih ve belîğ bir dile sahipti. İbadete düşkün, idarecilerden uzak duran ve saygın bir kişiliği vardı. Sünneti ve selefi çokça savunurdu. Bidat ehline karşı sert tutuma sahipti. Güvenilir bir râvî olmasından dolayı Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Ma’în onun için, “ *Hammâd b. Seleme’ye dil*

²⁸³ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/206.

²⁸⁴ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/278; Ziriklî, *el-A ‘lâm*, 3/105.

²⁸⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a ‘yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân*, 2/393.

²⁸⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, 1/239; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 1/182.

²⁸⁷ Ziriklî, *el-A ‘lâm*, 2/271.

²⁸⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 67.

²⁸⁹ Zehebî, *Siyeru a ‘lâmi’n-nübelâ*, 7/367.

²⁹⁰ İbn Fazlullâh, *Mesâlikü’l-epsâr fî memâlikü’l-emsâr*, 5/664.

²⁹¹ Hamevî, *Mu ‘cemü’l-üdebâ’*, 3/1199; Câhîz, *Kitâbü’l-Hayevân*, 7/450.

uzatan birini gördüğünüzde onu zındıklıkla itham edin.” demişlerdir.²⁹² Hammâd, Halil b. Ahmed ve Basra'nın dil ve kıraat âlimi İsa b. Amr'dan nahiv dersleri almıştır. Ayrıca Yunus b. Habib ve İbn Sikkî'te gramer öğretmiştir. Sîbeveyhi'nin hadis ilminden nahiv ilmine yönelmesinin arka planında Hammâd bulunmaktadır.²⁹³ Kıraat imamı Âsım ve İbn-i Kesîr'den kıraat rivayet etmiştir. Ondandır da Musa b. İsmail ve Harmî b. Umare kıraat nakletmişlerdir.²⁹⁴ Vefat ettikten sonra kendisine şu beyitle mersiyyede bulunan Yahya el-Yezidî, onun nahiv ilmindeki yerini bildirmektedir.

طَالِبُ النَّحْوِ وَاللُّغَةِ وَالنَّحْوِ وَاللُّغَةِ وَالنَّحْوِ وَاللُّغَةِ وَالنَّحْوِ وَاللُّغَةِ وَالنَّحْوِ وَاللُّغَةِ وَالنَّحْوِ وَاللُّغَةِ

“Ey nahiv ilminin talibi! Ebi Amr ve Hammâd kaybından sonra ağla!”²⁹⁵

İbn Mübârek, ilm ve karakter açısından hocası Hammâd b. Seleme'den çok etkilendiği görülmektedir. Çünkü hocasında bulunan vasıfların çoğu kendisinde de bulunmaktadır.

İbn Mübârek kendisinden birçok hadis rivayet etmiş ve kendisine Basra ile ilgili meseleler sorulunca, “Üstadım Hammâd b. Seleme'ye gidin” diyerek Basra'daki konumunu ve onun ilmî birikimini vurgulamıştır.²⁹⁶ Kaynaklar kendisinin te'lifatlarının olduğunu zikretseler de “Kitabü's-sünen” dışında kendisine hiçbir kitap nisbet edilmemektedir.²⁹⁷

1.4. Öğrencileri

Abdullah b. Mübârek'in Merv'deki evi büyük idi. Her gün âlim, abid, şehrin kıymetli insanları evine gelirler ve onun etrafında ilim halkalarını oluşturarak ilmî müzakerelerde bulunurlardı.²⁹⁸ İbn Mübârek, birçok hocadan ders almış, aynı şekilde birçok kişiye de ders vermiştir. Süfyân es-Sevrî, Ma'mer b. Râşid dâhil olmak üzere Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-14), Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/848), İshak b. Râhûye (ö. 238/853), Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27) gibi birçok âlim, kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Dolayısıyla meşhur birçok hadis âlimine hocalık yapmıştır. Aşağıda İbn Mübârek'in önemli öğrencileri kısaca anlatılmıştır

1. Abdurrahmân b. Mehdî

²⁹² Zehebî, *el-Kâşif*, 1/349; İbn Fazlullâh, *Mesâlikü'l-ebâr fi memâlikü'l-emsâr*, 5/664.

²⁹³ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 3/1199; Bekçerî, *İkmâlu Tehzîbi'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 4/144.

²⁹⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 10/146, 147.

²⁹⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 67.

²⁹⁶ Bekçerî, *İkmâlu Tehzîbi'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 4/143.

²⁹⁷ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/279; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/272.

²⁹⁸ İbnu'l-Cevzî, *Sifatü's-safve*, 2/323.

Ebû Saîd Abdurrahmân b. Mehdî hicrî 135 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir.²⁹⁹ Daha küçükken ilim talep etmiştir.³⁰⁰ İbn Mübârek'e öğrencilik yapmış ve ondan rivayette bulunmuştur.³⁰¹ Kendisinden "Çoğu zaman İbn Mübârek ile yürüyerek hadis müzakere ettiğimde bana dur bunu yazayım" sözü nakledilmiştir.³⁰² İbn Mehdi birçok açıdan onu övmüş ve örnek almaya çalışmıştır.³⁰³ Hicrî 198 yılında 63 yaşında iken Basra'da vefat etmiştir.³⁰⁴

2. Abdürrezzâk es-San'ânî

Abdürrezzâk b. Hemmâm hicrî 127 yılında San'â'da dünyaya geldi.³⁰⁵ İlmî bir aileye sahip olan Abdürrezzâk ilk eğitimini ailesinden aldı.³⁰⁶ Şâm'a ticaret yapmak için gitmiş ve oranın büyük âlimleri ile buluşmuştur.³⁰⁷ İbn Mübârek'e gitmiş ondan birçok rivayette bulunmuştur.³⁰⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm da hocası İbn Mübârek gibi şiir yazmıştır. Hatta Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Ma'în, ondan şiir yazmışlardır.³⁰⁹ *el-Musannef fi'l-hadis, Tefsîrû'l-Kur'ân*,³¹⁰ *Kitâbü's-Sünen, Kitâbü'l-meğâzî*,³¹¹ *el-Emâlî fi âsâri's-sahâbe, es-Sahîfe*³¹² adlarındaki eserlerin sahibi Abdurrazak, hicrî 211'de Yemen'de vefat etmiştir.³¹³

3. Yahya b. Ma'în

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în hicrî 158'de Enbâr'ın yakınında bulunan Nekiya köyünde dünyaya gelmiştir.³¹⁴ Yahya b. Ma'în de Abdullah b. Mübârek'e gitmiş ondan hadis almıştır.³¹⁵ Kendisi de hocası İbn Mübârek gibi birçok âlimden ders almak,

²⁹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/354; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/399.

³⁰⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/589.

³⁰¹ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdürrahmân İbn Receb, *Câmi'u'l-ülüm ve'l-hikem fi şerhi hamsîne hadîsen min cevâmî'i'l-kelim*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr (Kahire: Dâru's-Selâm, 2004), 2/750.

³⁰² İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 9/3.

³⁰³ Kâdî, *Tertîbü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik*, 3/37.

³⁰⁴ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzehheb fi ma'rifeti a'yâni'ulemâ'i'l-mezheb*, 1/464; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/399.

³⁰⁵ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, 15/98.

³⁰⁶ Ali Akyüz, "Abdürrezzâk es-San'ânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/298.

³⁰⁷ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü'ulemâ'i'l-hadis*, 1/520.

³⁰⁸ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü'ulemâ'i'l-hadis*, 1/120; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Merzkü'l-bühûs (Dâru't-te'sil, 2013), 1/23, 24.

³⁰⁹ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, 15/101.

³¹⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/353.

³¹¹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/279.

³¹² Akyüz, "Abdürrezzâk es-San'ânî", 1/1/299.

³¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/108.

³¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 31/547.

³¹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/123; Ebû Hafz Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Ma'arrî İbn Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/216.

ravîlerin durumunu araştırıp kayıt altına almak için birçok yolculuk yapmıştır.³¹⁶ Hatta ilim yolculukları için şu sözü söylemiştir. “Dört kişide rüşti bulamazsın: Bunlardan birisi hadis beldelerine gitmeyip kendi şehrinde kalıp yazan kişidir.”³¹⁷

Vefat ettikten sonra hadis ve rical bilgilerinin bulunduğu yazılı otuz kimetre (القَمَطْر) O dönemde kitapların konulduğu kitaplık görevi gören dolap), başka bir rivayette ise 114 kimetreden fazla yazılı belgeleri bulunmaktaydı.³¹⁸ Her ne kadar 600 bin hadis yazdığı kendisine nisbet edilse de³¹⁹ bunları bizzat kitap şeklinde telif etmeyi hoş görmemiştir. Ama öğrencileri ondan öğrendikleri bilgileri konularına göre tasnif ederek farklı isimlere kitaplaştırmışlardır.³²⁰

4. İbn Râheveyh

Ebû Ya‘kûb İshâk b. İbrâhîm el-Mervezî, bilinen adıyla İbn Râhuye, hicrî 161’de Merv’de doğdu.³²¹ Babası Mekke yolunda doğduğu için Mervliler babası için Farsçada “yolda doğdu” anlamına gelen “raheveyh” (رَاهَوِيَه) demişlerdir. Bu sebeple oğlu için de İbn Raheveyh denilmiştir.³²² Küçükken Abdullah b. Mübârek’ten hadis dinlemiştir.³²³ İbn Raheveyh, hicrî 238’de 77 yaşındayken Nişâbur’da vefat etmiştir: ³²⁴ İbn-i Raheveyh, birçok alanda öne çıkmış ve büyük bir ilmî birikim bırakmıştır. Birçok tarihçi onu te’lifat sahiplerinden saymıştır. Fakat onun bu büyük ilmi servetinin çok azı bize ulaşmıştır. Kaynaklarda onun bazı kitaplarının isimleri bulunmaktadır. ³²⁵ Kitaplarının günümüze ulaşmamasının sebebi bizzat kendisi olduğuna dair rivayetler vardır. Çünkü vefat etmeden önce hocası Abdullah b. Mübârek gibi kitaplarının ehil

³¹⁶ Ahmed Muhammed Nûr Seyf, *Yahya bin Ma‘în ve kitâbuh*, thk. Mustafa Emin (Mısır: Câmi‘atü’l-Ezher, 1976), 1/61-63; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a‘yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân*, 6/141, 142; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm*, 17/405; Yâfi, *Mirâtü’l-cinân ve ‘ibretü’l-yakzân*, 2/81.

³¹⁷ Ebû’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm el-İrâkî, *Şerhü et-Tefsîr ve e-Tezkire*, thk. Abdülletif Hemim, Mahir Yasin Fahl (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 2002), 2/41.

³¹⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 31/548.

³¹⁹ Yâfi, *Mirâtü’l-cinân ve ‘ibretü’l-yakzân*, 2/81.

³²⁰ Erdinç Ahatlı, “Yahyâ b. Maîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/257.

³²¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 2/378.

³²² Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefiyat*, 8/251.

³²³ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, 4/273; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 2/378; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye el-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tahî (Dâru’l-Hacer li’t-Tabâ‘ti ve’n-Neşr: 1992, ts.), 2/89.

³²⁴ Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye el-kübrâ*, 2/88; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 2/102.

³²⁵ İshâk b. Mansur b. Behram Ebû Yakub el-Kevsec, *el-Mesâ’il İmam Ahmed bin Hanbel ve İshak bin Rahûye* (Suudi Arabistan: ‘İmâdetü’l-Ba’si’l-‘İlmî, 2002), 1/163-167.

olmayanların eline düşmesinden duyduğu endişeden dolayı gömdüğü zikredilmektedir.³²⁶

1.5. Eserleri

Daha önce İbn Mübârek'in güçlü bir hafızaya sahip olduğunu ve duyduğu hadisleri kayıt altına aldığını, ulemâ nezdinde sika ve hüccet kabul edildiği ifade edilmişti. Merv'de hadisleri ilk tedvin eden muhaddis olması ayrıca onun önemini artırmaktadır. Kaynaklarda zengin kültür ve geniş ilmî birikimi sayesinde birçok alanda kitap yazdığı ve kitapları ilim çevrelerince kabul görüldüğü hatta İmam Buhârî'nin daha 16 yaşında iken İbn Mübârek'in bütün kitaplarını ezberlediği nakledilmektedir.³²⁷ Ayrıca Yahya b. Âdem, başka kitaplarda bulamadığı önemli meseleleri onun eserlerinde bulduğunu bildirmektedir.³²⁸ Şimdi tespit edebildiğimiz eserlerinden bir kaçını kısaca tanıtmaya çalışacağız.

1. *Kitâbü 'z-Zühd ve'r-rekâ'ik*

Bu kitap zühd, ahlâk ve nefis tezkiyesi alanında yazılmış ilk eserdir. Aslında bu adla birçok âlim kitap yazmıştır.³²⁹ Fakat bunlar arasında İbn Mübârek'in yazdığı kitap tertîp, tebvîb ve kapsayıcılık açısından öne çıkmaktadır. İbn Nedim (ö. 385/995 [?]), Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657), Zirikli (1893-1976) ve birçok musannifin eserlerinde Zühd ve'r-rekâ'ik adlı kitap, İbn Mübârek'e nisbet edilmektedir. Kitabın ona nisbeti hususunda farklı bir görüş bulunmamaktadır.³³⁰

Farklı kütüphanelerde yedi el yazması bulunmaktadır. Bunların tahkikli ve tahkiksiz birçok neşri yapılmıştır. Eserin ilk neşrini Habîbürrahmân el-A'zamî *Kitabü 'z-zühd ve yelîhi kitabü'r-rakâik* adıyla yapmıştır. Farklı fihristler hazırlayarak eserin kullanımını kolaylaştırmış, ayrıca anlaşılması zor olan yerlerini açıklamış ve Kütüb-i Sitte ravilerinden olmayan ravilerin durumlarını açıklayan kaynaklara işaret etmiştir. Ahmed Ferid de *ez-Zühd ve r-rakaik* adıyla uzun bir mukaddimeyle başlayarak neşretmiştir. Eserin orijinalliğine özen göstermiş ve senedinden İbn Mübârek'in bulunmadığı ravileri çıkarmıştır. Ravilerin sıhhat durumlarını açıklamış ve kaynaklarda

³²⁶ Bekçerî, *İkmâlu Tehzîbi'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 2/72; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynülabidin b Muhammed (Riyâd: Edvâü's-Selef, 1998), 3/361.

³²⁷ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, 22/24.

³²⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/367.

³²⁹ Mustafa b. Abdullah Katip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 2/1422.

³³⁰ Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1422; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/280; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/115; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 10/498.

geçtiği yerlere işaret etmiştir.³³¹ İbn Hacer, el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe adlı kitabında “ez-Zühd ve'r-rakâik” ‘tan alıntılar yapmıştır.³³²

2. Kitâbü'l-Cihâd

Bir önceki eseri gibi bu da cihâd konusunda te'lif edilen ilk kitap olma özelliğine sahiptir.³³³ Cihâda teşvik eden, cihâdın faziletini, sevabını, dindeki önemini, Yüce Allah'ın mücahitler için hazırladığı büyük ikramı ve yüksek makamı anlatan bu kitap, 263 rivayet içermektedir. Bu kitap Hz. Peygamber'e isnâd edilen merfû hadsileri, sahâbe, tabiîn ve tebeu't-tabiîne ait sözleri ve cihâd hikâyelerini içermektedir. Birçok kaynaklarda kitabın İbn Mübârek'e ait olduğu ifade edilmektedir. Almanya'nın Leipzig kentinde tek nüshası olan bu kitap, Nezih Muhammed tarafından “Silsiletü'l-buhusi'l-İslâmiye” serisi adıyla tahkik edilerek 1971 yılında yayımlanmıştır.³³⁴

3. el-Müsned

İbn Mübârek'in bu kitabı iyilikte bulunma, akrabalık bağını gözetme ve edeb konularını ele alan hadislerle başlamaktadır. İlim, iman, abdest vb. konuları ele aldıktan sonra fiten ile ilgili rivayetlerle sonlanmaktadır. İçerdiği 272 rivayetten çoğunluğu âli isnada sahip hadislerden seçilmiş olması, müellifin hadis alanındaki ilmî yetkinliğini göstermektedir. Kitap, Suphi Bedrî es-Sâmerânî tarafından tahkik edilerek, Riyad'da Mektebetü'l-Me'ârif matbaasında 1986 yılında “Müsnedü'l-İmam Abdillâh bini'l-Mübârek” ismiyle basılmıştır.³³⁵ Yazma nüshası zahiriye kütüphanesinde bulunmaktadır.³³⁶

4. Kitâbü'l-birri ve's-sıla

İbn-i Nedim, Hatîb el-Bağdâdî ve Fuat Sezgin bu kitabı ona nisbet etmişlerdir. İbn Hacer, el-İsâbe adlı eserinde bu kitaptan iktibaslarla bulunmuştur.³³⁷

5. Dîvân

³³¹ Mehmet Emin Özavşar, “ez-Zühd ve'r-Rekâik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/537-538.

³³² Fuat Sezgin, *Arap Bilim Tarihi*, çev. Mahmud Fehmî el-Hicâi (Suudi Arabistan: Câmî'atü İmam Muhammed, 1991), 1/176.

³³³ Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, 2000), 1/48.

³³⁴ Cemâl, *Abdullah binü'l-Mübârek el-İmâmü'l-Kudve*, 160; Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1275; Sezgin, *Arap Bilim Tarihi*, 1/175.

³³⁵ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî İbnü'l-Mübârek, *Musnedü'l-İmam Abdillâh bini'l-Mübârek*, thk. Subhî el-Bedrî (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1986).

³³⁶ İbn Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâ'ik*, thk. Ahmed Ferîd (Riyâd: Dâru'l-Mi'râci'd-Düveliye, 1995), 95.

³³⁷ İbn Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâ'ik*, 95.

Tam adı *Dîvânü'l-Îmâmi'l-Mücâhid Abdillâh bini'l-Mübârek* olan eser, İbn Mübarek'e nispet edilen şiirleri ihtiva etmektedir. Mücahit Mustafa Behçet, terceme-i hâl, tabakat ve tarih kitapları gibi klasik kaynaklarda dağınık şekilde yer alan İbn Mübarek'e ait şiirleri bir araya getirerek düzenlemiş, tahkik etmiş ve divanın ilk baskısını 1988 yılında neşretmiştir. Müellif, daha sonra İbn Mübarek'e ait olduğu tespit edilen birkaç kasideyi de divana ilave etmiş; eseri yeniden gözden geçirerek bazı tashih ve ilavelerde bulunmuş ve ikinci baskıyı 2011 yılında yayımlamıştır.³³⁸

Divanda yer alan şiirler iki ana gruba ayrılmıştır: İbn Mübarek'e nispeti kesin olarak bilinen şiirler, ona ait olup olmadığı hususunda tereddüt bulunan şiirler.³³⁹

Ayrıca *es-Sünen fi'l-fikh*, *Kitâbü't-tefsîr*, *Kitâbü't-târîh*, *el-Erba'ûn*, *Kitâbü'l-İsti'zân* ve *Kitâbü'l-menâsik* adlarıyla altı kitap daha İbn Mübarek'e nispet edilmektedir.³⁴⁰

---

³³⁸ Abdullah b. Mübarek, *Dîvân*, 5-9.

³³⁹ Abdullah b. Mübarek, *Dîvân*, 13.

³⁴⁰ İbn Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekâ'ik*, 95.

İKİNCİ BÖLÜM

KONULARI AÇISINDAN ABDULLAH B. MÜBÂREK'İN DÎVÂNI

Dîvân kelimesinin kökeni hususunda farklı görüşler bulunmaktadır: Maturidî (ö. 333/944), kelimenin aslının Farsça olduğunu, devlet işlerine özgü bilgilerin kaydedildiği sicil defteri için kullanıldığını, ancak daha sonra kâtiplerin farklı alanlardaki görevlerini yerine getirdikleri mekâna delalet eden isme dönüştüğünü bildirmektedir.³⁴¹ Sîbeveyhi ise دیوان kelimesindeki ي harfinin و harfinden dönüştüğünü ve şeddeli دَوْن fiili ile aynı köke sahip olduğunu öne sürmektedir.³⁴² Kelimenin Arapça menşeli olduğunu iddia edenler, divânının sözlük anlamını “*asil, kendisine müracaat edilen kaynak,*³⁴³ *ofis, büro, kayıt defteri vb.*” gibi anlamlara geldiğini bildirmektedirler.³⁴⁴ Kelimenin Farsça menşeli olduğunu fakat Arapların kelimeyi kayıt ve tedvin anlamında kullanarak Arapçalaştırdıklarını belirten üçüncü bir görüş de bulunmaktadır.³⁴⁵

Daha sonra farklı milletler tarafından izafet terkibi ile kullanılan divan kelimesi muzafün ileyh lafzına göre farklılık arz etmiştir. Örneğin devletin farklı işlerini ifade eden daireler için Divan-ı hümayun, Divanü'l-cünud, Divânü'l-nafakat, Dîvânü'l-harâc, Dîvânü's-sadakat ve Dîvânü'l-hatem gibi ifadeler kullanılmıştır.³⁴⁶

Bir edebiyat terimi olarak divan, şairlerin bir araya getirilerek kaydedildiği mahtutatlara denmektedir. Tek bir şâirin bütün şiirlerini içeren divanlar, bir kabilenin bütün şairlerinin şiirlerini veya kabilelerin bütün şiirlerini içeren divanlar ya da tabakat adıyla bütün şairlerin şiirlerini içeren divanlar şeklinde birkaç türü bulunmaktadır.³⁴⁷

Birinci Abbasî şairleri döneminde yaşayan İbn Mübârek, zühd şairlerinin öncülerinden biri sayılmaktadır. Bütün imkânlarını mensup olduğu dine ve içinde yaşadığı topluma adayan İbn Mübârek, dinî ağırlıklı farklı konularda şiirler inşad etmiştir. Şiirlerinde dünyayı yerme, ahireti övme, ölüm, kabir, kıyamet, ceza ve mükâfat

³⁴¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 2005), 1/48.

³⁴² Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 3/218.

³⁴³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Nehhâs, *'Umdetü'l-kitab*, thk. Bessâm Abdulvâhhab el-Câmî (Beyrût: Dâru İbni Hazm, 2004), 131.

³⁴⁴ Serdar Mutçalı, *Arapça - Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 1995), 288.

³⁴⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi Edebi'l-küttâb*, thk. Mustafa es-Sekâ -Hâmid Abdülmecîd (Kahire: Matba'ü Dâri'l-Mısriye, 1996), 1/192.

³⁴⁶ Parlador, *Bütün yönleriyle asr-ı saadet'te İslam*, 2/371-374; Abdulaziz ed-Dûrî, “Divân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/377-381.

³⁴⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Beyrût: Dâru's-Sâkî, 2001), 17/347.

gibi zühd ve vaaz konularına yer vermemiştir. Bununla birlikte dilin gıybet ve yalandan korunması, kanaat ve rıza gösterme, idarecilerden uzak durma, cömertlik ve ikramda bulunma, sadakat ve kardeşliğe çağırma, zulmün yaygınlaşması ve adaletin kaybolmasından şikâyet etme, ilme teşvik gibi ahlakî ve İslamî adap konulu şiirler de inşad etmiştir. Cihâd ve kahramanlık da şiirlerine konu olmuştur. Cihâdın hakiki zühd ve tasavvuf ile çelişmeyeceğini, İslamla bağdaşmayan ve onun ruhuna uygun olmayan zühd ve tasavvufu da eleştirmiştir. Ayrıca medih, hecâ, gazel ve mersiye gibi kılasik şiirin konularını da şiirlerinde konu edinmiştir.

2.1. İhlâs

İbn Mübârek, riyadan çok uzak durmuş ve amelde riyakâr davrananları sert bir üslupla eleştirmiştir. Bir kere ona, birlikteyken kardeş gibi davranan, ama ayrıyken birbirlerini çekiştiren bazı insanlardan bahsedilmişti. Bunun ikiyüzlülük olduğunu söylemiş ve bu kötü ahlâktan yakınarak, onları şu dizelerle eleştirmiştir:

بِإِذْنِ اللَّهِ ذِي الْقَلْبِ الْوَالِدِ ..... هَذَا الَّذِي .....
 سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ ..... نَسْتَعِينُكَ يَا رَبَّنَا .....
 كَلْبُكَ ..... الْفُلُ ..... نَفْسُكَ ..... الْوَالِدِ .....

“Onlar görünürde dost ama gerçekte düşmandır. Sanki nifaktan türemiş gibi. Ne de kötü bir huydur bu!”³⁴⁸

İbn Mübârek aşağıdaki beyitlerle de kullar arasında kendini kontrol edip de yalnız kaldığında yaradandan utanmayıp ortama göre farklı davranış sergileyenlerin samimiyetsizliğini ifade etmektedir:

لَيْسَ مِنْ حَيِّهِ إِذَا لَمَّا ..... بَدَأَ فِي الْعَمَلِ .....
 وَفِي حَالِهِ ..... لَمَّا .....

“Arş sahibi ile baş başa kaldığında Azim ve Hâkim olan Allah’tan hayâ et! Allah’a karşı kasıtlı olarak ihmalkâr davrandın ve kulların gözünden gizlendin.”³⁴⁹

Yine aşağıdaki beyitlerde ihlâstan yoksun olan riyakâr yargıçları acımasız avcı kartallara benzetmiştir:

وَبَصِيرَةٍ ..... بَدَأَ فِي الْعَمَلِ .....
 وَفِي حَالِهِ ..... لَمَّا .....

³⁴⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 94.

³⁴⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 70.

eden bir şairin şiirlerinde ilimi konu etmemesi düşünülemez. Örneğin İbn Mübârek, ilim talebeleri için inşad ettiği şu beyitleri bir kılavuz mahiyetindedir:

طَلِبِ الْعِلْمِ بَابِ الْعِلْمِ ۖ دِرَ الْوَرَعِ ..... وَأَجْرِ النَّوْءِ ۖ وَنَمِّ الْوَالِحِ ..... رِ الشَّيْءِ ..... بَعَا
يَدُ الْعِلْمِ ۖ نَيْبُ الْعِلْمِ ۖ نَيْبُ الْعِلْمِ ۖ نَيْبُ الْعِلْمِ ..... ب
لُ بَصُ الْعِلْمِ ۖ دُرُ الْعِلْمِ ۖ دُرُ الْعِلْمِ ۖ دُرُ الْعِلْمِ ..... هـ
إِلَّا لَ الْوَالِحِ ۖ ذِي لِ حَيَاتِ ..... هـ زَيْعُ

“Ey ilim talibi! Takvaya koş, uykuyu bırak, tokluğu terk et!

Ey insanlar! Sizler her filizlendiğinde ölümün biçtiği otlar gibisiniz.

*İnsan, öldükten sonra hayatında ektiği dışında başka bir şey biçemez.”*³⁵⁴

İlim talebesine takvaya sarılmayı önermekte, uykuyu ve çok yemeyi terk etmek gerektiğini tavsiye ederek ilim talebesinde bulunması gereken özellikleri ifade etmiştir. Aynı şekilde ilim talebesini ekin eken ziraatçıya benzeterek zira ikisi de emeklerinin karşılığını daha sonra aldığını bildirmektedir.

İbn Mübârek, aşağıdaki beyitlerde ilmin konumunu belirterek farklı alanlarına teşvik etmiştir:

الْعِلْمُ زِينَةُ الْعَالَمِ ۖ وَالْعِلْمُ زِينَةُ الْعَالَمِ ۖ وَالْعِلْمُ زِينَةُ الْعَالَمِ ..... وَآدِ
فَاطِلُ الْعِلْمِ ۖ هُبُّ الْعِلْمِ ۖ هُبُّ الْعِلْمِ ۖ هُبُّ الْعِلْمِ ..... دَيْتَ فُنُ الْعِلْمِ ۖ وَنَ الْعِلْمِ ۖ وَآدِ
كُلُّ الْعِلْمِ ۖ كُلُّ الْعِلْمِ ۖ كُلُّ الْعِلْمِ ۖ كُلُّ الْعِلْمِ ..... لَ الْعِلْمِ ۖ قَوْمٌ مَعْرُوفٌ ..... إِنَّا أَنْشَأْنَا بَا

“İlim, sahibini süsler ve yüceltir. Hidayet bulasın! İlim sanatlarına ve edebe talip ol!

*Dili tutuk ve peltek olan nice asil kişi, ilme intisap ettiğinde halkın nezdinde maruf olur.”*³⁵⁵

İbn Mübârek, diğer şiirlerinde kişinin âlim olarak doğmadığını, ilmin ancak çaba ile elde edilebileceğini ve kayıt ile koruma altına alınacağını bildirmiştir. İlimi güvenilir hocalardan almak gerektiğini,³⁵⁶ kişinin ilim sayesinde geçmiş âlimlerle yaşayıp ilim, edep, doğru görüş ve akıl açısından onlardan faydalandığını³⁵⁷ ve âlimin yaşça küçük olsa da mensup olduğu kavmin büyüğü olduğunu ifade etmiştir. İlimin Allah için olması gerektiğini, aksi takdirde ilim sahibinin ilmi ile miskin ve kimsesizlerin mallarını acımasız kartallar gibi avlayabileceğini veya halka rağmen âlimin kendi çıkarı için

³⁵⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 86.

³⁵⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 127.

³⁵⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 67.

³⁵⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 136.

sultanların isteğine göre hareket edebileceğini dile getirmiştir.³⁵⁸ Ancak ilmin insana yeteceğini, değersiz maddi dünyalıklara alet edilemeyecek kadar kıymetli olduğunu,³⁵⁹ ilmin sahibi için bir hazine ve zinet olduğunu söylemiştir.³⁶⁰

İbn Mübârek aşağıdaki beyitlerde ilmin insanoğlu için hayati öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

تَعْلَمُ فَمَا فَالْ... بِنِ الْ... رُ يُبَلِّغُ... دُ عَالِمٍ...
وَأَنْ كَبِ... يُوَلِّقُ... مَ عِلْمٍ... دَهْ

“İlim talep et! Çünkü kişi âlim olarak doğmaz ve âlim cahil gibi değildir.

İlmi olamayan kavmin büyüğü, her ne kadar toplum ona dönse de küçüktür.”³⁶¹

Yine ilim ehlinin ahiret korkusunu sürekli benliklerinde hissetmesi ve ilmin hayatlarını etkilemesi gerektiğini belirtmektedir.

يَوَاسِ... نَا لَ ذَوَا لَدَيْ... دَ الْ... مَ يَوْمَ يَوْمِ هَجْ...
لِ... وَكَ... أَنْ لِقَى... مَ يَسْ... عَ لَقَى...
سَ... وَ

“İlim ehlinin gözleri nasıl sürür bulur veya nasıl yatağa uzanır ya da uykudan tat alır.

Şayet kavmin kulakları olsaydı ölümün onları açık ve gizli uyardığını duyacaklardı

Hâlbuki ateş kızgındır ve girmeleri gerekir, ama kimin kurtulacağını ve kimin onda kalacağını da bilmezler.”³⁶²

Kendisi, gerçek lezzeti âlimlerin meclislerde yaptıkları müzakerelerde ve ilmin verildiği halkalarda bulduğunu vurgulamaktadır. Bu toplantılara katılanların zekâları, asaletleri, erdemlikleri ve vakarları sayesinde çevrelerine huzur ve güven verdiklerini ifade eder.³⁶³

³⁵⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 117.

³⁵⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 146.

³⁶⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 129.

³⁶¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 157.

³⁶² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 87.

³⁶³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 85, 103.

2.3. Çalışmak

Müslümanın başkalarına muhtaç olmaması için çalışması gerektiğini ifade eden İbn Mübârek, cehennem ateşinden kurtulmak için kişinin rızkını helalden temin etmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu bağlamda özellikle el emeğinin kıymetini şu beyitlerle aktarmıştır.

وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ لَكُمْ مَاءً حَلَالًا لِيَشْرَبُوا
وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ لَكُمْ مَاءً حَلَالًا لِيَشْرَبُوا
وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ لَكُمْ مَاءً حَلَالًا لِيَشْرَبُوا
“Buğdaydan, pirinçten ve arpa ekmeğinden ye!

Bunu helal kıl ki ateşin sıcaklığından kurtulasın!

Allah sebat versin gücün yettiğince emirin evinden uzak dur!”³⁶⁴

İbn Mübârek, kendisi de çalışmış ve bu çalışmasıyla kendi onurunu korumayı, kendisini çekemeyenlerin diline düşmemeyi ve başkalarının maddi ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlamıştır. O, bu bağlamda şu beyitleri inşad etmiştir:

لَمْ يَطْلُبْ أُمَّةً مِنْ دُونِ اللَّهِ لِيُغْنِيَ عَنْهَا نَفْسًا
لَمْ يَطْلُبْ أُمَّةً مِنْ دُونِ اللَّهِ لِيُغْنِيَ عَنْهَا نَفْسًا
لَمْ يَطْلُبْ أُمَّةً مِنْ دُونِ اللَّهِ لِيُغْنِيَ عَنْهَا نَفْسًا
“Kıskanç düşmanların halime sevinmeleri, ya da bir dostun benden iyilik

beklentisi olmasıydı.

Dünyanın mertebelerini istemezdim, dinimi ve onurumu sağlama almak için ona
ilişmezdim.”³⁶⁵

Son beyitte zikrettiği nedenler olmasaydı dünyalıkları talep etmeyecek ve dinine ayırması gereken zamanın bir kısmını dünya için harcamayacağını ifade etmiştir.

Dinine vereceği zarardan ötürü başkalarına el açmamayı tavsiye etmektedir. Allah dışında kendisine yakarılan ve umut bağlanılan herkesin miskin olduğunu, kişinin bütün isteklerini sadece kün (كُنْ) emri ile karşılayan Allah'tan rızkını dilemesi gerektiğini

aşağıdaki beyitlerde ifade etmiştir:

لَنْ يَكْفُرَ الْبَشَرُ بِمَا كَفَرُوا
لَنْ يَكْفُرَ الْبَشَرُ بِمَا كَفَرُوا
لَنْ يَكْفُرَ الْبَشَرُ بِمَا كَفَرُوا
ع

³⁶⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 76.

³⁶⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 164.

وَأَلْسُنٌ تَدْرِغُ الْعُلَى ۖ لِيَزَّكِّيَنَّ لِي زَكَاةً ۖ هِجْرًا ۖ فَمَنْ يَبْذُرْ بِنِيَّةٍ الْكُفْرِ ۖ فَيُؤْتِيهِ
وَأَلْسُنٌ تَدْرِغُ الْعُلَى ۖ لِيَزَّكِّيَنَّ لِي زَكَاةً ۖ هِجْرًا ۖ فَمَنْ يَبْذُرْ بِنِيَّةٍ الْكُفْرِ ۖ فَيُؤْتِيهِ
مِنْ ثَمَرِهِ ۖ لِيَزَّكِّيَنَّ لِي زَكَاةً ۖ هِجْرًا ۖ فَمَنْ يَبْذُرْ بِنِيَّةٍ الْكُفْرِ ۖ فَيُؤْتِيهِ

“*Tamahkârlık ederek hiçbir mahlûka yakarma! Çünkü bu dinine zarar verir. Allah’ın hazinelerinde bulunan rızıktan iste! Çünkü isteğin kef ve nûn arasındadır.*

“*Görmez misin beklenti ve umut beslediğin her beşer miskinın oğlu miskindir.*”³⁶⁶

2.4. Takva

Takvalı bir hayat yaşamakla bilinen İbn Mübârek şiirlerinde takvanın, sahibini Allah’a yaklaştıran yüce bir haslet olarak nitelemiş, Allah’tan takvayı ve onda sebat etmeyi dilemiştir. O, takvadan mahrum olmayı Allah’tan uzaklaşmanın bir alameti olarak görmekte ve insanlarla takva hususunda yarışan kişinin, dünyadan temiz çıkacağını ifade ederek aşağıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi takvaya teşvik etmiştir:³⁶⁷

وَ رَزَقًا هَبُّ لِي مِنْ عَزْمٍ ۖ غَلَّتْ عِلْمِي التَّ
بُيُوتُ بِيَوْمِ الْبُرْجِ ۖ لِيَزَّكِّيَنَّ لِي زَكَاةً ۖ هِجْرًا ۖ فَمَنْ يَبْذُرْ بِنِيَّةٍ الْكُفْرِ ۖ فَيُؤْتِيهِ
بُيُوتُ بِيَوْمِ الْبُرْجِ ۖ لِيَزَّكِّيَنَّ لِي زَكَاةً ۖ هِجْرًا ۖ فَمَنْ يَبْذُرْ بِنِيَّةٍ الْكُفْرِ ۖ فَيُؤْتِيهِ
بُيُوتُ بِيَوْمِ الْبُرْجِ ۖ لِيَزَّكِّيَنَّ لِي زَكَاةً ۖ هِجْرًا ۖ فَمَنْ يَبْذُرْ بِنِيَّةٍ الْكُفْرِ ۖ فَيُؤْتِيهِ

“*Râbbim! Katından bana takvada kalma kararlığı ver ki ömrümle ırsanlar arsında sağlam kalayım.*

Dikkat edin! Allah korkusu, kişinin kendisiyle asillerin katına yükseleceği en şerefli haslettir.

Şayet sen adamlarla takva hususunda yarışsan dünyadan sâlim olarak çıkarsın.”³⁶⁸

Başka beyitlerde de takvanın insanı aziz kılacağını,³⁶⁹ kabirde kişiye ancak salih amel ve takvanın fayda verebileceğini³⁷⁰ ve en büyük ruhî hazzın takvada olduğunu ifade etmektedir.³⁷¹

³⁶⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 163.

³⁶⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 101.

³⁶⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 101.

³⁶⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 163.

³⁷⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 133.

³⁷¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 80.

2.5. Cömertlik

Hayatını ayet, hadis ve sahâbe hayatını mütalaa ile geçiren İbn Mübârek, onlarda gördüğü cömertliği kendisi de bizzat yaşamaya çalışmıştır. Zaman zaman bazı münasebetlerle cömertliği şiirlerine resmetmiştir. Bir keresinde kendisini ziyaret eden arkadaşlarına bin dirhem dağıttıktan hemen sonra hayırlı mal ve cömertlik hakkında şu iki beyiti inşad etmiştir:³⁷²

لَيْسَ بِيَوْمٍ لَمْ يَلِكُنْ.....إِلَّا لِكُنْ.....إِلَّا خ.....وَأَدَّكَ.....بِإِيفِ وَتَلَب.....إِلَى
بُنْتِ.....لَيْسَ بِيَوْمٍ لَمْ يَلِكُنْ.....إِلَّا لِكُنْ.....إِلَّا خ.....وَأَدَّكَ.....بِإِيفِ وَتَلَب.....إِلَى

“Eli açık ve çokça bağış yapanın elinde olması müstesna parada ve onu stoklayanda hayır yoktur.

Cömert kişi bazen ziyaretçilerine çok mal verince, içkinin kişinin aklını başından aldığı gibi, o da kendisini ziyaret edenlerinin aklını alır.”³⁷³

İlimde Ebû Hanife’den istifade ettiği gibi cömertlik hususunda da ondan etkilendiği ve onu takip ettiği görülmektedir. Onun cömertliğini dile getiren uzun kasidesindeki şu beyit Ebû Hanife’nin cömertliğini özetlemektedir:

فَمَا.....كُلُّ.....حَنْفِي.....لِ نَسَمِ.....دَالَهُ.....إِهْ.....لِ الْفَقِ.....رِ لِ السَّ.....نَةِ

“Kıtık yılının sabahında fakirler için Ebû Hanife gibisi var mı?”³⁷⁴

Kendisini ziyaret eden kişinin simasındaki sıkıntıyı fark eden İbn Mübârek, adam gittikten sonra ona dört bin dirhem, bir takım elbise ile birlikte şu iki beyiti de göndermiştir:³⁷⁵

وَقَدْ.....مَنْ.....لَمْ يَلِكُنْ.....إِلَّا لِكُنْ.....إِلَّا خ.....وَأَدَّكَ.....بِإِيفِ وَتَلَب.....إِلَى
بُنْتِ.....لَيْسَ بِيَوْمٍ لَمْ يَلِكُنْ.....إِلَّا لِكُنْ.....إِلَّا خ.....وَأَدَّكَ.....بِإِيفِ وَتَلَب.....إِلَى

“Yiğit, maldan yoksun olsa da mertlilikten yoksun değildir.”

Malı istemeden önce sana verdi ve böylece seni isteme sıkıntısından kurtardı.”³⁷⁶

Yine yanına gelip hayâsından dolayı kendisinden istemekten çekinen bir adama şu beyitleri yazarak göndermiştir:

³⁷² Ebû'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekerıyyâ b. Yahyâ en-Nehrevânî, *el-Celisü's-sâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâsıhu's-şâfi*, thk. Abdülkerim Sami el-Cündî (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 553.

³⁷³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 64.

³⁷⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 153.

³⁷⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 12/238.

³⁷⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 157.

إِنَّ تَعْلِيَّ... غ... ن... س... س... الْبِ...
 عُبَّ... ذَ الْبِ...
 فَأَذِنَ... تِ الشُّ... بَ... ل... ل... الْبِ...
 وَإِلَّا لَ... نَصِ... خ... ص... يَاحَ الْبُ...
 نَاجٍ... غ... ن... الْبِ...
 حُنَّ...
 سَلِ... س... الْبِ...
 رُح... ن... غ... هُ... وَبِ... ن... ص... فَرَّ... الْبِ...

“Şayet Abdullah’tan (ihtiyacını) istemekten çekinirsen o zaman Huneyn’in çarığıyla dönersin.

Şeyhten istemekle onu zorla! Kendisini iki eliyle seni karşılayan, uysal biri olarak bulursun.

Eğer çocuğunu yitiren anneler gibi bağırmasan, eli bomboş olarak ayrılırsın.”³⁷⁷

Yine İbn Mübârek, başka şiirlerinde “Yemeğini hazırla, yiyene bol bol ver. Yemeği yemekten uzak durana yemin ederek yemesini sağla ve yemek yiyene de teşekkür et”³⁷⁸ diyerek bir nevi yemeğini yiyen kişiye minnettar olduğunu sezdirmektedir.

2.6. Kanaat

Nasibine razı olmak,³⁷⁹ onunla yetinmek ve sükûnet bulmak anlamına gelen الْقِنَاعَةُ kelimesi, dördüncü baktan فِئَعِ fiilinin mastarıdır.³⁸⁰ فهو قِنَاعٌ ifadesi “O kısmetine razıdır” anlamındadır.³⁸¹ الْقُنُوعُ kelimesi ise istemek, zelil olmak anlamında üçüncü baktan قَنَعَ fiilinin mastarıdır.³⁸² Kur’an-ı Kerim’de, وَأَلْمَعْتَ.رَ “İsteyene ve istemekten çekinene (o kestiğinizden) yedirin.”³⁸³ Şeklinde gelen الْقَانِعُ kelimesi talep eden anlamını

ifade etmektedir.³⁸⁴ Zemahşerî (ö. 538/1144) şu sözüyle الْعِزُّ لِقَانَعَةٍ وَالذُّلُّ لِقُنُوعٍ ifade etmektedir. “Kanaatte izzet, Kunu’ta ise zillet vardır” ikisinin birbirine zıt iki duruma yol açtığını

³⁷⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 120.

³⁷⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 95.

³⁷⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 1/170.

³⁸⁰ Ezherî, *Tehzîbu’l-luġa*, 1/172.

³⁸¹ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 5/57, 218.

³⁸² Farabî Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü’l-luga ve sıhâhu’l-‘arabiyye*, thk. Ahmed Abdugaffar Attar (Beyrut: Dâru’l-‘İlim li’l-Melâyîn, 1987), 4297.

³⁸³ Hac, 78/36.

³⁸⁴ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1979), 5/33.

ifade etmiştir.³⁸⁵ Buna binaen İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), الْقَانِع kelimesini ait olduğu sarfî baba göre ezdatlar arasında zikretmektedir.³⁸⁶ Dil âlimi Müberred (ö. 286/900), söz konusu iki kelimeyi aynı anlamda kullanan Muhammed b. Yesbir'in hata yaptığını belirtmiştir.³⁸⁷ Fakat Muhammed b. Ebubekir er-Râzî (ö. 666/1268), bazen الْقُنُوع kelimesinin nefis zenginliği ve rıza anlamına da geldiğini söylemektedir.³⁸⁸ Aynı şekilde الْقُنُوعُ الْغِنَى الْكَثْرَةُ الْمَالِ ifadesi de, söz konusu kelimenin gönül zenginliği anlamında kullanılabileceğini açıkça desteklemektedir.³⁸⁹ Aslı itibarı ile olumsuz bir anlam için konulmuş olsa da birçok kaynaktaki kanaat lafzı yerine الْقُنُوع kelimesinin kullanımı yaygınlaştığı için kabul görmüştür.

İbn Mübârek, الْقَانِعَةَ kelimesini şiirlerinde hiç kullanmamıştır. Onun yerine الْقُنُوع kelimesini الْقَانِعَةَ anlamında kullanmıştır. Örneğin aşağıdaki beyitte لُ قُ نُوعُ ifadesi الْقَانِعَةَ manasındadır:

م..... ذَا ظَمْعٍ..... مِ الْغِنَى..... لُ قُنُوعٌ..... لُ هُ
 وَ لَ..... نَ ت..... رَ فُلَانٍ..... عِ..... غِ..... لَ..... لُ هُ
 وَالْغِنَى..... نَفِي مِ..... نَبَاتٍ..... هُ لَمْ يُهَيِّئْ..... دُ عَوَالِفُ..... هُ
 مِ..... ضِ..... عِ..... رُ فِي وَالٍ يُؤَلِّتُ..... هُ خَجْ..... رَا

“Kanaatkâr olmayan zenginliği tadamaz, kendini fakir göreni de asla kanaatkâr biri olarak göremezsin.

Her kime iyilik konulsa akıbeti övülür, şayet taşın üstüne bıraksan dahi hiçbir iyilik zâyi olmaz.”³⁹⁰

İbn Mübârek burada asıl fakirlik ve zenginliğin tamamen kişinin gönlü ile alakalı olduğunu ifade etmektedir. Kendini muhtaç görenin asla kanaatkâr biri olamayacağı gibi kendindekini yeterli görenin de zenginliğin tadını alacağını vurgulamaktadır. Daha

³⁸⁵ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 3/104.

³⁸⁶ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahm (Beirut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1987), 66.

³⁸⁷ Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd Merzûbânî, *el-Müveşşah fî Ma'hazi'l-'ulemâ 'alâ ş-şu'arâ*, ts., 371.

³⁸⁸ Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed (Beirut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), 480.

³⁸⁹ el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/179.

³⁹⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 75.

³⁹³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 65.

2.7. Cihâd

Sufi bir kişiliğe sahip olan İbn Mübârek, bir yandan hayatının merkezine cihâdı koyarak iki yılda bir cihâd için ailesini ve yurdunu terk ederken; bir yandan da cihâdı, şehadeti ve kahramanlığı şiirlerine konu etmiştir. O, Fudayl b. İyâz'a gönderdiği عَابِدَنَا şiiiriyle diğer ibadetlerin cihâda nisbetle bir oyun olduğunu ifade etmiş; Allah yolunda toz ve dumana duchar kalanın Cehennem'in ateşinden korunduğunu ifade ederek, duruma göre cihâdı en yüce ibadet olarak görmüştür.³⁹⁵ Aşağıdaki beyitlerde uzak diyarlarda cihâd etmenin kendisi için çok önemli olduğunu dile getirmiştir.

لَا يَكْفُرُ لِيَوْمَئِذٍ مَن كَانَ يَوْمًا عَابِدًا ..... فِي يَوْمِئِذٍ يَوْمَئِذٍ يَوْمًا عَابِدًا
وَأَمَّا لِيَوْمِئِذٍ مَن كَانَ يَوْمًا عَابِدًا ..... فِي يَوْمِئِذٍ يَوْمًا عَابِدًا

“Atın gölgesinde mızrağa dayanmanın dışındaki bütün hayatı çileli görürüm.

İnsanları korumak için karanlık gecelerde en uzak nöbet noktasında kılınan namaz (hariç) ”³⁹⁶

Bağdât'ta ikamet eden Ebu Atiyye'ye ibadet ve gerçek tevazunun sınır boylarında nöbet tutmak ve cihad etmek olduğunu şöyle dile getirmektedir.

يَا أَيُّهَا الْقَائِدُ الْوَالِي لِيَوْمِئِذٍ مَن كَانَ يَوْمًا عَابِدًا ..... فِي يَوْمِئِذٍ يَوْمًا عَابِدًا
وَأَمَّا لِيَوْمِئِذٍ مَن كَانَ يَوْمًا عَابِدًا ..... فِي يَوْمِئِذٍ يَوْمًا عَابِدًا

“Ey yünlü elbiseye bürünmüş ve zahidlerden sayılan kârî!

Sınırlarda nöbet tut ve orada tevazuya sarıl, çünkü Bağdât, abidlerin yeri değildir.”³⁹⁷

İbn Mübârek'e göre cihâd ve uzak sınırlarda nöbette kılınan namazların ayrı bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁸ O, bunun dışındaki hayatı sıkıntı ve gönül darlığı görmüştür. Başka bir şiirinde İslam diyarının onurunu ve Müslüman kadınlarının namusunu düşmanlardan korumak için cihâdın gerekli olduğunu görülmüştür.³⁹⁹

³⁹⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 104.

³⁹⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 61.

³⁹⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 82.

³⁹⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 69.

³⁹⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 69.

³⁹⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 47.

2.8. Hayâ

Lügat olarak حياءَ kelimesi utanmak anlamında dördüncü bab olan حَيِّي fiilinin حَيِّيَا

mastarıdır.⁴⁰⁰ İmam Nevevî (ö. 676/1277), hayâyı kulun kendisinde var olan nimetleri görerek taksiratının farkında olmasından kaynaklanan utanma hali olarak açıklamaktadır.⁴⁰¹ Bu durum, nefse çirkinliklerden uzak durmasını ve ondan tiksinti duymasını kazandırır.⁴⁰² Hayâ imanın alameti, vakarın ve sekinetin kaynağıdır. Hayâ kötülükten koruyan bir kalkan görevini görür. Onu yitiren, kötülük için açık hedef olmaktadır.⁴⁰³ İnsan hayatında hayâ bu denli önemli olduğu için İbn Mübârek, hayâyı şiirlerine konu edinmiştir.

İbn Mübârek, aşağıdaki beyitlerde Allah'ın kuvvet, hikmet ve yüce sıfatlarını kula hatırlatarak hayâyı tavsiye ediyor:

لَيْسَ مِنْ حَيِّيٍّ إِذَا لَمَعَتْ بِيَدِي ذِي الْعَرْشِ
شَرِّمْ لِحَيْكِ لَيْسَ مِنْ حَيِّيٍّ إِذَا لَمَعَتْ بِيَدِي
فِي سَائِرِ مَا هُوَ مِنْ لَيْسَ مِنْ حَيِّيٍّ إِذَا لَمَعَتْ بِيَدِي
فِي سَائِرِ مَا هُوَ مِنْ لَيْسَ مِنْ حَيِّيٍّ إِذَا لَمَعَتْ بِيَدِي

“Arş sahibi ile baş başa kaldığında Yüce ve Hâkîm olan Allah’tan hayâ et!
İnsanların gözünden kayboldun diye kasten Allah’a karşı ihmalkâr davrandın.”⁴⁰⁴

İbn Mübârek, aşağıdaki beyitlerde de arkadaş seçiminde hayâ sahibinin seçilmesini tavsiyede bulunuyor:

وَإِذَا صَنَعْتَ أَحَبَّ فَاصْنَعْ حَبَّ
لَا حَيِّيٍّ إِذَا لَمَعَتْ بِيَدِي وَكَذَلِكَ نَمُّ

“Bir arkadaş edinmek istediğin zaman kerem, iffet ve hayâ sahibi olanı seç!

Hayır” dediğin vakit “hayır” diyen, “evet” dediğin zaman da evet diyeni (seç).”⁴⁰⁵

Ragıb el-İsfahânî, “Kişi insanlardan, kendi nefsinden ve Allah’tan hayâ eder.” diyerek hayâ edilenleri üçe ayırmaktadır. İsfahânî, daha sonra sözünü şöyle

⁴⁰⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, thk. Remzi Münîr Ba'lebekî (Beyrût: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1987), 2/152.

⁴⁰¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzû's-sâlihîn*, thk. Mahir Yasin el-Fahl (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2008), 219.

⁴⁰² Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*, thk. Ebû Zeyd el-Acemî (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2007), 207.

⁴⁰³ Buhârî, el-Câmi'u's-sahîh, “Edeb”, 77.

⁴⁰⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 70.

⁴⁰⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 159.

tamamlamaktadır: İnsanların çoğunluğu insanlardan hayâ eder. Kendinden hayâ etmeyip insanlardan hayâ eden kişi kendini diğerlerinden daha düşük görür. İkisinden hayâ edip Allah'tan hayâ etmeyen kişinin durumu ise Allah'ın marifetinden yoksun olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir.⁴⁰⁶

İbn Mübarek, şiirlerinde kulun Allah'a karşı hayâ sahibi olmasının birinci derece olması gerektiğini vurgular. Kişinin kendi nefsinden ve diğerlerinden hayâ etmesini ikinci sıraya alır. Bir yandan hayâyı teşvik ederken bir yandan faydalı işler yapmaktan da hayâ etmenin yanlış olduğunu bildirir. Örneğin öğrenmek için yanına gelip ona duyduğu hayâdan dolayı ona soru sormaktan çekinip dönen adama, ilmi hususlarda hayâ etmemesi gerektiğini ifade eden şu beyti yazarak ona göndermiştir:⁴⁰⁷

إِنْ نَعَلَيْكَ نَسْتُكَ سُلُوكٌ إِلَىٰ
نَجْعُ الْإِنْفِ الْإِنْفِ الْإِنْفِ الْإِنْفِ
“Şayet Abdullah'tan (ihtiyacını) istemekten çekinirsen o zaman İbnü'neyn'in çarığıyla dönersin.”⁴⁰⁸

Şiirin devamında bırak hayâ etmeyi, ilim öğrenmek için gerektiğinde bazı şeylerden ödün verilmesi gerektiğini ima etmektedir.⁴⁰⁹ هِيَ حَنْ يِّ ifadesi, Araplarda isteğini elde edemeden dönenler için kullanılan bir deyimdir.⁴¹⁰

2.9. Sabır

Cihâd, hac, ticaret, ilim talep etmekten kaynaklanan meşakkatlerle dolu bir hayatı seçen İbn Mübârek, bu ve benzeri zorluklara katlanmış ve bulunduğu çevreye de hayatın sıkıntılılarına karşı sabretmelerini tavsiye etmiştir. Nitekim birçok şiirinde sabrın çeşitlerini dile getirmiştir. Her gün ders almak için ona refakat eden bir genç onunla sefere çıkar. Yanlarına gelen bir adama İbn Mübârek, birçok hadis rivayet eder. Bu duruma içerlenen genç hislerini şu iki beyite yazarak İbn Mübârek'e gönderir:

كُنْ زَوَّارًا لَكَ لَمْ يَلِ يَوْضَ لَكُمْ
وَأَيُّ الْإِنْفِ الْإِنْفِ الْإِنْفِ الْإِنْفِ
لَنْ خُنَّ الْإِنْفِ الْإِنْفِ الْإِنْفِ الْإِنْفِ
لَنْ خُنَّ الْإِنْفِ الْإِنْفِ الْإِنْفِ الْإِنْفِ

“Diyarınızda sizi çokça ziyaret edendim. İşte bugün de seferde yoldaşımın.

Bunlar bir arada iki büyük haklı ve bunlar gelip geçen o kartal gibi değildir.”⁴¹¹

⁴⁰⁶ Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*, 207.

⁴⁰⁷ İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî*, 1/381.

⁴⁰⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 120.

⁴⁰⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 120.

⁴¹⁰ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 1/213.

İbn Mübârek de cevap olarak ona sabır tavsiyesinde bulunduğu şu iki beyti gönderir:

كَيْفَ الصَّبْرِ لِيْ ذِ طَعْمُهُ ..... وَرِيْءُ الْوَدْرِ مِنْ دُ كَالصَّبْرِ .....
إِنَّ لَ الصَّبْرَ لَفَتْ لَ يَا ..... فَاجْرِبْ لَ الْوَدْرِ لَ غَلِيْ نَصْرَ .....

“Sabrın neticesinin tadı lezzetlidir. Zorluğuna katlanmak öd ağacının acı suyu tatmak gibidir.

Sabırda apaçık bir fazilet vardır. Nefsini sabra alıştırsın ki tahammül edebilesin”⁴¹²

Başka bir beyitte de yaşamın lezzetli ve huzurlu olması için sabrın gerekliliğine şöyle işaret eder:

عَلَيْ بِرَبِّهِ ..... وَابِ الْعِزِّ وَالشَّقَى ..... يَا وَلِيَّ ذِ الْعِزِّ ..... لَ .....

“Kısa bir sürede omula (ibadetle) zihnet ve takvaya ulaşılar. Dikat edin! Yaşamın tadı iyilik ve sabır ile dir.”⁴¹³

Yine İbn Mübârek, hayatın zorluklarına karşı sabrın kurtuluş için bir anahtar görevini gördüğünü şöyle tasvir etmektedir:

مَنْتَ ..... أَحَ ..... الْقَدْرِ ..... الصَّبْرِ ..... بَارُ .....
وَالْ ..... دَهْرُ لَ يَبْقَى ..... عِلِّيْ ..... حَالِ .....

“Kurtuluş kapısının anahtarı sabırdır ve her bir zorluktan sonra bir kolaylık vardır.

Zaman tek hal üzerine sabit kalmaz, çünkü her durumdan sonra başka bir durum gelir.”⁴¹⁴

2.10. İtaate Dâvet

Dinî kimliğinin ağırlığıyla tanınan İbn Mübârek, emr-i bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münkeri önemsemiş ve onu şiirlerine konu edinmiştir. Ona göre kötülükleri önlemek (derü'l-mefasid) iyiliklere yönlendirmekten (celbü'l-makasid) önce geldiği için münkerin ortadan kaldırılmasına daha çok önem atfetmiştir. Nitekim aşağıdaki beyitlerde bunu anlamak zor değildir:

⁴¹¹ Kâdî, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*, 3/46.

⁴¹² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 44.

⁴¹³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 81.

⁴¹⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 75.

يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ الْأَعْيُنَ وَيَا قَوْمَ الثَّلَاحِ
 بَطِّئُوا الْمَلَائِكَةَ فُتِحُوا فَتَاهَا
 وَيَا أَيُّهَا الْمَلَأُ الْأَعْيُنَ وَيَا قَوْمَ الثَّلَاحِ
 بَطِّئُوا الْمَلَائِكَةَ فُتِحُوا فَتَاهَا

“Yiğit bana günahları terk etme sözü verir mi? ki ben de ona kurtuluş kefaletini vereyim.

Bir halk, Allah’a itaat ettiği için rahata erdi ve masiyetlerin acılarını çekmedi.”⁴¹⁵

İbn Mübârek, bu beyitlerde Allah’a itaate ve masiyetten kaçınmaya çağırmakta, bu uyarılara tabi olmaları halinde kurtuluşlarına kefil olacağını bildirmektedir. Aşağıdaki beyitlerde, işlenen günahların kişinin zilletine sebep olacağı gibi kalplerini de öldüreceğini bildirmektedir:

رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَوْمَ تَوَلَّى سَوَاحِلَ الْأَرْضِ
 لِيُنزِلَ فِيهَا مِنَ السَّمَاءِ حَبًّا مِثْلَ التُّرَابِ
 فَتَسْتَأْذِنُ بَعْضُ الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنَاتِ
 فَتَعْلَمُ يَوْمَئِذٍ الْكَافِرُ الَّذِي كَفَرَ

Günahların kalpleri öldürdüğünü ve ona devam etmesi de onu zelil kıldığını gördüm.

Günahların terki kalplerin hayatıdır, nefsin için en hayırlısı ona isyan etmendir.”⁴¹⁶

İnsanlara güzel ahlâk ile davranmalarını öğütlerken onlara eziyet vermekten de sakındırılmıştır. Böyle davranmanın insanî olduğunu diğer tür hareketlerin ise hayvanî olduğunu aşağıdaki beyitte ima etmiştir:

يَا أَيُّهَا الْبَشَرُ إِنَّمَا صَدَقَتِ الْوَعْدُ
 وَالْحَقُّ عَلَى الْبَشَرِ وَالْحَقُّ عَلَى الْبَشَرِ

İnsanlara güzel ahlakla muamele et! Sakın onlara havlayan bir köpek gibi olma!⁴¹⁷

Şiirlerinin çoğunda açıkça veya dolaylı olarak iyiliğe davet ve kötülükten sakındırma bulunmaktadır. Bazı şiirlerinde iyi amellerin hikmetini ve kötü amellerin zararını belirtirken bazılarında ise sadece günahı ve sevabı konu edinmiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 74.

⁴¹⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 137.

⁴¹⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 138.

⁴¹⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 39-41.

اللَّهُ يَنْفَعُ لِمَنْ شَاءَ مِنْ أَوْلِيَاءِهِ ..... اللَّهُ
 عَمَّا يُدْرِكُهُ ..... اللَّهُ يَنْفَعُ لِمَنْ شَاءَ مِنْ أَوْلِيَاءِهِ ..... اللَّهُ
 لِمَنْ يَشَاءُ ..... اللَّهُ يَنْفَعُ لِمَنْ شَاءَ مِنْ أَوْلِيَاءِهِ ..... اللَّهُ
 سُبْحَانَ اللَّهِ ..... اللَّهُ يَنْفَعُ لِمَنْ شَاءَ مِنْ أَوْلِيَاءِهِ ..... اللَّهُ

“Allah, rahmeti ve rızası ile dinimizin karşılaşılabileceği tehlikeleri bertaraf eder.
 Şayet yöneticiler olmasaydı, en güçlümüz en zayıfımızı yağmalayacaktı.”⁴²¹

İbn Mübârek sultanlarla ilişkisinde kendi kişisel çıkarı için onlardan uzak durmayı tercih ederken, gerek genel maslahat için gerekse haccı eda etmek ve cihâda katılmak için emirlere itaat içinde hareket etmiştir. Şiirlerinde idarecilerle ilgili yergide müluk, emir gibi daha çok sekülerliği çağrıştıran kelimeleri kullanmıştır.⁴²² Onların önemlerini anlatırken dini boyutu daha önde olan imamın **أَمَامٍ** çoğulu olan eimme

بَيِّنَةٌ

kelimesini kullanmıştır.⁴²³

2.12. Dili Muhafaza

İbn Mübârek, kendisinden nasihat isteyen bir kişiye dilini muhafaza etmesi gerektiğini tavsiyede bulunarak dilin, sahibini öldürme hususunda çok hırslı olduğunu ikaz etmiştir. Aynı şekilde “*dil kalbin sözcüsü olduğu gibi sahibinin akıllı olup olmadığının delildir.*” diyerek aşağıdaki beyitlerde muhatabına dilin zarar ve faydalarını ifade etmektedir:

إِحْتِشَامٌ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ .....
 وَإِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ .....
 وَإِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ .....

“Dilini koru! Şüphesiz dil, kişiyi öldürmeye hırslıdır.

Şüphesiz dil, kalbin elçisi ve insanların akıllı olup olmadıklarının göstergesidir.”⁴²⁴

Aşağıdaki beyitlerde yol arkadaşına konuşma adabı hususunda tavsiyede bulunarak kendisi için şu beyitleri inşad etmiştir:

وَإِنَّمَا ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ ..... إِنْ لَمْ يَكُنْ .....
 إِنْ بَعْدَ ..... إِنْ بَعْدَ ..... إِنْ بَعْدَ ..... إِنْ بَعْدَ ..... إِنْ بَعْدَ .....

“Faydasız ve boş söze niyetlendiğinde onun yerine (Allah’ı) tesbih et.

Fasih bir dile sahip olsan dahi sükûtun bir kısmı konuşmaktan daha hayırlıdır.”⁴²⁵

⁴²¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 112.

⁴²² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 59.

⁴²³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 110-112.

⁴²⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 97-98.

Yukarıdaki beyitlerde arkadaşını boş konuşmaktan sakındırırken bir yandan da zikir ile meşgul olmasını tavsiye etmiştir.

İbn Mübârek, kendi nefisini de muhatap alarak insanlar arasında dilin muhafazası için Süleyman'a (a.s.) nispet edilen şu sözü «فَالصُّمْتُ مِنْ ذَهَبٍ مِنَ الْكَلَامِ مِنْ رِيءٍ»⁴²⁶ «Fâlvüsmü'tü min zehâbi min el-kelâm min ri'î»⁴²⁷ şeklinde ifade etmiştir.

“Şayet konuşmak gümüşten ise sukût altındandır.”⁴²⁶ şiirleştirerek aşağıdaki beyitlerde sukûtün üstünlüğünü ifade etmiştir:

بَلْبُ... نَفْسِي... فَ... لَيْ...
إِنْ... أَنْ... فَ... كَلَامِ...
بَلْبُ... نَفْسِي... فَ... لَيْ...
إِنْ... أَنْ... فَ... كَلَامِ...

“Kendimi terbiye ettim, takvadan sonra edep gibisini bulamadım.

(Bil) Ey nefis! Şayet konuşmak gümüş ise sukût altındır.”⁴²⁷

Kendisi fasih bir dile sahip olmasına rağmen yine de çok konuşmaktan çekinmiştir. Yukarıdaki beyitlerde bir yandan sukûtü altına benzetirken bir yandan da sukûtün edebini gerektirdiği özelliklerden biri olduğunu imâ etmiştir.

2.13. Tecessüs

Şiirleriyle İslâm'ın tebliğini gaye edinen İbn Mübârek, kendisini ilgilendirmeyen şeylerden (mâlâyâ'nîden) kaçınmış, gerek yolculukta gerekse başka yerlerde insanların kusurlarını araştırmaktan uzak durmuştur. Mekke'ye sefer hazırlığında iken kendisinden nasihat isteyen arkadaşlarına, seferin meşakkatli olacağını ve insanların kusurlarını ortaya çıkaracağını bildiği için kafilenin kusurlarını araştırmamalarını, onlara karşı merhametli ve sadece kendi kusurlarıyla meşgul olmalarını tavsiye etmiştir:

إِنَّا... لَأَنْ... فَ...
بِ... لَأَنْ... فَ...
وَأَنْ... لَأَنْ... فَ...
فَ... لَأَنْ... فَ...

“Eğer bir kavme yolculukta eşlik edersen, onlara karşı şefkatli ve merhametli ol!

Kendinin kusurunu gören ve bilen ama yol arkadaşının kusuruna karşı gafil (ol).

⁴²⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 132.

⁴²⁶ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebî'd-Dünyâ, *es-Sumt ve âdâbü'l-lisân*, thk. Ebî İshâk el-Huveynî (Beyrût: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1989), 66.

⁴²⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 128-129.

*Hiç kimseyi tökezlemesinden dolayı kınama, fakat onlara doğru yola buyurun de! Şayet onların hatalarını yüzlerine vurursan (senden) ayrılırlar ve tek başına kalırsın.”*⁴²⁸

2.14. Hased

Vezin olarak birinci babın mastarı olan hased, kene anlamında olan **السَّدَل** kelimesinden alınmıştır. Kene cildi kemirip kanı emdiği gibi hased de adeta insanın kalbini kemirerek huzursuzluğa yol açmaktadır.⁴²⁹ Hased kişinin başkasında gördüğü nimetin ondan alınıp kendisine verilmesini istemesidir.⁴³⁰ Geçmiş ümmetlerin hastalığı olan ve İslâm’ın sıklıkla sakındırdığı hased, genellikle kendisine verilene razı olmayıp başkasına verilen makam, mal, yetenek, zekâ vb. nimetleri çekememekten kaynaklanmaktadır. Hased edenin bu hastalıktan kurtulması ancak imanla ve kadere rıza göstermekle olur. Hased edenin dünya ve ahirette zarar edeceğini, hased edilen kişinin ise hiç zarar görmeyeceğini, aksine günahlarının bağışlanacağını farkına varması gerekir.⁴³¹

Şiirleriyle adeta topluma yön veren İbn Mübarek, hasedi ve ondan kaynaklanan olumsuzlukları aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi çarpıcı ifadelerle dile getirmiştir:

لُكُلُ لُ الْعُ ذَاؤَةُ قُ ذُ تَارُجُ ي إِبَاعَتْ هُ ا .....
فُ لُ لُ الْقُلُ بُ مِنْ هُ ا عُقُ دَةُ عُقُ دَتْ .....
إِلُ غُ ذَاؤَةُ مُ غُ ذَاكُ مُ حَسُ دُ .....
وَلُ بِنُ يَفْتَحُهُ زَا عَ إِذُ الْبُ .....
وَالُ يَ هُ قُ تَارُجُ هُ مُ نَجُ .....
إِلُ لُ لُ نَحْمُ نُ بُ .....
إِلُ غُ ذَاؤَةُ مُ غُ ذَاكُ مُ حَسُ دُ .....
وَلُ بِنُ يَفْتَحُهُ زَا عَ إِذُ الْبُ .....
وَالُ يَ هُ قُ تَارُجُ هُ مُ نَجُ .....
إِلُ لُ لُ نَحْمُ نُ بُ .....

“Kıskançlıktan dolayı sana düşmanlık yapanın düşmanlığı hariç bütün düşmanlıkların yok olması umulur.

Zira hased kalbe bir düğüm atar. Sonsuza dek hiçbir muskacı onu açamayacaktır.

*Ancak Allah dilerse bağlanan düğümü çözer. Allah çözmesini dilemezse hiç kimseden çözmesini beklemeyin.”*⁴³²

⁴²⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 93-94.

⁴²⁹ Ezherî, *Tehzîbu 'l-luğa*, 4/164.

⁴³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*, 3/149.

⁴³¹ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Ravzatü 'l-'ukalâ' ve nüzhetü 'l-fuzalâ'*, thk. Muhammed Muhyüddin Abdülhamid (Beyrût: Dâru 'l-Kütübi 'l-'ilmiyye, ts.), 133; Gazzâlî, *İhyâ 'ü 'ulûmi 'd-dîn*, 3/196.

⁴³² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 137.

Yine İbn Mübârek, bir kere bulunduğu mecliste, “*Filan kişi Ebu Hanîfe hakkında ileri geri konuşuyor*” denildiğinde hemen şu beyti inşad etmiştir:

خَسِبُوا بِذَلِكَ يَوْمَ تَزِيغُ قَتَابَ اللَّهِ
بِأَنَّكَ تَبِيبُ فِي رَجَبِ الْوَجَبِ

“*Soyluların üstün kılındığı gibi Allah’ın seni üstün kaldığını görünce seni kıskandılar.*”⁴³³

2.15. Dünyayı Yerme

İbn Mübârek, bir taraftan kişinin mali yönden zengin olmasını sağlayan ticaret işlerini yapıp dünyada kimseye muhtaç olmamayı hedeflerken, diğer taraftan cihâd ve ilim için zamanını harcamış ve canını ortaya koymuştur. Bir diğer açıdan dünyanın pek de kıymetli bir şey olmadığını ve dünyaya yapışanları yererek şiirlerine konu edinmiştir. Örneğin, İbn Mübârek aşağıdaki beyitlerde içinde bulunan acı ve musibetlerden dolayı dünyayı zemmetmiştir:

لُدُنِّيْ اِنَّا نَكُوْلُ الْعَبَا اَلْاُدْمِيْمِ
شَبِيْبَةٌ كَثِيْرَةٌ اُنْفِيْعِ الْاَنْطَلِ
وَبَدُوْدُ اَلْاَنْتَلِ اَلْاَنْتَلِ اَلْاَنْتَلِ
فِيْهٖ اَفْحٌ اَلْاَنْتَلِ اَلْاَنْتَلِ اَلْاَنْتَلِ

“*Kulların elde etmeye çalıştıkları dünya kınanmıştır. O, Ebu Cehil karpuzunun suyundan daha acıdır.*

Zamanın musibetleri sürekli acı vermektedir. Kayanın düşmesinin bıraktığı etki gibi içinde facialar vardır.”⁴³⁴

Şu iki beyitte de dünyaya üşüşüp ahiretten uzaklaşan kralları, kötü ulemayı ve ruhbanları yermektedir. Onları etrafa koku saçan bir leşe benzeterek bu durumu ancak akıllı olanların fark ettiğini bildirmektedir.

وَقَدْ اَلْبَبُ اَلْاَلْبُ اَلْاَلْبُ اَلْاَلْبُ
لَنْ اَلْبُ اَلْبُ اَلْبُ اَلْبُ اَلْبُ

“*Dini; sultanlar, kötü âlimler ve rahipler dışında kimse değiştirmemiştir.*

And olsun! Onlar, akıl sahiplerine kokuşmuşluğu apaçık olan leşe kondular.”⁴³⁵

Aslında onun dünyayı ve dünyalıklara ilgi duyanları yermesi, tamamen dünyaya ve içindekilere yapışıp dini değerleri önemsemeyenlere yöneliktir. Nefis için takvadan daha önemli bir hasletin bulmadığını bildirmektedir.

⁴³³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 125.

⁴³⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 33.

⁴³⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 115.

İbn Mübârek hilâfet merkezi Bağdât'ta Şair Ebu Atiyye'yi (dönemin zühd ehlinin giydiği) yünlü elbise içinde görünce bunu doğru görmemiş ve kendisini şu beyitlerle eleştirmiş ve nasıl davranması gerektiğini bildirmiştir:

يَهْمُ الْفَيْسَارُ الْذِي لَمْ يَلِ صَوْفًا وَتَبَسَّ يَ بِيحُجٍّ ..... د ل ل زُذِّ ..... إِ
 النَّيْمُ الشَّعْغُ وَالشَّوَابُ غُ فِي ..... لَ بِي بَعْ ..... كَلَّا فَنُ الْعَبُّ ..... إِ
 إِنَّ بَعْ ..... كَلَّا لِلْفَالِ ..... وَكَ مَ ..... وَفَنُ ..... الْقُ ..... الصُّ ..... نَادِ

“Ey yünlü elbiseye bürünmüş ve zahidlerden sayılan kârî (kur'an okuyucusu)!

Sınırdan nöbete ve tevazuya sarıl. Çünkü Bağdât abidlerin yeri değildir.

Bağdât ancak kralların meskeni ve avcı kârîlerin çömeldiği bir pusudur.”⁴³⁶

2.16. Ölüm

İbn Mübârek, bazı şiirlerinde ölümü, kıyameti, amel defterlerinin sahiplerine dağıtılışını, hesaba çekilmeyi, gizli işlenmiş amellerin ortaya çıkacağı sahneyi tasvir etmektedir. Dünyada güç ve izzet sahibi olan bazı kimselerin, kötü sondan kurtulmak için sorguya çekilmeyen hayvanlar yerinde olmayı çokça temenni edeceklerini anlatmaktadır. Özellikle ilim ehlinin önünde bu gibi hakikatlerin olmasına rağmen yokmuş gibi hareket etmelerine bir anlam veremediğini ve bunlardan ötürü şaşkınlığını dile getirmektedir.

وَكَيْفَ ..... قِي ..... رُثُ ..... أَلِ ..... الْعِلْمِ ..... مِ ..... بَيْئُ ..... نُهُمْ
 وَالْمِ ..... وَتُ ..... يَ ..... دُرُ ..... جُ ..... رَا ..... عَلَانِيَةً .....
 سِ ..... وَ .....
 وَظ ..... اِرْتِ ..... الصُّ ..... حَفُ ..... لِ ..... أَيْ ..... دِي
 مُنْشً ..... رَّةً

“İlim ehlinin nasıl rahat olabilir veya uykudan tad alabilir ya da uykuya dalar.”

Eğer kulakları olsaydı kendilerini gizli-açık uyarıcı ölüm uyarısını duyarlardı.

Sırlarla dolu amel sahifeleri sahiplerine dağıtılır, içindeki bilgiler artık görülür.

Kibir sahipleri kurtulmak için domuz veya sırtlan olmayı temenni edecekler.”⁴³⁷

⁴³⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 69.

⁴³⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 87-88.

aldığını zikretmiştir. Daha sonra ölümden sonraki hayatı ve onların nelerle karşılaşacaklarını tasvir etmiştir.

دَقَانُ..... نُ الْأَحْمَدُ..... لُ لُ.....
وَكَانَ..... نُ نِ..... ز غَا..... ي نِيلَه.....
لَقِي..... دُ كَبُ..... بَ الْقَبُ..... رُ لُ.....
وَص..... حِبِ وَالْهَدُ..... لُ ف..... اُرْتُ هُمْ
وَأُ..... وَاُنْ ص..... دُ لُ.....
ب.....
وَيُحَقِّقُ..... بِ ال..... دَا رَ..... نُ بَ عَ..... دِهِمْ
إِدَانِي..... نْ ص..... اِرَا وَفَ..... اِنَا لُ..... وَا.....
"Sevdiklerimi defnettim hiç ara vermeksizin üzerlerine toprak döktüm.

Aileleri nezdinde aziz idiler. Bugün medfün olarak da ne kadar kıymetliler!

And olsun! Kabir, vakar sahibi, soylu, iyi ve dindar birini içinde sakladı.

Arkadaşlarımı ve ailemi bıraktım, hâlbuki onları ayrılmaz guruplar olarak görürdüm.

Samimi kardeşlere yetiştim, hâlbuki onlara yakın olmaya çok düşkündüm.

Onlardan sonra evleri ıssız kaldı, anılarını hatırladıkça boynum bükülüyor.

Nereye gittiler ne ile karşılaştılar, hâlbuki bir zamanlar evlerinde senin gibi idiler."⁴⁴⁰

Abdullah b. Mübarek, aşağıdaki beyitlerde de ölülerinin ardından ağlayıp kendilerini unutanların hata ettiklerini, çünkü yaşayanların da bir gün öleceğini, şayet ağlanacak biri varsa o da bizzat kendileri olması gerektiğini dile getirmektedir.

يَرُ الُّ..... اَسَ يَ بَكَ..... وَا مَ..... وَا مَ.....
لَا..... بِي مَصِي..... دُهُمُ لَلْفَن..... اِ.....
وَمَا..... اَلُّ..... ي نَبَاقُ..... ي مَ..... نَ الُّ.....
وَأَنْ عَمَّ..... رَ الْقُ..... وَا مَ..... س..... نِينَا

"İnsanların ölüleri için ağladıklarını görüyorum. Geride kalanlar ölülerden daha kalıcı değiller ki

Şayet o kavim yıllarca yaşasa da; yine de varacakları son fanilik değil mi?"⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 105-107.

⁴⁴¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 107.

getirildiği ağlama olan “nedb”, “nevh”, ölünün erdemlerinin anlatıldığı “medh” olan “te’bîn” ve musibetten kaynaklanan acılara tahammülün tavsiye edildiği “sabır” olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.⁴⁴⁶

Sosyal hayatın merkezinde bulunan İbn Mübârek, toplumun sevincine sevinmiş ve acılarını paylaşmıştır. Dolayısıyla hayatında yeri olan kişileri kaybettiğinde hüznün ve acısını şiirleri ile dile getirmiştir. Özellikle toplumda iz bırakmış âlimler için mersiye içerikli şiirler yazmıştır. Bir keresinde şair Mufaddal ed-Dabbî’nin de içlerinde bulunduğu Kûfe’in bazı âlimlerinin ölüm haberlerini aldığı duydığı acıyı şu beyti inşad ederek dile getirmiştir:

بُؤْسٌ لِي رَجٌّ لِي رَجٌّ وَالْمُفَادَلُ لِي رَجٌّ لِي رَجٌّ وَالْمُفَادَلُ لِي رَجٌّ لِي رَجٌّ
بُؤْسٌ لِي رَجٌّ لِي رَجٌّ وَالْمُفَادَلُ لِي رَجٌّ لِي رَجٌّ وَالْمُفَادَلُ لِي رَجٌّ لِي رَجٌّ

“Mufaddal’ın da aralarında bulunduğu bazı adamların ölüm haberi bana ulaştı. Mufaddal’dan sonra gözler nasıl sürur bulacak.”⁴⁴⁷

İmam Mâlik vefat ettikten sonra onun heybetini, saygınlığını ve duruma göre hareket etme gibi özelliklerini şu beyitlerle zikretmiştir:

صَوْنٌ مَوْثِقٌ إِذَا مَرَّ الصَّلَاةُ مَتَّ رُجْبًا نَبِيْلًا هُوَ
وَقَاتٌ مَوْثِقٌ إِذَا مَرَّ الصَّلَاةُ مَتَّ رُجْبًا نَبِيْلًا هُوَ
وَقَاتٌ مَوْثِقٌ إِذَا مَرَّ الصَّلَاةُ مَتَّ رُجْبًا نَبِيْلًا هُوَ
وَقَاتٌ مَوْثِقٌ إِذَا مَرَّ الصَّلَاةُ مَتَّ رُجْبًا نَبِيْلًا هُوَ

“Sükutün sahibini süslediği yerde o suskundu ve benzersiz kelamı inşa edendi. Kur’an’ın içerdiği bütün hikmeti kavramıştı. Onun eti ve kanı adâb ile yoğrulmuştu.”⁴⁴⁸

İbn Mübârek, konuşmanın gerekli olmadığı zamanlarda susmak, herkes tarafından kabul görülen bir nitelik olduğu gibi bu sıfatın, haddi zatında sahibini süsleyen bir zinet olduğunu ifade etmiştir. İmam Malik, gerektiği yerde susmayı ve gerektiği yerde de konuşmayı bildiği için, başkaları için adeta mühürlü kelimeler mesabesinde olan sözün talafuzu, ona kolay gelmiştir. Ayrıca onun, Kur’an’ın içerdiği bütün hikmetleri kavrayan ve karakteri edeple yoğrulmuş büyük bir şahsiyete sahip olduğunu söylemiştir.

2.18. Medih

İbn Mübârek, sultanları öven saray şairleri gibi veya zenginlerden dünyalık elde etme umudu ile şiirlerini inşad eden bir şair değildir. İçinde yaşadığı toplumu eğitmek

⁴⁴⁶ M. Faruk Toprak, “Mersiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/215.

⁴⁴⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 39.

⁴⁴⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 103.

ve irşât etmek için sahâbeyi, ulemayı örnek gösteren, cihâdı ve İslamî değerleri öven şiirler inşad etmiştir. Örneğin uzun nûniye kasidesinde dört halifeye övgüde bulunmuş, özellikle bazı kesimler tarafından eleştiri konusu yapılan bazı sahâbenin meziyetlerini anlatarak övmüştür.

وَلِذُنُّكَ..... وَإِذَا فَكَ..... رُتُّهُنَّ..... تَعَلَّ
 وَفَعَّ..... إِي لَ..... لَيْلًا..... قِي نُفِّ..... رَأَى
 وَفَلَّ..... غَلَّ..... غَلَّ..... لَامِ نَجَّ..... نَأَى
 كَمَ..... أَيْمَ..... رُتُّ بَ..... هَسَ..... وَغَى..... أَلَى
 وَفَلَّ نَيْسَ..... بَ مَعَّ..... أَدَّ أَلَّ مُنَّمُ..... أَلَى
 قِي..... أَلِ الْغُلَّةِ..... وَوَأَدَّ لَيْلًا..... زُورًا..... وَبِزُورٍ..... أَلَى
 خ..... تَعَلَّ لَيْلًا..... تَعَلَّ تَنَ..... التَّ..... زُورًا..... نَكْفَى..... أَلَى
 بَيْ..... دِي لَطَّحَ..... هَسَ..... نَمَا..... غَيَّرَ تَوَهَّ..... أَلَى
 وَفَلَّ..... إِذَا فَكَ..... رُتُّهُنَّ..... تَعَلَّ
 وَفَلَّ..... غَلَّ..... غَلَّ..... لَامِ نَجَّ..... نَأَى
 كَمَ..... أَيْمَ..... رُتُّ بَ..... هَسَ..... وَغَى..... أَلَى
 وَفَلَّ نَيْسَ..... بَ مَعَّ..... أَدَّ أَلَّ مُنَّمُ..... أَلَى
 قِي..... أَلِ الْغُلَّةِ..... وَوَأَدَّ لَيْلًا..... زُورًا..... وَبِزُورٍ..... أَلَى
 خ..... تَعَلَّ لَيْلًا..... تَعَلَّ تَنَ..... التَّ..... زُورًا..... نَكْفَى..... أَلَى
 بَيْ..... دِي لَطَّحَ..... هَسَ..... نَمَا..... غَيَّرَ تَوَهَّ..... أَلَى

“Günahlarım ve ona dönüşüm beni meşgul eder. And olsun eğer Bağışlanmazsam (işim zordur)

Bu durum İslam için peygambere yardım etmiş ve selefimiz olan geçmiş bir kavmi çekişmekten beni meşgul eder.

Emr olunduğum gibi gerek açık gerek gizli olarak daima onlara bağışlama dileyeceğim.

Asla Ebubekir’e ve Ömer’e sövmem, Allah korusun Osman’a da sövmem.

Doğru yoldan sapanların Mü’minlerin annesine (Hz. Aişe) yalan ve iftira atıkları gibi ona iftira atmam.

Kefen giydirilip toprağa defnedilsem dahi Peygamberin amcasının oğluna da sövmem.

Peygamberin havarisi Zübeyr’e de(sövmem) Talha’ya da ağır-hafif hiçbir kötü söz söylemem.”⁴⁴⁹

İbn Mübârek, hocası Ebû Hanîfe’nin asaletini, günden güne artan engin ilmini, isabetli görüşlerini övgü dolu beyitlerle tasvir etmiş ve onun bu özellikleriyle yeri ve içindekileri süslediğini aşağıdaki beyitlerde şöyle dile getirmektedir:

رَبِّي..... حَنِيفًا..... أَلِ الْغُلَّةِ..... وَوَأَدَّ لَيْلًا..... زُورًا..... وَبِزُورٍ..... نَكْفَى..... أَلَى

⁴⁴⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 110-111.

وَبَيْطٌ.....فِي لَصٍّ.....وَإِذَا وَبِصْرٍ.....ظَفِيهِ
 إِذَا مَ.....قَاتِبَةٌ.....الْبَنَةُ.....الْحَجُّ.....وَرِحٌ.....وَرَا
 رَبِّي.....تُ جَيَّ.....خَيْفٌ.....عَ حِ.....يَ يَ.....نِي
 لَقِي.....ذُرَّانَ.....أَل.....إِلَادًا.....وَمَ.....ذُنَّ عَالِيهَا.....إِ

“Ebû Hanîfe’yi her gün asalet ve hayır bakımından arttığını gördüm.

Haksızlar batılı söylediğinde, o hak olanı seçip söyler.

Ona gelip soru sorduklarında onun engin bir deniz olduğuna tanık oldum.⁴⁵⁰

And olsun Müslümanların imamı Ebû Hanîfe, şehirleri ve içindekileri süsledi.”⁴⁵¹

O, Mâlik b. Enes’i, Mis‘âr b. Kiddâm’ı⁴⁵² ve Hammâd b. Zeyd’i de⁴⁵³ şiirlerinde methetmektedir. Genelde idarecilere mesafeli ise de dine gelebilecek saldırıları defeden, zayıfları güçlülere koruyan ve yolların güvenliğini sağlayan yöneticileri aslında Allah’ın bize sunduğu bir rahmet olarak telakki etmektedir. Bu açıdan şiirlerinde onları da methetmektedir.⁴⁵⁴

2.19. Hiciv

Bidatlere karşı katı olan İbn Mübârek, şiirlerinde bidat ehlini sert bir şekilde hicvetmiştir. Gıybet hususunda çok titiz davranmasına rağmen tehlikelerinden dolayı bidatçıların isimlerini açıklamaktan çekinmemiştir. Nitekim bulunduğu bir ortamda Cehmiye mezhebinin kuruyucusu Cehm b. Safvan zikredildiğinde onu şu beyit ile hicvetmiştir:

عَجِبْتُ لِمَنْ يُظَانُ بِنَتِّ الْوَالِدِ لِمَنْ دَاغِي.....
 إِذْ النَّارُ وَالْمَلَأْتُ نَفْسًا اسْتَهْمُ.....ذُنَّ جَهَنَّمَ.....نَمَّ

“İsmi Cehennem’ den (kelimesin) türemiş, insanları ateşe davet eden şeytana hayret ettim.”⁴⁵⁵

İbn Mübârek’in hicivlerinde genel olarak Müslümanların çıkarlarını özel olarak da yetim ve zayıf kesimin haklarını korumaya önem verdiği görülmektedir. Özellikle birtakım tevillerle dînin şahsi çıkarlara alet edilmesine tahammül etmemiştir. Onda nezaket, hilim ve vakar -dostu dahi olsa - böylelerini hicvetmekten onu alıkoymamıştır. Örneğin aşağıdaki beyitlerde arkadaşını acımasızca hicvettiği görülmektedir:

⁴⁵⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 73-74.

⁴⁵¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 152.

⁴⁵² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 50-51.

⁴⁵³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 68.

⁴⁵⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 112.

⁴⁵⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 102.

٥ جَاعٌ لِّالهِ لِيُبَيِّنَ لَهُ ۖ هُوَ ۙ
 أَخْتَالُكَ ۖ لِيَلْبَسَ دِينًا وَنَزَاهًا
 وَصِيْرَتُهُ ۖ تُؤَدُّنَا بِبِئْرٍ بَارِعَةٍ ۖ نَمَّا
 لِيُتَبَيَّنَ عَالِمٌ لِيُبَيِّنَ لَنَا كَيْفَ
 يَتِيْرُنَا رِيَاةً ۖ فِيمَا مِمَّا ۖ
 نِيْرُنَا بِجَلِيْبَتٍ ۖ وَالْقَوْلُ لِي
 نُنْفِثُ ۖ وَالْكَذِبُ نَمَّا ۖ

بَصِيْرٌ ۖ يُلْبَسُ ۖ وَالْقَسْوَىٰ ۖ
 بِبِيْرٍ ۖ نَزَاهَةٌ ۖ لِيَلْبَسَ ۖ
 كُنُفٌ ۖ نَوَاهِيْرٌ ۖ لِلْمَجْحُوْبِيْنَ ۖ
 يَنْفَعُ ۖ عَالِمٌ ۖ لِيَلْبَسَ ۖ
 غِيْرَتٌ ۖ نَبِيْرٌ ۖ غِيْرَةٌ ۖ وَبِئْرٍ ۖ
 لِيَلْبَسَ ۖ نَمَّا ۖ وَالْقَوْلُ ۖ
 لِيَلْبَسَ ۖ وَالْقَوْلُ ۖ

“Ey dîni şahin kuşu kılıp onunla yoksulların mallarını avlayan kişi!

Dîni süpürüp götüren bir hileyle dünyayı ve lezzetlerini elde ettin

Daha önce delilere ilaç iken şimdi de kendin mecnuna dönuştün

Sapkın ruhbanların yaptıkları gibi dünya karşılığında dinini satma!

Geçmişte İbni Avn ve İbni Sirin’den naklettiğin rivayetlerin nerede?

Sultanların kapılarında bağı kalma ile ilgili hadislerin ve sözün nerede?

Diyorsun ki mecbur bırakıldım ne yani kitap yüklü merkebler de çamura böyle dalmadı mı? ”⁴⁵⁶

İbn Mübârek, kadılığa atanan dostu İbn Uleyye’ye siyasi otoriteden göreceği mânevî zararları haber vermek için yukarıdaki beyitleri inşad etmiştir. İbn Uleyye bu eleştiri üzerine halife Hârûn’a gitmiş ve görevden affını istemiştir.⁴⁵⁷

Münkerin ortadan kaldırılmasını çokça önemseyen İbni Mübarek, kişisel çıkarlarından dolayı adil yargılamada bulunmayan yargıçları acımasız, vahşi yırtıcı hayvanlara benzetmiş; dünyalarını imar ederken ahiretlerini yıkan kimseler olduklarını dile getirmiştir.⁴⁵⁸ Zahidliği çağrıştıran farklı elbiseleri giyerek dönemin başkenti olan Bağdât’ı ikametgâh seçen âlimleri eleştirmiştir. Aslında buranın, pusuda bekleyen avcı âlimlerin ve siyasi dolapların döndüğü meliklerin yeri olduğunu belirterek ilim ehline

⁴⁵⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 116.

⁴⁵⁷ Bekçerî, *İkmâlu Tehzibi’l-kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 2/147.

⁴⁵⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 62-63.

ikazda bulunmuştur.⁴⁵⁹ Yetimlerin mallarını yalan şahitlikle kapan ve kisvesi ile sūfi görünümlü kişileri mızraklı haramzadelere benzetmiştir.⁴⁶⁰

2.20. Gazel

İbn Mübarek'in elimize ulaşan şiirleri arasında gazel konulu iki adet kasidesi de bulunmaktadır. Bu tür ile ilgili inşad ettiği şiirler iffetli kişiliği ile uyumludur. Bir keresinde hac yolculuğunda iken maşûkunu hatırlayınca ona duymuş olduğu özlemini, nezaket ve tatlılık içeren şu beyitlerle dile getirmiştir:

هَبِّبْنِي لِمَنْ لَمْ يَرِجُ مِمَّنْ الشَّيْءُ رُجِي
فَأَنْتَ لَمْ تَلْهَيْ لَمْ تَلْهَيْ لَمْ تَلْهَيْ
فَأَنْتَ لَمْ تَلْهَيْ لَمْ تَلْهَيْ لَمْ تَلْهَيْ
فَأَنْتَ لَمْ تَلْهَيْ لَمْ تَلْهَيْ لَمْ تَلْهَيْ

“Şarktan rüzgâr esti ki, bana senin kokunu getirdi.

Sesin o güzel kokularındaki hayat esintisini içime çektim.

Seni o kadar hayal ettim ki kendimi senin bağrında sandım.

Benim ruhum senin ruhunla aynı cinsten yaratılmışken seni nasıl unutabilirim?”⁴⁶¹

Bir başka kasidesinde de maşukunun güzelliğini hiçbir perdenin örtemeyeceğini ifade eder. Sağlam demirden örülen zırh gibi bir elbise giydirdiler dahi, o demir onun güzelliğinden dolayı incelik, örgüleri gevşer ve Davut'un (a.s.) elinde yumuşayan demir gibi yumuşayacağını ifade etmiştir.⁴⁶²

2.21. Şehir

Birçok şehri dolaşan İbn Mübârek, şehirleri de şiirlerine konu edinmiştir. Soğukluğuyla meşhur olan Hemedân vilayetine geldiğinde ısınması için yakılan ateşte elinin içini ısıttığında elinin dışı, elinin dışını ısıttığında ise elinin içi buz kesilince, bu şehre hitap ederek duygusunu şu şekilde şiirleştirmiştir:⁴⁶³

يَقِينُ وَاللَّيْلُ وَالْوَقْتُ وَالْعَلَى صِ الْأَمْرُ
بِمَنْ لَمْ يَرِجُ مِمَّنْ الشَّيْءُ رُجِي

⁴⁵⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 69.

⁴⁶⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 79.

⁴⁶¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 66.

⁴⁶² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 54.

⁴⁶³ Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/413.

لَمْ يَنْتَهِ عَنِ الْبَالِ الْبَالِ كَانِ يَدُومُ " فَهَذَا هَذَا هَذَا عَنْ بَطْرُسُوسِ
بَطْرُسُوسِ

“Biz, ateşi ile ısınmaya çabalarken ona (Hemedân’a) diyordum ki: senin ateşinin sıcaklığı yok mu?”

Eğer bir gün şehirlerle ilgili muhayyer kılınırsam, Hemedân benim için seçilecek bir yer değildir.”⁴⁶⁴

Döneminde cihâd için sınırın en uç noktasını teşkil eden ve hayatında önemli bir yeri olan Tarsus için de övgü dolu beyitleri inşad etmiştir. Şehrin meskenleri geniş, sakinlerinin cana yakın, birbirlerine karşı nazik, hadiselerde dayanışma içinde olduklarını bildirmiştir. Tarsusluların savaşta kahraman olduklarını dile getirmiştir. Zikrettiği özelliklerden dolayı bekâr gençlere Tarsus’u mesken edinmelerini söyleyerek aslında oradan evlenmelerini imâ etmiştir.

إِ لَيْسَ جَارُ عَلِيٍّ الْعُرَا إِنْ قَبْلُ وَ
نُ يَكُونُ لِمَنْ مَثَلُ وَ بَطْرُسُوسِ
دَسْجُ الْعِدُو وَجْ رَدَّ
مَسْجُوسِ
الْمَسْجُوسِ وَالْمَسْجُوسِ الْفَقِيرِ
فَقَدْ إِذَا الْعَمَلُ

“Şayet kabul ederlerse Bekârlara Tarsus’ta evler edinmelerini tavsiye ediyorum. Evleri geniş ve ferahdır, mükâfatları hesapsızdır. Düşmanlarına öfkeleri vardır.”

Onlar savaşta kendilerine bir tehlike gelirse bağlarını çözer ve arkalarına dönmezler.”⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 80.

⁴⁶⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 83.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDULLÂH B. MÜBÂREK'İN DÎVÂNINDA MÜHASSİNÂT

Bu bölümde Abdullah b. Mübârek'in divânı bedî sanatlar açısından değerlendirilmiştir. Dolayısıyla konuya giriş yapmadan önce genel olarak belâgat ilminin doğuşu, gelişimi ve sistematik bir disipline kavuşması açısından geçirdiği süreçler kısaca ele alınmıştır. Ayrıca bu ilmin özünün anlaşılması için fesâhat ve belâgat kavramları lügâvî ve ıstılâhî açıdan izah edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra çalışmanın ana konusunu oluşturan muhassinât inceleneyeceği için İbn-i Mübârek'in divânında yer alan muhassinât-ı lafziyye ve muhassinât-ı manevîye sanatlarına ait örnekler tespit edilerek söz konusu örnekler değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

3.1. Belâgat İlminin Tarihi Seyri

Araplar, “diğer milletler arasında beyanın kendilerine verildiğini; fasih dil ve güzel hitaba fitri olarak sahip olduklarından dolayı, kendilerini belâgatın ve kelamın ustaları” olduklarını iddia ediyorlardı.⁴⁶⁶ Buna bağlı olarak dildeki meziyet ve belâgatteki yetkinliklerinden dolayı kendileriyle iftihar ediyorlardı. Hatta bir kabilede bir şair ortaya çıktığında yemek sofraları kurulur, kabileler yemeğe davet edilir, gençler oyunlar düzenler. Davete icâbet eden kabileler onları tebrik ederlerdi.⁴⁶⁷

İlk başta Arap kelamını, belâgat açısından değerlendirecek yazılı kurallar olmamasına rağmen Araplarda söylenen sözlere yönelik eleştiri kültürü Cahiliye döneminin ilk tabaka şairlerine kadar uzandığı bilinmektedir. Edebî söz söyleme ve güçlü hafıza ile bilinen Araplar, belirli zaman ve mekânlarda kurulan Ukaz vb. panayırarda okunan şiirlerden sonra Kureyş şairlerinin kabul ettikleri şiirleri makbul; reddettikleri şiirleri de merdut olarak kabul ederlerdi.⁴⁶⁸ Nitekim kaynaklarda şiir panayırlarında en-Nâbiğetu'z-Zübyânî (ö. 604 [?]) için kırmızı bir çadır kurulduğuna ve inşad edilen şiirleri tenkid etmek için hakem olarak tayin edildiğine dair rivayetler bulunmaktadır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Ebü'l-Fazl 'İyâz b. Mûsâ Kâdî, *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* (Umman: Dâru'l-Feyhâ, 2013), 1/500.

⁴⁶⁷ Ebü Ali el-Hasen el-Ezdî el-Mesilî el-Kayrevânî İbn Reşik, *el-'Umde fi mehâsini's-şi'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhâmid (Beyrût: Dârü'l-Cil, 1981), 1/65.

⁴⁶⁸ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/131.

⁴⁶⁹ Ebü'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî, *Nakdü's-şi'r*, thk. Muhammed İsâ Mennun (Mısır: el-Matba'tü'l-Melhiye, 1934), 5.

İslam'ın erken döneminde belâgat ilmine duyulan ihtiyaç ile daha çok Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılması hedeflenmekteydi. Bu bağlamda dilciler, Kur'an-ı Kerim'in i'câzı hususunda tartışmışlar ve Kur'an'ın bir benzerini getirme imkânının olup olamayacağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdi. O dönemin bazı âlimleri, "İnsanlar tarafından Kur'an'ın bir benzerinin getirilmesi imkân dâhilindedir. Ama Allah, onları bunu getirmekten alıkoymuştur." şeklinde bir görüşü öne sürmüşler. Nazzam bu hususu "Sarfe" kavramıyla ifade etmiştir.⁴⁷⁰ O dönemde belâgat ilminin meseleleri farklı ilimler arasında dağınık bir şekilde yer almaktaydı. Örneğin Halil b. Ahmed'in öğrencisi Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824), *Mecâzü'l-Kur'an* adlı eserinde ayetleri tefsîr ederek belâgat ilminin mecâz, hazf, takdim, te'hîr vb. bazı konularına işâret etmiştir.⁴⁷¹ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde istiare, secî, tafsîl-taksîm, istitrâd, kinaye, emsâl, ihtirâs, kalb ve üslubü'l-hâkim gibi birçok belâgat konularına değinmiştir. O döneme kadar âlimlerin belâgat için yaptıkları tanımları nakletmiş, daha sonra kendi tanımını da zikretmiş ve i'câz olgusunun Kur'an'ı Kerim'in nazmıyla alakalı olduğu görüşü öne sürmüştür.⁴⁷²

Hicrî dördüncü yüz yıllarlarda sadece belâgat konularının ele alındığı müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır. İbnü'l-Mu'tez'in bu alana katkısının büyük olduğu bilinmektedir. Çünkü o, el-Bedî' adlı eseri yazarak kendisinden sonra gelen âlimlere bir çıkış açmıştır. Söz konusu eser, dar anlamıyla sadece belâgat ilminin bedî' konularını ele almakla kalmamış, aynı zamanda beyan ilminin konularından olan teşbîh, kinâye ve istiareyi de işlemiştir. Çünkü onun yaşadığı dönemde bedî' bölümü, beyan ve meânî gibi belâgatın bağımsız bir bölümü olarak görülmüyordu. Bedî', beyanla iç içe ele alınmaktaydı.⁴⁷³ Daha sonra Ebû Hilâl el-Askerî; İbn Selam'ın *Nakdü's-Şiir*, Câhız'ın *el-Beyân ve't-Tebyîn*, İbn Kuteybe'nin *Nakdü's-Şi'r*, Amedî'nin *Muvâzene*, Kadî el-Cürcânî'nin *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmihi* gibi kendisinden önce yazılan kitaplardan yararlanarak *Kitâbü's-Sinâ'ateyn*'i telîf etmiştir.⁴⁷⁴ Abdulkâhır el-Cürcânî de

⁴⁷⁰ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. (Mısır: el-Hey'etu'l-Misriye'l-'Amme, 1974), 4/7.

⁴⁷¹ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-kur'ân*, thk. Fuat Sezgin (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2013), 18, 19.

⁴⁷² Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer el-Kazvînî, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâga* (Beyrût: Dâru'l-Cil, ts.), 1/6.

⁴⁷³ Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî' fî'l-Bedî'* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1990), 17.

⁴⁷⁴ el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn*, thk. Ebû Muhammed el-Becâvî, Ebû Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriye, 1998), 1.

kendinden önce yazılan kitaplardan yararlanarak belâgat konularını ana hatlarıyla *Esrârü'l-Belâğa* kitabında ortaya koymuştur. Aynı şekilde birçok belâgat konularını *Delâilü'l-İ'câz* adlı eserinde incelemiş ve i'câzın ise Kur'an-ı Kerim'in nazmında olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁵

Cürcânî, bu iki eserde belâgat ilmi için kâideler ve usuller ortaya koymuş, kitaplarda dağınık olan belâgat ilimin fûru meselelerini, usûl konuları ile ilişkilendirerek düzenlemiştir.⁴⁷⁶ *Esrârü'l-Belâğa* adlı eserinde kelamın güzel yönlerini keşfetmeye çalışmıştır. *Delâilü'l-İ'câz*'da ise Arap kelamının beyan yönü ile birlikte Kur'an'ın i'câzını da işlemiştir.⁴⁷⁷ Nahiv ilminin kurucusu Sîbeveyh, aruz ilminin kurucusu Halil b. Ahmed kabul edildiği gibi Abdulkâhır el-Cürcânî de bu iki kitabıyla beyan ilminin kurucusu kabul edilmektedir. Nitekim ondan sonra belâgat ilmi ile ilgilenen herkes bir şekilde onun belirlediği temel meselelerden ve takip ettiği yöntemden etkilenmiştir.⁴⁷⁸ Aslında kendisinden sonra belâgatla ilgilenen herkes, onun gündeme getirdiği temel meselelerden ve izlediği yaklaşımdan bir ölçüde etkilenmiştir.

Cürcânî'den sonra Zemahşerî, Fahrüddin er-Razî, Zıyâüddin İbnü'l-Esir ve Ebû Y'akûb es-Sekkâkî gibi birçok âlim belâgat ilminde eser telif etmişlerdir. Bunların en önemlileri arasında *Miftâhu'l-'ulûm* kitabının yazarı Ebû Y'akûb es-Sekkâkî gelmektedir. Sekkâkî söz konusu eseri nahiv, sarf ve belâgat olmak üzere üç temel bölüme ayırmıştır. Belâgat bölümünü de her ne kadar beyan, meânî olmak üzere iki ana kısma ayırmışsa da o bölümde bedî' ilminin bazı konularını da ele almıştır. Bu kitap taki konuları hakkıyla anlayan kişinin aslında bütün ilmî meseleleri de anlaması için birer anahtar görevi göreceği umudunu taşımış ve eserine *Miftâhu'l-'ulûm* ismini vermiştir.⁴⁷⁹ Aslında *Miftâhu'l-'ulûm* kitabı belâgat ilimi alanında yazılan kitapların hâtimesi mahiyetindedir. Onunla belâgat meseleleri tamamlanmış, ondan sonra gelenler onun metodunu takip etmiş ve yeni bir şey üretememişlerdir. Daha sonraki dönemlerde

⁴⁷⁵ Ebû Bekr b. Abdirrahmân b. Muhammed Abdülkâhır el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kutübi'l-'İlmiyye, 2001), 9.

⁴⁷⁶ el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa*, 9.

⁴⁷⁷ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz*, thk. Nasrullah Hacı Müftüoğlu (Beyrut: Dâru Sâdir, 2004), 7.

⁴⁷⁸ Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Târîhu 'ulûmi'l-belâğa ve't-ta'rif bi-ricâlihâ* (Mısır: Mektebetü Mustafa'l-Bâbî, 1950), 20-21.

⁴⁷⁹ Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Nuaym Zerzor (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1987), 423; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevi's-sultâni'l-ekber*, thk. Halil Şehhade (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 1/761.

yazılan eserler ancak kapalı olan meseleleri açıklamış, mücmeli detaylandırmış, detaylı olanı da ihtisar etmişlerdir.⁴⁸⁰

Hatip el-Kazvinî *el-Îzâh* ve *Telhîsü'l-Miftâh* adlı iki eseriyle belâgat ilmine katkıda bulunmuştur. *el-Îzâh* kitabı *Telhîsü'l-Miftâh* için bir şerh görevi görmektedir. Çünkü onun bu kitabında Cürcânî ve Sekkâkî'ye ait birçok görüş düzenlemeye tabi tutularak şerh edilmiştir.⁴⁸¹ Kazvinî, Sekkâkî'in *Miftâhu'l-'ulûm* kitabının bazı konularını takdîm ve tehîre gitmiş, belâgat ilmine dair gerekli gördüğü bazı ilaveler yapmış, fazla gördüğü bazı ifadeleri ondan düşürmüş veya uzun gördüğü bazı kaideleri kısa ifadelerle özetlemiştir. Üslup açısından Sekkâkî'den daha açık olmasına rağmen *Miftâhu'l-'ulûm*'u öyle özetlemiş ki adeta *Telhîs*, şerhe ve haşiyelere ihtiyaç duyan bir metin haline gelmiştir.⁴⁸² *Telhîs* kitabı, müteahhir âlimler tarafından kabul görmüş ve eserin metni gerek ezberleme gerekse şerhettme hususunda ülema nezdinde yoğun ilgi görmüştür. Söz konusu eseri şerh edenlerin başında gelen Sadeddin et-Teftazânî, belâgat konularını ele alma hususunda Sekkâkî'nin metodunu takip etmiştir. Teftazânî, *el-Mutavvel* ve *el-Muhtasar* adında iki kitap telif ederek *Telhîs*'i şerhetmiştir.⁴⁸³ Bu aynı zamanda *Telhîs*'e yapılan ilk şerhtir. Osmanlı döneminde medreselerde okutulan belâgat kitaplarından olup medreselere öğrenci alımında kendisinden soruların sorulduğu kitaplardandır. Muhtasarü'l-meânî ise *el-Mutavvel* kitabının özetlenmiş hâlidir. Bu kitap klasik medrese eğitiminde önemli bir yere sahiptir ve hâlâ geleneksel eğitim kurumlarında okutulan önemli belâgat kitaplarındandır.⁴⁸⁴

3.1.1. Fesâhat

Fesâhat ve türevleri sözlükte birçok anlama gelmektedir. Söz konusu anlamların bir kısmı maddeler hâlinde aşağıda verilmiştir.

⁴⁸⁰ Merâgî, *Târîhu 'ulûmi'l-belâga ve't-ta'rif bi-ricâlihâ*, 33.

⁴⁸¹ Kazvinî, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, 1/8.

⁴⁸² Abdülmüteâl b. Abdilvehhâb b. Ahmed es-Saidî, *Buğyetü'l-Îzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fî 'ulûmi'l-belâga* (Mısır: Mektebetü'l-Adâb, 2005), 1/5.

⁴⁸³ Saidî, *Buğyetü'l-Îzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fî 'ulûmi'l-belâga*, 1; İbnü'l-Mübârek, *Musnedü'l-İmam Abdillâh bini'l-Mubârek*.

⁴⁸⁴ Kenan Demirayak, *Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, ed. Sultan Şimşek-İlknur Emekli (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 155.

1-“İzâhına ihtiyaç duyulmayan açık ve seçik söz.” Nitekim | هُرُونٌ هُوَ أَفْصَحُ وَيَوَايَ

n” لِسَا “Kardeşim Hârûn dil ve ifade açısından benden daha açık ve seçiktir.”⁴⁸⁵

şeklindeki ayette أَفْصَحُ lafzı, söz konusu manayı ifade etmiştir.

2-“Saf ve duru olmak.” Örneğin Araplar arasında سَقَاهُمْ لَبْنًا “onlara saf süt içirdi.”⁴⁸⁶ şeklindeki ifadede bulunan فَصِيحًا kelimesi sözü edilen anlamı ifade etmiştir.⁴⁸⁷

3-“Bir şeyin ortaya çıkması ve görünmesi.” Örneğin وَبُصِّحَ الْوُجُوهُ: بَدَا “Sabahın ışığı ortaya çıktı.” cümlesindeki fiilin manası “göründü”, “ortaya çıktı” anlamındadır.⁴⁸⁸

4-“Bir şeyin izah edilmesi.” وَوَقَدْ يُفَصِّحُ الْكَلَامَ وَيُفَصِّحُ عَنِ الْأَمْرِ “kelamı açıkladı ve durumu izâh etti”⁴⁸⁹

5-“Gönlündeki manayı zorlanmaksızın akıcı ve pürüzsüz sözle ifade etme yeteneğine sahip olan kişi”. Örneğin yukarıda bahsi geçen mana فَصْحًا فَصْحًا filinden türetilen فَصِيحًا kelimesi ile ifade edilmektedir.⁴⁹⁰

Fesâhatın ıstılah anlamı ise kelamı oluşturacak kelimelerin; kullanımları bilindik, manaları açık ve seçik, sarf kurallarına uygun, telaffuzları dile ağır gelmeyen öğelerden oluşması ve isnad ile yan yana geldiklerinde bu kelimelerin nutku kolay ve nahiv kurallarına uygun olan kelam türüne denmektedir. Başka bir tabirle telaffuzu kolay, dizilişleri kusursuz, manaları açık her türlü kelime veya bu kelimelerden oluşan her kelam fesâhat terimi kapsamına girmektedir. Ayrıca kendi meramını zikredilen sözlerle ifade etme melekesine fesâhat denmektedir. Bu melekeye sahip kişi de fasih/fesâhat

⁴⁸⁵ Kasas, 28/24.

⁴⁸⁶ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğâ*, 2/24.

⁴⁸⁷ Ebû İshâk Rüknuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm İsferyânî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-ülûm*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/158.

⁴⁸⁸ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, 1/542.

⁴⁸⁹ Ebû Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 3/164.

⁴⁹⁰ Abdurrahman b. Hasan el-Meydânî, *el-Belagatü'l-'Arabiye* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 1/110.

sahibi ifadesiyle nitelenmektedir. Kaynaklar, söz konusu kavramı kelimenin fesâhatı, kelamın fesâhatı ve mütekellimin fesâhatı şeklinde üç kısma ayırmaktadır.⁴⁹¹

3.1.2. Belâgat

Birinci bâbtan olan بَلَغَ fiili sözlükte “yeterli oldu”, “sonuçlandırdı”, “bir şeye

ulaştı”, “zirveye çıktı”, “ergenliğe vardı” gibi anlamları ifade etmektedir. Söz konusu

fiil, بلادا veya بُلُودا mastarından türemektedir. Zikredilen vezindeki fiil bazen بَلَغَ “bir

şeye yaklaştı” manasında da kullanıldığı görülmektedir.⁴⁹² بَلَغَ الرَّجُلُ

cümlesinde

bulunan بَلَغَ fiili beşinci bâbtan olan “güzel ve fasih söz ifade etme melekmesine

sahip oldu”, “etkili söz söyledi” gibi anlamlara gelmektedir. Söz konusu fiilin

mastarı بَلَادَةٌ

şeklinde gelmektedir. Dolayısıyla بَلَادَةٌ kavramı dil ile ifade edilen sözün durumuyla

ilgilidir.⁴⁹³ Yine بَلِّغْهُمْ رِيسَالَهُمْ لِيَتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي هُوَ أَلَمٌ عَلِيمٌ “onlara öğüt ver kendilerini etkileyecek

tesirli söz söyle!”⁴⁹⁴ şeklindeki ayette bulunan بَلِّغْ kelimesi etkili söz manasında

kullanılmıştır.⁴⁹⁵

Istılah Olarak Belâgat

Bu alanın uzmanları belâgat terimi için birçok farklı tanım yapmışlar. Câhız, şair ve dilcilerin belâgat için yaptıkları farklı tanımları *el-Beyân ve't-tebyîn* isimli eserinde bir araya getirerek her bir tanımı sahibine nisbet etmiştir.⁴⁹⁶ Bunlardan birkaçı aşağıda verilmiştir.

⁴⁹¹ Kazvîni, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, 1/21-40.

⁴⁹² İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, 1/301.

⁴⁹³ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 39; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, 5/536; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/820.

⁴⁹⁴ Nisâ, 4/63.

⁴⁹⁵ Ahmet Abdulhâmid Ömer Muhtâr, *Mu‘cemu’l-Luğati’l ‘Arabiyyeti’l-Mu‘âsıra* (Kahire: ‘Âlemu’l-Kitab, 2008), 1/242.

⁴⁹⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn* (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hilâl, 2002), 1/91, 92.

Ebû Ali el-Fârîsî, tamamen manayı merkeze alarak belâgatı şu veciz ifade ile tanımlamıştır: *مَعْرِفَةُ الْفَصْلِ مِنَ الْوَصْلِ* “Kelamda geçiş ve durakları bilmektir.”⁴⁹⁷

Ebû Hilal el-Askerî ise belâgatı kusursuz bir aktarım olarak nitelemekte ve şöyle demektedir: “Belâgat; manayı güzel bir sunum ve kabul görülen bir forumla zihninde şekillenip anlaşıldığı gibi dinleyenin kalbine ulaştırdığın şeydir.”⁴⁹⁸ Tanımdan da anlaşıldığı üzere Ebû Hilal el-Askerî’ye göre belâgatın unsurları mana, lafız ve lafızların muktezayı hâle göre dizilişidir.⁴⁹⁹

“Belâgat nedir” sorusuna muhatap olan Abbâsî döneminin meşhur şâir, hâtip ve kâtiplerinden olan Ebû Amr Külsûm b. Amr el-Attâbî ise belâgat melekesine sahip olan mütekellimin özelliklerini zikrederek kendisine yöneltilen soruyu şu şekilde yanıtlamıştır: “Tekrara gerek duymadan, dili tutulmadan ve kimseden yardım almadan meramını anlamayı sağlayabilen her kişi belîğdir.” Attâbî’nin tanımında bulunan “yardım almadan” ifadesinden kasıt konuşanın konuşma esnasında acizliğini çağrıştıracak (beni dinle, anlıyor musun, hey vb.) gibi ara cümlelere ihtiyaç duymamasıdır.⁵⁰⁰ Yine söz konusu tanımda bulunan “meramını anlamayı sağlayabilen her kişi” ifadesinden kasıt güzel ve pürüzsüz sözlerle meramını muhataba aktararak ve onun anlamasını sağlamaktır.⁵⁰¹

Ebû’l-Hasan Alî b. Îsâ b. Alî er-Rummânî (ö. 384/994); belâgatı “Mânâyı muhatabın kalbine en güzel sözlerle ulaştırmaktır.”⁵⁰² şeklinde tanımlamıştır. Ona göre belâgattan söz edebilmek için mütekellim ile muhatap arasındaki iletişim kanalının en güzel lafızlardan seçilerek kurulması gerekmektedir.

Câhız, belâgata dair yukarıdaki tanımlara yer verdikten sonra tercih ettiği tanıma şöyle aktarmıştır: “Kelam lafız ile mana arasında yarış olmadan belîğ sıfatını elde edemez. Öyle ki lafzın kulağa ulaşması, mananın kalbe ulaşmasından daha hızlı olmamalıdır.”⁵⁰³ Câhız’ın tercih ettiği tanımdan anlaşılacağı üzere bir sözün belâgat ile nitelenmesi için telaffuz edildiği gibi mananın muhatabın zihninde net bir şekilde

⁴⁹⁷ Câhiz, *el-Beyân ve ’t-tebyîn*, 1/91.

⁴⁹⁸ el-’ Askerî, *Kitâbü’s-Sinâ’ateyn*, 10.

⁴⁹⁹ Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ el-Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga*, thk. Yûsuf es-Samyelî (Beyrût: el-Mektebetu’l-’Asriyye, ts.), 41.

⁵⁰⁰ Câhiz, *el-Beyân ve ’t-tebyîn*, 1/112.

⁵⁰¹ el-’ Askerî, *Kitâbü’s-Sinâ’ateyn*, 11.

⁵⁰² Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî el Husrî, *Zehrü’l-âdâb ve semerü’l-elbâb* (Beyrut: Dâru’l-Cil, ts.), 1/160.

⁵⁰³ Câhiz, *el-Beyân ve ’t-tebyîn*, 1/113.

yerleşmesi gerekir. Söz konusu durum da ancak lafız ile mananın güzellik hususunda birbirine denk olması ve hangisinin hangisinden daha güzel olduğunun fark edilmesi ile mümkündür.

Kazvîni, belâgatı şu veciz söz ile ifade etmiştir: “*Fasih kelâmın muktezâyı hâle uygun olmasındır*”⁵⁰⁴

Yukarıda zikredilen tanımlar tek tek incelendiğinde, aralarında bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu farklılığın nedeni muhtemelen belâgat ilminin tarihsel süreç içinde geçirdiği aşamalardan kaynaklanmaktadır. Bu süreç tetkik edildiğinde belâgat ilminin sistematığı Kazvîni döneminde tekâmüle ulaştığı görülmektedir. Dolayısıyla dilciler kendi döneminde belâgatın ulaştığı duruma göre belâgat tanımını yapmıştır.

Özet olarak belâgat ilmi kelâmı lafız ve mana açısından ele almaktadır. Meanî ve beyan ilimleri, mana ile ilgili sanatları incelerken bedî‘ ilimi ise lafızla ilgili sanatları araştırmaktadır. Başka bir ifadeyle meanî ve beyan kelâmın özü ve muhtevasını ele alırken; bedî‘ ise kelâmın dış görünüşü ve süsü ile ilgilenmektedir.

3.1.3. Bedî‘

الْبُدْع kavramı lügatta yeni, ilk veya daha önce hiç kimsenin hayal etmediği şey anlamındadır.⁵⁰⁵ Nitekim âyette de ilgili kelime, söz konusu anlamda kullanılmıştır. قُلْ

مَا كُنْتُ بِدْعًا “De ki: ben peygamberlerin ilki değilim.”⁵⁰⁶ فِعْلٍ vezinde

olan kelimeler bazen فاعل, bazen de مُفْعُول anlamında kullanılmaktadır.⁵⁰⁷ Örneğin aşağıdaki

âyette فِعْلٍ vezinde olan بَدِيعٌ kelimesi, eşsiz yaratıcı anlamında ism-i fâil olarak

kullanılmıştır: وَ أَلْأَرْضِ وَ أَلْأَسْمَواتِ “O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır.”⁵⁰⁸

فِعْلٍ

kelimesi, bazen de mef‘ûl anlamında “benzersiz bir şekilde icat edilen şey” anlamında

⁵⁰⁴ Kazvîni, *el-Îzâh fî ‘ulûmi’l-belâga*, 1/41.

⁵⁰⁵ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 2/54; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 2/142.

⁵⁰⁶ Ahkâf, 46/9.

⁵⁰⁷ Ezherî, *Tehzîbu 'l-luġa*, 2/143; el-Cevherî, *Tâcü 'l-luġa ve sihâhu 'l- 'arabiyye*, 3/1183.

⁵⁰⁸ En'âm, 6/101.

kullanılmaktadır. Örneğin Araplar, *يَبْدَعُهُ بَدْعًا* "وَأَبَدَّعَهُ" *بَدْع* "Bir şeyi daha önce
الشَّيْءِ

örneği olmaksızın ilk defa icat etti" ⁵⁰⁹ anlamında kullanmıştır.

Bir belâgat terimi olarak bedî', sözün manası açık ve muktezayı hale uygun olmakla birlikte kendisi ile kelamın güzelleştirme ve süsleme yöntemlerinin bilindiği bir ilimdir.⁵¹⁰ Bedî' ilmi, muhassinât'ı lâfziye ve muhassinât'ı-maneviye olmak üzere iki kısma ayrılır. Bunlardan her birinin birçok alt başlıkları bulunmaktadır. Lafzın şekil ve ses yönünden güzelleştirilmesini sağlayan sanatlar "muhassinât-ı lafziye", anlam yönünden güzelleştirmeyi sağlayanlar ise "muhassinât-ı maneviye" başlığı altında incelenmektedir.⁵¹¹

Bedî' ilmi ile ilgili ilk müstakil çalışmayı İbni'l-Mu'tez (ö. 296/908) miladi 888 yılında yapmıştır. İbni'l-Mu'tez bedî' adlı eserinin mukaddimesinde: "Bedî' ilminin beş temel sanattan ibaret olduğunu, onun hakkında bilgi sahibi olup hüküm verecek kişilerin sayısının az olduğunu, şairlerin ve eleştirmen ediplerin sadece ondan bahsettiklerini, kendisinden önce bedî' meselelerini hiç kimsenin bir araya getirmediğini söylemektedir.

Beş temel sanatı zikrettikten sonra *الشَّيْرُ وَالْكَلَامُ* ifadesi ile on dört edebi tür daha da zikretmiştir.⁵¹² Onun çağdaşı Kudâme b. Cafer (ö. 337/948) bedî' ilminin konularına bazı eklemeler yaparak söz konusu meselelerin sayısını otuza ulaştırmıştır. Daha sonra Ebû Hilâl el-Askerî meselelerin sayısını otuz yediye çıkarmıştır. Söz konusu çalışmalar İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö.456/1064), Şerefüddin eş-Şaşı (ö. ?) İbn-i Ebî el-Asbe' gibi âlimlerle devam etmiştir. İbn Münkız bedî' sanatlarının sayısını doksan beşe çıkarmış ve bunları *Kitabü't-Tefrî' fi'l-bedî' isimli* eserinde toplamıştır. Daha sonraki dönemde Sekkâkî bedî' meselelerini yirmi beşe indirmiştir. Sefiyüddin b. Süreya el-Hülliy (ö.752/1339), bedî' ilminin meselelerine yeni konuları ekleyerek sayıyı yüz kırka kadar çıkartmıştır.⁵¹³

⁵⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/6.

⁵¹⁰ İsferyânî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, 1/97.

⁵¹¹ Avnî, *el-Minhâcu'l-vâzih li'l-belâga* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriye li't-Turâs, ts.), 1/163.

⁵¹² İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî' fi'l-Bedî'*, 151-152.

⁵¹³ Ebû Hâmid Bahâüddin Ahmed b. Alî b. Abdilkâfi Sübkî, *'Arûsü'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hendâvî (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003), 2/308.

3.2. Muhassinât-i Lâfzîyenin Kısımları

Belâgat ilminde manzûm veya mensûr kelamın daha çok lafızlarını şekil açısından süsleyen güzelleştirici unsurlara muhassinâtü'l-lâfzîye denmektedir. Bu güzellik, lafızların birbirleri ile olan özel diziminden ve harflerin tonları ile kelimelerin sesleri arasında bulunan ahenk ve ince alakadan kaynaklanmaktadır. Zikredilen lafızların uyum ilişkisi sayesinde kelamın, muhatabın veya okuyanın nefsinde bir etki bırakması, onların dikkatlerini çekmesi, iletilmek istenen mesajın onlar tarafından kabul görmesi hedeflenmektedir. ⁵¹⁴ Abdulkahir el-Cürcânî: “*Bütün lâfzî muhassinâtlarda asıl olan lafzın manaya tabi olması gerekliliğidir. Manalar serbest bırakılırsa kendilerine en uygun olan lafızları seçerek ortaya çıkarlar.*” demektedir. ⁵¹⁵

İbn Mübârek'in divânında tespit edilen muhassinâtü'l-lâfzîyeye ait alt başlıkları ayrı ayrı incelenmiştir.

3.2.1. Hüsnü'l-ibtida (حَسْنُ الْإِبْتِدَاءِ)

Hüsn'i ibtida, başka bir adla berâatü'l-istihlâl: konuşmacının sözüne, yazarın eserine veya şairin kasîdesine başlarken aktaracak söz ile maksadını ya da maksadının çoğunu belirtici bir ifadeyi veya bir beyiti getirme veya buna işaret etme sanatına denmektedir. ⁵¹⁶ Hatibin kelama zerafeti katacak, muhataplarının durumuna uygun, akıcı, ilgi çekici ve parlak bir sözle başlaması gerekir. Çünkü muhatap, güzel seçilmiş ve düzenlenmiş bir kelama ilgi duyar, ona yönelir, onu dinler ve kavramaya çalışır. Eğer kelam zikredilen şekilde değilse, muhatap ondan yüz çevirir, onu dinlemez ve kubhu'l-ibtida meydana gelmiş olur. ⁵¹⁷ Hüsn-i ibtida kavramını ilk defa İbn Mu'tez kullanmıştır. Kendisi bununla kasidelerin başında yer alan beyitleri kastetmiştir. Daha sonra gelen âlimler, “hüsn-i ibtida” kavramı yerine “berâat-i istihlâl” ifadesini kullanmışlardır. ⁵¹⁸ Kur'an-ı Kerim'in Fatiha suresiyle başlanması bunun en güzel örneği olarak gösterilmektedir. Kur'an-ı Kerim; ilahiyat, nübüvvet, ahiret, ibadet gibi konuları kapsamaktadır. Nitekim Fatiha suresi söz konusu konulara kısaca işaret etmiştir. Zira Fatiha'nın Kur'an-ı Kerim için hüsnü ibtida oluşu şu şekilde açıklanmıştır: الْعَالَمِي ١
رَ٠

⁵¹⁴ İsa b. Ali el-Âkûb, *el-Mufasssal fi 'ulûmi'l-belâgati'l-'Arabiye* (Suriye: Menşûrâtu câmi'ati Haleb, 2000), 631.

⁵¹⁵ Saidî, *Buğyetü'l-İzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, 4/624.

⁵¹⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, 7/133.

⁵¹⁷ Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/256.

⁵¹⁸ İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî' fi'l-Bedî'*, 42.

إِنَّا نَحْنُ الرَّحِيمُ ayeti, yüce Allah'ın ve sıfatlarının marifetine; عَمَّتْ عَلَيْهِمْ ayeti ile

peygamberlik müessesine; وَيَوْمَ الۡاٰخِرَةِ ayeti ile ahiretin varlığına; اِنَّكَ نَعْبُدُكَ ayeti ise

yüce Allah'a yapılacak kulluğa; اِنَّكَ تَسْتَعِيْزُ ayeti ile yardımın sadece ondan

dileneceğine; اِصْرًا لِّاَلۡدِّیۡنِ ayeti ile nasıl bir hayat yaşanılması gerektiğine; اِصْرًا لِّاَلۡدِّیۡنِ

ayeti ile geçmiş ümmetlerin hayat hikâyelerine,

Allah'a itaat edenlerin kurtuluşa ulaştıklarına ve ona isyan edenlerin kötü akıbeta düşer olduklarına işaretler vardır. Dolayısıyla Fatıha suresi Kur'an için Hüsn-i İbtida konumunda olup en güzel ifadelerle Kur'an'ın temel maksatlarını özetleyerek muhatabın dikkatini çekmektedir.⁵¹⁹

İbn Mübârek de, kasidelerine dikkat çekici beyitlerle başlamıştır. Nitekim aşağıdaki kasideyi de dikkat çeken ve merak uyandıran اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ tenbih edati

olan اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ fiilinin bulunduğu ifade ile başlatmıştır.

اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ .....
وَمَنْ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ .....
لَا ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ .....
وَلَا ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ .....
فَ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ ..... اِنَّ اُمَّتَیْ رَیِّیَ .....

“Müreffeh yaşam sürenlerin evlerinde dur ve onlara deki: Nerede şehir ve köylerin sahipleri!

Nerede o imrenilen yumuşak tenliler(krallar)? Nerede oyuncak bebekler gibi beyaz tenli kadınlara sarılanlar?

Şayet tek bir ev konuşabilseydi, meskenleri diyeceklerdi ki: selamette kal, onların tümü çürüyüp toprak oldular.

Gece ve gündüzün art arda gelmesi, onları yok etti, zamana ne bir genç ne de bir ihtiyar dayanabildi.”⁵²⁰

---

⁵¹⁹ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/364.

⁵²⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 59-60.

İbn Mübarek yukarıdaki beyitlerin ilk ikisinde dünya hayatının makam ve mevkilerinin, yerleşim birimlerine sahip olmanın, nimetler içinde yüzmenin devamlı olmadığını ve bir gün bunların son bulacağını dile getirmektedir. Çünkü aynı imkânlarla sahip olanların gece gündüzün art arda geçmesine bağlı olarak zamanın onların bedenlerini çürütüp yok ettiğini ifade etmektedir. Özet olarak dikkat çeken ve merak uyandıran tenbih edatı “يَلْ”, emir fiili “فُفْ” ve istifhâm edatı “يُنِينَ” kelimelerini ihtiva eden beyitler, daha sonraki beyitler için bir hazırlık ve giriş mahiyetindedir. İbn Mübarek, farklı ifade ile sorduğu soruları son iki beyitte tutarlı bir şekilde cevaplamıştır.

İbn Mübârek’in, şiirlerinde zühde teşvik olduğu gibi, insanlara ve özellikle lüks hayata ve israfa düşkün idarecilere bir uyarı bulunmaktadır.

Genel olarak şiirlerinde öğrencilerden âlimlere, yöneticilerden yönetilenlere kadar toplumun her kesimini dünyalıklara aldanmamaları gerektiği hususunda bir ikaz bulunmaktadır. Aynı şekilde zorluklara karşı sabra, cehalete karşı ilme, dünyalıklara karşı ahiretteki nimetlere teşvik vardır. Kendisi zahit bir kişiliğe sahip olmakla birlikte Allah yolunda cihat etmeye önem vermektedir. Kendisi Tarsus’ta sınır nöbeti ve cihâd için hazır bulunmuş. Mekke ve Medine’de ibadetle meşgul olan Fudayl b. İyâz’ı (ö. 187/803) eleştirerek Müslümanların sınırlarını koruyacak mücahitlere ihtiyaç duyulduğu ve şehirlerin işgal tehlikesi ile karşı karşıya olduğu bir dönemde kutsal mekânlarda yapılan ibadetin aslında oyun ve oyalama mesabesinde olduğunu عَابِدًا لَّرَمِّي كASIDESİNDE bildirmiştir.

Hüsn-i ibtida sanatından amaç, iletilmek istenilen mesajın karşı tarafın hoş karşılaması ve kabul görmesidir. Söz konusu amacın gerçekleşmesi için kelama ilgi duyulan ve dikkat çekici ifadelerle başlanması, muhatapta merak uyandırmalı ve onu gelecek söze/sözlere hazırlamalıdır.⁵²¹

3.2.2. Hüsnü'l-intiha (حَسْنُ أَلِّ ِتِهَاءِ)

Hüsn-i intiha, mütekellim veya yazarın kelamının sonuna maksadına uygun mana içeren etkileyici ve akıcı lafızlar getirerek sözüne son vermesidir. Örneğin dua veya

⁵²¹ el-‘Âkûb, *el-Mufassal fi ‘ulûmi ‘l-belâgati ‘l-‘Arabiye*, 260.

selamı ifade eden sözlerle kelamı tamamlamak gibi. Kelamın sonu en son işitilen kısım olduğu için genellikle diğer kısımlara göre hafızada daha kalıcı olmaktadır.⁵²² Şayet kelam istenilen şekilde sonlanırsa, bu durum kelamda bulunan bazı kusurları telafi eder. Eğer kelam istenen güzellikte tamamlanmazsa önceki güzellikler unutulur.⁵²³ Kur'an-ı Kerim'in surelerinin sonlarında bulunan cümleler, hüsn-i intihâ için en güzel örnekler olarak gösterilmektedir.⁵²⁴ Örneğin Câsiye suresinde yer alan aşağıdaki âyet, söz konusu türün güzel örneklerindedir;

وَاللَّهُ الْكَبِيرُ ۗ لِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ
edebi

“Göklerde ve yerde büyüklük sadece O'na mahsustur. O sonsuz güç, hikmet sahibidir.”⁵²⁵ Sure Allah'a ve onun birliğine inanmayı, Kuran'ı, Hz. Muhammed'in nübüvvetini ve kıyamet günü gibi gaybî konuları ele almaktadır. Sonra geniş gökleri ve yeri, insan ile diğer canlıların yaratılışlarını, gece ve gündüzün art arda gelişini, rüzgâr ve yağmurların insanın istifadesine sunulması gibi kevnî ayetleri zikrederek Allah'ın birliğini ve kudretini dile getiren delilleri serdetmektedir. Yine insanda bulunan açık ve gizli nimetlerin Allah tarafından kendisine verildiğini, dolayısıyla ibadetin ve şükrün yalnızca ona edilmesi gerektiğini beyan etmektedir. Fakat bütün bunları görmezden gelip kibrinden dolayı Allah'a karşı koyup onu inkâr eden insanın akıbetinin önceki inkârcıların akıbeti gibi olacağını ve yüce Allah bu güce sahip olduğunu, لِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ

şeklindeki ayeti kerime ile bildirerek sureyi en güzel

ifadelerle sonlandırmıştır.⁵²⁶

İbn Mübârek 24 beyitlik nûniyye kasidesinde İslam dinine saldıranlarla mücadele edeceğini, selef-i sâlihini savunacağını, onlar için sürekli istiğfarda bulunacağını, özellikle dört halifeye ve peygambere yakın şahsiyetlere sürekli övgüde bulunacağını bildirmektedir. Kâsidede; dine yönelik saldırıları bertaraf eden, toplumun sosyal ve güvenlik sorunlarını çözüme kavuşturan, güçlünün güçsüzü ezmesini engelleyen devlet yöneticilerinin (halifelerin) gerekliliğine işâret ederek şu iki beyit ile kasideyi sonlandırmaktadır:

⁵²² Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 334; Hasan b. İsmail b. Hasan b. Abdürrazzak el-Cenâhî, *el-Belâgatü's-sâfiye fi'l-meânî ve'l-beyânî ve'l-bedî'* (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriye, 2006), 281.

⁵²³ Saidî, *Buğyetü'l-İzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, 4/713.

⁵²⁴ Ali Bulut, *Belâgt-i Müyessera* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021), 268.

⁵²⁵ Câsiye, 45/37.

⁵²⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü 't Tefasir* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/180.

اللَّهُ بِرَحْمَتِهِ الْوَدُودِ لَسَ لَطَائِفُ مَعَانِيهِ
 عَنَّا نَدِينُ الْخَيْرَ مِنْهُ هُوَ وَرِثَةُ
 لَوْلَا أَلَمْ تَمُتْ لَأَلَمْنَا لَكَ
 سُبُلًا

“Allah, lütfü ve rahmeti gereği dinimize gelebilecek tehlikeleri sultan ile defeder. Şayet imamlar olmasaydı yollar güvenli olmaz ve gülcü olanlarımız zayıfların mallarını yağmalardı.”⁵²⁷

3.2.3. Cinâs (الجناس)

Sözlükte iki şeyin birbirine benzemesi anlamında olan cinâs lafzı, masdar olup müşareket ifade eden bir kelimedir. Bir bedî‘ terimi olarak cinâs; anlamları farklı, yazılış ve okunuşları (sesleri) aynı veya birbirine benzer olan kelimelerin nazm ve nesirde bir arada kullanılması yoluyla meydana gelen edebi sanat türüne denmektedir.⁵²⁸ Bu edebi tür, cinâsın tarafları olan iki kelimenin harflerinin tümü veya çoğunluğu aynı cinsten ve aynı kökten meydana geldiği için bu isim ile isimlendirilmiştir.⁵²⁹ Cinâs, tâm ve nâkıs olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Cinâsı oluşturan iki lafzın harfleri, hareketleri, harflerin sayısı ve tertibinin aynı olması durumunda tam cinâs meydana gelmiş olur. Yukarıda belirtilen tam cinâsın özelliklerden biri dahi eksik olursa nâkıs cinâs olur.⁵³⁰

Cinâs, lafızlar arasında ahengi sağlar, şiir ve düzyazıya estetik ve zerafet katar. Kelimeler arasında bulunan tam veya kısmi benzerlik kulağa hoş gelmekte, ruhu okşamakta ve muhataba olan etkisi artmaktadır. Ayrıca cümleleri oluşturan kelimelerin harfleri aynı cinsten olduğu zaman aralarında bir ünsiyet ve ülfet oluşur.⁵³¹ Cinâs sanatı doğal olmalı ve lafız manaya uymalıdır. Böyle olduğu takdirde cinâs tabii ve güzel kabul edilir. Fakat sadelikten uzak, zorlamayla yapılan cinâs, cinâs olmaktan çıkar, kelamdaki tatlılığı ortadan kaldırır ve kulak için bir yük olur.⁵³²

⁵²⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 112.

⁵²⁸ Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 3/310-2314; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga*, 325; Hulusi Kılıç-Kazım Yetiş, “Cinâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/12.

⁵²⁹ Alî el-Cündî, *Fennü’l-cinâs* (Mısır: Dârü’l-Fikri’l-‘Arabî, ts.), 3.

⁵³⁰ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî ‘alâ Muhtasarü’l-ma‘ânî*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Bejrüt: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, ts.), 4/154.

⁵³¹ el-Cündî, *Fennü’l-cinâs*, 29.

⁵³² Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 63.

Başta âyet ve hadis olmak üzere edebi metinlerde cinâs sanatına rastlamak mümkündür. Örneğin, *وَعَصِيَّةٌ عُصَبَتِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ*, *دِفَارُ، دَفَرَ اللَّهُ لَهَا، وَدَيْسَلْمُ سَالَمَهَا اللَّهُ،*

“*Ğifâr(kabilesi), Allah onu bağışlasın, Eslem kabilesi, Allah onlara selamet versin, Useyye kabilesi, Allah ve resulüne isyan etmiştir.*”⁵³³ şeklindeki hadiste yar alan *دِفَارُ* ile

دَفَرَ, *دَيْسَلْمُ* ile *عَصَبَتِ* ile *عَصِيَّةٌ* kelimeleri arasında cinâs söz konusu olmaktadır.

Hız. Peygamberin bu hadisinde bulunan cinâs sanatı kelama ahenk ve zerafet kattığı gibi manaya da çekicilik kazandırmıştır. Bundan dolayı içinde cinâs sanatı bulunan edebi metin kulağa da hoş gelmektedir.

Cinâsın birçok çeşidi bulunmakla beraber belâgat âlimleri arasında cinâsın türleri hususunda görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Aşağıda İbn Mübârek’in divânından örnekler verilerek cinâs türleri açıklanmıştır.

Tam Cinâs (الجناس التام)

İki lafız dört hususta aynı olursa tam cinâs olduğu daha önce ifade edilmişti.

Örneğin *سَاعَةَ* kelimesi, *يَا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَا قَوْمِ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا ذِي رَسَاعَةَ* âyeti kerimesinde

iki kere kullanılmıştır. İlkinde *السَّاعَةَ*, dünya hayatının sonlanmasıyla başlayan ahiret

hayatı anlamında kullanılmıştır. Âyetin sonunda bulunan *سَاعَةَ* kelimesi ise bir

zaman dilimi anlamındadır. İbn Mübârek’in şiirlerinde tam cinâs örnekleri

bulunmaktadır.

Tam cinâs kendi içerisinde mümâsil, müstevfâ, mürekkeb olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır⁵³⁵ Aşağıda divanda bulunan tât cinâsa ait örneklere yer verilmiştir.

Mümâsil Cinâs (الجناس المماثل)

Cinâsı oluşturan her iki tarafın (kelimenin) aynı türden olmasına mümâsil cinâs denilmektedir. Zira anlamları farklı, lafızları aynı olan her iki kelimenin fiil veya isim ya da harf oldukları zaman söz konusu temasül/benzerlik gerçekleşmektedir.⁵³⁶ Divânda

⁵³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, thk. Mustafa Dib el-Boğa (Şâm: Dâru İbn Kesir, 1993), "Menâkıb", 5.

⁵³⁴ Rûm, 30/88.

⁵³⁵ Muhammed Ahmed Kâsim, *'Ulûmu 'l-belağâ* (Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse, 2003), 115.

⁵³⁶ İsferyâinî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi 'l-'ulûm*, 2/454.

yer alan aşağıdaki beyit iki tarafı isim olan mümâsil cinâsın kısmına örnek teşkil etmektedir:

يَرَجُ...الْبُ...دُونَ...ال...الدين...فَقَدْ...ذُقْتُ...وا...وَلَمْ...يَرَأَهُ...مُ...رَضُ...وا...لِ...ال...ل...ل...

“Bazı insanların dine ait payları ~~olmadan~~ da yetindiklerini görüyorum.

Hâlbuki aynı adamlar dünya hayatları için aza razı olmadıklarına müşahede ediyorum.”⁵³⁷

İlk mısradaki دُونَِ الِ دِينِ ifadesindeki دُونَُ kelimesi “olmaksızın” anlamında

olumsuzluk ifade eden bir sözcüktür. İkinci mısradaki دُونَِ kelimesi ise دَانٌ، يَدُونُ

fiilinin mastarı olup değersiz şey anlamında kullanılmıştır.⁵³⁸ Söz konusu iki kelime belirtilen dört şartı içerdiği için tam cinâs kısmına dâhil olmaktadır. Cinâsın her iki tarafı kelimenin aynı türü (isim) olduğu için cinâs-ı mümâsil sanatı meydana gelmiştir.

Aşağıdaki beyitte yer alan لَقَالَتْ kelimesinin başındaki ل harfi ile لَ ifadesinin başındaki ل harfi arasında mümâsil cinâs sanatı bulunmaktadır Zira birincisi، لَوْ edatının cevabı iken ikincisi ise cer harfi olup sebebiyet anlamı ifade etmektedir. Beyit şöyledir:

قَالَ...وَقَدْ...ذُقْتُ...ذَا...رَلَقَالَتْ...ذَا...بِ...رُ...مُ...ل...أَمْ...رُ...ص...أَرَا...لِل...رَا...وَاللَّيْلِ...ي...

“Şayet tek bir ev dile gelebilseydi, onların evleri diyeceklerdi ki; hayırla kal! Onların tümü çürüyüp toprak oldu.”⁵³⁹

Yine aşağıdaki beyitlerde aynı durum söz konusudur.

لَمْ...أَطْلُبْ...تُ...م...ذُن...ذُنَا...فَرَلَبَّ...ا...وَلَمْ...ب...ذَلِكَ...ل...عَض...ي...وَلَمْ...ي...ي...

“Şayet kıskanç düşmanlarımın halime sevinmeleri, Ya da dostlarımın benden iyilik beklentileri olmasıydı.

Dünyanın mertebelerini istemezdim, dinimin ve onurumun kaygısı için ona ilişmezdim.”⁵⁴⁰

⁵³⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 24.

⁵³⁸ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemu’l-Vasît* (İstanbul: el-Mektebetu’l-İslâmiyye, 1972), 305.

⁵³⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 59.

⁵⁴⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 164.

Görüldüğü üzere Yukarıdaki beyitlerde yer alan **لَا** **مِنْ** **الْ** **ذُنُوبِ** **الَّذِينَ** **كَفَرُوا** ifadesinde bulunan **لَا** kelimesinin başındaki lâm harfi ile **لَا** **تَدْرِكُ** **الْ** **أَعْيُنَ** **الرِّبَايِعِ** cümlesinde bulunan **لَا** sözündeki lâm harfi arasında şekil ve tür birliği bulunmaktadır, fakat bu harflerden birisi **لَا**'nın cevabı diğeri de cer harfi olduğu için aralarında anlam farklılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla iki harf arasında mümâsil cinâs söz konusudur.

Müstevfâ Cinâs (الجناس المستوفى)

Aralarında cinâs bulunan kelimeler tür bakımından farklı olduklarında müstevfâ cinâs oluşmaktadır.⁵⁴¹ Örneğin, iki taraftan birinin isim diğeri harf veya fiil ya da aksi olması gibi. Bu tür cinâs için **أَرَعَ الْجَارَ وَلَوْ جَارَ** “Zulüm etse de komşuyu gözet.” ifadesi, örnek gösterilebilir.⁵⁴² Komşu anlamında olan el takılı **الْجَارَ** kelimesi, kelimenin türü bakımından isim iken, **جَارَ** kelimesi ise zulmetti anlamında mazi bir fiildir.

Müstevfâ cinâsı oluşturan iki unsurundan biri harf diğeri isim olan aynı iki kelimenin örnekleri İbn Mübârek’in şu beyitlerinde bulunmaktadır:

مَ..... ذَاكَ طَع..... مَ الْغِي..... لَمْ..... لَمْ..... قُلْتُ..... وَعَلَى..... هُ
وَلَمْ..... نَ..... فَالْبَيْع..... مَ..... عَ..... لَمْ..... لَمْ..... رَا

“Kanaatı olmayan asla zenginliğin tadını alamaz. Kendisini yoksul gördüğü sürece onu kanaatkâr birisi olarak göremezsin.”⁵⁴³

Yine aşağıdaki beyitlerde müstevfâ cinâsının örneği bulunmaktadır.

بِغِي..... ضُ..... الْبَيْعِ..... إِوْ..... وَفُ..... اللَّهُ..... يَنْجُ..... وَبِئْسَ..... عُ..... لَذُنُوبِ..... بِبَيْعِ..... الْبَيْعِ..... نَ..... لَمْ..... لَمْ..... رَا
إِ..... وَزُنُ..... نَ..... الْبَيْعِ..... يَنْجُ..... لَمْ..... لَمْ..... رَا

“Hayata olan isteksizliğim ve Allah korkusu beni dışarı attı ve bedeli olmayan bir şeye nefsimi sattım.

Denk gelir mi diye bâkî olanı fânî olanla tarttım. Hayır, vallahi ona denk gelmedi.”⁵⁴⁴

⁵⁴¹ Sübkî, ‘Arûsü’l-efrâh fî şerhi Telhîsi’l-Miftâh, 2/455.

⁵⁴² Hâşimî, Cevâhirü’l-belâga, 326.

⁵⁴³ Abdullah b. Mübârek, Dîvân, 75.

⁵⁴⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 113.

İlk beyitteki **مَا** ifadesindeki **مَا** nefiy hafidir. Aynı beytin

ikinci mısrasında **مَا** ise vakit anlamında isimdir. Onlarda bulunan şekilsel birlik, anlam ve tür açısından farklılık, müstevfâ cinâsının

oluşmasını sağlamıştır. Aynı şekilde diğer ikinci beyitte bulunan **مَا** ve **مَا**

مَا ifadelerindeki **مَا** ile ikinci beyitin son mısrasında bulunan **مَا** ifadesindeki **مَا**

lafızları için geçerlidir. İlk ikisi, **الذي** anlamında ism-i mevsûl iken diğerinde ise fiili olumsuz kılan nefiy mâ'sı olduğu için söz konusu cinâs meydana gelmiştir.

Nâkıs Cinâs (الجناس الناقص)

Cinâsı oluşturan taraflarda vücüh-i erbaadan en az bir tanesi eksik olan cinâsa, nâkıs cinâs denmektedir.⁵⁴⁵ Tam cinâstaki şartları taşımadığından kendisine bu isim verilmesi uygun görülmüştür.⁵⁴⁶ İbn Mübarek'in divânının birçok yerinde nâkıs cinâs örnekleri bulunmaktadır. Nâkıs cinâs iki taraftaki kelimelerin harflerinin yapısı, sayısı, tertibi, sükûn ve harekelerine göre farklı isimlerle isimlendirilmektedir.⁵⁴⁷ Buna göre nâkıs cinâs dört guruba ayrılarak ele alınmaktadır.

Harflerin türünden kaynaklanan farklılıklara göre nâkıs cinâs; müzârî ve lâhık olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁵⁴⁸

Müzârî Cinâs (الجناس المضارع)

Talafüz bakımından farklı ama mahreç açısından harfleri birbirine yakın olan cinâs türüne müzârî cinâs denmektedir. Cinâsın rükünlerini oluşturan iki kelimenin başında veya ortasında ya da sonunda bulunan harflerin farklılık arzetmelerinden kaynaklanan müzârî cinâs, üç kısma ayrılmaktadır.⁵⁴⁹ Bu tür cinâsa müzârî denmesinin sebebi, aralarında cinâs bulunan kelimelerin harflerinin mahreç bakımından bir

⁵⁴⁵ Alî b. Muhammed b. Sâlih b. Abdilfettâh b. Muhammed Cârîm, *el-Belâgatü'l vâdiha* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 220; el-'Âkûb, *el-Mufasssal fi 'ulûmi'l-belâgati'l-'Arabiye*, 635.

⁵⁴⁶ Sübkî, *'Arüsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/287.

⁵⁴⁷ el-Âkûb, *el-Mufasssal fî 'ulûmi'l-belâgati'l-'Arabiye*, 635.

⁵⁴⁸ Saidî, *Buğyetü'l-Îzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, 4/645.

⁵⁴⁹ Sübkî, *'Arüsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/289.

birilerine yakın olmasından meydana gelen benzeşmeden dolayıdır.⁵⁵⁰ Nâkıs cinâsın bu kısmında aralarında cinâs bulunan kelimelerin birden fazla harfî farklı olmaması gerekir. Aksi takdirde cinâs olmaktan çıkar.⁵⁵¹

Sesleri ve şekilleri farklı ama mahreçleri birbirine yakın olan harflerin kelimenin başında bulunan muzâri cinâsın örneği, طَامِيَ وَطَرِيْقَ دَامِيَ “Karanlık bir gece ve uzak

bir yol” ifadesinde mevcuttur. Zira دَامِيَ ile طَامِيَ kelimelerinin farklılıkları sadece ilk

harflerde meydana gelmekte ve bu harfler, birbirine yakın mahreçli guruba dâhil olmaktadır. Aralarında müzâri cinâs olan kelimelerin orta harflerinin farklı olanına örnek, نَوْنَهُ وَوَيْ. نَوْنَهُ وَوَيْ. نَوْنَهُ وَوَيْ. نَوْنَهُ وَوَيْ “Onlar ondan sakındırıyorlar ve ondan uzaklaşıyorlar.”⁵⁵²

şeklindeki âyettir. Zira âyette yer alan نَوْنَهُ وَوَيْ ile نَوْنَهُ وَوَيْ fiillerinin orta harfin dışındaki harfler aynıdır. Nitekim نَوْنَهُ وَوَيْ fiilinin aynü’l-fiili hâ (ه) harfi iken ikincisinin aynü’l-fiili hemzedir (ء). Bu iki harflerin mahreçleri birbirine yakındır. Zira her iki harf da boğaz harfidir.

Sadece son harflerinin farklı olmasından dolayı müzâri cinâsın kapsamına giren meşhur örneklerden biri aşağıdaki hadiste yer alan اَيْلُ?َا ile اَيْلُ?َا kelimeleri arasındaki

cinâs sanatıdır. Hadisin lafzı şöyledir: اَيْلُ?َا مَمْعُودِ بِنِ. وَاصِيهَا اَيْلُ?َا رُ إِذِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ “Kıyamete

kadar (cihat için beslenen) atların alınlarına hayır düğümlenmiştir.”⁵⁵³ Görüldüğü üzere اَيْلُ?َا ile اَيْلُ?َا kelimelerinin ilk ve orta harfleri aynıdır. Farklılık sadece son harfte söz konusudur. Dolayısıyla aralarında müzâri cinâs bulunmaktadır.⁵⁵⁴

Bu cinâsın tam olarak bilinmesi için, birbirine yakın ve birbirinden uzak mahreçli harflerin bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Arap dilinde mahreç (harflerin çıkış

⁵⁵⁰ Yahya b. Hamza b. Ali el-Müeyyedü'l-'Alevî, *et-Tırâz li-esrâri'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i-câz*

(Beyrût: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 2013), 2/190.

⁵⁵¹ el-'Âkûb, *el-Mufasssal fi 'ulûmi 'l-belâgati 'l-'Arabiye*, 636.

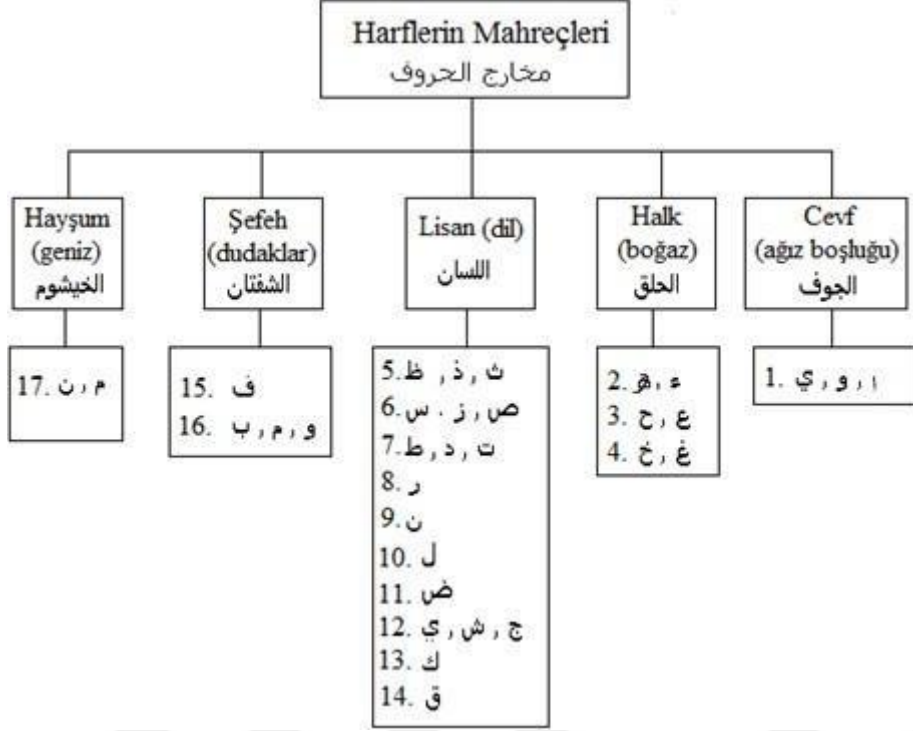
⁵⁵² En'âm, 6/26.

⁵⁵³ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Cihad, 43.

⁵⁵⁴ Hâşimî, *Cevâhirü 'l-belâga*, 327.

yerleri) nefes boşluğu, boğaz, dil, dudak ve geniz temel alınarak beşe ayrılmaktadır.⁵⁵⁵
Söz konusu mahreçler şu tabloda gösterildiği gibidir.⁵⁵⁶

İbn-i Mübârek'in şiirlerinde birçok müzârî cinâs örnekleri mevcuttur. Sıralamaya uyularak ilk önce kelimelerin başındaki harfleri, daha sonra ortasındaki harfleri, en son da sonundaki harfleri farklı ama mahreçleri birbirine yakın olan cinâs ele alınmaya çalışılacaktır.

İbn Mübârek'in aşağıdaki beyitlerinde yer alan عِلْمٍ ile حِلْمٍ kelimeleri arasında müzârî cinâs bulunmaktadır. Zira bu iki kelimenin sadece ilk harfleri birbirinden farklıdır. Nitekim birinci kelimenin başında hâ (ح) harfi bulunurken ikincisinin başında ayn (ع) harfi yer almaktadır. Söz konusu iki harfin mahreçleri birbirine yakındır. Zira her ikisi de boğaz harflerindedir. Beyitler şöyledir:

⁵⁵⁵ Ahmed Mahmud Abdussemeî, *el-Vâfi fi keyfiyeti tertîli 'l-Kur'ani 'l-Kerim* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 2000), 71.

⁵⁵⁶ Ahmed Hurşid Rauf, *et-Teshîl fi Tecvîdi 't-Tenzil*, Çev. Abdurrahman Akkuş, (Kerkük: Fuzulî, 2012), 14.

يَهْدِيهِ الْغَلِيلَ بُِعْلَامِ مِ ا
إِلَى حَيْثُ نَجَّيْتَهُ لَبُّنُ أَنْ يُنَادِيَهُ
فَأَطَّلَ بِ الْعِلَّاءِ مِ بِلَاءِ مِ

“Ey ilme talip olan kişi! Hammâd b. Zeyd’e git!

Vakar ile ilim talep et! Sonra onu bir bağ ile bağla!”⁵⁵⁷

Divânda bulunan aşağıdaki beyitlerde aralarında müzâri cinâs olan kelimelerin, sadece orta harflerinde farklılık bulunmaktadır:

لُحْيُ حَيْثُ اِذَا لَوَّحَتْ ب... ذِي الْعَرْشِ
شِمْمُ خَلِكِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ مِ M
فَأَطَّلَ نَ هَلَوُّنُ نَ لَإِلَّاهِ عِ مِ مِ مِ مِ M

“Arş sahibi ile baş başa kaldığında Yüce ve Hakîm olan Allah’tan hayâ et!

İnsanların gözünden kayboldun diye kasten Allah’a karşı ihmalkâr davranırsın.”⁵⁵⁸

Görüldüğü üzere ikinci beyitin birinci mısrasının sonunda bulunan “دا عِمِي”

kelimesi ile ikinci mısrasının sonunda bulunan الْعَبِيدِ kelimeleri arasında cinâsı meydana getiren taraflarının sadece ikinci harfleri (م ,) birbirlerinden farklıdır. Bu harflerin çıkış yerleri dudak oldukları için mahreçleri birbirine yakındır. Bundan dolayı müzâri cinâs meydana gelmiştir.

Lâhik Cinâs (الجناس اللاحق)

Lâhik cinâs, cinâsı meydana getiren iki kelimenin başında veya ortasında ya da sonunda bulunan farklı harflerin mahreçlerinin birbirinden uzak olmasına denmektedir.⁵⁵⁹ Tanımlarından da anlaşıldığı gibi müzâri cinâsta farklı olan harflerin çıkış yerleri birbirine yakın iken, lâhik cinâsta ise farklı harflerin mahreçleri birbirinden

uzak olmaktadır.⁵⁶⁰ Örneğin, *كَاشَ عَيْنَ الْإِسْرَائِيلَ لِكُلِّ هَزَزٍ* “Kaş göz işaretiyle alay edenlerin
كُلِّ هَزَزٍ لِكُلِّ هَزَزٍ
vay

⁵⁵⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 67.

⁵⁵⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 70.

⁵⁵⁹ el-‘Alevî, *et-Tırâz li-esrâri’l-belâga ve ‘ulûmi hakâiki’l-i-câz*, 3/138.

⁵⁶⁰ el-Meydânî, *el-Belagatü’l-‘Arabiye*, 2/495.

⁵⁶² el'Âkûb, *el-Mufasssal fi 'ulûmi'l-belâgati'l-Arabiye*, 636.

⁵⁶³ *Adiyat*, 100/7, 8.

⁵⁶⁴ *Desûkî, Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasarü'l-ma'ânî*, 4/168.

⁵⁶⁵ *Avnî, el-Minhâcu'l-vâzih li'l-belâga*, 1/183.

Yine İbn Mübârek, aşağıdaki beyitlerde mal-mülke tamah etmediğini, bu sebeple gidip gelmelerden ve idarecilerle irtibat kurma derdinden kurtulduğunu ifade etmiştir. Son beytin birinci mısrasında bulunan **عَفَاف** ile **كَفَاف** kelimelerini kullanarak lâhik cinâs sanatını icra etmiş ve böylece beyitte estetik kazandırmıştır.

فَبَعْدَ مَا نَبَّأَ الْغَوَّاصِينَ أَن غَرِقُوا فِي غَمَامٍ غَمَّاقٍ
فَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ وَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ
وَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ وَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ
وَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ وَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ

“Sabah akşam gidip gelmekten kurtulduk ve böylece rahatladık.

İyi niyetli vezire ve emire ulaşma çabasından da (kurtulduk).

Mala tamah etmeyerek, elde olanla yetinerek, olanla kanaat ederek ve istikamet yolunu takip ederek(kurtulduk).”⁵⁶⁷

Son beyitte bulunan **كَفَاف** ve **عَفَاف** kelimeleri sadece başlarındaki **ك** ile **ع** harflerinin yapıları açısından farklılık arz etmektedir. Bu harfler çıkış yerleri bakımından birbirinden uzak oldukları için, lahik cinâs sanatı kısmına girmektedir.

Divânda yer alan aşağıdaki beyitte ise aralarında lâhik cinâs bulunan kelimeler sadece son harfleri farklıdır:

إِذَا نَبَّأَ الْغَوَّاصِينَ أَن غَرِقُوا فِي غَمَامٍ غَمَّاقٍ
وَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ وَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ
وَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ وَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ
وَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ وَالْمَلِكُ إِذَا مَلَكَ الْعِلْمَ

“Bekârlara-Şayet kabul ederlerse-Tarsus'ta evler edinmelerini tavsiye ediyorum.

Evleri geniş ve ferahtır, mükâfatları hesapsızdır. Düşmanlarına öfkeleri vardır.”⁵⁶⁸

Yukarıdaki beyitte aralarında cinâs bulunan **ذِير** ve **ذِي** kelimelerinin sadece son

harfleri farklıdır. Farklı harflerin mahreçleri birbirine uzak olduğundan lâhik cinâs türünün kapsamına girmektedir.

⁵⁶⁶ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 75.

⁵⁶⁷ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 65.

⁵⁶⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 83.

Heyet (hareke ve sükûn) açısından nâkıs cinâs; “muharref” ve “musahhaf” olmak üzere iki kısma ayrılır.⁵⁶⁹

Muharref Cinâs (الجناس المحرف)

Cinâsın taraflarını oluşturan kelimeler arasında sadece harflerin heyeti (hareke veya sükûn) açısından bir farklılık bulunan cinâs türüne “muharref cinâs” adı verilmektedir.⁵⁷⁰ Belâgata dair kaleme alınmış eserlerde söz konusu cinâsa örnek olarak aşağıdaki beyit zikredilmektedir.

وَأَلْسُنُهُمْ نَبَطَةٌ رُلٌ لِبَبَائِنَ... زُرُونُ... هُ
بَابِي... م... ن... ال... غُرُ يُو بَابِي... م... ن... الشَّ... غُرُ

“Güzelliğin ihtişamı iki beyitte görülür: Şiir beytinde ve yünden yapılmış beyitte (ev/çadır).”⁵⁷¹

Görüldüğü gibi yukarıdaki beyitte yer alan **الشَّعْرُ** ile **الشَّعِرُ** kelimeleri arasında “muharref cinâs” sanatı bulunmaktadır. Zira her iki kelimenin harfleri aynıdır. Ancak birinci kelimenin başındaki (ش) harfi kesralı, ikincisinin başındaki aynı harf fethalıdır. Söz konusu kelimelerin başındaki (ش) harfi kesralı olduğunda “*edebî bir biçimde söylenmiş kafiyeli söz*” manasında iken, fethalı okunduğunda ise “*kıl, yün*” gibi anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla bu iki kelime arasında “muharref cinâs” bulunmaktadır.⁵⁷²

İbn Mübârek’in divânında “muharref cinâs”a ait çok sayıda örnek yer almaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitlerde bulunan **ان** ile **إن** harfleri arasında söz

konusu

cinâs vardır:

إِ لَيْسَ... عَلَى... الْعُرَا... إِنَّ قَبْلَ... وَ
نُ نَيْكُ... ل... م... م... بَطْرُسُ... وَس
ل... د... ع... د... أَوْ... ر... يُر
مَسْ... وَس

“Bekârlara -Şayet kabul ederlerse-Tarsus’ta evler edinmelerini tavsiye ediyorum.

⁵⁶⁹ el-‘Âkûb, *el-Mufasssal fi ‘ulûmi ‘l-belâgati ‘l-‘Arabiye*, 637.

⁵⁷⁰ Saidî, *Buğyetü ‘l-‘İzâh li-Telhîsi ‘l-Miftâh fi ‘ulûmi ‘l-belâğa*, 4/643.

⁵⁷¹ Abdülaziz Atîk, *‘İlmu ‘l-bedî’* (Beyrût: Dâru’n-Nahda ‘l-‘Arabiye, 2009), 209.

⁵⁷² el-Meydâni, *el-Belagati'l- 'Arabiye*, 2/492.

Evleri geniş ve ferahtır, mükâfatları hesapsızdır. Düşmanlarına öfkeleri vardır”.⁵⁷³

Birinci beyitteki **إِن** ile **ين** sözcüklerinin harfleri aynıdır. Ancak ilkinin başındaki hemze kesralı olup şart edatı konumundayken, ikincisinin başındaki hemze fethalı olup masdar edatı konumundadır.

Yine aşağıdaki beyitlerde yer alan **مِنْ** ile **مِنَ** kelimeleri arasında da “muharref cinâs” sanatı bulunmaktadır.

لُ.....لِ.....لَاؤَةَ قَ.....ذُ شَارِحِ.....ى إِبَاءَتْ تَاهُ.....ا
إِلَ غَ.....ذَاؤَةَ مَ.....ذُ غَ.....ا ذَاكَ مَ.....ذُ حَسَ.....دِ
قَ.....لِ لِ الْقَلِّ.....بَ مِنْ هَ.....ا عُنْ ذَةَ عُنْ.....ذَتْ
وَلِ.....ذُ يَنْفُحُهُ.....ا زَا ةِ إِذْ أَلْبَ.....دِ

“Bütün düşmanlıkların sonlandırılması umulur, hasetten dolayı sana yapılan düşmanlık hariç.

*Hased edenin kalbi hasetten dolayı düğümlenmiştir. Sonsuza dek hiçbir muskacı onun kalbindeki düğümü açamaz.”*⁵⁷⁴

﴿إِلَ عَدَاؤَةَ مِّنَ عَادَاكَ مِّنَ حَسِيدِ﴾

mısrasında bulunan ismi-i mevsûl olan **مِّنَ** ile cer harfi olan **مِنَ** lafızları arasında hareke farklılığından kaynaklanan “muharref cinâs” meydana gelmiştir.

Musahhaf Cinâs (الجناس المصحف)

Musahhaf cinas, aralarında cinâs sanatı bulunan kelimelerin sadece noktalama açısından farklılık göstermeleridir. Bu bakımdan cinâsın iki tarafını oluşturan lafızlardan noktalar silinse, şekilsel olarak aralarında herhangi bir fark kalmayacaktır.⁵⁷⁵

Aralarında musahhaf cinâs bulunan kelimelerin yazılışları aynı olduğu için söz konusu cinâs “el-cinâsü'l-hattî” (الجناس آِطِاي) şeklinde de adlandırılmıştır.⁵⁷⁶

⁵⁷³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 83.

⁵⁷⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 137.

⁵⁷⁵ el-Âküb, *el-Mufassal fi 'ulûmi 'l-belâgati 'l-'Arabiye*, 637.

Ebû Nüvâs’a (ö. 198/813 [?]) ait olan aşağıdaki beyit, söz konusu cinâsın en güzel örneklerindendir:

مِ.....لِ.....نِ.....رِ.....شِ.....غُرْكَ.....بَلْ.....نِ.....وَبِفَتْ.....لِ.....عَلَيْهِ.....
نِ.....نِ.....

“Senin şiirinin denizinden bol bol alıyorum ve ilminin üstünlüğünü itiraf ediyorum.”⁵⁷⁷

Beyitte bulunan **يَعْتَرِفُ** ile **يُدْتَرِفُ** kelimeleri arasında sadece noktalama açısından farklılık bulunmaktadır. Nitekim **يُدْتَرِفُ** fiilindeki **غ** harfinin noktası kaldırıldığında **يَعْتَرِفُ** fiili ile aralarında hiçbir fark kalmamaktadır. Musahhaf cinâs, cinâsü’l-müşâbehe” olarak da adlandırılmaktadır. Zira “tashîf” sözcüğü yazımdaki hat benzeşmesi anlamına gelmektedir.⁵⁷⁸

İbn Mübârek’in divânında yer alan aşağıdaki beyitlerde geçen **و** ile **و** sözcükleri arasında “musahhaf cinâs” sanatı bulunmaktadır.

أَلَمْ.....رُ.....مِ.....أَلْ.....أَلْ.....أَلْ.....أَلْ.....أَلْ.....أَلْ.....أَلْ.....أَلْ.....
ح.....نِ.....نِ.....نِ.....نِ.....نِ.....نِ.....نِ.....نِ.....
نِ.....نِ.....

“Kişi (ilk) görüldüğünde hilal gibidir; ilk başta zayıf olarak görünür, sonra peyderpey genişler.

*Hilal, dolunay haline gelince, gece gündüzün art arda gelmesi/zamanın akışı, parlaklığını eksilttiğini, daha sonra yok olup gittiğini görürsün.”*⁵⁷⁹

Görüldüğü gibi ikinci beyitte bulunan **و** kelimesi ile birinci ve ikinci beyitte yer alan **و** kelimesi arasında musahhaf cinâs meydana gelmiştir. Çünkü **و** kelimesindeki **ت** ile **و** kelimesinde **ي** harflerinin noktaları kaldırıldığında yazımda cinâsın taraflarını birbirinden ayıracak hiçbir işaret kalmamaktadır.

⁵⁷⁶ el-Âkûb, el-Mufasssal fi ‘ulûmi’l-belâgati’l-‘Arabiye, 637, 638.

⁵⁷⁷ Nüveyrî, Nihâyetü’l-ereb fi fînûni’l-edeb, 7/94.

⁵⁷⁸ el-Âkûb, el-Mufasssal fi ‘ulûmi’l-belâgati’l-‘Arabiye, 637, 638.

⁵⁷⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 155.

Harflerin sayısı bakımından nâkıs olan cinâs, cinâs taraflarından birinin diğerine göre harf eksikliğinden kaynaklanıyorsa, eksik harfin bulunduğu yere göre isim almaktadır. Nitekim aralarında cinâs olan iki kelimedenden birinin diğerinden bir harfi eksik olup eksik harf kelimenin başında ise “mutarraf” (الْمُطَّرَف),⁵⁸⁰ kelimenin ortasındaysa “müktenef” (المُكْتَنَف), kelimenin sonundaysa “müzeyyel” (الْمُزَيَّل) adlarıyla isimlendirilmektedir.⁵⁸¹

Mutarraf Cinâs (الجناس المُطَّرَف)

Mutarraf cinâsın en güzel örneği şu âyette yer alan الْمَسَاءُ ile الْمَسَاءُ kelimeleri arasındaki cinastır: *“Bacaklar birbirine*

*dolandığı zaman, işte o gün sevkediliş Rabbinedir.”*⁵⁸² Nitekim âyetteki الْمَسَاءُ ile

الْمَسَاءُ kelimeleri arasında tek fark الْمَسَاءُ kelimesinin başında bulunan mîm (م) harfinin fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Arapların şu sözünde aynı durum söz konusudur:

“Cellâdın kılıcının ışıltısı سَاءَ مَسَاءَ الْمُجْرِمِ إِذْ ضَاءَ | أَسْفَى أَلْجَلَادِ *saçıldığında,*

*suçlunun gecesi kötü olur.”*⁵⁸³ Nitekim yukarıdaki cümlede yer alan سَاءَ ve مَسَاءَ ile

ضَاءَ ve أَسْفَى kelimeleri arasında da “mutarraf cinâs” sanatı bulunmaktadır. Zira

سَاءَ ve ضَاءَ kelimelerinin başında mîm harfi yok iken مَسَاءَ ve أَسْفَى sözcüklerin başında söz konusu harf vardır.

Abdullah b. Mübârek’in divânında mutarraf cinâsa dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Örneğin divânda yer alan aşağıdaki beyitte de mutarraf cinâs sanatı söz konusudur:

⁵⁸⁰ Ebubekir b. Ali b. Abdillâh el-Hamevî İbn-i Hicce, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe*, thk. Usâm Şikyu (Beyrût: Mektebetü'l-Hilâl, 2004), 1/84. *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 636.

⁵⁸¹ el-Meydânî, *el-Belagatü'l-'Arabiye*, 2/493.

⁵⁸² Kıyamet., 71/29, 30

⁵⁸³ el-Meydâni, *el-Belagatü'l- 'Arabiye*, 2/493.

İbn Mübârek'in divânında yer alan aşağıdaki beyitteki دَوَاءَ ile دَوَاءَ kelimeleri

arasında vâv (و) harfinin eksikliğinden kaynaklan müktenef cinâs sanatı söz konusudur:

حُ..... بَ الرَّبِّ..... ذَا لَ نَوَاءَ لَ..... وَقَلَّمَ..... الرَّاضِ..... لِقَيْنَ.....

“Liderlik sevgisi çaresi, olmayan bir hastalıktır. Allah’ın taksimatına rıza gösterip teslim olan çok az insan bulursun.”⁵⁸⁷

Yine divânda bulunan aşağıdaki beyitte de aynı cinâs türü bulunmaktadır:

يُنَ..... رِثًا..... فِيمَا..... غَ..... بَ..... وَنَ..... سَ.....

“Daha önceden İbn Avn ve İbn Sirin’den naklettiğin rivayet nerede?”⁵⁸⁸

Yukarıdaki beyitte yer alan عَوْنِ ile عَيْنِ kelimeleri arasında müktenef cinâs

meydana gelmiştir. Zira birinci kelimenin ortasında vâv harfi varken, ikincisinde bu harf yoktur. İki kelimenin diğer harfleri aynıdır. Söz konusu eksiklikten dolayı müktenef cinâs meydana gelmiştir.⁵⁸⁹

Müzeyyel Cinâs (الجناس المزييل)

Müzeyyel cinâs, cinâsı meydana getiren taraflardan birinin son harfinin fazla olmasıdır.⁵⁹⁰ Ebû Temmâm et-Tât’ye (ö. 231/846) ait olan aşağıdaki beyit, söz konusu cinâs için örnek teşkil etmektedir:

نُصُ..... قُلُ..... سَ..... بَا..... فَا..... عَوَاصِ.....

“(Düşmanlara) asi, (dostlara) koruyucu ellerle keskin ve öldürücü kılıçları çekerler.”⁵⁹¹

Yukarıdaki beyitte iki çeşit müzeyyel cinâs bulunmaktadır. Çünkü söz konusu cinâs, hem عَوَاصِ ve عَوَاصِ kelimeleri ile قَوَاصِ ve قَوَاصِ kelimeleri arasında meydana

gelmiştir. Zira عَوَاصِ lafzı “isyan edenler anlamında” ism-i fâil olup, عَوَاصِ kelimesinin

⁵⁸⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 104.

⁵⁸⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 116.

⁵⁸⁹ İbn-i Hicce, *Hizânetü'l-ered ve gâyetü'l-ereb*, 1/84.

⁵⁹⁰ Hasan b. İsmail b. Hasan b. Abdürrezzak el-Cenâhî, *el-Belâgatü's-sâfiye fi'l-meânî ve'l-beyâni ve'l-*

bedi', 188.

⁵⁹¹ Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Messelü's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, thk. Ahmed el-Havfi (Kahire: Dâru'n-Nahda, ts.), 1/249.

bedî', 188.

⁵⁹³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 111.

⁵⁹⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 59.

Beyitte aralarında cinâs bulunan şart edatı **لَوْ** ile **لَ** ifadesinin başındaki cer harfi olan **لَ**'dir. İlkinin sonunda ikincinin sonunda bulunmayan bir harf vardır. Dolayısıyla müzeyyel cinâs söz konusudur.

Belâgat âlimler arasında müzeyyel cinâsın sonundaki harf fazlalığı hususunda ihtilaf meydana gelmiştir, Bazı belâgat âlimlerine göre müzeyyel cinâs, cinâsın taraflarını oluşturan iki lafızdan birinin sonunda sadece bir harfin fazla olması ile meydana gelir.⁵⁹⁵ Bazılarına göre müzeyyel cinâs, aralarında cinâs bulunan kelimelerden birinin sonunda, diğer kelimenin sonunda bulunmayan iki harfin bulunmasıyla oluşur.⁵⁹⁶ Bir kısım belâgatçiye göre ise söz konusu cinâs, cinâsın taraflarını oluşturan iki lafızdan birinin sonunda, diğerinde bulunmayan bir veya birden fazla harfin bulunmasıyla meydana gelmektedir.⁵⁹⁷

Aralarında müzeyyel cinâs olup taraflardan birinin, diğerinden sondan iki harfin fazla olduğu en güzel örnek şu âyettir: **وَإِنظُرْ إِذْ يَخْرُجُ** “İlahına bak.”.⁵⁹⁸ Görüldüğü üzere

âyette yer alan **يَخْرُجُ** lafzının sonunda, **إِذْ** kelimesinde bulunmayan iki harf vardır. Dolayısıyla bu iki kelime arasında müzeyyel cinâs sanatı bulunmaktadır.⁵⁹⁹

İbn Mübârek'in divânında müzeyyel cinâsın söz konusu kısmına ait şu beyit bulunmaktadır:

فَمَا يَدْرِي مَا فِي أَفْوَاهِهِمْ وَمَا يَدْرِي مَا فِي بُحْبُوحِهِمْ
فَمَا يَدْرِي مَا فِي أَفْوَاهِهِمْ وَمَا يَدْرِي مَا فِي بُحْبُوحِهِمْ

“Onların ağızlarına ne dayanır? O karınlarını ne doldurabilir?”⁶⁰⁰

Beyitte istifham edatları olan cinâsın iki tarafını oluşturan **مَا** ile **مَاذَا** lafızları

arasında müzeyyel cinâs vardır. İlk kelimenin sonunda, ikincinin sonunda bulunmayan iki harf söz konusudur.

⁵⁹⁵ İbn-i Hicce, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 1/70; Hasan b. İsmail b. Hasan b. Abdürrazzak el-Cenâhî, *el-Belâgatü's-sâfiye fi'l-meânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'*, 188.

⁵⁹⁶ Sadrüddin Ali b. Ahemed b. Muhammed İbn Masum, *Envâru'r-rabî' fi envâ'i'l-bedî'*, ts., 23.

⁵⁹⁷ Muiyiddin b. Ahmed Mustafa Derviş, *I'râbü'l-Kur'âni ve beyânüh* (Bejrüt: Dâru İbn Kesir, 1994), 6/41.

⁵⁹⁸ Tâhâ, 20/97.

⁵⁹⁹ Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/311; e-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiye*, 2/494.

⁶⁰⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 109.

Cinâsü'l-kalb (جناس القلب)

Adından da anlaşılacağı üzere mütecânis lafızların farklılığı, harflerin tertibindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır.⁶⁰¹ Mütecânis lafızlardaki harflerin yer değişiminden dolayı söz konusu cinâs bu isimle adlandırılmıştır. Harflerin tertibine bağlı olarak cinâsü'l-kalb; “kalbü'l-kül”; “müstevi”, “mücennah” ve “kalbü'l-ba‘z” olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır.⁶⁰² Kalbü'l-kül kısmında “فَ.فَ” ile “حَفَفَ” kelimelerinde olduğu gibi

sıralama değişikliği iki kelimenin bütün harflerinde olmaktadır. Mücennahta söz konusu sıralama farklılığı, beyiti oluşturan birinci mısranın başındaki kelime ile aynı beytin ikinci mısrasının sonunda yer alan kelime arasında olmaktadır. Aşağıdaki beyitte yer alan حَالٍ ile حَالٍ kelimelerinde olduğu gibi sıralama değişikliği iki kelimenin

harflerinde olduğu için mücannah sanatı meydana gelmiştir:

قَدْ لَمَعَتْ فِي لَيْلٍ نَضْرَةٌ ..... فِي لَيْلٍ نَضْرَةٌ ..... فِي لَيْلٍ نَضْرَةٌ ..... فِي لَيْلٍ نَضْرَةٌ

“Hidayet ışıkları onun avucunda her durumda parladı.”⁶⁰³

Mücannah isminin verilmesinin sebebi harfleri yer değiştiren kelimelerden birinin beytin başında diğerinin de beytin sonunda olduğu için sanki her biri beyit için kanat olmasından kaynaklanmaktadır.⁶⁰⁴

Aralarında cinas bulunan ifade tersten okunduğunda ifadedeki sıralama değişmeyen cinâs-ı kalb kısmına, müstevî cinâs denmektedir. Söz konusu cinâs, لِكُلِّ

» ifadesinde görülmektedir. Zira söz konusu ifade soldan sağa okunduğunda

kelimelerde bulunan harflerin sıralaması açısından herhangi bir farklılık olmamaktadır. Kalbü'l-ba‘zda cinasın iki tarafını oluşturan lafızlardaki harflerin tertibinde kısmi farklılık olmaktadır. Söz konusu sanat için aşağıdaki dua, örnek olarak gösterilmektedir:

اللَّهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِنَا، وَوَمِنْ رَوْعَاتِنَا “Allahım kusurlarımızı ört ve korkularımızı gider!”⁶⁰⁵

Yukarıdaki hadiste yer alan رَوْعَاتِنَا ile عَوْرَاتِنَا ifadelerde “kalbü'l-ba‘z cinâsı”

⁶⁰¹ İsferyîni, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, 2/462.

⁶⁰² Avnî, *el-Minhâcu'l-vâzih li'l-belâga*, 1/185.

⁶⁰³ el-'Alevî, *et-Tirâz li-esrâri'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*, 3/53.

⁶⁰⁴ Avnî, *el-Minhâcu'l-vâzih li'l-belâga*, 1/185.

⁶⁰⁵ İsferyânî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, 1/115.

gerçekleşmiştir. Zira söz konusu iki sözcüğün bütün harfleri aynıdır. Ancak kelimeleri teşkil eden harflerin dizilişi farklı olup kısmi bir değişikle tam cinâsa dönüşümü mümkündür. Nitekim hadiste aralarında cinâs bulunan kelimelerin ikincisi olan رَوْعَاتِنَا ifadesindeki ع ve ر harflerinin yerleri değiştirildiğinde رَوْعَاتِنَا şekline dönüşmüş olacaktır.

İbn Mübârek'in divânında cinâsü'l-kalbin dört kısmı arasında sadece kalbü'l-ba'za ait örnekler bulunmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitlerde söz konusu cinâs bulunmaktadır:

فَأَنْتَ لِي رَجٌ وَالْمَفَاتُ لِي مِ..... نُهُمْ ذُقْتُ قَاتِي..... رُ الْعِجْبُ بَعْغُ الْمَفَاتِ لِي.....
 وَصَبَّحْتُ فِي رَوْعَاتِنَا..... وَكُنْتُ يَا لَيْلَةَ..... مِ رَفَاتِنَا عَيْنُ.....

“Sürekli beraber olduğum sevdiklerimi defnettim, üzerlerine toprak dökmekten çekinmedim.

Arkadaşlarım ve ailemden ayrıldım, hâlbuki onları ayrılmaz yoldaşlar olarak görüyordum.”⁶⁰⁶

İkinci beyitte yer alan رَفَاتِنَا ile رَفَا ile kalbü'l-ba'z cinâsı bulunmaktadır.

Çünkü harfler aynı olmasına rağmen harflerdeki sıralama farklı olduğu için kalbü'l-ba'z cinâsı sanatının kapsamına girmiştir.

Yine aşağıdaki beyitte bulunan عِي ile نَعِي kelimeleri arasında da aynı cinâs söz konusudur. Nitekim عِي kelimesindeki nûn harfi kelimenin başına getirilerek kısmi bir değişiklik yapıldığında iki kelime arasında cinâs gerçekleşmiş olacaktır:

لِي رَجٌ وَالْمَفَاتُ لِي مِ..... نُهُمْ ذُقْتُ قَاتِي..... رُ الْعِجْبُ بَعْغُ الْمَفَاتِ لِي.....

“Müfaddal'ın da dâhil olduğu bazı adamların ölüm haberi bana ulaştı. Müfaddal'dan sonra gözlerim nasıl sürür bulacak.”⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 107.

⁶⁰⁷ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 39.

Cinâsü'l-iştikâk (جناس الشقاق)

Cinâsın iki tarafının köken açısından aynı olmasına cinâsü'l-iştikâk denmektedir.

“Yüzünü dosdoğru dine çevir.” âyetinde yer alan اِقْمِ ile قِيَمِ

sözcükleri arasında söz konusu cinâs bulunmaktadır. Zira her iki kelime aynı kökten türetilmiştir. ⁶⁰⁸ Kendisine muktadab cinâs da denmektedir. ⁶⁰⁹ Belâgat ilmine dair yazılmış eserlerde cinâsü'l-iştikâk için Ebû Temmâm'ın aşağıdaki beyiti örnek olarak zikredilmektedir:

عَمَّ نَأْتِيهِمُ الْمَوْتُ الْيَوْمَ وَالْآخِرَةُ أَلَمٌ لِّمَنْ كَفَرَ
بِالْحَقِّ يَوْمَ يُصَفَّى السَّمْعُ وَالْأَبْصَارُ وَالْجَنَابُ يُصَفَّى

“İnsanların ve cinlerin boyunları bükülünceye kadar Bütün yaratılmışları iyilikle kuşattım.”⁶¹⁰

Beyitte اَلْتَّ.قَلَانِ ile مَثِّ.قَلِيْ kelimeleri aynı kökene sahip oldukları için cinâs-ı iştikak

meydana gelmiştir. Çünkü her iki kelime sonradan ilave edilen harflerden soyutlandırıldığında قَل.ثْ kökünde birleşeceklerdir. ⁶¹¹

İbn Mübârek'in divânında iştikâk cinâsına ait çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Örneğin aşağıdaki beyitlerin ilkinde yer alan عَادَ ile عَادَا kelimeleri

arasında cinâsü'l-iştikâk bulunmaktadır. Zira her iki kelime عَدُوْ kökünde

birleşmektedir. Yine ikinci beyitte bulunan عَقَدْتُ ile عَقْدَةُ ifadeleri arasında da

aynı durum söz konusudur. Beyitler şöyledir:

لَقَدْ عَلِمْتُمُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ فِيهَا كَمَا كُنْتُمْ فِيهَا
فَلَمَّا جَاءَ الْوَعْدُ لِقَوْمِ عَادٍ إِذْ هُمْ يُقَاتِلُونَ
إِلَّا عَادُوا لِقَوْمِهِمْ فَمَا أَصْبَرُوا لَهُمْ لِقَاءَ يَوْمِهِمْ الَّذِي كَانُوا يَعِدُونَ
وَلَمَّا جَاءَ الْوَعْدُ لِقَوْمِ عَادٍ إِذْ هُمْ يُقَاتِلُونَ

“Bütün düşmanlıkların sonlandırılması umulur, hasetten dolayı sana yapılan düşmanlık hariç.

⁶⁰⁸ Rûm, 30/43.

⁶⁰⁹ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi 'l-Kur'ân*, 3/312.

⁶¹⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fînûni'l-edeb*, 7/95.

⁶¹¹ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/312.

*Hasetçinin kalbi hasetten dolayı düğümlenmiştir. Sonsuza dek hiçbir muskacı onun kalbindeki düğümü açamaz”.*⁶¹²

Birinci beyitte bulunan **الْعَدَاوَة** ile **عَادَاكَ** kelimeleri **و د ع** harflerinden türeyen kökte birleştikleri için iştikak cinâsı meydana gelmiştir. Aynı durum **عُقْدَة** ile **عِقْدَتْ** kelimeleri için de söz konusudur.

3.2.4. Reddü'l-acüz ale's-sadr (رَدُّ الْعُجْزِ عَلَى الصِّدْرِ)

İfadeleri süsleyen muhassinat-ı lafziyyelerden bir tanesi de “reddü'l-acüz ale's-sadr” sanatıdır.⁶¹³ Beytin ilk mısrasının başında, ortasında ya da sonunda veya ikinci mısranın başında bulunan kelimenin beyitin ikinci mısrasının sonunda tekrar edilmesine reddü'l-acüz ale's-sadr kavramıyla ifade edilmektedir.⁶¹⁴ Müteahhirun belâgat âlimleri, bu sanat için kısaca “*Tasdîr*” kavramını da kullanmışlar.⁶¹⁵ Bu edebi sanat, şiirlerde kullanıldığı gibi mensûr kelimelerde de kullanılmaktadır.⁶¹⁶ Söz konusu sanattan söz edebilmek için tekrarlanan kelimelerin mana ve lafız bakımından aynı veya lafızları aynı, anlamları farklı olmaları gerekmektedir. Yine tekrarlanan kelimeler, lafız ve anlam bakımından aynı değil de “mülhak mütecânîs” kapsamında olduklarında da “reddü'l-acüz ale's-sadr” sanatı gerçekleşmiş olmaktadır. Mülhak mütecânîsten kasıt, tekrarlanan iki lafız arasındaki iştikak birliği veya iştikak benzerliğidir.⁶¹⁷

“Reddü'l-acüz ale's-sadr” sanatı, on altı şekilde icra edilebilmektedir.⁶¹⁸ Burada bu sanatın sadece İbn Mübârek'in divânında yer alan kısımları ele alınacaktır. Aşağıda “Reddü'l-acüz ale's-sadr” sanatının kısımları, divândan örnekler verilerek açıklanacaktır.

⁶¹² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 137.

⁶¹³ Sübkî, Bahâeddin, *'Arûsü'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/293.

⁶¹⁴ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilmü'min b. Mûsâ b. İsâ el-Kaysî eş-Şerîşî, *Şerhu Makâmâtü'l-Harîri* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2006), 2/201. Saidî, *Buğyetü'l-İzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, 649; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *et-Tahkîk fi şerhi'l-Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye*, thk. Ali b. Dehîlullah el-'Avfî (Medine: Mektebetü'l-'ulûmi ve'l-Hikem, 2013), 2/716-718.

⁶¹⁵ Abdülaziz b. el-Vâhid b. Zafir İbnü Ebî'h-İsbe', *Tahrirü't-Tahbir*, thk. Hanefî Muhammed Şeref (Lecnetü İhy'ai't-türasi'l-İslamî, ts.), 116.

⁶¹⁶ en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnüni'l-edeb*, 7/109.

⁶¹⁷ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasarü'l-ma'ânî*, 4/175.

⁶¹⁸ İsferyânî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, 2/466.

“Reddü’l-acüz ale’s-sadr” sanatının en bilinen şekli, beytin başında bulunan kelimenin aynısını beytin acüzünde de getirilmesidir. Belâgat eserlerinde bu kısma dair şu beyit zikredilmektedir:

س.....رِي عِ إِذْ الْبَابُ الْغَلِيظُ مِمْ يَلُطُّ مِمْ وَجْهُ هُ
وَل.....رِي إِذْ نَاعٍ.....رِي الْرَّيُّ ذُ بَس.....رِي

“Amcasının oğluna tokat atma hususunda hızlıdır. Ancak yardım dileyenin sesine icabet etmede hızlı değildir.”⁶¹⁹

Yukarıdaki beytin başında yer alan عَسْرِيّ سۆzcüğü, beytin sonunda da tekrar edilmiş ve her iki yerde de aynı anlamı ifade etmiştir.

İbn Mübârek’in divânında yer alan aşağıdaki beytin başında yer alan

حَسَدًا

kelimesi de beytin sonunda tekrar edilmiş ve kelime her iki yerde de aynı manayı ifade etmektedir:

حَس.....رِي مَا حَسَدًا.....رِي مِمْ ش.....رِي هُ
وَق.....رِي دَاعٍ.....رِي أَنْ فِي الْ.....رِي ب

“Onlar (kadınlar) onu kıskandıran Eskiden beri aşta kıskançlık vardır.”⁶²⁰

Yine divânda bulunan aşağıdaki beyitte de “reddü’l-acüz ale’s-sadr” sanatı aynı fiilin tekrarıyla meydana gelmiştir:

لُر.....رِي عِ لُر.....رِي مِمْ بَقَرِي.....رِي فِي دِينِ.....رِي
ف.....رِي لَا دِينُ.....رِي اِ يَبَقِي.....رِي وَ لَ مِ لُر.....رِي عِ

“Dinimizi parçalayarak dünyamızı yamalıyoruz. Ne dinimiz kalıyor ne de yamaladığımız.”⁶²¹

Yukarıdaki beytin başında bulunan muzâri fiil olan عُنَّ رِقُّ ن kelimesi, beytin sonunda tekrarlanmış ve “reddü’l-acüz ale’s-sadr” sanatı icra edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte söz konusu edebi sanat icra edilmiştir:

وَلِ الطَّوَّاسِ.....رِي يُّ يُّ رَ.....رِي إِنَّ عَمِلَ.....رِي تَ بَ.....رِي اِ
لِ.....رِي تَ الرَّشِ.....رِي اِ كِ تَ الطَّوَّاسِ.....رِي ي

“Tâvâsîn ((başında tâ sîn mîm ve tâ sîn ifadeleri bulunan) surelerinde de öğütler vardır. Onlarla amel edersen doğru yolu bulursun.”⁶²²

⁶¹⁹ el-Meydânî, *el-Belagatü’l-‘Arabiye*, 2/515.

⁶²⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 135.

⁶²¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 148.

⁶²² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 119.

Divânda bulunan aşağıdaki beyitte de “Reddü’l-acüz ale’s-sadr”ın aynı türü bulunmaktadır:

كَيْفَ..... قَدْ بَسَّسَ..... الْكُلَّ لِرُوحِ..... بِ..... صُ..... يُعْنَى..... بِ..... ج..... لِي..... لِرُوحِ.....

“Ruhum, senin ruhunun cinsinden yaratılmışken nasıl unutturum ki seni?”⁶²⁶

Beytin ilk mısrasının sonunda bulunan **رُوحِي** kelimesi, ikinci mısranın sonunda da tekrar edilmiştir. Dolayısıyla beyitte “Reddü’l-acüz ale’s-sadr” sanatı icra edilmiş ve ifadeye lafız açısından bir güzellik katmıştır.

İbn Mübârek aşağıdaki beytin ikinci mısrasının başında bulunan **أَمْرًا** sözcüğünün

aynı mısranın sonunda zikretmiş ve tek mısrada “reddü’l-acüz ale’s-sadr” sanatının başka bir şeklini uygulamıştır. Beyitler şöyledir:

وَالْأَمْرُ..... دَهْرًا لِي..... بِ..... وَالْأَمْرُ..... دَهْرًا لِي..... بِ.....

“Hayat tek bir hal üzere devan etmez. Her durumdan sonra başka durum gelir.”⁶²⁷

Buraya kadar “reddü’l-acüz ale’s-sadr” sanatının birinci kısmına ait örnekler verildi.

“Reddü’l-acüz ale’s-sadr” sanatının diğer bir kısmı, tekrarlanan kelimelerin lafız bakımından aynı değil ancak aralarında iştikak birliği olan türüdür. Bu kelimelere “mülhak mütecânis” adı verilmektedir.⁶²⁸ Bu da iki kısma ayrılmaktadır.

1. Aynı kökten türemekle birlikte lafızları ve anlamları farklı olan kelimeler. Nitekim aşağıdaki beyitte bu durum söz konusudur:

فَضْلًا..... أَمْرًا..... بِ..... فَيُضْرَبُ..... بِ..... فَيُضْرَبُ..... بِ.....

“Hoşgörüde nice yeni meziyetler ortaya koydun. Ortaya çıkardığın meziyetlerde senin benzerini görmemiz imkânsızdır”

Görüldüğü üzere beytin başında yer alan **ضَرَائِبَ** kelimesi, **ضَرِيَّة** sözcüğünün çoğulu olup “seciye”, “meziyet” ve “güzel karakter” anlamındadır. Beytin sonundaki **ضَرِيَّة** kelimesi ise “benzer”, “misil” ve “denk” anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla

⁶²⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 66.

⁶²⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 75.

⁶²⁸ et-Turablusî İbn Abdilhak, *Düreru’l-fera’ide’l-müstahsine fi şerhi Manzumeti İbni’ş-Şihne*, thk. Süleyman Hüseyin el-Umeyrat (Bejrût: Dâru İbni Hazm, 2018), 404.

kelamın sonu kelamın başına bağlanmakta, kelamın başı kelamın sonuna delalet ettiği için söz konusu ifadeye bir nevi kuvvet ve pekiştirme sağlamaktadır. Buna bağlı olarak beyit daha tamamlanmadan dinleyici, beyitin kafiyesinin ne ile tamamlanacağını tahmin edebilmektedir.⁶³⁴ Aynı zamanda bir beyitte veya mısradaki tekrarlanan kelimeler, kelama lâfzî bir güzellik, zerafet, estetik ve tazelik kattığı gibi onun anlamını pekiştirmekte ve zihinlerde iyice yerleşmesini sağlamaktadır.⁶³⁵

3.2.5. Tensîku's-sıfat (تنسيق الصفات)

Bir edebî sanat olarak "tensîku's-sıfat", övme veya yerme için bir nesneyi veya bir kişiyi art arda gelen sıfatlarıyla zikretmektir.⁶³⁶ Sıfat kavramından kasıt, nahiv ilmindeki sıfat değil, niteleme özelliği olan müştak ifadelerdir.⁶³⁷ Örneklerde de görüleceği gibi art arda gelen sıfatlar arasında bazen atıf harfine yer verilmekte, bazen de sıfatlar sıralanmakta ve aralarında herhangi bir atıf harfi bulunmamaktadır.

Şu âyeti kerimede sıfatları, atıf harfi ile birbirine bağlanmayan tensîku's-sıfat için güzel bir örnek olmaktadır: الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُنِمْ مِنَ الْمُهَيْمِنُ ۝ الْذِي لَإِلَهِ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ ۝ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمَتَكُ ۝⁶³⁸ "O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır; egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi olmayandır."⁶³⁸

Görüldüğü üzere âyetteki الَّذِي kelimesinden الْمَتَكُ kelimesine kadar sırasıyla bütün ifadeler, الْقُدُّوسُ lafzını nitelemekte ve aralarında atıf harfi bulunmamaktadır.

إِنَّا نِيرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا ۝ وَوَمَبَشَرًا ۝ وَنَذِيرًا ۝⁶³⁹ "Şüphesiz biz seni, şahit, müjdecî ve uyarıcı olarak göndermişizdir."⁶³⁹ şeklindeki âyette ise sıfat konumunda olan kelimeler arasında atıf harfi bulunmamaktadır.

⁶³⁴ Ebû'l-Abbas eş-Şerîşî, *Şerhü Makâmâtî'l-Harîrî*, 2/201.

⁶³⁵ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih*, 2/3.

⁶³⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*, 7/131.

⁶³⁷ Ali Bulut, *Bedî ilmi* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 111.

⁶³⁸ Haşr, 59/23.

⁶³⁹ Feth, 48/8.

⁶⁴¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 77.

Yine divânda bulunan aşağıdaki beyitlerde yer alan حَلْمٍ ile يُقِيمُ kelimeleri iki defa

tekrar edilerek terdîd sanatı uygulanmıştır:

فِي زِيَارَةِ هَيْبَةِ لِي مَنْ..... جَلْمٍ اِفْتِئَالَ.....
و زِيَارَةِ هَيْبَةِ لِي مَنْ..... عَزْمٍ اِفْتِئَالَ.....

“Rabbim! Katından bana hilim bağışla! Çünkü ben hiçbir hilim sahibinin hilminden ötürü pişman olmadığını görüyorum.

Rabbim! Takvada sebat etmem için bana güçlü bir irade ver ki insanlar arasında bulunduğum her yerde onunla kalabileyim.”⁶⁴⁹

Görüldüğü gibi İlk beyitte حَلْمٍ kelimesi tekrarlanmıştır. Bu kelime ilkinde هَيْبَةِ fiiline mefûl olurken diğesinde ise يَرِ fiiline mefûl olmuştur. İkinci beyitte ise يُقِيمُ fiili İki defa tekrar edilmiş ve terdîd sanatı icra edilmiştir.

3.2.7. İktibâs (الْإِقْتِبَاسُ)

اِقْتِبَاسُ kelimesi iftiâl bâbından masdar olup mücerredî قَى.قَى şeklinde. قَى.قَى “ondan ateş istedi, o da ona verdi” şeklinde bir ifade kullanmaktadırlar.” İftiâl bâbından olan قَى.قَى “başkasından bir şeyi istedi, edindi” gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim Araplar, قَى.قَى “ondan ateş ve ilim edindi/aldı/istedi” şeklinde bir ifade kullanmaktadırlar. ⁶⁵⁰ Dolayısıyla sözlükte “bir kor ateş almak” veya “istemek” manasına gelen iktibâs kelimesi ⁶⁵¹ bir belâgat terimi olarak kişinin Kur’ân veya hadislerden bir ifadeyi alıp, onu ikisinden aldığı hissettirmeyecek şekilde nesir veya manzum kelamda kullanmasına denir. ⁶⁵² Tanımından da anlaşıldığı üzere Kur’ân veya

⁶⁴⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 101.

⁶⁵⁰ Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, 246.

⁶⁵¹ Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye ve tatavvürühâ* (Beyrût: ed-Darü’l-‘Arabiyeti li’l - Mevsû‘ât, 2006), 1/270.

⁶⁵² İsferyîni, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi’l-‘ulûm*, 2/509.

hadisten alıntı yapıp **قَالَ اللهُ** veya **قَالَ اللهُ** şeklinde bir ifade kullanırsa alıntı yaptığı söz ıstılah anlamındaki iktibâs sanatı kapsamına girmemektedir. Zira iktibâsta asıl olan, Kur’ân veya hadisten alıntılanan ifadenin diğer sözlerle karışıp ayrılmayacak derecede iç içe girmesidir. Ateş almak veya ilimden istifade etmek anlamlarında kullanılan iktibâs kelimesinin iktibâs sanatı ile münasebeti şu şekilde açıklanmaktadır: Ateşin, yolu aydınlattığı gibi veya kandilin, bulunduğu yeri süslediği gibi, iktibas yapan kişi de yaptığı bu alıntı ile kendi sözünü daha anlaşılır kılmakta ve onun güzel olmasını sağlamaktadır. Bununla karşı taraftan sözünün dikkate alınmasını amaçlamaktadır.⁶⁵³

İktibâs iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi, Kur’ân ve hadislerden alıntılanan ifadelerde herhangi bir değişiklik yapılmadan kullanılmasıdır.⁶⁵⁴ Örneğin, aşağıdaki beyitte şair, Âli İmrân Sûresinde yer alan **وَإِنَّا لِلَّهِ وَأَنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ** “Allah bize yeter. O ne güzel vekildir” şeklindeki ifadeyi alıntılanmış ve bu ifadeye herhangi bir değişiklik yapmadan olduğu gibi aktarmıştır. Beyit şöyledir:

وَإِنَّا لِلَّهِ وَأَنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ
 “Şayet bizi bırakıp başkalarını alırsan, Allah bize yeter ve o ne güzel vekildir!”⁶⁵⁵

İbn Mübârek divânında bu tür iktibâsı çok olmasa da bazı beyitlerde kullanmıştır. Örneğin, aşağıdaki beytin ilk mısrasında bulunan **لَقَدْ رَأَى الْقَوْمَ يَمُرُّونَ أَهْلَهُمْ أَثَرًا** ifadesini, Ahmed

b. Hanbel’in rivayet ettiği **لَقَدْ رَأَى الْقَوْمَ يَمُرُّونَ أَهْلَهُمْ أَثَرًا** ، وَتَتَّبِعُ السَّيِّئَاتُ السَّرَّانَةَ تَخَاهُ ، وَأَلْقَى النَّاسَ لُقْمًا

لُقْمًا şeklindeki hadisten⁶⁵⁶ alıntılanmış, ifadeye hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi aktarmış ve böylece “iktibâs” sanatını icra etmiştir:

لُقْمًا لَقَدْ رَأَى الْقَوْمَ يَمُرُّونَ أَهْلَهُمْ أَثَرًا
 “İnsanlara iyi davran! İnsanlara havlayan bir köpek gibi olma!”⁶⁵⁷

Divânda bulunan aşağıdaki beyitte ise Kur’ân’ın bir ifadesi olduğu gibi aktarılmış ve “iktibâs” sanatı uygulanmıştır:

⁶⁵³ İsferyânî, *el-Arvel şerhu Telhîsi Miftâhu'l-‘ulûm*, 2/508, 507.

⁶⁵⁴ İbn-i Hicce, *Hizânetü'l-‘edeb ve gâyetü'l-‘ereb*, 2/456.

⁶⁵⁵ Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, 33.

⁶⁵⁶ Ebû Abdillâh el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut vd. (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 36/381.

⁶⁵⁷ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 138.

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ عَلَقٍ وَأَنْتُمْ عَلَىٰ كُفْرٍ أَتَىٰ
بِئْسَ مَا كَفَرْنَا بِهِ نَكْفُرُ بِهِ لَأْتِيَنَّكُمْ أَمْثَلُ

“Ey insanlar! Sizler her filizlendiğinde ölümün biçtiği bir çimensiniz.”⁶⁵⁸

Beytin ilk mısrasının başındaki أَيُّهَا النَّاسُ ifadesi, Kur’ân’ın birçok yerinde yer

alan bir ifadedir. İbn Mübârek bu ifadeyi olduğu gibi Kur’ân’dan iktibâs etmiş ve onda herhangi bir değişiklik yapmamıştır.⁶⁵⁹

İktibâsın diğer şekli ise alıntılananda az da olsa bir değişiklik gidilerek aktarılmasıdır. Bu değişiklik, iktibas edilen ifadeden bazı harfler hafz edilerek veya ifadeye bazı harfler eklenerek yapılmaktadır. Veya bazı harflerin veya kelimelerin te’hîri veya takdimi yapılarak icra edilmektedir. Ya da zahir ismin yerine zamir getirilmesi veya zamir ismin yerine zahir isim getirilmesi şeklinde yapılmaktadır.⁶⁶⁰ Bunun örneğini İbn Mübârek’in aşağıdaki şiirinde görebilmekteyiz.

يَلُؤُّ رُؤْيَا ذِي طَمْرَيْنٍ لِي مَنْ زِلْ
مَبْلُوتَةٌ وَأَنْتَ عَلَيَّ خَلَائِقُ

“Dikkat edin! Bazen elbiseleri yamalı kişiler, zamanla gösterişli halularla serili,

sıra sıra yastıklarla dizili bir eve sahip olabilir.

Nehirler, sarayının etrafında kesintisiz akar, sabah evinden çıkarken evinin etrafındaki bahçeler onu kuşatır.”⁶⁶¹

Birinci beyitte iki tür iktibas bulunmaktadır. Birinci türü, birçok hadiste geçen ve toplum içinde hiçbir statüye sahip olmayan kişi için kullanılan ذِي طَمْرَيْنٍ ifadesini

olduğu gibi iktibâs etmiştir. İkincisi ise وَوَنَّارِئُهُ، مَبْلُوتَةٌ، وَوَنَّارِئُهُ şeklinde ifadeyi Kur’ân’dan alıntı yapmıştır. Bu ifadeler, Gâşiye Sûresinde yer alan وَوَنَّارِئُهُ | مَبْلُوتَةٌ orada sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır.”⁶⁶² şeklindeki âyetten iktibâs edilmiştir. Ancak bu âyette kısmi bir değişiklik yapılmış ve âyetin söz konusu ifadesi yerine، وَوَنَّارِئُهُ، مَبْلُوتَةٌ، وَوَنَّارِئُهُ şeklinde bir ifade kullanılmıştır.

⁶⁵⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 86.

⁶⁵⁹ Hucurât, 48/ 13.

⁶⁶⁰ İbn-i Hicce, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/456.

⁶⁶¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 93.

⁶⁶² Gâşiye, 88/13-16.

3.2.8. Akd (العقد)

Akd sözcüğü, “sözleşme”, “dügümleme”, “bağlama” gibi anlamlara gelmektedir. 663 Bir bedî‘ terimi olarak akd, nesir hâldeki bir sözü vezne döküp şiirleştirmektedir.⁶⁶⁴ Örneğin, Hz. Ali’ye nisbet edilen، وَالْفَخْرُ، وَإِنَّ آيَاتَهُ نُظْفَةٌ، وَمَا لِي بَيْنَ

“kibir âdemoğlunun neyine? Şüphesiz onun ilki bir damla sudur, sonu da

kadavradır.” şeklindeki mensûr sözü, Ebû'l-Atâhiye (ö. 210/825 [?]) aşağıdaki beyitte şiir haline getirerek şöyle demiştir:

فَمَا لِي بَيْنَ الْفَخْرِ، وَإِنَّ آيَاتَهُ نُظْفَةٌ، وَمَا لِي بَيْنَ

“Başlangıcı bir damla su, sonu ise leş olana ne oluyor da kibirleniyor?”⁶⁶⁵

İbn Mübârek, şiirlerinde “akd” sanatına başvurmuştur. Nitekim kaynaklarda Hz.

Süleyman’a nisbet edilen، فَالضُّمْتُ مِنْ دَهَبٍ، “Konusmak gümüş”

sukut altındır.”⁶⁶⁶ şeklindeki mensûr sözü, manzûm hâline getirmiş ve “akd” sanatına başvurarak şöyle demiştir:

إِن كَلَّمْتَنِي فَمَا لِي بَيْنَ الْفَخْرِ، وَإِنَّ آيَاتَهُ نُظْفَةٌ، وَمَا لِي بَيْنَ

“Ey nefis (bil)! Şayet konuşmak gümüşten ise sükût altındandır.”⁶⁶⁷

Sonuç olarak akd sanatı aşağıdaki şekillerde gerçekleşmektedir.

1-Nesir ifadenin tamamı alınarak şiire dönüştürülür.

2-O ifadeye bir şeyler eklenerek veya ondan bir şeyler çıkarılarak şiire dönüştürülebilir.

3-Nesirde bulunan kelimelerin bazı harfleri değiştirilerek şiire dönüştürülebilir.

İkinci ve üçüncü durumlarda şiire dönüştürülen mensûr ifadenin çoğunu değiştirmeden olduğu gibi korunması gerekir.⁶⁶⁸

⁶⁶³ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Mürsî İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl (Beyrût: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1996), 4/22; Mutçalı, *Arapça -Türkçe Sözlük*, 584.

⁶⁶⁴ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) b. Abdilvâhid İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr fî snâ'ati's-şi'r ve'n-nesr*, thk. Hanefî Muhammed Şeref (Birleşik Arap Emirlikleri: Lecnetü İhy' ai't-Türasi'l-İslamî, ts.), 441; Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/336.

⁶⁶⁵ İbn Ebi'd-Dünyâ, *es-Sumt ve âdâbü'l-lisân*, 66.

⁶⁶⁶ İbn Ebi'd-Dünyâ, *es-Sumt ve âdâbü'l-lisân*, 66.

⁶⁶⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 128-129.

⁶⁶⁸ İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr fî sinâ'ati's-şî'r ve'n-nesr*, 441.

3.2.9. Telmîh (التلميح)

Telmîh kelimesi, sözlükte “görmek”, “hızlıca bakmak” ve “parıldamak” anlamında olan كَلَّمَ kökeninden türetilen tef’îl babının masdarıdır.⁶⁶⁹

“Gönderimde

bulunmak”, “işaret etmek”, “değirmek” veya “güzel bir şey getirmek” anlamlarını ifade etmek için kullanılan telmîh kavramı,⁶⁷⁰ bir bedî’ terimi olarak şairin bir şiir beytinde veya mütekellimin keliminde bir âyette, hadis-i şerife, hikâyeye, şiire veya atasözüne göndermede bulunmasına denmektedir.⁶⁷¹ Medineli Şair Kays b. el-Hatîm el-Ensârî’nin (ö. 620) aşağıdaki beyti âyete telmîh eden bir örnektir:

فَأَمَّا الْفُلُ الْمَخْضِيُّ فَكَانَ مِنْ مَخْضِ الْفُلِ الْمَخْضِيِّ
عَنْ ذَلِكَ رَأَى الْفُلُ الْمَخْضِيُّ الْفُلُ الْمَخْضِيُّ

“Biz elimizdekine (razıyız), sen de elindekine razısın ama görüşümüz farklıdır.”

Görüldüğü üzere şair bu beyit ile كَلَّمَ دِينِي دِينَكُمْ “Sizin dininiz size,

benim dinim de banadır.”⁶⁷² âyetine göndermede bulunmuştur.⁶⁷³

Abdullah b. Mübârek’in de divânında telmîh sanatına başvurduğu görülmektedir. Nitekim aşağıdaki beyitte âyete bir telmîh vardır:

فِي الْفُلِ الْمَخْضِيِّ الْفُلُ الْمَخْضِيُّ
عَنْ ذَلِكَ رَأَى الْفُلُ الْمَخْضِيُّ الْفُلُ الْمَخْضِيُّ

“Seni nasıl unutabilirim ki benim ruhum senin ruhunun cinsinden yaratılmıştır.”⁶⁷⁴

Şair bu beyit ile يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي لَقَّكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَاحِدَةً “Ey insanlar sizi

tek nefisten yaratan Allah’tan sakının.”⁶⁷⁵ âyetine göndermede bulunarak telmîh sanatına başvurmaktadır.

Abdullah b. Mübârek aşağıdaki beyitlerde ise selef-i sâlihînin sözlerine telmîh yaparak şöyle demektedir

فِي الْفُلِ الْمَخْضِيِّ الْفُلُ الْمَخْضِيُّ
عَنْ ذَلِكَ رَأَى الْفُلُ الْمَخْضِيُّ الْفُلُ الْمَخْضِيُّ

⁶⁶⁹ el-Cevherî, *Tâcü’l-luga ve sıhâhu’l-‘arabiyye*, 1/402.

⁶⁷⁰ İsferyânî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi’l-‘ulûm*, 2/519; Bulut, *Bedî ilmi*, 298.

⁶⁷¹ İsferyânî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi’l-‘ulûm*, 2/519; Cürcânî, *Kitâbü’t-ta’rifât*, 66.

⁶⁷² *Kâfirûn*, 109/6

⁶⁷³ İsferyânî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi’l-‘ulûm*, 2/519.

⁶⁷⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 66.

⁶⁷⁵ Nisâ, 4/1.

فَأَلِّمُوا بِلُغَتِكُم مَّن لَّمْ يَلْمِكُمْ فِيهَا وَلَاجِرٌ مِّنْهَا

“Ey ilme talip olan kişi! Hammâd b. Zeyd’e git!

Vakar ile ilim talep et! Sonra onu bir bağ ile bağla!”⁶⁷⁶

Görüldüğü üzere ikinci beyitte yer alan *أَطْلِبُ الْعِلْمَ بِبِلْمٍ* ifadesiyle Ömer b.

Abdullaziz’in (ö. 101/720) şu meşhur sözüne telmîh’ vardır: *قِرْنِ سَيِّئِ إِذْ سَيِّئِءَ يَحْسَنُ* مَا

مِنْ خِلْمٍ إِذْ عَلِمَ ، وَمِنْ عَفْوٍ إِذْ قَدَّرَهُ، “ilim ile vakarın, kudret ile bağışlamanın

بِقَيْدِ قِيٍّ”⁶⁷⁷ Aynı beyitte geçen

ifadesiyle ise Enes b. Malik’in (ö. 93/711-12) rivayet ettiği، *لِكِتَابَةِ الْعِلْمِ قِيدُوا* “ilmi yazı ile kayıt altına alın!”⁶⁷⁸ şeklindeki sözüne bir gönderme vardır.

Telmîh sanatı, belâgat ilminde önemli bir konuma sahip olduğu gibi fesâhat ilminde de yüksek bir yer edinmektedir.⁶⁷⁹ Bu sanat, ifadeye güzellik ve zarafet katar, önceki olay vb. şeye göndermede bulunarak sözün beyanını artırır, insanın bedenindeki “ben” işareti gibi çabuk fark edilir, zihinde kabulü sağlar.⁶⁸⁰ Yine söz konusu sanatı ihtiva eden kelam, muhatabına veciz bir ifadeyle içerdiği âyet-i kerimeyi, hadis-i şerifi, atasözünü, şiiri hatırlatmakta ve kelamın anlam zenginliğine sahip olduğunu ima etmektedir. Telmîh sanatı geçmişte meydana gelen olaylara ışık tuttuğu gibi şairin veya hatibin uyarılama, bağlantı kurma ve yönlendirme hususundaki sahip olduğu zekâ ve ustalıklarını da ortaya çıkarmaktadır.⁶⁸¹

⁶⁷⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 67.

⁶⁷⁷ İbn Kuteybe, *‘Uyûnü’l-ahbâr*, 2/142.

⁶⁷⁸ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Nâsır b. Abdilaziz Ebû Habîb (Riyâd: Dâru künûzi İşbilya, 2010), 14/454.

⁶⁷⁹ el-'Alevî, *et-Tirâz li-esrâri’l-belâga ve ‘ulûmi hakâiki’l-i‘câz*, 3/97.

⁶⁸⁰ el-'Alevî, *et-Tirâz li-esrâri’l-belâga ve ‘ulûmi hakâiki’l-i‘câz*, 3/303.

⁶⁸¹ İbrahim Mahmud Allân, *el-Bedi' fi'l-Kur'ân envâ'uhû ve vezâifuh* (Birleşik Arap Emirlikleri: Şârîka, 2002), 405; Faysal Muhammed Hasan el-Asîrî, “et-Telmîh fî şî'ri Ebî Tammâm dirâseten tahliliyeten üslubiye”, *Meclletü Kulliyeti Dâru'l- 'Ulum* 145 (Mayıs 2023), 671.

değil nesir de söz konusudur.⁶⁸⁷ Örneğin, اَصْرَالِ الْمُسْتَقِيمِ وَهَدَيْنَاهَا الِ اِكْتَا الْمُسْتَبِي وَهَدَيْنَاهَا الِ اِكْتَا

“O İkisine açık seçik anlaşılabilen kitabı verdik. Onları doğru yola ilettik.”⁶⁸⁸ şeklindeki

âyette yer alan اِكْتَا الْمُسْتَبِي وَهَدَيْنَاهَا الِ اِكْتَا ile اَصْرَالِ الْمُسْتَقِيمِ وَهَدَيْنَاهَا الِ اِكْتَا cümlelerindeki

kelimeler اِكْتَا وَهَدَيْنَاهَا الِ اِكْتَا ile اَصْرَالِ الْمُسْتَقِيمِ وَهَدَيْنَاهَا الِ اِكْتَا fiilleri hariç diğer bütün kelimeler vezin

bakımından denktirler. Dolayısıyla bu iki ifade arasında “mümâsele” sanatı vardır.

İki mısranın bütün lafızları arasında bulunan denkliğin örneği, şair Bührerî'nin (ö. 284/897) yoluna çıkan aslanı öldüren Feth b. Hakan'ı (ö. 247/861) övdüğü şu beyitte görülmektedir:

فَأَحْجَمَ لَمَّا لَوَّحَ فِي مَطْمَعٍ وَبَقِيَ لَمَّا لَوَّحَ فِي مَطْمَعٍ

“(Aslan) Senden alacağını gözünü kesmeyince çekildi. Senden kaçışın da fayda vermeyeceğini anlayınca öne atıldı/sana saldırdı.”⁶⁸⁹

Yukarıdaki iki dizede bulunan kelimeler alt alta konulduğunda vezin açısından üst mısradaki kelimelerin hizasında bulunan alt mısradaki kelimelerle eşit ve denk olduğu görülmektedir.

مَطْمَعًا	فِي	أَد	ل	لَمَّا	فَأَحْجَمَ
مَهْرًا	عَنْ	أَد	ل	لَمَّا	وَيُقَدِّمَ

İbn Mübârek'in şu beyitinde mümâsele sanatı bulunmaktadır:

فَلَمَّا لَوَّحَ فِي مَطْمَعٍ وَبَقِيَ لَمَّا لَوَّحَ فِي مَطْمَعٍ

“Şayet “(onlar) diridirler” desen yalancı sayılmazsın. Veya (onlar) “ölüdürler” desen söz açısından çürütülmezsin.”⁶⁹⁰

Görüldüğü gibi ilk mısranın sonunda bulunan “بَكَدَ” kelimesi ile ikinci mısranın sonunda bulunan مَفْنَدًا kelimeleri dışında kalan iki mısranın bütün lafızları arasında vezin

⁶⁸⁷ İsferyâinî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miiftâhi 'l-'ulûm*, 2/480. el-Meydânî, *el-Belagatü 'l-'Arabiye*, 2/512.

⁶⁸⁸ Saffât, 37/117-118.

⁶⁸⁹ İsferyâinî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miiftâhi 'l-'ulûm*, 2/480.

⁶⁹⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 136.

olarak tam bir mütekabiliyet bulunmaktadır. Söz konusu denklik aşağıda iki mısra alt alta konularak gösterilmiştir:

فَلَنْ	قُلْتُ	بِنَوَان	فَأَسْت	بِكَادٍ ۛ
وَأَنَّ	قُلْتُ	بِحِ يَاء	فَأَسْت	مُقْنَدَا

Müvâzene veya mümâsele sanatlarından söz edebilmek için beyti oluşturan dizelerinin sonlarında bulunan kelimelerin son harfleri aynı cinsten olmamaları gerekmektedir. Şayet söz konusu harfler aynı cinsten olursa artık buradaki edebi sanat muvâzene veya mümâsele değil, secî‘ sanatına dâhil olur.⁶⁹¹

3.2.11. Lüzumu Mâ Lâ Yelzem (لزوم ما ل يلزم)

İfadeye güzellik katan edebî sanatlardan biri, “lüzumu mâ la yelzem” sanatıdır.⁶⁹² Bir kasideye ait kafiyelerinin sonunda tekrarlanan sahih harfe “revî” harfi denilmektedir. Kasideler genellikle “revî” harfiyle adlandırılmaktadır.⁶⁹³ Örneğin, tüm beyitleri nûn (ن) harfiyle sonlanan kâsideye, kâside-i nûniye; mîm (م) harfi ile tamamlanan kâsideye, kaside-i mîmiye olarak adlandırılmaktadır.⁶⁹⁴ Söz konusu sanatın “lüzumu mâ la yelzem ile adlandırılmasının nedeni şair veya edibin, kâfiye için revî harfi yeterli iken ihtiyaç olmadığı halde birden fazla harfi kafiyeli yaparak gerekli olmayı gerekli görmesidir.⁶⁹⁵ Bu edebi sanat için “i‘nât”, “ilzâm”, “tazyîk” ve “teşdîd” ifadeleri de kullanılmaktadır.⁶⁹⁶ Konuşanın kendini sıkıntıya sokması, yeteneğini zorlaması, sözünün belîğ ve fasîh olması için kendini zorlayarak sözün derinine inme çabasından kaynaklanmaktadır.⁶⁹⁷ Lüzumu mâ la yelzem sanatı, zorlanmaya gidilmeden doğal olmasına riayet edildiğinde diğer edebi sanatlar gibi kabul görülür. Söz konusu sanatın meydana gelmesi için nazmda en az iki beyit, nesirde ise en az iki fasıla

⁶⁹¹ el-Meydânî, *el-Belagatü'l-‘Arabiye*, 2/512.

⁶⁹² Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ‘alâ Muhtasarü'l-ma‘ânî*, 4/212.

⁶⁹³ İbn Abdürabbih, *el-‘İkdü'l-ferîd*, 6/343.

⁶⁹⁴ İsferyânî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-‘ulûm*, 2/482.

⁶⁹⁵ Bulut, *Bedî ilmi*, 261.

⁶⁹⁶ Sübkî, *‘Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/307; Matlûb, *Mu‘cemu'l-mustalahâti'l-belagiyye ve tatavvurühâ*, 3/169.

⁶⁹⁷ el-'Alevî, *et-Tirâz li-esrâri'l-belâga ve ‘ulûmi hakâiki'l-i‘câz*, 2/209.

gerekir. ⁶⁹⁸ Lüzumu mâ la yelzemin güzelleştiren edebî sanatlardan sayılması için mananın asıl, lafızların manaya tabî ve doğal olması gerekir. Yani lafızlar mana için getirilmeli, mana lafızlar için getirilmemelidir. Ayrıca anlam karmaşasına yol açacak lafızların te'lifinden kaçınılmalıdır. ⁶⁹⁹

Lüzumu mâ la yelzem şu iki beyit örnek olarak getirilmektedir:

سَأَلْتُكَ عَنَّا... رَأَيْتَ إِنَّا تَرَاهُ... فَذَكَرْنَا... لَوْ لَمْ نَكُنْ... وَأَلَّا... جَلَّتْ...
فَأَمَّا... نَدَى... وَالْغَيْبُ... صَدَّقَ... وَأَلَّا... جَلَّتْ...

“Hedefe varmam gecikse de yaşadığım sürece minnetsiz gördüğüm büyük nimetler için Amr’a teşekkür edeceğim.

O, Arkadaşını zenginliğinden mahrum etmeyen, ayağı kayıp dara düştüğünde de şikâyet etmeyen bir yiğittir.” ⁷⁰⁰

Yukarıdaki beyitlerin son mısralarında bulunan جَلَّتْ ve رَلَّتْ kelimelerin sonunda olan tâ (ت) harfi, revî harfidir ve onunla secî sanatı meydana gelmiştir. Ancak şair revî harfinden önce lââm (ل) harfini de getirerek lüzumu mâ la yelzem sanatına başvurmuştur.

Söz konusu edebi sanatının en güzel örnekleri Ku’rân-ı Kerim’de bulunmaktadır. Çünkü ondaki bu edebi sanat tekellüften uzak ve doğaldır. ⁷⁰¹ Örneğin, “O halde sakan yetimi ezme. İsteyeni de azarlama”

⁷⁰² şeklindeki âyetlerin ilkinin sonunda bulunan ت.ن.هَر ile ikincinin sonundaki ت.ن.هَر

ifadeleri arasında “lüzumu mâ lâ yelzem” sanatı gerçekleşmiş, cümlenin anlamına uygun ve zorlamadan uzak olarak kelimeler özenle seçilmiştir.

⁶⁹⁸ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 333.

⁶⁹⁹ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasarü'l-me'ânî*, 4/218, 219.

⁷⁰⁰ Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/307.

⁷⁰¹ Bulut, *Bedî ilmi*, 260.

⁷⁰² Duha, 93/9, 10.

İbn Mübârek, divânında söz konusu edebi sanata başvurmuştur. Nitekim divânda bulunan aşağıdaki beyitlerde “lüzumu mâ lâ yelzem” sanatını icra ederek şöyle demiştir:

كَيْفَ لَمْ يَخْلُقْ بِيءٌ فِي يَوْمِ تِلْكَ نَيْلًا ..... ذِي رُكٍّ فِي الْوَالِدِ رَمَحَ لَطْفًا .....
فِي لَيْلٍ لَمْ يَلْبَسْ إِلَى اللَّيْلِ دَجِي ..... خَارِيسٌ لِيَقْضَى الْوَيْلَ .....
بِئْسَ الْوَعْدُ بِنَتَابٍ بِرَبِّ لَأ ..... صَاحِبٌ فِي الْوَيْلِ صَاحِبٌ خَ .....

“Atın gölgesindeki mızrağa dayanma dışında her şeyi sıkıntı ve acı görürüm.

Gürültüsüz, zil sesi olmaksızın “Allah’u ekber” sesini yükseltmemin dışındaki hayatı da çileli görüyorum.

*İnsanları korumak için en uzak nöbet yerinde karanlık gecelerindeki namaz’ın dışındaki hayatı da.*⁷⁰³

Beyitlerin sonunda yer alan **الْوَيْلُ**, **الْفَرْسُ** ve **جَرَسٌ** kelimelerinde revî hafinden hemen önce râ (ر) harfi, bulunduğundan “lüzumu mâ lâ yelzem” sanatı meydana gelmiştir.

Bu ismin her ne kadar şair veya dili ustaca kullanan belîğler için kullanılması sıkıntı oluşturmaya da Kur’ân-ı Kerim veya hadis-i şerif için kullanılması uygun olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü ikisinde de herhangi bir zorlama olmadığı gibi kelimeler tabiidir. Söz konusu durum ancak insan için olabilir. Kur’ân’ın hiçbir harfinin yeri veya kelimelerinin ve cümlelerinin nazmı hikmete ve belâğata muhalif değildir. Az kelime ile çok mana ifade etme yeteneğine sahip ve beşer arasında belâğatın zirvesi konumunda olan Hz. Peygamber’in hadisleri için de “lüzumu mâ lâ yelzem” ifadesinin kullanılmasının uygun olmadığı kanaatindeyiz.

Kâfiyede yer alan revî harfinden önce med harfleri olan **و** veya **ي** harflerinden biri bulunursa artık bu tür edebi sanata ridf sanatı denir. Ridf sanatında zorlama olmadığı için onun terk edilmesi hoş karşılanmamaktadır.⁷⁰⁴

⁷⁰³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 82.

⁷⁰⁴ el-‘Alevî, *et-Tirâz li-esrâri’l-belâga ve ‘ulûmi hakâiki’l-i‘câz*, 2/209.

Örneğin, «لَا دُونَ» و«وَدَّ وَطَّ» و«حَمْنُ» و«وَدَّ وَطَّ» و«لَا دُونَ» «Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasında; Kesintisiz gölgeler altında; çağlayan suların kenarındadırlar»⁷⁰⁵ âyetlerin sonunda yer alan «وَدَّ وَطَّ» ve «مَسْكُو»

kelimelerinde revî harfinden hemen önce med hafi (9) bulunduğu için ridf sanatı meydana gelmiştir.

İbn Mübârek, saçlarına aklar düştüğünü görünce aşağıdaki beyitleri söylemiş ve beyitlerde “ridf” yapmıştır.

يَبْلُغُ مِنْ دَأْبِ... نَبِيٍّ... مَسْكُوٍّ... بِبُ...
وَكَلَّفَ... السُّ... يُبْ... وَأَعْظَمَ... نَبِيٍّ... رَجِيٍّ...
يَبْلُغُ مِنْ دَأْبِ... نَبِيٍّ... مَسْكُوٍّ... بِبُ...
وَكَلَّفَ... السُّ... يُبْ... وَأَعْظَمَ... نَبِيٍّ... رَجِيٍّ...

“Ak saçlar! İzin alarak mı bana geldin? Girdiğin hangi hayat hoş olur ki?

Ağarmış saç öğüt olarak yeterlidir. Fakat ölüm yakın olduğu halde yaşamayı umuyorum”.⁷⁰⁶

Beyitleri tamamlayan «يَطِيبُ» ve «قَرِيبُ» kelimelerinde bulunan bâ ( ) harfi revî harfidir. Ondaki hemen önce med harfi olan yâ (ي) geldiği için ridf sanatı meydana gelmiştir.

Şayet «عَمُودٌ» ve «شَدِيدٌ» kelimelerinde olduğu gibi beyitlerdeki ikinci mısranın

sonundaki revî hafinden hemen önce vâv (و) harfi gelirse, daha sonra beyitlerin ikinci mısrasındaki revî harfinden hemen önce yâ (ي) hafi gelirse veya bunun tersi olursa, bu durumda da yine ridf sanatı meydana gelmiş olur.⁷⁰⁷ Her iki durum da İbn Mübârek’in şu üç beytinde görülmektedir:

وَالْوَيْ... م... السُّ... تَطَلَّفَتْ... ه... ذَاكَ...
أَلَا... غ... ن... ذَاكَ... أَلَا... بِر...

⁷⁰⁵ Vâkıa, 56/28-31.

⁷⁰⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 63.

⁷⁰⁷ el- 'Alevî, *et-Tirâz li-esrâri'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*, 2/209.

⁷¹² Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belagiyye ve tatavvurühâ*, 1/24-25.

“Kesintisiz bir kurtuluş olan cennete mi, yoksa ne yaşatan ne de ölüme terk eden cehenneme mi gireceksin?

O cehennem ki onları bazen derinliklerine kadar helak ederek indirir. Oranın sıkıntısından bir çıkış umduklarında (tam tersi olur), kendilerini orada bulurlar.”⁷¹³

Görüldüğü üzere yukarıdaki iki beyitte yer alan الجنان ile الجحيم ; انقطاع ile تُبَيِّ ve

ت.هُوي ile ترفع ifadeleri birbirleri ile zıt anlamlı kelimeler oldukları için aralarında tıbâk

sanatı meydana gelmiştir. Ayrıca الجنان يل ifadesindeki istifham hemzesi ile الجحيم يم

ibaresindeki istifham harfi يم arsında bir tarafın harf eksikliğinden dolayı nakıs cinâs

bulunmaktadır. Aynı şekilde قولُ ت.هُوي قولُ تَدَع cümlelerinde bulunan nefiy mâ’sı (ما) ile

nefiy lâ’sı (ل) arasında baştaki harf farklılığından dolayı nakıs cinâs bulunmaktadır.

Yine قولُ تَدَع له ifadesinde bulunan nefy-i cins lâ’sı ile قولُ تَدَع deki nefy-i istikbâl lâ’sı

arasında tam cinâs sanatı bulunmaktadır. Ayrıca قولُ تَدَع فيما نُبَيِّ قولُ تَدَع ifadesinde “iktibâs”

sanatı vardır. Zira bu ifade, Müddessir suresinin 28 âyeti olan قولُ تَدَع قولُ تَدَع “Ne

(onu) bırakır ne de terkeder.” ifadesinden alıntı yapılmıştır.

Yine İbn Mübârek’in divânında bulunan aşağıdaki beyitte de “ibdâ” sanatı söz konusudur:

لَا نَدْرُكُهَا ..... نَدْرُكُهَا ..... نَدْرُكُهَا ..... نَدْرُكُهَا ..... نَدْرُكُهَا ..... نَدْرُكُهَا ..... نَدْرُكُهَا ..... نَدْرُكُهَا ..... نَدْرُكُهَا ..... نَدْرُكُهَا

Dinimizi parçalayarak dünyamızı yamalıyoruz. Ne dünyamız kalıyor ne yamaladığımız.⁷¹⁴

Yukarıdaki beyitte çeşitli edebî sanatları bulunmaktadır. Beyitte söz konusu olan sanatlar aşağıda maddeler halinde yer verilmiştir:

1-Beytin başında bulunan عُرُقُ ن. kelimesi, beytin sonunda tekrarlanmasıyla

“reddü’l- acüz ale’s-sadr” sanatı gerçekleşmiştir.

⁷¹³ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 88.

⁷¹⁴ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 148.

⁷¹⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 110.

Yukarıdaki beyitte yer alan **فَكَرَّتْ** mısrasındaki **وَلَوْ دُنُو** إذا فَكَرَّتْ مُشْتَاتَ غَلِّ filinin

mef'ûlün bih gayri sarîh olan **فِيهَا** ifadesi hazfedilmiştir. **وَلَوْ مَعَادِي** ifadesinden sonra da

مَشُونِغَل kelimesi düşmüştür. Beyitte bulunan **نَاذِقُ بَلِقُ لَعْنُ** şeklindeki ifadede ise şart

edâtının cevabı hazfedilmiştir. Çünkü şart edatından önceki ifade, düşürülen kısma delalet etmesi durumunda söz konusu hazf kıyasıdır.⁷²⁰ Muhtemelen beytin takdiri

şöyledir: لَمَّا لَوَّلَ يَلْقَ دُفْرَانًا كَانِ يَمْرِي صَعْبًا

İbn Mübârek'e ait olan aşağıdaki beyitte de aynı durum söz konusudur.

قَوْلًا..... هُ لِلشُّ... يَءِ لُ إِنْ قَوْلًا..... تَ ..... وَإِنَّا قَوْلًا..... تَ لِلشُّ... نَ غِ... مُ قَوْلًا..... لَ نَ غِ... مُ قَوْلًا..... لُ

“Hayır” sözüne “hayır” diyen, “evet” dediğin zaman da evet diyeni (seç).⁷²¹

Görüldüğü üzere yukarıdaki beyitte aklen bilindiği için **لِللَّسِي** ifadesi üç yerde

hazf edilmiştir. Beytin takdiri şöyledir:

قَوْلًا..... هُ لِلشُّ... يَءِ لُ إِنْ قَوْلًا..... تَ لِلشُّ... يَءِ... مُ قَوْلًا..... لُ نَ غِ... مُ قَوْلًا..... لُ

Yine divânda yer alan aşağıdaki beyitte de “iktifâ” sanatı vardır:

قَوْلًا..... لُ نَ غِ... مُ قَوْلًا..... لُ نَ غِ... مُ قَوْلًا..... لُ نَ غِ... مُ قَوْلًا..... لُ

“Şayet “onlar diridir” desen yalancı sayılmazsın veya “onlar ölüdür” desen söz açısından çürütülmezsin.”⁷²²

Yukarıdaki beyitte farklı mısralarında bulunan **يَمْرِي** ve **وَاتِ** kelimelerinden her

biri, müptedâsı hazf olunan haberdir. Çünkü **وَقَوْلًا** kelimesinin ve türevlerinin

mef'ûllerinin cümle olma zorunlulukları vardır.⁷²³ Söz konusu beytin takdiri şöyledir:

قَوْلًا..... لُ نَ غِ... مُ قَوْلًا..... لُ نَ غِ... مُ قَوْلًا..... لُ نَ غِ... مُ قَوْلًا..... لُ

Akıl, mahzûf ifadenin hazfine delalet ettiği için, var olan ifadelerle yetinilerek iktifa sanatına gidilmiştir. Söz konusu edebi tür, icâz sanatına da konu olmaktadır.⁷²⁴

⁷²⁰ Ebû'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2003), 2/517.

⁷²¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 159.

⁷²² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 136.

⁷²³ İsmâil b. Alî b. Mahmûd Ebû'l-Fidâ, *el-Künnâş fi fenneyi'n-nahv ve's-sarf*, thk. Riyad b. Hasan

(Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2010), 2/92.

İktifa sanatının güzelliği muhatapta bıkkınlık meydana getirecek gereksiz uzatmalardan uzak durmaya dayanmaktadır. Çünkü şöyle denilmiştir: **مَا قَلَّ الْكَلَامُ إِلَّا مَا قَلَّ الرَّيُّ.**

وَدَلَّ الْوَجْهَ الْوَجْهَ “Sözlerin en hayırlı az olup, delalet eden ve bıktırmayan sözdür”⁷²⁵

3.3. Muhassinât-ı Maneviyyenin Kısımları

Manayı güzelleştiren sanatların birçok kısmı bulunmaktadır. Daha önce İbn Mübârek’in divânında yer alan lafzı güzelleştiren sanatlardan söz edilmişti. Burada ise söz konusu divândaki manayı güzelleştiren edebî sanatların varlığından söz edilecektir. Ayrıca muhassinât-ı maneviyye kapsamına giren her bir edebi sanatın, manayı nasıl güzelleştirdiğini ve İbn Mübârek’in divânında tespit edilen bu edebi sanatlarla neyin amaçlandığı açıklanmaya çalışılacaktır.

Adından da anlaşıldığı üzere muhassinât-ı maneviyye, mana ile ilgili güzelleştirici sanatlardır. Söz konusu sanatlar muhassinât-ı lafziyyeden daha önemlidir. Zira kelâmda asıl olan anlamdır. Dolayısıyla anlam güzel olmazsa lafız güzelliğinin fazla bir önemi olmamaktadır. Ancak bunlardan bazıları manayı güzelleştiren sanatlar oldukları kadar lafzı güzelleştirici unsurları da taşımaktadır. Yine lafzı güzelleştiren sanatlarda da manaya ait güzellikler de bulunmaktadır.⁷²⁶ Bunları kesin çizgilerle ayırmak zordur.⁷²⁷ Bundan dolayı bazı bedî’ terimlerinin manevî muhassinâta mı yoksa lâfzî muhassinâta mı ait olduğuna dair belagat âlimler arasında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir.⁷²⁸

3.3.1. Mezhebi’l-**kelâmî** (المذهب الكلامي)

Sıfat tamamlaması olan **‘الْمَذْهَبُ الْكَلَامِيُّ** ifadesi sözlükte kelama ait yol/yöntem anlamındadır.⁷²⁹ Mezheb-i kelâmî bir belâgat terimi olarak; mütekellimin iddiasının geçerliliğini ve hasmın davasının geçersizliğini, muhatabın da kabul ettiği kat’î, mantıklı ve tutarlı argümanlarla kanıtlamasıdır.⁷³⁰ Mezheb-i kelâmide, neticenin kabulü

⁷²⁴ el-Meydânî, *el-Belagatü ’l-‘Arabiye*, 2/48.

⁷²⁵ Kazvîni, *el-İzâh fî ’ulûmi ’l-belâga*, 1/4.

⁷²⁶ İsferyîni, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi ’l-‘ulûm*, 2/368.

⁷²⁷ Bulut, *Bedî ilmi*, 43.

⁷²⁸ Bulut, *Bedî ilmi*, 43.

⁷²⁹ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 331.

⁷³⁰ İbn Ebî'l-İsba‘, *Tahrîrû ’t-Tahbîr fî sinâ ’ati ’ş-şî ’r ve ’n-nesr*, 119.

tamamıyla önermelerin kabulüne bağlanmaktadır.⁷³¹ Bu ifade ile isimlendirilmesinin nedeni kelâm âlimlerinin kelâm meselelerini ispat etmek veya hasımlarının delillerini çürütmek için kullandıkları mantıkî delillere dayanmasından dolayıdır. Örneğin كَانُوا

فِيهِمَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ “Şayet yer ve göklerde Allah dışında başka ilahlar olsaydı ikisi de

bozulup yok olurdu.”⁷³² şeklindeki âyette kainatta Allah’ın dışında başka ilahların olmadığını ortaya koymak için “mezheb-i kelâmî” yöntemi kullanılmıştır. Zira âyette Allah dışında başka ilâhların var olması durumunda, yer ve göğün düzeninin bozulacağı ifade edilmektedir. Bu ifadenin mantıkî sonucu şöyledir: Yer ve göğün bozulmadığı ve her ikisinin de mevcudiyetini koruduğu apaçık ortada olduğuna göre zorunlu olarak “Allah’ın dışında hiçbir ilâhın olmadığı ve olamayacağı.” sonucuna varılmaktadır.⁷³³

İbn Mübârek de iddiasını ispatlamak için “mezheb-i kelâmî” metodunu aşağıdaki beyitlerde kullanmaktadır:

عَلَىٰ شَرِّ النَّفْسِ الْأَعْتَمِ نَارًا تُلَاقِي عِلْمَ رَبِّكَ فَتَكْفَىٰ
مَنْ شَرَّ النَّفْسِ الْأَعْتَمِ نَارًا تُلَاقِي عِلْمَ رَبِّكَ فَتَكْفَىٰ
نَارًا تُلَاقِي عِلْمَ رَبِّكَ فَتَكْفَىٰ

“Ey yoksulluğu ayıplayan bundan vazgeçmeyecek misin? Akledersen zenginliğin kusuru daha çoktur.

Şayet doğru bakış açısına sahip olsaydın, yoksulluğun zenginlikten daha üstün ve daha faziletli olduğunu (kavrardın).

Zira zengin olabilmek için günah işlersin ama fakirliğe ulaşmak için Allah’a isyan etmeye gereksinim duymazsın.”⁷³⁴

İbn Mübârek muhatabını ikna etmek için birinci ve ikinci beytin doğruluğuna üçüncü beyiti kanıt olarak getirmiş ve “mezheb-i kelâmî” yöntemine başvurmuştur. Bununla zenginliğin fakirlikten daha kusurlu, fakirliğin zenginlikten daha üstün ve daha şerefli olduğunu bildirmek için aklî bir delil ileri sürmüştür. Bununla da yetinmeyerek

⁷³¹ Matlûb, Mu‘cemu’l-mustalahâti’l-belagiyye ve tatavvurühâ, 1/58.

⁷³² Enbiya, 21/23.

⁷³³ Sübkî, Bahâeddin, ‘Arûsü’l-efrâh fi şerhi Telhîşi’l-Miftâh, 2/264; el-Hâşimî, Cevâhirü’l-belâga, 350; el-Âkûb, el-Mufasssal fi ‘ulûmi’l-belâgati’l-‘Arabiye, 594.

⁷³⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 138.

muhatapın tereddüdünü gidermek ve yargıyı pekiştirmek için tahkik edatı olan **يَنَّ** ile birlikte vurgu açısında güçlü olan isim cümlesini (**تَاتُ عِصِي لَتَنَا لِغْنِي**) kullanmıştır.

Mezheb-i kelâmî terimini ilk defa Câhız'ın kullandığı nakledilmektedir.⁷³⁵ Mezheb-i kelâmî sanatının kullanılmasının amacı ifadeyi çekici kılmak ve mantıksal bir örgü ile mananın tutarlılığını ve kabul edilebilirliğini sağlamaktır. Bu özelliklere sahip söz daha fazla ilgi görmekte ve muhatapının dikkatini çekmektedir.⁷³⁶

3.3.2. Mutâbaka (المطابقة)

Mutâbaka kelimesi **طَابَقَ** fiilinin işteşlik bildiren müfâ'ale babının kıyasî mastarıdır. Sözlükte “iki şeyin birbirine eşit ve uyumlu olması”, “atın koşması esnasında arka ayaklarını ön ayaklarının izlerine basması” gibi anlamlara gelen⁷³⁷ mutabaka; bir belâgat terimi olarak ise bir cümlede birbirine zıt iki manayı bir araya getirmektir. Bu edebi tür “tîbâk”, “tatbîk”⁷³⁸ ve “tezât” (والتطبيق، الطباعة) (والتطبيق، الطباعة) kavramlarıyla da ifade edilmektedir.⁷³⁹

Tîbâk sanatını oluşturan iki taraf (iki unsur), isim olabilir. Örneğin، **يُنِي قَاظَا**
وَتُتُّ سُبُّهُمُ

يُنِي قَاظَا “Uykuda oldukları halde sen onları uyandır.”⁷⁴⁰ ayetinde tîbâk sanatı isim olan **يُنِي قَاظَا** ile **يُنِي قَاظَا** arasında da meydana

gelmiştir. Bazen aralarında tîbâk sanatının gerçekleştiği kelimeler fiil de olabilir.

Nitekim **يُنِي قَاظَا** ile **يُنِي قَاظَا** arasında da meydana gelmiştir. Bazen aralarında tîbâk sanatının gerçekleştiği kelimeler fiil de olabilir. Nitekim **يُنِي قَاظَا** ile **يُنِي قَاظَا** arasında da meydana

يُنِي قَاظَا

⁷³⁵ Kazvîni, *el-Îzâh fî 'ulûmi 'l-belâga*, 144.

⁷³⁶ el-Âkûb, *el-Mufasssal fî 'ulûmi 'l-belâgati 'l-'Arabîye*, 595.

⁷³⁷ Ebû Saîd Neşvân b. Saîd el-Himyârî, *Şemsü 'l-'ulûm ve devâ'ü kelâmi 'l-'Arab mine 'l-külûm*, thk. Hüseyin b. Abdillâh vd. (Beyrût: Dâru 'l-Fikr, 1999), 7/4064-65.

⁷³⁸ İbn-i Hicce, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/156.

⁷³⁹ Sübkî, *‘Arûsü ‘l-efrâh fî şerhi Telhîsi ‘l-Miftâh*, 2/225.

⁷⁴⁰ Kehf, 18/18

⁷⁴¹ Âl-i İmrân, 3/156.

ve كَيْتُ kelimeleri arasında tıbâk sanatı gerçekleşmiş ve her ikisi de fiil kipiyle gelmiştir.

Bazen de مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا أَكْتَسَبَتْ “(Nefsin) kazandığı şey lehinedir. İşlediği şey de aleyhinedir.”⁷⁴² âyetindeki وَعَلَيْهَا ve لَا lafızlarda olduğu gibi iki harf arasında tıbâk sanatı gerçekleşmektedir. Aralarında tıbâk olanlar, bazen kelimenin farklı türlerinden olmaktadır. Örneğin يَا أَيُّهَا فَاحِ يَا أَيُّهَا “Ölü iken dirilttiğimiz.”⁷⁴³ âyetindeki tıbâk sanatı, يَا أَيُّهَا ile يَا أَيُّهَا kelimeleri arasında gerçekleşmiştir. Birinci kelime olan “يَا أَيُّهَا” sözcüğü

isim iken يَا أَيُّهَا kelimesi fiildir. Dolayısıyla tıbâk sanatı, kelimenin farklı iki türü

arasında meydana gelmiştir.⁷⁴⁴

Tıbâk, icâbî ve selbî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁷⁴⁵ İcâbî tıbâkın da hakikî ve mecâzî olmak üzere iki kısmı bulunmaktadır. Hakikî tıbâk, tıbâkı oluşturan iki zıt kelimenin gerçek anlamda kullanılmasıdır. Örneğin, يَا أَيُّهَا فَاحِ يَا أَيُّهَا “Ölü iken dirilttiğimiz.”⁷⁴⁶ âyetinde yer alan ve aralarında tıbâk sanatı bulunan رُقُودٌ ve يَا أَيُّهَا فَاحِ ile يَا أَيُّهَا kelimeleri gerçek anlamda kullanılmıştır. Mecâzî tıbâk ise aralarında

ذَاتِ الْيَمِينِ وَذَاتِ الْشِّمَالِ “Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çeviriyorduk.”⁷⁴⁶ âyetinde yer alan ve aralarında tıbâk sanatı bulunan رُقُودٌ ve يَا أَيُّهَا فَاحِ ile يَا أَيُّهَا kelimeleri gerçek anlamda kullanılmıştır. Mecâzî tıbâk ise aralarında

tıbâk olan kelimelerin gerçek anlamlarının dışında kullanılmasıdır. Örneğin, يَا أَيُّهَا فَاحِ يَا أَيُّهَا “Ölü iken dirilttiğimiz.”⁷⁴⁷ âyetinde bulunan يَا أَيُّهَا ve يَا أَيُّهَا ifadeleri gerçek anlamlarında kullanılmamışlardır. Zira âyetteki يَا أَيُّهَا kelimesi hakiki anlamında değil, “şaşkın”, “yolunu kaybetmiş kişi” manasında kullanılmıştır. Yine يَا أَيُّهَا kelimesi de

⁷⁴² Bakara, 2/286.

⁷⁴³ En'âm, 6/122.

⁷⁴⁴ İsferyîni, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi 'l-'ulûm*, 1/97.

⁷⁴⁵ Sübkî, *'Arüsü 'l-efrâh fî şerhi Telhîsi 'l-Miftâh*, 2/228.

⁷⁴⁶ Kehf, 18/18

⁷⁴⁷ En'âm, 6/122.

gerçek anlamında değil, “hidayet verdik”, “yol gösterdik” manasında kullanılmıştır.⁷⁴⁸ Dolayısıyla iki kelime arasında mecâzî tıbâk sanatı vardır.

İbn Mübârek’in divânında çok sayıda tıbâk sanatının örnekleri bulunmaktadır.

Örneğin aşağıdaki beyitte yer alan هَارَ ve لَيْلٍ kelimeleri arasında hakikî tıbâk sanatı

bulunmaktadır. Yine beyitte bulunan كَهْلٍ ve فَتًى kelimeleri arasında da aynı sanat

meydana gelmiştir. Zira söz konusu ifadeler gerçek anlamlarında kullanılıp zıt anlamlı kelimelerdir. Beyit şöyledir:

وَبَتَّأْتِ.....لَهُمُكَ.....رَالرَّهْدَ.....ارِوَيْلَال.....هُ
وَلَدَيَّ.....بُ.....قَال.....ل.....مُكَ.....ل.....وَلَدُ
فَتًى.....تُ.....

“Gece ve gündüzün art arda gelmesi, onları yok etti; ne bir genç ne de bir ihtiyar zamana dayanabildi.”⁷⁴⁹

Divânda bulunan aşağıdaki beyitte de mecâzî tıbâk sanatı vardır:

وَالأُتُبُ.....أُكَرْبُ.....ةَ يُوْتُنُ.....نَارَ
فَسِ.....وَأَكُ.....بَعُهُ.....وَتُنُ.....نُ الْمَشْرِ.....نِ بِي

“Kıymetli bir şey satılır veya satın alındığında, başkaları satıcı ama sen alıcı konumundasın.”⁷⁵⁰

Görüldüğü üzere beyitte bulunan أَلْمَشْرِ تَرِي ile نِعْ ; تُتُّتْت.ر ile تُبَاعُ kelimeleri arasında mecâzî tıbâk sanatı bulunmaktadır. Zira söz konusu kelimeler gerçek değil, mecâzî anlamda kullanılmışlardır.

Divânda bulunan aşağıdaki beyitte yer alan الْمَعَاصِي ve يَطَاعٍ kelimeleri arasında da tıbâk sanatı vardır. Ancak beyitte tıbâk sanatı kelimenin farklı türleri arasında gerçekleşmiştir. Zira الْمَعَاصِي kelimesi isim iken يَطَاعٍ sözcüğü mâzî kalıbında gelen bir fiildir. Beyit şöyledir:

وَيَزِيدُهُ.....هُ الْكَمَالُ.....ةَ.....نُ.....لِ
يَتِي.....نُ لِي فَ.....نُ نَ.....ذِكُ الْمَعَاصِي
بَطْ.....أَعُ الأُ.....ف.....مُ فَاسُ.....نَ الحَا
وَلَ.....يَ نَعَزُ.....وَا دُصُ.....صُ الْمَعَاصِي
ي.....

⁷⁴⁸ Şeyh Emin Bekrî, *el-Belâgatü'l- 'Arabiyetu fi sebihe'l-cedîd* (Beyrût: Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, 1987), 43, 44.

⁷⁴⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 60.

⁷⁵⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 139.

“Günahları terk etme hususunda genç bana güvence verir mi? Ben de onun kurtuluşuna kefil olurum.

Bir topluluk Allah’a itaat etti ve bu yüzden rahata erdi. Ma’asinin acısını yutmadı.”⁷⁵¹

Yukarıda zikredilen âyet ve şiirler, icâbî tıbâk sanatına ait örneklerdi. Aşağıda İbn Mübârek’in divânında bulunan selbî tıbâk örneklerine yer verilecektir.

Selbî tıbâk, aynı beyitte veya cümlede yer alıp aynı kökten türetilmiş kelimelerden biri olumlu, diğzerinin olumsuz olarak kullanılmasıdır.⁷⁵² Örneğin, هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ

يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ “De ki: Bilenler ile bilmeyen aynı olur mu?”⁷⁵³ şeklindeki

âyette yer alan يَعْلَمُونَ ve لَا يَعْلَمُونَ ifadeleri arasında selbî tıbâk sanatı söz konusudur.

İbn Mübârek aşağıdaki beyitlerde sahabîler hakkında ileri geri konuşan şia fırkasından beri olduğunu dile getirmekte, beyitlerde selbî tıbâk sanatına başvurarak şöyle demektedir:

وَلَا يُقُولُ لِقَوْمِهِمْ اللَّهُ لِيَأْتِيَهُمْ كَيْفَ يَشَاءُ
فَلْيَقُولُوا هَذَا كَلِمَتٌ حَقٌّ مِمَّا نَقُلُ
وَلَا يُلْقِيهَا كَذِبًا
وَاللَّهُ قَوْلُ الْغَالِبِ
..Sapkinların söyledikleri gibi M
ifirada
ü'minlerin annesine yalan ve

bulunmam.

Ali bulutlardadır.” demem. Böyle dersem andolsun haksızlık ve batıl içeren söz söylemiş olurum.”⁷⁵⁴

Yukarıdaki beyitlerin ilkinde يَقُولُ ile قَالَ; ikincisindeki يَقُولُ ile قُلْتُ

kelimeleri arasında selbî tıbâk sanatı meydana gelmiştir.

Yine divânda yer alan aşağıdaki beyitte bulunan وَمَا يَزِيْرُنَّ تَزِيْرًا

fiilleri arasında selbî tıbâk sanatı vardır:

لَا يَزِيْرُنَّ تَزِيْرًا
وَمَا يَزِيْرُنَّ تَزِيْرًا

⁷⁵¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 84.

⁷⁵² Sübkî, *‘Arûsü ‘l-efrâh fî şerhi Telhîsi ‘l-Miftâh*, 228.

⁷⁵³ Zümer, 39/9.

⁷⁵⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 111.

“Kişiyi dünyadaki güzel meziyetleri onu süsler. Ne bir boy ne de bir pos onu süslü kılmaz.”⁷⁵⁵

Tıbâk sanatı sayesinde mütekellim, birbirine uzak ve zıt anlamlı kelimeleri belli bir düzen içerisinde ustaca bir araya getirerek çarpıcı bir ifade ile muhatabının dikkatini çekmekte ve beğenisini kazanmaya çalışmaktadır. Çünkü birbirinden uzak ve farklı kelimeleri kusursuz bir düzen ve uyum içerisinde dizebilme kudreti, konuşanın belâgat sanatındaki edebi yeteneğini ortaya çıkardığı gibi onun muhatabında da bir şaşkınlık, garipseme ve beğeni oluşturmaktadır.⁷⁵⁶ Nitekim Araplar arasında meşhur olan **تُتَعَرَّفُ** **إِنَّا**

ضِدَادِهَا **أَشْيَاءٌ** “kuşkusuz eşya zıddıyla bilinir.”⁷⁵⁷ şeklindeki söz, bu durumu destekler

mahiyettedir. Dolayısıyla bir cümlede veya bir beyitte kullanılan zıt anlamlı kelimelerin sözü daha anlaşılır kıldığı gibi onu te’kit ederek doğruluğunu da pekiştirmektedir.

3.3.3. Mukâbele (المقابلة)

Mukâbele sözlükte, bir “şeyi bir şeyle karşılaştırma”, “mukâyese etme”⁷⁵⁸ anlamında olup **قَابِلٌ** fiilinin mastarıdır. Bir bedî‘ terimi olarak mukâbele, bir ifadede

geçen iki veya daha fazla kelimedden sonra her birinin karşıtını yahut ilgisini sırasıyla zikretmek suretiyle meydana gelen bir edebî sanattır.⁷⁵⁹ Tanım ve örneklerden anlaşılacağı üzere mukâbele ile tıbâk sanatları anlam bakımında birbirine yakındırlar.

Ancak tıbâk sanatı sadece zıt anlamı olanlar arasında gerçekleşirken, mukâbele sanatı hem karşıt hem de birbiriyle münasebeti olan anlamlar arasında gerçekleşmektedir. Ayrıca mukâbelede en az iki ifade zikredildikten sonra tertibe riayet edilerek onların karşılıklarına yer verilmektedir. Tıbâk sanatında ise böyle bir şart söz konusu değildir.⁷⁶⁰

İki lafız zikredildikten sonra tertibe riayet edilerek karşıtları getirilen mukâbele sanatı için şu örnek getirilebilir:

فَالْمَاءُ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ حَارًّا أَوْ بَارِدًا ..... وَالنَّارُ تَنْبَغِي أَنْ تَكُونَ حَارًّا أَوْ بَارِدًا

⁷⁵⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 102.

⁷⁵⁶ el-Âküb, *el-Mufasssal fî ‘ulûmi ‘l-belâgati ‘l-‘Arabiye*, 595.

⁷⁵⁷ Tehânevî, *Keşşâfî ıstılâhâti ‘l-fünûn ve ‘l-‘ulûm*, 2/1456.

⁷⁵⁸ Mutçalı, *Arapça -Türkçe Sözlük*, 686.

⁷⁵⁹ Sekkâkî, *Miftâhu ‘l-‘ulûm*, 424; Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi ‘l-Kur’ân*, 3/226.

⁷⁶⁰ Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî 'alâ Muhtasarü 'l-ma 'ânî*, 4/21. Süyûtî, *el-İtkan fî ulumi 'l-Kur'an*, 2/332.

“Cimriliği öldüren ve cömertliği dirilten bir halifede hak bizim için bir araya geldi.”⁷⁶¹

Yukarıdaki beyitte ق.ق. تَلُّ الْبُحْلُ ifadesinden sonra, وَوَيْحِ يَا السَّمَاْحَا cümlesi gelmiştir.

Söz konusu beyitte ق.ق. تَلُّ الْبُحْلُ kelimesine karşılık وَيْحِ يَا kelimesi, الْبُحْلُ kelimesine karşılık

السَّمَاْحَا kelimesi geldiği için mukâbele sanatı meydana gelmiştir. İki den fazla lafız

zikredildikten sonra tertibe riayet edilerek karşıtları getirilen mukâbele sanatı için şu

âyetler örnek gösterilebilir: لَ وَتَمَّا مِنْ وَوَيْحِ يَا السَّمَاْحَا

“Kim (elindekinden) verir, Allah'a

karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca

iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü

yalanlarsa biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.”⁷⁶² şeklindeki âyetlerde

mukâbele sanatı ikiden

fazla ifadeler arasında gerçekleşmiştir. Nitekim baştaki âyetlerde ye alan وَيْحِ يَا

وَوَيْحِ يَا السَّمَاْحَا ve وَوَيْحِ يَا السَّمَاْحَا şeklindeki ifadeler yer verildikten sonra, sonraki âyetlerde sırasıyla bu

ifadelerin karşıtı ve ilgilileri olan وَيْحِ يَا السَّمَاْحَا, وَيْحِ يَا السَّمَاْحَا ve وَيْحِ يَا السَّمَاْحَا şeklindeki ifadeler

zikredilmiş ve ikiden fazla ifadeler arasında mukâbele sanatı icra edilmiştir.⁷⁶³

Tespit ettiğimiz kadarıyla mukâbele sanatına dair divânda az beyit bulunmaktadır.

Bunlardan iki lafız zikredildikten sonra tertibe riayet edilerek karşıtları getirilen

mukâbele sanatı için şu beyit örnek getirilebilir:

يَعْنِي كَلِمَةَ نَيْبٍ ..... بِإِبْرَاهِيمَ وَوَيْحِ يَا السَّمَاْحَا ..... سَأَلْتَنِي مَا مَنَعَكَ ..... مِنْ هَذِهِ الْأَعْرَابِ ..... إِذْ

“Bizler bir arada olmadığımızda birbirimize düşman kesilir, birbirimizle karşılaştığımızda da dost olarak görünürüz. Bu ahlâkımız ne kötüdür!”⁷⁶⁴

⁷⁶¹ Sübkî, ‘Arûsü’l-efrâh fî şerhi Telhîsi’l-Miftâh, 2/173.

⁷⁶² Leyl, 92/5-10.

⁷⁶³ Sekkâki, Miftâhu’l-‘ulûm, 424.

⁷⁶⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 94.

Yukarıdaki beyitte ذِي بٍ يُعْدَاءُ ifadesine karşılık، وَوَةَ التَّلَاقِي ifadesi gelmiştir.

“dostlar” anlamını ifade eden ذِي بٍ kelimesi, “düşmanlar” anlamında olan يُعْدَاءُ

kelimesine karşılık gelmiş, “karşılaşma” anlamında olan التَّلَاقِي kelimesi, “bir arada

olmama” anlamında olan ذِي بٍ kelimesine karşıt olarak geldiği için mukâbele sanatı meydana gelmiştir.

İkiden fazla lafız zikredildikten sonra tertibe riayet edilerek karşıtları getirilen mukâbele sanatı için aşağıdaki beyit örnek gösterilebilir:

يَخِرُّ طَعَامٌ ..... وَاللَّهُ لَمَّا ..... وَأَخْلَفَ عَلِيٌّ مَنًّا وَأَشْرُكُ لِمَنْ فَعَلَا

“Yemeğini hazırla ve yiyenin önüne bolca ser. Geri durana yemesi için yemini et ve yiyene de teşekkür et!”⁷⁶⁵

Yukarıdaki beyitte وَأَشْرُكُ لِمَنْ فَعَلَا ile وَأَخْلَفَ عَلِيٌّ مَنًّا ifadeleri arasında mukâbele

sanatı bulunmaktadır. Zira söz konusu ifadede أَشْرُكُ fiili، أَخْلَفَ fiiline، لَ (lâm) harfi، عَلِيٌّ

harfine ve عَلَا fiili، عَلِيٌّ fiiline karşılık geldiği için mukâbele sanatı ikiden fazla kelime arasında meydana gelmiştir.

Mukâbele sanatı muhatabın dikkatini çekmektedir. Zira dinleyici, aralarında mukâbele olanın ilkini duyunca zihnen ikinci manayı bekler duruma girmektedir. Beklentisinde olduğu ikinci mana, istediği şekilde meydana geldiğinde bir çeşit zevk hisseder ve rahatlar. Nitekim muhatap yukarıdaki beyitte yer alan عَلِيٌّ مَنًّا وَأَخْلَفَ

şeklindeki ifadeyi duyduktan sonra mısrayı tamamlayacak ifadeyi tahmin eder ve beklentiye girer. Söz konusu ifadenin mukâbili olan عَلَا fiili، أَشْرُكُ LİMİN ŞEKLINDEKİ ifadeyi

duyunca, beklentisi gerçekleşir ve böylece edebi bir zevk hissetmiş olur.⁷⁶⁶ Yine

muhatap فَسَنُ يَسْرُهُ لِلْيُسْرِ وَصَدَّعَ لِسُنُّوِي، فَسَنُ يَسْرُهُ لِلْيُسْرِ

---

⁷⁶⁵ İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*, 2/85.

⁷⁶⁶ el'Âküb, *el-Mufasssal fi 'ulûmi'l-belâgati'l-'Arabiye*, 597.

bunların karşıtı olan *وَيَا مَنْ لَ وَاسْتُغْنَى، وَكَلَّا لَنْ أُسْنَى، فَسَبِي مَبُؤِ لُغَسِر* şeklindeki âyetlere yer verileceğini tahmin eder, onları beklemeye başlar ve beklentisi gerçekleşince edebî bir zevk duyar.

3.3.4. Mürâ'âtü'n-Nazir (مرعاة النّظير)

Sözlükte “akranını gözetmek” anlamında olan mürâ'âtü'n-nazîr, bedî' ilminin bir terimi olarak anlamca aralarında tezatlık bulunmayan, bir birleriyle uyumlu iki veya daha fazla şeyin bir arada getirilmesidir. Söz konusu sanat türü, belâgat kitaplarında “tenâsüb”, “tevfik”, ⁷⁶⁷ “i'tilâf” ve “mu'âhât” isimleri ile de adlandırılmaktadır. ⁷⁶⁸ Tanımdan da anlaşıldığı gibi mürâ'âtü'n-nazir sanatında taraflar arasında olumlu yönden bir alakanın olması gerekmektedir. Bu nedenle *نَهَارَ لَيْلِ* ile *نَهَارَ لَيْلِ* lafızları arasındaki alaka anlam açısından zıtlık olduğu için burada mürâ'âtü'n-nazîr sanatı değil, tıbâk başka bir ifade ile mutâbaka sanatı söz konusu olmaktadır.

Mürâ'âtü'n-nazir; lafzın lafız ile uyumu, lafzın mana ile uyumu ve mananın mana ile uyumu olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. ⁷⁶⁹ Aşağıda örnek olması amacıyla lafzın lafız ile uyumu olan mürâ'âtü'n-nazîrin bir örneğine yer verilecektir.

İbn Sem'un'un (ö. 387/997) Büveyhî veziri Mühellebî'yi (ö. 352/963) övdüğü şu ifadeyle, mürâ'âtü'n-nazîrin lafzın lafızla uyumu olan mürâ'âtü'n-nazîr vardır:

بُنْتُ يَا هَا الْوَزِيرُ إِبْرَاهِيمَ يَ الْجُودِ، إِسْمَاعِيلَ يَ الْوَعْدِ، سُعْيِي بَ التَّوْفِيقِ، يُونُسَ يَ الْعَفْوِ، مَمْدُ أُلُقِ

“*Sen ey Vezir! Cömertlikte İbrahim, vaatte İsmail, muvaffak olmada Şuayb, bağışlamada Yusuf, ahlakta Muhammed gibisin.*”⁷⁷⁰ Geçen ifadede yer alan İbrahim, İsmail, Şuayb, Yusuf ve Muhammed (a.s.) kelimeleri peygamber isimleri olmaları açısından aralarında tenâsüb bulunmaktadır. Aynı şekilde *أُلُقِ* ve *أُلُقِ* kelimleri peygamberlerin ahlakını ifade ettikleri için aralarında uyum bulunmaktadır.⁷⁷¹

⁷⁶⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 424; Sübkî, *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/234.

⁷⁶⁸ Kâsım, *'Ulûmu'l-belağa*, 91.

⁷⁶⁹ İbn Masum, *Envâru'r-rabî' fî envâ'i'l-bedî'*, 194.

⁷⁷⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*, 7/106.

⁷⁷¹ Hasan b. İsmail b. Hasan b. Abdurrazak Cinânî, *Min kadâyâ'l-belâgati ve'n-nakdi 'inde Abdilkâdir el-Cürcânî* (Mısır, 1981), 184.

“Kelamın sonunun başıyla uyumlu olması” şeklinde tanımlanan “teşâbühü’l-etrafi” da mürâ’âtü’n-nazîr sanatının kapsamına girmektedir. Örneğin, **لَنْ تُدْرِكَهٗ أَبْصَارٌ وَهُوَ يُدْرِكُكَ** “Gözler O’nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır.”⁷⁷² ayetinde duyu organları ile idrak edilemeyen anlamındaki **اللطيف** kelimesi, **أَبْصَارٌ لَنْ تُدْرِكُهُ** cümlesi ile anlam açısından uyum sağlamaktadır. Her şeyden haberdar anlamındaki **أَبْصَارٌ لَنْ تُدْرِكُهُ** kelimesi de **وَهُوَ** ibaresi ile uyumludur.

ibaresi ile uyumludur.

Mürâ’âtü’n-nazîr sanatının bir kısmını teşkil eden “tevfik”, aralarındaki uyumdan dolayı mütekellimin bir şeyi diğer bir şeye veya şeylere ilave etmesi ve bir araya getirmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Örneğin, **الشمى والقمر بـ سبان** “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir”⁷⁷³ âyet-i kerimedeki **الشمى** ve **القمر** kelimeleri arasında ortak özellikler olduğu için bir arada getirilmiştir ve mürâ’âtü’n-nazîrin bir kısmı olan “tevfik” sanatı meydana gelmiştir. Zira her iki cisim de göğe ışık saçmakta, belli bir düzen ve hesaba göre hareket etmekte ve zamanın hesaplamasına araç olmaktadır. Dolayısıyla anlam bakımından aralarında münâsebet ve uyum söz konusudur.⁷⁷⁴

İbn Mübârek’in divânında “mürâ’âtü’n-nazîr” sanatına dair örnekler bulunmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitlerde söz konusu edebi sanat bulunmaktadır:

أَلَمْ تَرَ لَهَا ظَاهِرًا وَبَاطِنًا
أَلَمْ تَرَ لَهَا ظَاهِرًا وَبَاطِنًا
أَلَمْ تَرَ لَهَا ظَاهِرًا وَبَاطِنًا
أَلَمْ تَرَ لَهَا ظَاهِرًا وَبَاطِنًا
أَلَمْ تَرَ لَهَا ظَاهِرًا وَبَاطِنًا
أَلَمْ تَرَ لَهَا ظَاهِرًا وَبَاطِنًا
أَلَمْ تَرَ لَهَا ظَاهِرًا وَبَاطِنًا
أَلَمْ تَرَ لَهَا ظَاهِرًا وَبَاطِنًا
أَلَمْ تَرَ لَهَا ظَاهِرًا وَبَاطِنًا
أَلَمْ تَرَ لَهَا ظَاهِرًا وَبَاطِنًا

“Nefsimi zorlayarak içten gelen bir istekle on şöyle dedim: “İlim ve hilim, soylu kişinin süsüdür.

Ey nefis (Şunu bilmelisin) ! Şayet konuşmak gümüşten ise sukut altındandır.”⁷⁷⁵

İbn Mübârek’in yukarıdaki beytinde yer alan **العلم** ile **الهِمَم** kelimeleri arasında

mürâ’âtü’n-nazîr sanatı bulunmaktadır. Çünkü bu iki kelimenin ifade ettikleri anlam,

⁷⁷² En ‘am, 6/103.

⁷⁷³ Rahmân, 55/5.

⁷⁷⁴ İsferyîni, *el-Atvel şerhu Telhisi Miftâhi’l-‘ulûm*, 2/381.

⁷⁷⁵ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 129.

birer soyut kavram olma ve övgü ifade etme açısından birleşmektedir. İkinci beyitte «
بِ

ile ذَهَبٌ kelimeleri, kıymetli maden ve o günün geçerli paraları olmaları hasebiyle aralarında “tenâsüb” bulunmaktadır. Dolayısıyla “mürâ’âtü’n-nazîr” sanatı bulunmaktadır.

Yine divânda bulunan aşağıdaki beyitte de “mürâ’âtü’n-nazîr” sanatı söz konusudur:

أَلَمْ تَرَ مَتَىٰ لَمْ يَكُنْ لَكَ مِنْ أَمْرِ الْأَمَلِ عَيْنٌ زُرْتِيبًا ۖ ذَا رُؤْيَبًا ۖ هِ
خَ..... تَ..... نَ..... زَا..... نَ..... بَنَفَّ..... دُ..... كَ..... رَ..... الْجَبَلِ..... لَيْنَ..... نَ..... صَ..... نَ.....

“Kişi (ilk) görüldüğünde hilal gibidir; ilk başta zayıf olarak görünür, sonra peyderpey genişleyip tamamlar.

Hilal, dolunay haline gelince, gece gündüzün art arda gelmesi/zamanın akışı, onun parlaklığını eksilttiğini, daha sonra yok olup gittiğini görürsün.”⁷⁷⁶

Şair, yukarıdaki beyitte الْمُرَّةُ ile هَالَالٌ kavramlarını bir araya getirerek ikisini birleştiren ortak noktalarını teşbih sanatı ile anlatmaya çalışmıştır. Şöyle ki: Hem insan hem de ay ilk önce zayıf ve güçsüz olarak ortaya çıkmakta, daha sonra her ikisi de yavaş yavaş gelişim göstererek kemâle varmaktadır. Daha sonra كَرَّ الْجَدِيدِينَ ifadesi ile gece ve gündüzün birbirini takip edip uzun bir zaman diliminin geçmesi neticesinde hem insanın gücünün yavaş yavaş tükendiğini hem de ayın ışığının yavaş yavaş azaldığını ve en sonunda ikisinin de yok olup kaybolduğunu “mürâ’âtü’n-nazîr” sanatına başvurarak ifade etmiştir.

Mürâ’âtü’n-nazîr sanatı, kelama uyum ve melodiden kaynaklanan bir akıcılık ve güzellik katmaktadır. Bu güzellik, muhatapta duygusal zerafeti uyandırmakta ve onu harekete geçirmektedir. Ayrıca bu edebi türün bulunduğu kelamın parçaları arasında tutarlılık ve pekiştirme olduğuna dair bir kanıt oluşturmaktadır. Çünkü mana açısından uyumlu ve tutarlı olan kelam, birbirini takviye eder. Mürâ’âtü’n-nazîr, telif edilen sözle sözün sahibinde bir çeşit uyanıklık ve yeterlilik olduğuna delalet etmektedir.⁷⁷⁷

⁷⁷⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 155.

⁷⁷⁷ el-Âkûb, *el-Mufasssal fi ‘ulûmi ‘l-belâgati ‘l-‘Arabiye*, 565, 566.

3.3.5. İrsâd (الإرصاد)

Sözlükte “gözetlemek”, “hazırlamak” ve “tedârik etmek” anlamlarına gelen irsâd kelimesi,⁷⁷⁸ terim olarak bir beytin veya seçili bir sözün içinde bulunan ifadenin beytin veya seçili sözün nasıl sonlanacağını gösteren bir ifadeye yer vermektir.⁷⁷⁹ Daha önce geçen kelimenin bazen lafzı, bazen de manası sözün sonunun ne ile biteceğine işaret eder.⁷⁸⁰ Bu edebi türe, “tevşih” ve “teshîm” de denmektedir.⁷⁸¹ Örneğin, **كَانَ اللَّهُ** **وَمَا**

لَيُظِلَّمُهُمْ **وَلَكِنْ** **كَانُوا** **يَنُفْسُهُمْ** **يُظِلَّمُونَ** “Allah onlara kötülük edecek değildi, fakat onlar kendi kendilerine zulüm ediyorlardı.”⁷⁸² şeklindeki âyette “irsâd” sanatı bulunmaktadır. Zira âyetin baş kısmı, âyetin sonunun nasıl biteceğini imâ etmektedir. Nitekim yukarıdaki âyeti okuyan kârî veya onu işiten dinleyici, söz konusu âyetin **كَانُوا** **يَنُفْسُهُمْ** kısmına gelince, sonunda **يُظِلَّمُونَ** ifadesinin geleceğini az çok tahmin etmektedir.⁷⁸³

İbn Mübârek’in divânında “irsâd” sanatına dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitte söz konusu sanat gerçekleşmiştir:

بِرِّي... س... ا... 2... د... ال... الدين... ف... ذ... ف... وا...
وَل... ن... ر... ل... الع... ع...
ل... د...
ف... ت... غ... ل... الله... ن... د... الع... وك... ا...
اس... ت... غ... الع... وك... ب... د... ت... غ... ن... ال... الدين

“Bazı insanların az dindarlıkla yetindiklerini görüyorum. Ama dünya hayatları için aza razı olduklarını göremiyorum.

Hükümdarların dünyalıkları ile yetinip dine ihtiyaç duymadıkları gibi, sen de Allah ile yetinip onların dünyalıklarına tamah etme!”⁷⁸⁴

Yukarıdaki beyitte yer alan **فَأَسْتَغْنِي** **لِلَّهِ** **عَنْ** **دُنْيَا** **الْمُلُوكِ** **كَمَا** **اسْتَغْنَى** **الْمُلُوكُ** **بِدُنْيَاهُمْ**

şeklindeki kısmı, kafiye de bulunan son kısma yer vermeden önce beyittin **الِدِينِ** **عَنِ**

ifadesiyle biteceğine işaret etmektedir.

⁷⁷⁸ Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 78.

⁷⁷⁹ Saidî, *Buğyetü'l-İzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, 4/587; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 305.

⁷⁸⁰ Bulut, *Bedî ilmi*, 75.

⁷⁸¹ Saidî, *Buğyetü'l-İzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, 4/587; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 305.

⁷⁸² Ankebût, 29/40

⁷⁸³ Sübkî, *'Arüsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/236.

⁷⁸⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 24.

Yine İbn Mübâreke'e ait olan aşağıdaki her iki beyitte de “irsâd” sanatı icra edilmiştir. Nitekim ilk beytin başında yer alan بُّعُ ifadeyi, sonunun

بُّعُ

sözcüğüyle biteceğini göstermektedir. Yine ikinci beytin başında buluna يُتَعَبُ kelimesi, sonunun تَتَّعِبُ ifadeyi biteceğine işaret etmektedir:

مَ.....نَ كَ.....انَ عَ..... بُّ.....بُّ.....دُهُ بُلُوعٍ.....هـ.....
بُّ.....
بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....
بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....بُّ.....

“Kiminin yanakları gözyaşlarıyla ıslanırken, bizim boğazlarımız kanlarımızla boyanmaktadır.

Kiminin atı batıda yorulurken, bizim atlarımız günün erken vakitlerinde düşmanla savaşarak yorulurlar.”⁷⁸⁵

Görüldüğü üzere ilk beyittin مَنْ كَانَ | بُّعُ دُهُ بُلُوعِهِ فَ نَحْوُرِنَا بِدِمَائِنَا şeklindeki

kısımını dinleyen bir kişinin beyittin sonunun تَتَّعِبُ ifadeyi biteceğini; yine ikinci

beytin بِيَوْمِ كَانِ يَتَّعِبُ يَوْمَ كَانِ يَتَّعِبُ يَوْمَ كَانِ يَتَّعِبُ ... فَخَيُولْنَا يَوْمَ الصَّبِيحَةِ beytin

sonra, beytin sonunda تَتَّعِبُ sözcüğünün geleceğini anlamaktadır.

Divânda yer alan aşağıdaki beyitte de söz konusu sanat bulunmaktadır:

وَإِذَا صَ.....أَخْبَتُ فَأَصْحَابُ.....حَبُّ.....
صَ.....أَجِبْ.....
فَإِذَا قُلْتُ.....إِنْ قُلْتُ.....
لُ.....

“Bir arkadaş edinmek istediğin zaman kerem, iffet ve hayâ sahibi olanı seç. Hayır” dediğin vakit “hayır” diyen, “evet” dediğin zaman da evet diyeni (seç).”⁷⁸⁶

---

⁷⁸⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 61.

⁷⁸⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 159.

⁷⁸⁹ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, 39; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, 69.

⁷⁹⁰ Sübkî, *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/260; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, 312.

⁷⁹¹ el-'Âkûb, *el-Mufasssal fi 'ulûmi'l-belâgati'l-'Arabiye*, 268.

Mübâlağa sanatı, manaya güzellik katmakta, bedî sanatları içinde yer almakta ve teşbih, temsil, istiare, mürsel mecâz, kinâye, itnâb, îcâz, kasr gibi edebî sanatların temelini teşkil etmektedir.⁷⁹²

Mübâlağa, vasıf müblağası ve siğa mübâlağası olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bir şeyi imkân sınırlarını zorlayacak şekilde nitelemek, “vasıf mübâlağası” olarak adlandırılmaktadır. Mübâlağa kipleri ile yapılan mübâlağa türüne de “siğa mübâlağası” denmektedir.⁷⁹³ Mübâlağa, birçok edebi sanatta kullanıldığı için örnekleri çok olmasına rağmen bir zühd şairi olan İbn Mübârek’in şiirlerinde mübâlağa örneklerine çok az rastlanmaktadır. Hayatı yolculuklarla geçen İbn Mübârek, uzak diyarlarda maşukuna duyduğu özlemine mübâlağa sanatına başvurarak şu beyitlerle dile getirmiştir:

هَبَّأُ بِنَ الْإِيحُ مِ الشُّرِّةِ ..... فَجِ ..... لَأُنْبِيءُ .....
فَأَنْتَ لَنْ ..... فَمَا نَسِ ..... أَلْعِ ..... مِ ..... طِي ..... بِ لَدُنْجِ

“Şarktan rüzgâr esti ve bana kokunu getirdi.

Senin güzel kokundan hayatın esintini soldum.”⁷⁹⁴

Görüldüğü üzere şair, uzak diyarlarda olmasına rağmen bulunduğu yerin doğusunda bulunan maşukunun kokusunu esen rüzgârların kendisine ulaştırdığını, onun güzel kokusunu solduğunu, hayatın tadına vardığını ifade etmektedir. İbn Mübârek bu ifadelerle maşukuna olan özlemine dile getirmiş ve böylece vukuu imkânsız olan bir şeyi abartılı sözlerle dillendirerek mübâlağa sanatına başvurmuştur.

Yine İbn Mübârek aşağıdaki beyitlerde maşukunun güzelliğini tasvir ederken mübâlağa sanatına başvurarak şöyle demektedir:

نَطَّلْتُ ..... زُنُ الْإِي ..... نَطَّلْتُ ..... لَ ..... وَكُنْ .....
لَبَّسْتُ ..... حَوَاشِ ..... بِهَا ..... وَفُ ..... ب .....
سَ ..... زَالِي ..... بِنَا ..... دَانَ الدَّيِّ ..... بِدِ الْمَسْ ..... رِدِ

“Göz süzerek ona iyice baktım, şayet ona sağlam demirden dokummuş elbiseleri giydirmeye kalkarsan.

⁷⁹² İsmail Durmuş, “Mübâlağa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/421-428.

⁷⁹³ Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi ‘l-Kur‘ân*, 3/244-245.

⁷⁹⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 66.

Demirin kenarları incelir, çözülür ve o demir, Davud'un elinde yumuşadığı gibi yumuşar."⁷⁹⁵

Yukarıdaki beyitlerde şair, maşukunun endamının ateşin ve güneşin ışığı gibi parladığını, dolayısıyla demirin ateşten ve güneşin ışığından etkilendiği gibi onun bedeninden etkileneceğini iddia ederek maşukunun zarafeti hususunda mübâlağa yapmıştır. Yukarıda örnek olarak gösterilen her iki mübâlağa sanatında da dillendirilen şeyin imkân dâhilinde olmadığı için vasıf mübâlağası kısmına girmektedir.

İbn Mübârek, bir hadis âlimine bin dirhem tutarında bir bağış yapmıştır. Bunun üzerine malın hayırlı yollarda harcanması gerektiğini vurgulamak için aşağıda bulunan beyitlerdeki mübâlağa sigası olan **رُحَاهُ** ve **جَوَادٍ** kelimelerine yer vererek mübâlağa

sanatına başvurmuş ve şöyle demiştir:

لَئِنْ لَمْ يَكُنْ لِي لَمْ يَكُنْ لِي لَمْ يَكُنْ لِي لَمْ يَكُنْ لِي لَمْ يَكُنْ لِي
إِلَّا خَ وَاللَّهِ ..... إِنْ وَتَلَبَّ ..... بِه
فَمَا نَفَعْنَا ..... نَفَعْنَا ..... نَفَعْنَا ..... نَفَعْنَا ..... نَفَعْنَا ..... نَفَعْنَا

“Bol bağışçı, eli açık kişi hariç, parayı biriktiren için hiç fayda yoktur.

Bazen o içkinin alkoliğe yaptığının aynısını ziyaretçilerine yapıyor.”⁷⁹⁶

3.3.7. Tecrîd (التجريد)

Tecrîd sözlükte, “bir şeyin kabuklarını soymak”, “bir kişinin elbiselerini çıkarmak”,⁷⁹⁷ “derisini yüzmek” ve “bir şeyi başka bir şeyden ayırmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁹⁸ Bir belâgat terimi olarak tecrîd, mübâlağa amacıyla bir vasfın kemâle erdiğine işaret ederek o varlıktaki vasıftan benzer bir vasfı çıkarma işlemidir.⁷⁹⁹

Dolayısıyla burada övülen kişinin veya şeyin sıfatı, kuvvet ve mükemmellik açısından öyle bir dereceye varmış ki kendisinden aynı niteliğe sahip bir şeyin veya kişinin çıkartılmasının mümkün olacağını göstermektedir.⁸⁰⁰ Örneğin, **فَلَانٌ صِدِّيقٌ حَاحِيٌّ مِّنْ**

لِي

“Benim filan kişiden türeyen samimi bir dostum vardır.” şeklindeki ifade, sözü edilen

⁷⁹⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 70-71.

⁷⁹⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 64.

⁷⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, 3/115.

⁷⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, 3/117; el-Âkûb, el-Mufasssal fi 'ulûmi'l-belâgati'l-Arabiye, 586.

⁷⁹⁹ Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/257; Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, 52.

⁸⁰⁰ el-Âkûb, el-Mufasssal fi 'ulûmi'l-belâgati'l-Arabiye, 587.

kişinin sadık bir dost olduğunu, sanki ondan aynı niteliklere sahip ve dostlukta ona denk olan ikinci bir dostu çıkarmanın mümkün olduğunu göstermektedir.⁸⁰¹

Söz konusu edebi sanat, harf-i cerli ve harf-i cersiz olmak üzere İki biçimde kullanılmaktadır.⁸⁰² Tecdîc sanatının bir türü de kişinin bizzat kendini muhatap alması ve kendini konuşurmasıdır. Kişi bu hususta kendi nefsinde bulunan bir sıfatın kemâl noktasına vardığını ve ondan onun gibi aynı niteliği taşıyan bir varlığın çıkartılıp muhatap alınabileceği iddiasında bulunmaktadır.⁸⁰³ Nitekim şair Ebû Tayyib el-Mütenebbî, aşağıdaki beyitte kendisine hitap etmiş ve tecrîd sanatına başvurmuştur:

لُفِيَّاتُ الْعَيْشِ.....ذَكَرْتُهَا وَوَلَمْ.....الْأَلُّ وَالنُّطْقُ.....عَدِلْتُ بِالْزُّنُوفِ.....إِنْ لَمْ تُسْأَلْ.....عَدِلْتُ

“Ne hediye edecek atların var ne de paran. Şayet durumun (onu) mutlu etmiyorsa, bari sözün onu mutlu etsin!”⁸⁰⁴

Görüldüğü üzere Mütenebbî, yukarıdaki beyitte kendisine iyilikte bulunan Fâtik el-İhşîdî’yi (ö. 357/968) övmekte, maddi durumunun çok kötü olduğundan dolayı Fâtik’e hediye edecek atları veya verecek parasının olmadığını belirtmektedir. Beyitte aynı vasfa sahip olan bir kişiyi kendisinden soyutlayıp karşısına almış ve ona, “halinle (malınla) Fâtik’i mutlu edemiyorsan bari güzel sözlerinle onu mutlu et” şeklinde hitap etmiştir.⁸⁰⁵ Nitekim عِنْدَكَ ifadesindeki hitap, kendi şahsına yöneliktir. Yine الأَلُّ ve النُّطْقُ sözcükleriyle de bizzat kendi nefsinde hitap etmektedir. Zira söz konusu iki sözcüğün başındaki “el” takısı, hitap kâfından ivazdır.

İbn Mübârek divânında tecrîd sanatına başvurmuştur. Nitekim aşağıdaki beyitte yer alan يَتَسَنَّي رَمَى مَنْ قَدِ

mu?” şeklindeki ifadesiyle karşısında başka bir insan varmış gibi kendi nefsinde hitap ederek ona soru sormuş ve böylece söz konusu sanatı icra etmiştir:

يَتَسَنَّي رَمَى مَنْ قَدِ.....لَقَدْ لَقِيتُ فِيهَا.....لَمَّا نَوَّ

⁸⁰¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*, 7/156; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Mu'teraku'l-akran fi i'câzi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1988), 1/381.

⁸⁰² Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasarü'l-ma'ânî*, 4/79.

⁸⁰³ Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/257.

⁸⁰⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*, 7/157.

⁸⁰⁵ İbnü'l-Esîr, Ziyâeddin, *el-M e_s_elü's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, 3/130; Atîk, *İlmu'l-bedî'*, 191.

diğerinin bir yansıması olduğunu iddia etmektedir. Kişinin kendini muhatap alması kısmındaki güzellik ise kişiye içindekini daha rahat tasvir etme fırsatını verir. Çünkü insan bazı olumsuz davranış ve söylemleri kendine yakıştırma hususunda zorlanmaktadır. Ama aynı şeyleri görünürde başkasına atfettiği için daha geniş bir ifade olanağına sahip olmaktadır.⁸⁰⁸

3.3.8. İ'tirâz (الغتراض)

İ'tirâz kelimesi, sözlükte “görünmek”, “göstermek”, “sunmak”⁸⁰⁹ ve “araya girmek” gibi farklı anlamları ifade etmektedir.⁸¹⁰ Bir belâgat terimi olarak, îhâmı (yanlış anlaşılmayı) kaldırmanın dışında bazı belaği anlamları ifade etmek için bir cümle içerisinde veya anlamca birbirine bağlı iki cümle arasına i'râpta mahalli olmayan bir veya birden fazla cümleyi getirmektedir.⁸¹¹ Örneğin, Vâkıâ suresinde yer alan, فَلَا يُقْسَمُ

بِوَاقِعِ النُّجُومِ، وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ مِّمَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ، إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ *“Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, -eğer bilerseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir-”*⁸¹² şeklindeki âyette bulunan وَإِنَّهُ

فَلَا يُقْسَمُ بِوَاقِعِ النُّجُومِ cümlesi, kasem cümlesi olan لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ile onun cevabı

olan إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ ifadesi arasına girerek bir ara/i'tirâzî cümle konumunda olmuştur. Söz

konusu i'tirâz cümlesinin içinde de başka bir i'tirâz cümlesi bulunmaktadır. Zira âyette i'tirâz cümlesi olan لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ifadesindeki لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ cümlesi, sıfat olan

لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ile mevsûf konumundaki لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ kelimeleri arasına i'tirâzî cümle olarak gelmiştir.⁸¹³

İ'tirâzî cümlesi, “tenzîh”, “tenbîh”, “hasret”, “pişmanlık”, “acziyet”, “dua”, “ta'zîm”, “acıma”, “yemin”, “mukadder suâlin” cevabı gibi farklı belâğî anlamları ifadeye katmak için kullanılmaktadır. Ara cümleler, içinde yer aldıkları kelamın manasını tamamlamaları açısından belâgat ilminin meânî konusuna dâhil olmaktadır.

⁸⁰⁸ el-Âkûb, *el-Mufasssal fî 'ulûmi'l-belâgati'l-'Arabiye*, 589, 590.

⁸⁰⁹ el-Cevherî, *Tâcî'l-luga ve sıhâhu'l-'arabiyye*, 3/1082.

⁸¹⁰ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, 305.

⁸¹¹ Kazvîni, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, 3/214; Cürçânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, 30.

⁸¹² Vâkıa, 56/75-76.

⁸¹³ Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî İbn Cinnî, *el-Hasâ'is* (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyeti'l-Amme, ts.), 1/336.

Nitekim belâgat ilmine dair yazılmış bazı eserlerde kelamı uzattığı için bu edebî tür, meânî ilminin bir konusu olan “itnâb” başlığının altında işlenmiştir. Ancak söz konusu cümleler, manayı güzleştirdiği için de bazı eserlerde bedî’ ilminin alt başlığı olarak ele alınmıştır.⁸¹⁴ İ’tirâzî cümleler, Türkçe’de “ara cümle” olarak ifade edilmektedir.⁸¹⁵

İ’tirâz sanatı, manayı güzelleştirdiği gibi pekiştirme görevini de görmektedir. Bu katkılarından dolayı Kur’an-ı Kerim’de, şiir ve nesirde çokça bulunmaktadır. İ’tirâzî cümleler, sıfat-mevsuf, fiil-fail ve mübteda-haber gibi birbiriyle irtibatlı olan kelime veya cümleler arasına girmektedir.⁸¹⁶

İbn Mübârek’in divânında i’tirâz sanatına ait çok sayıda örnek bulunmaktadır. Nitekim divânda bulunan aşağıdaki ilk beyitte yer alan وَوَقْدَ نَنْزَلْتُ ifadesi, i’tirâzî bir

cümle olup mübtedâ olan « وَيَّيَّيَّ » ile haber konumundaki وَيَّيَّيَّ ifadeleri arasına girmiştir. Beyitteki i’tirâzî cümle, kelama tahassür/üzüntü anlamını katmak amacıyla getirilmiştir. Beyitler şöyledir:

يَبْلُغُ مِنْ نَزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ
وَوَقْدَ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ نَنْزَلْتُ

“Ak saçlar! İzin alarak mı bana geldin? Girdiğin hangi hayat hoş olur ki?

Ağarmış saç, öğüt olarak yeterlidir. Fakat ölüm yakın olduğu halde yaşamayı umuyorum.”⁸¹⁷

İbn Mübârek’in divânında yer alan aşağıdaki muhammesin son mısrasında i’tirâz sanatı vardır:

إِنَّ لِي لَمَنْ يَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ
عَسَىٰ أَنْ يَوْمَ تَذُكَّرَ الْمَلَأَ دَا
ضَرْبًا نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ نَدْفَنُ

“Kendine uzak ve yakın herkesi defneden kişi!

Ey ebedi kalmayı uman! Bir gün kabirleri hatırlayacaksın.

⁸¹⁴ Kazvîni, *el-İzâh fî ‘ulûmi’l-belâga*, 3/214-217; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâi ed-Dımaşkı İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fî eymanü’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Salim el-Betâfi (Beyrût: Dârü İbnu Hazm, 2019), 1/324; Atîk, ‘*İlmu’l-bedî*’, 194-197.

⁸¹⁵ Sübkî, ‘*Arüsü’l-efrâh fî şerhi Telhisi’l-Miftâh*, 1/210.

⁸¹⁶ İbn Cinnî, *el-Hasâ’is*, 1/336.

⁸¹⁷ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 63.

Bil ki sen soğuk demiri dövmüşsün.”⁸¹⁸

Görüldüğü üzere son mısırdaki **فَاعْلَمُهُ** ifadesi, **صَرَّيْتُ** fiilin faili olan zamir ile mef'ûlü olan **حَدِيدًا** arasına girmiş bir i'tirazî cümledir. Burada ara cümlelerin getirilmesinin amacı, herkesi defnettiği halde ölümü kendisinden uzak gören kişileri uyarmaktır. Beyitte yer alan ve Araplar arasında meşhur olan **صَرَّيْتُ حَدِيدًا رِدًا** deyiimi, “boşa çaba harcamak”, “faydasız işlerle uğraşmak” gibi anlamlarına gelmektedir.⁸¹⁹

Yine İbn Mübârek'e ait olan aşağıdaki beyitlerin ikincisinde yer alan **وَإِلَّهِ** **وَكَأَنْتَ** **وَاللَّهِ** ifadesi bir kâse cümlesi olup kâne'nin ismi ile haberi arasında ara cümle olarak gelmiştir. Beyitteki i'tirazî cümlelerin amacı, ifadeyi pekiştirmek, ibadet ve takvanın kabirde azık olacağını vurgulamaktır. Beyitler şöyledir:

نَ.....أَنْعَمَ.....فَ.....لُعْبَةٍ.....لَذَّةً.....وَالْتَقَى.....
فَقَدْ.....رَبُّنَا.....بِ.....طَهْرٍ.....وَلِ.....أَلْبَانٍ.....إِلَّا.....عِيٍّ.....وَدَهْرًا.....
بِ.....أَلْبَانٍ.....إِلَّا.....عِيٍّ.....وَدَهْرًا.....
بِ.....أَلْبَانٍ.....إِلَّا.....عِيٍّ.....وَدَهْرًا.....

*“Bir topluluk içkiden değil, en lezzetli nimetler olan ibadet ve takvadan tat aldı Hayatları boyunca gözleri sürür buldu ve bu nimetler, kabirde de vallahi onlar için azık oldu.”*⁸²⁰

Divânda yer alan aşağıdaki üçüncü beyitte de söz konusu sanat icra edilmiştir:

وَأَلْبَانٍ.....إِلَّا.....عِيٍّ.....وَدَهْرًا.....
وَأَلْبَانٍ.....إِلَّا.....عِيٍّ.....وَدَهْرًا.....
وَأَلْبَانٍ.....إِلَّا.....عِيٍّ.....وَدَهْرًا.....

*“Çavdar, pirinç ve arpa ekmeğinden ye!
Bunları helal kıl ki cehennem ateşinden kurtulasın
Allah sebat versin yöneticinin evinden gücün yettiğince uzak dur.”*⁸²¹

⁸¹⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 68.

⁸¹⁹ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Abdulhamid Muyiddin (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/135.

⁸²⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 80.

⁸²¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 76.

Üçüncü beyitte bulunan **أَلْهُدَىٰ** cümlesi, i'tirâzî bir cümle olarak **أَلْهُدَىٰ** fiili ile

fiilin mütealliki olan **عَنْ دَارِ أَمِيرٍ** ifadesi arasına girmiştir. Beyitteki i'trâz cümlesi dua

için getirilmiştir. Çünkü bu cümledeki fiil her ne kadar şekilsel olarak mâzî olsa da dua manasında talep ifade eden bir fiildir. Bu cümlede yöneticilerin kapısından uzak durmanın zor bir durum olduğu için muhatabının bu çabasında başarılı olması için ona dua etmiştir.

3.3.9. İltifât (اللتفات)

Sözlükte “caydırmak”, “çevirmek” anlamında **لَفَّتَ** kelimesinden türetilen ve “insanın sağ tarafından soluna”, “sol tarafından sağına dönmesi” manasında kullanılan iltifât sözcüğü,⁸²² bir belâgat terimi olarak, **يَوِّ التَّكْلِ مِ، يَوِّ عَلَى،** **أَلْهُدَىٰ** **إِذْ أِطَا** **عَنِ الْعِي.**

أَلْهُدَىٰ kelamda “*Gâibten hitâba veya tekellüme geçmek veya tam tersini yapmaktır.*”⁸²³

İltifât sanâtı farklı nedenlerden dolayı beklenmedik bir şekilde hitap yönünün bir taraftan başka bir tarafa çevrilmesi olarak da ifade edilmektedir.⁸²⁴

İltifât, manayı güzelleştiren bir edebî sanattır.⁸²⁵ İltifât üslûbu, Cahiliye dönemine kadar uzanmaktadır. Söz konusu edebî sanat, Arap diline özgü bir üslûptür.⁸²⁶ Kur’ân’da iltifât sanatına dair çok sayıda âyet vardır. Örneğin, **أَلْهُدَىٰ** **أَرْسَلِ الرَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا** “*فُتْسِقْنَاهُ*” **أَلْهُدَىٰ** **أَرْسَلِ الرَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا**

أَلْهُدَىٰ **أَرْسَلِ الرَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا** “Allah, rüzgârları gönderendir. Onlar da bulutları

hareket ettirir. Biz de bulutları ölü bir toprağa sürer ve onunla ölümünden sonra toprağı diriltiriz.”⁸²⁷ şeklindeki âyette yer alan **أَلْهُدَىٰ** **أَرْسَلِ الرَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا**

“Allah, rüzgârları gönderendi” ifadesi, gâib/üçüncü şahısla ile başlamıştır. Daha sonra gâipten

⁸²² İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyisi‘l-luga*, 5/258; İbnü‘l-Esîr, *el-Messelü‘s-sâ‘ir fî edebi‘l-kâtib ve‘ş-şâ‘ir*, 2/135.

⁸²³ İbnü‘l-Mu‘tez, *el-Bedi‘ fî‘l-Bedi‘*, 152; Cürcânî, *Kitâbü‘t-ta‘rifât*, 35.

⁸²⁴ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 199.

⁸²⁵ Matlûb, *Mu‘cemu‘l-mustalahâti‘l-belâgiyye ve tatavvürühâ*, 1/296.

⁸²⁶ İbnü‘l-Esîr, *el-Messelü‘s-sâ‘ir fî edebi‘l-kâtib ve‘ş-şâ‘ir*, 2/135.

⁸²⁷ Fatır, 35/9

mütekellime geçiş/iltifât yapılmış ve *“Biz de bulutları*

ölü bir toprağa sürdük ve onunla ölümünden sonra toprağı dirilttik” şeklinde bir ifade kullanılmıştır.

Yine Yunus suresinde yer alan, *لِالَّذِي نُسِئْتُمْ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ إِذَا كُنْتُمْ لِلْأُفْلَاقِ*

“Sizleri karada ve denizde yürüten o dur.

*Ta ki siz gemilerdeydiniz, o gemiler de onları tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri ve (yolcular) bu yüzden neşelendikleri zaman.”*⁸²⁸ şeklindeki âyette muhâtapтан gaibe geçiş/iltifât yapılmıştır. Zira âyetin başında *لِالَّذِي نُسِئْتُمْ* ve *لِالَّذِي نُسِئْتُمْ* ifadeleri yer almıştır.

Daha sonra *مُؤْمِنِينَ وَوَجَّزِينَ* ifadeleri kullanmak sureti ile muhâtapтан gâibe geçiş yapılmıştır.

Âyet, Mekke müşriklerini de kıssaya dâhil ederek durumu anlatıyor. Onların hayrete kapılmalarını ve Allah’a karşı gelenlerin nankörlüklerini itiraf etmelerini bildirmektedir. Şayet kendileri, zikredilen günahkârları takip ederlerse aynı netice ile karşı karşıya kalacaklarını ve bunu anlamalarını sağlamak için üçüncü şahıstan hitâba geçerek dikkatlerini toplamış ve iltifât sanatına başvurmuştur.⁸²⁹

İbn Mübârek, divânında “iltifât” sanatına başvurmuştur. Nitekim aşağıdaki beyitle de gâib sigasında muhatap sigasına geçiş yaparak “iltifât” sanatını icra etmiştir:

إِنِّي لَأَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ لَوْ كُنْتُ عَلِيمًا
وَإِنِّي لَأَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ لَوْ كُنْتُ عَلِيمًا
فَإِنِّي لَأَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ لَوْ كُنْتُ عَلِيمًا
فَإِنِّي لَأَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ لَوْ كُنْتُ عَلِيمًا

“Kendine uzak ve yakın herkesi defneden kişi!

Ey ebedi kalmayı uman! Bir gün kabirleri hatırlayacaksın

*Bil ki sen soğuk demiri dövmüşsün.”*⁸³⁰

Görüldüğü üzere İbn Mübârek birinci beyitte yer alan *إِنِّي لَأَعْلَمُ*

şeklindeki ifadede mazi gâib kipini kullanmıştır. Diğer beyitlerde ise aynı kişiyi

⁸²⁸ Yunus, 10/22

⁸²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Messelü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, 2/143.

⁸³⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 68.

kastederek muhatap kalıpları olan **مَنْ**, **صَرِيَت**, **عَسَاكَ**, **تُدْكِر** ve **فَاعَلَّمُهُ** şeklindeki ifadeleri kullanmış ve beyitlerde “iltifât” sanatını uygulamıştır.

Divânda bulunan aşağıdaki beyitlerde de önce muhâtap sigâsı kullanılmış, sonra gâibe geçiş yapılmış, daha sonra tekrar muhâtap kalıbına dönüş yapılmıştır:

عَابِدُ الْوَالِدِ لِيُصِرَّ رُبَّنَا لَعَلَّ نَبِيَّكَ لِي الْعَبْدُ إِذْ نَأْتِي بِي
 مَنَّا كَعِزِّكَ الْوَالِدِ بِي دَهْدَهُ بِلُغْوَعِهِ هِي
 يُوَكِّلُكَ أَنْ يَنْجِيكَ بِفَيْضِهِ لِي طِيْلُ الْفُجُورِ الْوَالِدِ الْوَالِدِ بِبِحْتِ نَأْتِي بِي
 رِيحُ الْعَبْدِ بِرُكْبَانِهِ وَنُفْسُهُ غَبِيْرُهُ الْوَالِدِ وَالْعَبْدُ الْوَالِدِ

“*Ey Haremeyn’in abidi! Bizi görseydin ibadetinle oyalandığımı anlardın.*”

Kiminin yanakları gözyaşlarıyla ıslanırken, bizim boğazlarımız kanlarımızla boyanmaktadır.

Kiminin atı batıda yorulurken, bizim atlarımız günün erken vakitlerinde düşmanla savaşarak yorulurlar.

Miskin kokusu sizin, bizim miskimiz ise atlarımızın toynaklarının tozu ve dumanıdır.”⁸³¹

Görüldüğü üzere birinci beyitte yer alan **عَابِدُ الْوَالِدِ لِيُصِرَّ رُبَّنَا** ifadesi hitap üslûbuyla başlamıştır. İkinci beyitin ilk mısrasında bulunan **مَنَّا كَعِزِّكَ الْوَالِدِ بِي** ifadesiyle aynı kişiler kastedilmiş ve onlara işaret etmek üzere gâib sigâsı kullanılmıştır.

Dördüncü beytin başına yer alan **رِيحُ الْعَبْدِ بِرُكْبَانِهِ** şeklindeki ifadede ise tekrar muhataba geçiş yapılmıştır. Dolayısıyla beyitlerde önce muhâtapтан gâibe, daha sonra gâipten muhâtaba geçiş yapılarak iki defa iltifât sanatı yapılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde de gâipten muhâtaba geçiş yapılarak “iltifât” sanatına başvurulmuştur:

فَأَقْبَلْتُ الْوَالِدِ لِيُصِرَّ رُبَّنَا لَعَلَّ نَبِيَّكَ لِي الْعَبْدُ إِذْ نَأْتِي بِي
 بِنَفْسِي الْوَالِدِ بِي دَهْدَهُ بِلُغْوَعِهِ هِي وَنَفْسُهُ الْوَالِدِ الْوَالِدِ بِبِحْتِ نَأْتِي بِي

“*Yumuşamaya yanaşmayan nefsimi azarladım ve ona söyledim ki:*”

⁸³¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 61.

Gidenlerin kalıntılarını ve eski zamanlarda uzun süre çektiğin kötü acıları unuttun mu?”⁸³²

Birinci beyitte nefsi kastederek gâib kalıpları olan *عَاتُ ب. تُبَاهَا*, *يَيْت* ve *تَسْتَلِينَا* ifadeleri kullanılmıştır. İkinci beyitte *يَيْت. تَسْتَلِينَا* ifadesini kullanarak nefse hitap etmiş ve gâipten muhataba geçiş yapmıştır.

Muhatabı tekdüze olan kelamın sıkıcılığından kurtararak, onu canlı tutmak, dikkatini çekmek gibi gayelerden dolayı iltifât sanatı kullanılmaktadır.⁸³³

3.3.10. İftinân (الفتنآن)

Sözlükte “durum”, “tür”⁸³⁴ ve “sanat”⁸³⁵ anlamındaki *الفن* kökünden türetilen ve ifti‘âl babının mastarı olan “iftinân” kelimesi terim olarak, tek bir kelamda veya tek bir beyitte “övgü-yergi”, “tebrik-taziye”, “aşk-coşku” gibi bir birine zıt veya bir birinden farklı iki ve daha fazla temanın bir arada zikredilmesidir.⁸³⁶ Örneğin, Şair Mütenebbî Seyfüddevle için inşad ettiği aşağıdaki beyitlerde hem övgü hem de itâba yer vermiş ve “iftinân” sanatını icra etmiştir:

يَعْبُدُكَ النَّاسُ بِالْمَعْرِفَةِ لِمَعْرِفَتِكَ فِي الْوَيْلِ وَالْحَيْرَةِ وَالْغَيْبِ وَالْجَهْلِ
إِنَّا نَرَىٰ نَفْسَكَ دَائِبًا فِي الْوَيْلِ وَالْحَيْرَةِ وَالْغَيْبِ وَالْجَهْلِ

“Bana değil de ey insanlara çok adil davranan! İtâbım sanadır. Hem hâsım hem de hâkemsin,

Aslanının dişlerini açık olarak gördüğünde, onun sana tebessüm ettiğini asla sanma.”⁸³⁷

Yukarıdaki şiirde Mütenebbî, Seyfüddevle’yi *يَعْدَلُ النَّاسَ* ifadesiyle niteleyerek

insanlara karşı çok adil davrandığını belirterek onu medh etmektedir. Ancak *لِ مَعَارِفِ*

⁸³² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 105.

⁸³³ Matlûb, *Mu‘cemu’l-mustalahâti’l-belagiyye ve tatavvurihâ*, 1/295.

⁸³⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 8/371.

⁸³⁵ Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh*, 243.

⁸³⁶ Sübkî, *‘Arûsü’l-efrâh fî şerhi Telhîsi’l-Miftâh*, 2/313; el-Meydânî, *el-Belagatü’l-‘Arabiye*, 2/475.

⁸³⁷ Ebû Mansûr Seâlibî, *Yetîmetü’l-dehr fî mehâsini ehli’l-‘asr*, thk. Müfid Muhammed Kamihe (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 1983), 1/238.

sözüyle kendisine karşı adaletli olmadığını ifade ederek onu yermektedir. Dolayısıyla şair tek bir beyitte muhatabına hem övgüde hem de itapta bulunmuş ve “ifitinân” sanatını icra etmiştir.

İbn Mübârek divânında “ifitinân” sanatına başvurduğu görülmektedir. Nitekim aşağıdaki beyitte söz konusu edebî sanat mevcuttur:

كَيْفَ مُمْرِسٌ لَكَ... يَوْمَ عِيَا... وَيَوْمَ عِيَا... وَيَوْمَ عِيَا...
 لَيْلِي... مَن مَّنْكَ... وَيَوْمَ عِيَا... وَيَوْمَ عِيَا...
 وَأَمَّا... رَل مَّقِي... وَيَوْمَ عِيَا... وَيَوْمَ عِيَا...

“Nice aciz, dili pürüzlü ve avanak insan var. Ama nesebinden ötürü toplum nezdinde makbuldür.

Ataları kıymetli, soylu ve öncü olan niceleri, onlardan sonra başkalarına tabi oldu.

Nice sönük, soyca ataları düşük kişi, edebi sayesinde yüksek konumu ve asaleti elde etti.”⁸³⁸

Görüldüğü üzere şair birinci beyitte yer alan **يَا عِيَا وَيَوْمَ عِيَا** “meramını

anlatmaktan aciz” ve aynı beyitte bulunan **الْقَوْمِ لَدَى قُدْرَم** “kıt anlayışlı” ifadeleri ile ikinci

beyitte yer alan **بَابُ عَدَهُمْ دَنْبًا** “başkalarına bağımlı oldu” şeklindeki niteliklerle

kişiyi yermektedir. Diğer taraftan ataları, mensup olduğu aile ve ailenin toplum

nezdindeki değeri bağlamında aynı kişiyi **لَيْلِي مَمَكُ رَمَّةٌ وَهُهُ فُبَّ كَانُوا رُؤُوسًا**

“Ataları

kıymetli, soylu ve öncü olan niceleri, ” şeklindeki ifadelerle övmektedir. Dolayısıyla beyitlerde “ifitinân” sanatı bulunmaktadır. Son iki beyitte yer alan ifadelerde de söz konusu sanat bulunmaktadır.

Divânda bulunan aşağıdaki beyitte de ifitinân sanatı bulunmaktadır:

وَأَلَا تَابُ... عِيَا... وَيَوْمَ عِيَا... وَيَوْمَ عِيَا...
 فَمَسِي... وَيَوْمَ عِيَا... وَيَوْمَ عِيَا... وَيَوْمَ عِيَا...

“Kıymetli bir şey satılır veya alınırsa başkaları satıcı iken sadece sen alıcısın.”⁸³⁹

⁸³⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 127.

⁸³⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 139.

Görüldüğü üzere şair, **فَسَوَّاكَ ۞ نَعْمَا** cümlesi ile kıymetli şeyleri ellerinden

çıkarmaya çalışanları yermiştir. Değerli şeylerin talibi olan muhâtabına övgüde bulunmuş ve iki temayı içeren yukarıdaki beyti getirerek iftinân sanatını icra etmiştir.

İftinân sanatının tanımı ve getirilen örneklerde anlaşıldığı gibi, söz konusu sanat şairin ve hatibin söz söylemedeki kudretine ve yeteneğine delalet etmektedir. Çünkü tek cümlede veya tek beyitte birbirine zıt veya birbirinden farklı iki veya daha fazla temayı bir arada getirmeyi başarmaktadır.

3.3.11. Müşâkele (المشاكلة)

Müşâkele, anlama güzellik katan edebî sanatlardan biridir.⁸⁴⁰ Lügate, iki şeyin biçim açısından birbirine benzeşmesi ve uyuşması anlamındadır.⁸⁴¹ Belâgat terimi olarak müşâkele sanatı, edebî bir amaçtan dolayı daha önce ifade edilen kelimeye benzeşsin diye söz konusu kelimeyi, farklı bir anlamda kullanmak üzere tekrar edilmesidir. Tekrar edilen kelime önceki ifadede ya sözcük olarak ya da anlam olarak bulunmaktadır.⁸⁴²

Yukarıdaki ifadeden da anlaşılacağı üzere müşâkele, hakikî ve takdirî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁸⁴³ Şair Ebû'r-Raka'mak Ahmed el-Antâkî'ye (ö. 399/1009) ait aşağıdaki beyitte hakikî müşâkele sanatı bulunmaktadır:

فَسَوَّاكَ ۞ نَعْمَا ۞ طَبَّخُ ۞ قُلْتُ ۞ نَطْبُخُ ۞ وَأَلِي ۞ جُبَّةً ۞ وَفَيْسَا ۞

“Ne istersin sana güzelce pişirelim” dediler. “Bana bir cübbe ve bir elbise pişirin” dedim.”⁸⁴⁴

Şair, **فَسَوَّاكَ ۞ نَعْمَا ۞** “bana bir cübbe ve bir elbise diktirin” ifadesi yerine, **وَقَمِيصَا ۞** “bana bir cübbe ve bir elbise pişirin” demiştir. Nitekim cübbe ve elbise pişirilmez, diktirilir. Ancak birinci mısradaki yer alan **طَبَّخُهُ** kelimesine uysun diye

⁸⁴⁰ İsferyâni, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, 388.

⁸⁴¹ el-'Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 155.

⁸⁴² Sübkî, *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/237. Bulut, *Bedî ilmi*, 78.

⁸⁴³ Hasen b. Muhammed b. Mahmûd Hasan 'Attâr, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'i'l-cevâmi'* (Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, ts.), 1/426.

⁸⁴⁴ Hâşimî, *Cevâhirü 'l-belâga*, 344.

ikinci mısradaki **أُطُبُّوا** ifadesi kullanılmış ve gerçek anlamında değil, **يُطَوِّا** anlamında kullanılmış ve müşâkele sanatı icra edilmiştir.⁸⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'de bulunan, **وَوَإِنَّ لَهُ عَابِدُونَ** "Allah'ın boyasıyla boyandık. Kim boyası bakımından Allah'tan daha güzeldir? Biz yalnız O'na kulluk ederiz" (deyin).⁸⁴⁶ şeklindeki âyette yer alan **صِبْغَةَ** ve **صِبْغَةَ** ifadeleri takdîrî

müşâkeleye bir örnektir. Zira âyette bulunan **صِبْغَةَ** ifadesi, daha önce bizzat

geçmemiştir. Ancak âyetin nüzul sebebine bakıldığında bu ifadenin takdiri olarak geçtiği ve söz konusu ifadenin, Hristiyanların çocuklarını sarı bir boyayla vaftiz edip boyadıktan sonra *"işte şimdi temizlenip günahlardan arındı"* şeklindeki ifadelerine benzerlik olsun diye söylendiği anlaşılmaktadır.⁸⁴⁷ Müşâkele sanatı, birçok âyet, hadis ve Arap şiirinde bulunmaktadır.

İbn Mübârek, divânında müşâkele sanatına başvurmuştur. Örneğin aşağıdaki beyitlerde söz konusu sanat bulunmaktadır:

وَعَى مَ...ا وَعَى الْقُرُونُ م...نْ ك...لِ حَكْم...ة
وَس...بَطَّنْ ل...أَدَا...مُ وَاللَّحْ...مُ وَال...مُ

*"Kur'an'ın içerdiği bütün hikmeti kavramıştı. Onun eti ve kanı adâb ile yoğrulmuştu."*⁸⁴⁸

Görüldüğü gibi **مَا وَعَى الْقُرُونُ مِنْ كَلِمَةٍ حَكْمَةٍ** ifadesinde yer alan ilk **وَعَى** fiili

insana ait ve gerçek anlamı olan "kavradı" manasında kullanılmıştır. **الْقُرُونُ مِنْ كَلِمَةٍ**

ifadesinde bulunan **وَعَى** fiili ise "ihtiva etti", "kapsadı" ve içerdi anlamında **الْقُرُونُ**

kelimesine nisbet edilmiştir. Dolayısıyla beyitte bulunan birinci fiil gerçek anlamında kullanılmış iken, ikinci fiil birinci fiile uyum sağlaması için gerçek anlamı dışında kullanılmış ve müşâkele sanatı meydana gelmiştir.

⁸⁴⁵ Adürrahim b. Abdurrahman b. Ahmed Ebû'l-Feht el-Abâsî, *Ma'âhidü't-tansîs*, thk. Muhamed Muhyüddin Abdülhamid (Beyrüt: 'Alemü'l-Kütüb, ts.), 2/252.

⁸⁴⁶ Bakara, 2/138.

⁸⁴⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1987), 1/196.

⁸⁴⁸ İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 2/88; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/610.

Yine İbn Mübârek, Tarsus'ta düşmana karşı savaşırken Fudayl b. İyaz'ın Haremeynde (Mekke-Medine) ibadetle meşgul olmasını eleştirdiği ⁸⁴⁹ aşağıdaki beyitlerde de müşâkele sanatı bulunmaktadır:

إِبْرَاهِيمُ الْعَبْدُ لِلَّهِ وَالْعَبْدُ لِلَّهِ وَالْعَبْدُ لِلَّهِ وَالْعَبْدُ لِلَّهِ وَالْعَبْدُ لِلَّهِ
زَيْنُ الْعَبْدِ لِلَّهِ وَالْعَبْدُ لِلَّهِ وَالْعَبْدُ لِلَّهِ وَالْعَبْدُ لِلَّهِ وَالْعَبْدُ لِلَّهِ

“Miskin kokusu sizin, bizim miskimiz ise atlarımızın toynaklarının tozu ve dumanıdır.”⁸⁵⁰

Örneğin, *ريح العبير لكم وإن عيبرن زة السناب الطيب*, beyitteki ilk

kelimesi, “misk” anlamında olup hakiki anlamında kullanılmıştır. Beyitteki ikinci *عيبرن* sözcüğünden ise “toz ve duman kokusu” manaları kastedilmiş ve konulduğu anlamının dışında kullanılmıştır. Dolayısıyla aralarında “müşâkele” sanatı vardır.

Müşâkele sanatı, hem manayı hem de lafzı güzelleştirdiği için önemli bir edebî sanat türü olarak kabul edilmektedir. Aralarında müşâkele sanatı bulunan kelimeler, yukarıda da belirtildiği gibi bedî ilminin konusu olmaktadır. Ancak müşâkele sanatı için getirilen lafız, gerçek anlamının dışında kullanıldığından dolayı istiare veya mecâz-ı mürsel kapsamına da girmektedir. Bu yönüyle müşâkele amacıyla yer verilen lafızlar, beyân ilminin konusu da olmaktadır.⁸⁵¹

Müşâkele sanatı ile tam cinâsın birbiri ile karıştırılmaması gerekir. Zira aralarında cinâs sanatını oluşturan kelimeler gerçek anlamlarında kullanılmaktadır. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere aralarında müşâkele sanatı bulunan kelimelerden biri vazedildiği anlamının dışında kullanılırken diğeri gerçek anlamında kullanılmaktadır.⁸⁵²

Tam cinâs sanatının yer aldığı *سَاعَة* “Kıyametin kopacağı gün günahkârlar, (dünyada) bir andan fazla kalmadıklarına yemin ederler.”⁸⁵³ ayetinde bulunan ilk *السَّاعَة* kelimesi, “kıyamet” anlamında kullanılmıştır. İkincisinde ise

“bir zaman dilimi” kastedilmiştir. Her iki yerde de *السَّاعَة* kelimesi gerçek anlamında

⁸⁴⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân fi târihi 'l-a'yân*, 13/20.

⁸⁵⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 61.

⁸⁵¹ İsmail Durmuş, “Müşâkele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/154-155.

⁸⁵² Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi 'l-Kur'ân*, 3/310.

⁸⁵³ Rûm, 30/55.

kullanılmıştır. Çünkü bazı kelimeler müşterek olan lafızların kapsamına girip birden fazla manaya vazolunmuştur.⁸⁵⁴

3.3.12. Leff'ü Neşr (اللف والنشر)

Lef kelimesi, sözlükte “dürme”, “toplama” ve “sarma” gibi anlamlara gelmektedir. Neşr ise “yayma” ve “dağıtma” manasındadır. Bir belâgat terimi olarak el-leff ve'n-neşr, detaylı veya mücmel olarak birden fazla unsurlar bir arada zikredildikten sonra, o unsurlara ait öğeler getirilerek hangi öğenin hangi unsura ait olduğu belirtilmeden meydana gelen bir edebî sanattır.⁸⁵⁵ Sonradan gelen her bir öğenin önceki unsurlardan hangisine ait olduğu hususu, muhatap tarafından fark edileceğine inanıldığı için hangi öğenin hangi unsura ait olduğunu belirtme ihtiyacı duyulmamaktadır.⁸⁵⁶ Söz konusu edebî sanatın bir diğer adı, “et-tayyu ve'n-neşr” şeklindedir.⁸⁵⁷

Leff'ü neşr sanatı, “mufassal” ve “mücmel” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Zira leff kısmındaki unsurlara ayrı ayrı yer verilmişse “mufassal”, tüm unsurları kapsayan tek bir lafız şeklinde gelmişse “mücmel” olarak isimlendirilir.⁸⁵⁸

Mufaassâl leff'ü Neşr

Söz konusu öğeler, daha önce zikredilen lafızların sırasına göre getirilip getirilmemesi açısından mufassal leff ve neşr de, mürettep (düzenli) ve müşevveş (düzensiz) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁸⁵⁹ Mürettep leff ve neşrde öğeler, daha önce zikredilen lafızların sıralamasına göre getirilmektedir. Örneğin, **رَحْمَةً جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ** “Rahmetinden ötürü Allah, geceyi ve gündüzü yarattık

onda (gecede) dinlenesiniz, (gündüzün) O'nun fazlı kereminden arayasınız ve şükredesiniz”⁸⁶⁰ şeklindeki âyette hem mufassal hem de mürettep leff ve neşr sanatı

⁸⁵⁴ el-Cündî, *Fennü'l-cinâs*, 69.

⁸⁵⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-`ulûm*, 425; el-Kirmânî, *et-Tahkîk fî şerhi'l-Fevâ`idi'l-Gıyâsiyye*, 2/798-799; el-Âkûb, *el-Mufassal fî `ulûmi'l-belâgati'l-`Arabiye*, 578.

⁸⁵⁶ Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/246.

⁸⁵⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-`ulûm*, 425; el-Kirmânî, *et-Tahkîk fî şerhi'l-Fevâ`idi'l-Gıyâsiyye*, 2/798-799; el-Âkûb, *el-Mufassal fî `ulûmi'l-belâgati'l-`Arabiye*, 578.

⁸⁵⁸ Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/246.

⁸⁵⁹ İsferyânî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-`ulûm*, 1/103; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî, *et-Tahkîk fî şerhi'l-Fevâ`idi'l-Gıyâsiyye*, thk. Ali b. Dehilullah el-`Avfi (Suudi Arabistan: Mektebetü'l-`ulûmi ve'l-Hikem, 2003), 2/798.799.

⁸⁶⁰ Kasas, 8/73.

bulunmaktadır. Zira Yüce Allah (c.c.) sırasıyla ilk önce اللَّيْلُ kelimesini, daha sonra da وَالنَّهَارَ kelimesini getirerek leff kısmındaki unsurları ayrı ayrı zikretmiştir. Bu iki unsurla ilgili özellikleri de aynı düzene göre sıralamıştır. Nitekim daha önce gelen لَتَسْكُنُوا فِيهِ cümlesi, اللَّيْلُ kavramı ile ilişkilidir. وَلَتُبَوَّبَ مِنْهُ لَيْلًا وَنَهَارًا ifadesi ise وَالنَّهَارَ kelimesi ile ilişkilidir.⁸⁶¹

Lef bölümünde zikredilen unsurlara ait özelliklerin sırasına göre dizilmediği takdirde “müşevveş leff ve neşr” veya “gayr-i mürettep leff ve neşr” meydana gelmiş olmaktadır. Örneğin, “فَامَا وَشَعْرًا إِذَا” “O yanak, nefesler ve saç bakımından gece, gül ve misk gibidir.” biçimindeki ifadede “müşevveş leff ve neşr” bulunmaktadır. Zira anlam olarak شَعْرًا kelimesi لَيْلًا kelimesiyle, فَامَا kelimesi وَنَهَارًا kelimesiyle ve إِذَا kelimesi وَرَدًا kelimesi ile ilişkilidir. Neşr bölümündeki lafızlar, leffi oluşturan kelimelere göre sıralanmamıştır. Yukarıda zikredilen ifadede leff ve neşr sanatı ile birlikte teşbih sanatı da bulunmaktadır. Zira cümlenin manası “Onun saçları gece gibi siyah, nefesleri mis kokusu gibi hoş ve yanakları gül gibi kırmızıdır” şeklinde olup teşbih sanatı bulunmaktadır.⁸⁶²

Abdullah b. Mübarek’in divânında mürettep leff ve neşrin kapsamına girecek bir örneğe rastlanmamıştır. Ancak divânda müşevveş leff ve neşr’e ait çok sayıda örnek bulunmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitlerde söz konusu sanat bulunmaktadır:

وَلَيْلًا جُلَسَاءٌ مِمَّنْ يَتَمَنَّوْنَ خَيْرًا مِنْ حَيْثُ دَبَّتْ هُمُ
 إِذَا مَرَّ أَحَدٌ تَمَعَّنَ كَأَنَّ حُسْنَ حَيْثُ دَبَّتْ هُمُ
 يَلْبَسُ لَيْلًا مِمَّنْ أَمُونُونَ دَبَّتْ هُمُ
 مِمَّنْ حَيْثُ دَبَّتْ هُمُ
 وَنَعْفُ لَيْلًا مِمَّنْ وَنَبِيٍّ مِمَّنْ دَبَّتْ هُمُ
 وَنَعْفُ لَيْلًا مِمَّنْ وَنَبِيٍّ مِمَّنْ دَبَّتْ هُمُ

“Kendilerinden usanmadığım sohbet arkadaşlarının var. Akıllı, dikkatli ve gizli hallerinde güvenilirlerdir.”

---

⁸⁶¹ Sübkî, *'Arüsü'l-efrah fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/246.

⁸⁶² Atîk, *'İlmu'l-bedî'*, 178.

⁸⁶⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 80.

Yukarıdaki ilk beyitte yer alan **وَإِلَّا تَصِفْ** kelimeleri, “leff” unsurlarını

oluşturmaktadır. İkinci beyit olan **فَقَرَّتْ بِهٖ طَوْلَ الْيَاسَةِ عَيْونَهُمْ وَكَانَتْ وَاللهِ لَمْ يُرَا إِذِ الْقَوْمِ** şeklindeki ifadeler ise “neşr” bölümünü yansıtmaktadır. Zira **عَيْونَهُمْ** ifadesi, **فَقَرَّتْ**

ifadesi, **وَإِلَّا تَصِفْ** unsurunun bir özelliğidir. Nitekim söz konusu ifade de bulunan **بِهٖ** deki zamir de bunu göstermektedir. Zira **تَصِفْ** kelimesi müzekker olarak kabul edilmektedir.

على ب.ر.ه. «هٗ نلوا يا هي» fiilinin içindeki **هِيَ** ve **هِيَ** mısrasında bulunan **كَانَتْ** kelimesi müzekker olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla söz konusu ifadeler leff bölümünde bulunan ve birinci unsur olan **أَلْعَبَادَةِ** ile ilişkilidir. Burada ilgili tertibe uyulmadığı için müşevveş leff ve neşr sanatı meydana gelmiştir.

Mücmel Leff’ü Neşr

Mücmel leff’ü neşr, en az iki unsuru kapsayan bir kelimeyi zikrettikten sonra her bir unsurun özelliğini ayrı ayrı zikretmeye denmektedir. Dolayısıyla leff kısmı mücmel, neşr kısmı ise mufassal olarak getirilmektedir. Bu tür sanat için “icmâlî leff ve neşr” ismi de kullanılmaktadır.⁸⁶⁶ Şair A‘şâ’nın şu beyiti “mücmel leff ve neşr”e misal olarak getirilmektedir:

بِئْسَ مَا كُنَّا فِيهِ نَصْرًا..... ذُخْرًا فَكَانَ..... فِي مِثْلِهِ..... وَكَانَ..... فِي إِذَا فَمِنْ..... أَلْعَبَادَةِ..... لَمْ يَكُنْ..... إِلَّا تَصِفْ.....

“Ellerin dürüstlük elleridir, birisi faydalı bir eldir ve diğer el de mal hususunda cimrilik yapıldığında harcama yapar.”⁸⁶⁷

Görüldüğü üzere lef kısmını oluşturan **بِئْسَ مَا كُنَّا فِيهِ نَصْرًا** şeklindeki ifade yer alan

بِئْسَ مَا كُنَّا فِيهِ نَصْرًا müsennâ olup muhatabın iki elini kapsamaktadır. Daha sonra her bir elin bir

⁸⁶⁶ Ali Bulut, *Belâgat terimleri sözlüğü*, 314.
⁸⁶⁷ el-Meydânî, *el-Belagatü'l-'Arabiye*, 2/408.

araya getiren şey “ne olabilir?” diye kendi kendine sorar ve duraksama yaşar. Fakat bunları birleştiren ortak noktayı bulunca rahatlar ve sükûnete erer.⁸⁷²

3.3.14. Tefrîk (التفريق)

“Toplanma” ve “bir araya getirmenin” zıddı olan “tefrîk” kelimesi sözlükte, aralarındaki farklılıktan ötürü iki şeyi ayırmak anlamındadır. İstılahta ise genellikle zem ve medh amacıyla bir şeyin farklı iki durumunu teşbih veya kıyas yolu ile karşılaştırmak ve böylece aralarındaki farkı ortaya koymaktır.⁸⁷³ Örneğin aşağıdaki beyitlerde “tefrîk” sanatı bulunmaktadır:

مِثْلُ الْوَالِدِ الْعَمِّ وَالْوَالِدِ الْوَالِدِ وَالْوَالِدِ الْوَالِدِ وَالْوَالِدِ الْوَالِدِ
فَأَنَّ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ

“İlkbahar mevsiminde bulutların başışı, emirin cömertlik günündeki başışı gibi değildir.

*Emirin başışı içi dolu bir kese altın iken, bulutların başışı ise sadece bir katre sudur.*⁸⁷⁴

Şair, yukarıdaki beyitte ilk önce emirin cömertliği ile bulutların cömertliğinin aynı olmadığını belirtmektedir. Hemen ardından bulutların cömertliği bir damla yağmur olduğunu, emirin cömertliğini ise içinde bin dinar veya on bin dirhem bulunan bir kese olduğunu söylemektedir, cömertlik bakımından ikisinin arasında büyük bir fark olduğunu belirtmiş ve övdüğü emirin cömertliğinin büyüklüğünü ortaya koymuştur.

İbn Mübârek’in divânında tefrîk sanatına dair örnekler bulunmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitlerde bu edebî sanat bulunmaktadır:

عَدْلٌ دُونَ الْعَدْلِ بِأَنَّ نَيْتَكُمْ نَيْتٌ نَيْتٌ نَيْتٌ نَيْتٌ نَيْتٌ نَيْتٌ نَيْتٌ نَيْتٌ نَيْتٌ نَيْتٌ
كَيْفَ يَنْتَظِرُ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ
وَبِصْبٍ بَدَأَ الْعَدْلُ دُونَ الْقِيَامِ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ الْوَالِدَ

“Ey doğru yoldan sapmış hâkimler! Sizler kurtlarsınız. Fakat giydiğiniz elbiseler, gerçek yüzünüzün görülmesine engel olmuştur.

⁸⁷² el-‘Âkûb, *el-Mufasssal fî ‘ulûmi ‘l-belâgati ‘l-‘Arabiye*, 581.

⁸⁷³ Sübkî, *‘Arûsü ‘l-efrâh fî şerhi Telhîsi ‘l-Miftâh*, 2/251; İbn-i Hicce, *Hizânetü ‘l-edeb ve gâyetü ‘l-ereb*, 1/371.

⁸⁷⁴ İsferyânî, *el-Atvel şerhu Telhîsi Miftâhi ‘l-‘ulûm*, 1/103.

Ancak kurtlar yabani hayvanları avlar. Barınakları ise ıssız ve çorak topraktır.

*Yargıçlar, kartalların canlıları kaptığı gibi yetimlerin mallarını ellerinden alırlar.*⁸⁷⁵

Görüldüğü üzere İbn Mübârek yukarıdaki beyitlerde dönemindeki yöneticileri yermekte, yoksul ve kimsesizlerin malını haksız yere yediklerini belirtmekte ve onların bu durumunu hayvanları avlayan kurtlara benzetmektedir. Ancak söz konusu zalim yöneticilerin kurtlardan da daha beter olduğunu, zira kurtların açıkça saldırdığını ve avladıkları hayvanların arasında yaşamadıklarını anlatmaktadır. Zalim yöneticilerin ise hissettirmeden insanların mallarını çalmakta olduğunu, dolayısıyla ikisinin arasında büyük bir fark olduğunu vurgulamaktadır.

Manayı güzelleştiren tefrîk sanatının amacı, aynı olduğu sanılan iki unsur arasındaki farkı ortaya koymak ve ikisinden birinin övgü veya yergide daha üstün olduğunu vurgulamaktır. Dolayısıyla söz konusu sanat vasıtasıyla muhataba iki durum arasındaki fark açıklanmakta ve onun gözleri önüne serilmektedir.⁸⁷⁶

3.3.15. Taksîm (التقسيم)

Bedî' ilminin manevî sanatlarından biri olan taksim, sözlükte bir şeyi “bölmek”, “bölüştürmek”, “parçalamak”, “dağıtmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁷⁷ Bir edebî sanat olan taksimin tanımı hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür.⁸⁷⁸ Ebû Hilâl el-Askerî, taksim sanatını şu şekilde tarif etmektedir: “*Kelamda bulunan bir şeyin hiçbir kısmını dışarıda bırakmayacak şekilde eşit öğelere ayırmaktır.*”⁸⁷⁹ Dolayısıyla taksimde ilk önce genel bir kavram zikredilmektedir. Daha sonra bu kavrama ait bütün türlere veya durumlara yer verilmektedir. Örneğin, “*هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آبَاءَكُمْ وَوَأُمَّهَاتِكُمْ أَتْرَابًا*” “*O size şimşegi hem bir korku ve hem de bir ümit olarak gösterendir.*”⁸⁸⁰ şeklindeki âyette “taksîm” sanatı bulunmaktadır. Zira ayetten anlaşıldığına göre şimşek çaktığı zaman insanlar, iki durum içinde bulunmaktadır; birincisi şimşek çakmasından gelebilecek zarar korkusu,

⁸⁷⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 63-64.

⁸⁷⁶ el-‘Âkûb, el-Mufasssal fi ‘ulûmi’l-belâgati’l-‘Arabiye, 582.

⁸⁷⁷ Atîk, *‘İlmu’l-bedî’*, 134; Mutçalı, *Arapça -Türkçe Sözlük*, 705.

⁸⁷⁸ İbn-i Hicce, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, 2/270.

⁸⁷⁹ el-‘Askerî, *Kitâbü’s-Sînâ’ateyn*, 341.

⁸⁸⁰ R‘ad, 13/12.

ikincisi yağmurun yağma ümididir. Kazvinî'ye göre ise “taksîm”, birden fazla ögeyi kapsayan bir ifadeyi zikrettikten sonra, her bir ögeye ait olanı belirterek yer vermektedir.⁸⁸¹

Farklı tanımlamalardan yola çıkılarak taksim sanatı üç kısma ayrılmaktadır. Birincisi, birden fazla unsur zikredildikten sonra, her bir unsura ait özelliğe yer vererek

yapılan taksîmdir.⁸⁸² Örneğin, د وَعَا د ِ لِقَارِعَةٍ فَأَمَّا تَوُدُّ فَأَهْلِكُوا ِ لَطَّادِيَّةٍ وَيَمَّا عَا د

كَلْبَتْ تَوُدُّ وَعَا د ِ لِقَارِعَةٍ فَأَمَّا تَوُدُّ فَأَهْلِكُوا ِ لَطَّادِيَّةٍ وَيَمَّا عَا د «رَعَايَةَ»
“Semûd ve Âd, kapılarını çalacak felâketi yalan saymışlardı.

*Semûd kavmine gelince onlar korkunç bir sarsıntı ile helâk edildi Âd halkı ise azgın bir kasırga ile yok ediliverdi.”*⁸⁸³ Yukarıdaki âyette söz konusu taksîm sanatı bulunmaktadır. Zira âyette önce Âd ve Semûd halkının kıyameti inkâr ettikleri zikredilmiş ve bu hususta aynı davranış içinde oldukları vurgulanmıştır. Daha sonra inkârları sonucu onların her birine verilen azap ayrı ayrı zikredilerek taksim yapılmıştır.⁸⁸⁴

İbn Mübârek, son iki halifeyi methettiği aşağıdaki beyitlerde söz konusu taksim sanatına başvurmuştur:

إِبْرَاهِيمَ ..... بَ عَلِيٍّ ..... أَلْحَمْدُ ..... بَ .....
وَلِأَيُّوبَ ..... بَرِّ ..... لُؤْلُؤًا ..... هَلْ لِي الْقَنُ .....
عُثْمَانَ ..... أَلْحَمْدُ .....

يَمَّا ..... عَلِيٍّ ..... بَ ..... لِقَارِعَةٍ ..... د .....
لِالسَّيِّئِينَ ..... بَ ..... لِقَارِعَةٍ ..... د .....
وَلِأَيُّوبَ ..... بَرِّ ..... لُؤْلُؤًا ..... هَلْ لِي الْقَنُ .....

“Mutedil bir sevgi ile Ali’yi seviyorum, üstünlük bakımından Osman’ı ondan daha aşağı görmüyorum.

Kuşkusuz Ali’nin ilk insanlar arsındaki öncülüğü tartışılmaz ve apaçık bir durumdur.

*Osman ise -Allah onu bağışlasın- doğruluk, takva ve iyilik sahibi kardeşimizdir.”*⁸⁸⁵

Görüldüğü üzere şair ilk beyitte Hz. Ali’yi ve Hz. Osman’ı sevdiğini belirterek ikisini bir arada zikretmiştir. İkinci beyitte Hz. Ali’yi neden sevdiğini, kendisinde

⁸⁸¹ İbn-i Hicce, *Hizânetü’l-‘edeb ve gâyetü’l-‘ereb*, 2/270.

⁸⁸² Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 420; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Mu‘cemu mekalidü’l-ulum fi’l-hudûdi ve’r-rusûm*, thk. Muhammed İbrahim Abbâde (Kâhire: Mektebetü’l-‘Adâb, 2004), 103; el-Meydânî, *el-Belagatü’l-‘Arabiye*, 2/408.

⁸⁸³ Hâkka, 69/4-6.

⁸⁸⁴ Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga*, 311.

⁸⁸⁵ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 111.

bulunan özellikleri adını anarak övgüyle söz etmiştir. Üçüncü beyitte ise Hz. Osman'ın sadakat ve takvasını dile getirmiş ve böylece taksîm sanatını icra etmiştir.

Yine divânda yer alan aşağıdaki beyitlerde de sözü edilen “taksîm” sanatı vardır:

الْعَالَمُ مُرْتَبًا ..... ن وَتَشْرَفُ ..... فِي الْفَيْ ..... اجِبِهِ
فَأَطَّلْتُ ..... هُ ..... دَيْتَ فُنُ ..... وَنَ الْعِلْمِ ..... وَأُذِدَّ
لَهُ فِي ..... رَ فِي ..... لُ ..... هُ يَصْنُ ..... لَ ..... لَا يَدُ .....
كَ ..... م ..... نَ ..... رِ ..... ي ..... ع ..... وَي وَطَمَطَمَ .....
فَأَطَّلْتُ ..... هُ ..... دَيْتَ فُنُ ..... وَنَ الْعِلْمِ ..... وَأُذِدَّ
لَهُ فِي ..... رَ فِي ..... لُ ..... هُ يَصْنُ ..... لَ ..... لَا يَدُ .....
كَ ..... م ..... نَ ..... رِ ..... ي ..... ع ..... وَي وَطَمَطَمَ .....

“İlim, sahibine süs ve şereftir. Hidayet bulasın! İlim ve edep sanatlarını talep et!
Soylu bir aileye mensup olsa da onu süsleyen (ahlaka) düşkün olmadıkça edep
yoksununda hayır yoktur.

Nice cömert, fasih dilli olmayan aciz kişi, ilime intisap ederse hakkın nezdinde
tanınır.”⁸⁸⁶

Şair başta “ilim” ve “edep” kavramlarını bir arada toplamıştır. Daha sonra
niteliklerine göre onları ayırmıştır. Nitekim edebin önemini belirtmek için

لَا يَفِيْمُنَ لَهُ

بَلَا يَدُ .....

de “يَفِيْمُنَ لَهُ” ifadesi ile başlayan beyite yer vermiştir. Her iki
beyitten

hangisinin hangi kavram ile ilişkili olduğu bellidir. Dolayısıyla beyitlerde söz konusu
“taksîm” sanatı meydana gelmiştir.

Taksim sanatının ikinci kısmı ise zikredilen farklı kavramların her birinden hemen
sonra onun durumunu belirten açıklamaya yer veren kısımdır.⁸⁸⁷ Söz konusu “taksîm”
İmam Müslim’in rivayet ettiği şu hadiste bulunmaktadır: شَطْرُ الْإِيمَانِ. وَوَأَنَّ نَ .....
الطُّهُورُ

الْبَيْتُ وَالصَّبْرُ وَاللَّيْلُ وَالْمُؤْمِنُ وَاللَّيْلُ وَالْمُؤْمِنُ وَاللَّيْلُ وَالْمُؤْمِنُ وَاللَّيْلُ
نُور. وَالصَّبْرُ وَاللَّيْلُ وَالْمُؤْمِنُ وَاللَّيْلُ وَالْمُؤْمِنُ وَاللَّيْلُ وَالْمُؤْمِنُ وَاللَّيْلُ

ن. وَالصَّبْرُ وَاللَّيْلُ وَالْمُؤْمِنُ وَاللَّيْلُ وَالْمُؤْمِنُ وَاللَّيْلُ وَالْمُؤْمِنُ وَاللَّيْلُ

“Temizlik imanın yarısıdır. Elhamdülillah mizânı doldurur, sübhânellah ve
elhamdülillah ise yer ile gökler arasını doldurur. Namaz bir nurdur; sadaka burhandır;

---

⁸⁸⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 127.

⁸⁸⁷ el-Meydânî, *el-Belagatü'l- 'Arabiye*, 2/411.

sabır bir ziyâdır. Kur'an ya lehine ya da aleyhine bir hüccettir. Sabahlayan her insan nefsinı satar; kimi onu helak eder kimi de onu azat eder.”⁸⁸⁸

Görüldüğü üzere yukarıdaki hadiste sırasıyla “temizlik”, “elhamdülillah”, “sübhânallah ve'l-hamdülillah”, “namaz”, “sadaka”, “sabır”, “Kur'ân” olmak üzere yedi unsura yer verilmiş, her bir unsurla birlikte kendisine ait özellikler zikredilmiş ve böylece söz konusu “taksîm” sanatı icra edilmiştir.⁸⁸⁹

Abdullah b. Mübârek'in divânında bulunan aşağıdaki beyitlerde “taksîm” sanatı icra edilmiştir:

وَمِنْ أَعْيُنِهِمْ أَجْدَادٌ مِمَّنْ سَبَّحُوا بِحَمْدِ اللَّهِ فِي لَبْوَاتِهِمْ وَابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَبْصَارُهُمْ شَاوَتْ لِبُحْبُوحِ الْجَنَّةِ لَمَّا سَوَّاهُ اللَّهُ مُبْتَلًى أَلِيمًا ذُكِّرُوا وَلَمْ يَمُؤْنُوا إِنَّ اللَّهَ مُحْسِبُ الْمُؤْمِنِينَ غَافِلًا
وَمِنْ أَعْيُنِهِمْ أَجْدَادٌ مِمَّنْ سَبَّحُوا بِحَمْدِ اللَّهِ فِي لَبْوَاتِهِمْ وَابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَبْصَارُهُمْ شَاوَتْ لِبُحْبُوحِ الْجَنَّةِ لَمَّا سَوَّاهُ اللَّهُ مُبْتَلًى أَلِيمًا ذُكِّرُوا وَلَمْ يَمُؤْنُوا إِنَّ اللَّهَ مُحْسِبُ الْمُؤْمِنِينَ غَافِلًا

“Onların yatakları, giydikleri elbiselerdir. Yastıkları ise toprak ve kollarıdır.

Onların geceleri korkudan ibarettir. Uyudukları yerler ürkütücü yuvalardır.

Onların renkleri sapsarıdır; sanki yüzleri, üzerine dükülen safranla bulanmıştır.”⁸⁹⁰

İbn Mübârek yukarıdaki beyitlerde abidlere ait, , ن.وَمِنْهُمْ , لِي.هُم , , ف.رُشُهُمْ

وَجْهِهِمْ , ف.رُشُهُمْ gibi unsurlara yer vermiş, her bir unsurdan sonra ona ait bir açıklama yapmış ve böylece söz konusu “taksîm” sanatını icra etmiştir.

Taksimın üçüncü kısmı ise “bir şeyi, istisnasız bütün kısımlarıyla birlikte zikretmektir. Nitekim “وَمِنْهُمْ وَوَفَا” “Hem bir korku ve hem bir ümit olarak size şimşeği göstermesi onun varlığının ayetlerindedir.”⁸⁹¹ şeklindeki ayette şimşeğin gösterilmesinden iki şey beklenir; insanların Allah'ın azabından korkup kendilerine çekidüzen vermeleri veya yağmur yağacak diye umut etmeleridir. Dolayısıyla şimşek çakmasının amacı söz konusu iki gayeden biridir. Âyette iki durum taksîm sanatıyla anlatılmıştır.

İbn Mübârek aşağıdaki beyitlerde insanın geçireceği bütün evreleri taksim sanatı ile dile getirmiştir:

⁸⁸⁸ Müslim, *el-Câmi 'u's-sahih*, “Fadlû'l-vudû”, 223.

⁸⁸⁹ el-Meydânî, *el-Belagatü'l-'Arabiye*, 2/411.

⁸⁹⁰ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 89.

⁸⁹¹ Rum, 30/24.

أَلَمْ تَرَ مَثَلَهُ لَمْ يَكُنْ إِلَّا عَيْنٌ زُرِّيَّةً هـ
 كَيْبُ لَوْ فَضَّلْتَهُ لَاحِقٌ بِأَنْفِ الْوَيْدِ أ
 خَ تَسْتَأْتِي الْبَاءُ تَسْتَأْتِي الْبَاءُ تَسْتَأْتِي الْبَاءُ
 كَلِمَةٌ رَ الْجَلْبِ كَلِمَةٌ كَلِمَةٌ كَلِمَةٌ
 حُجُجُ حُجُجُ حُجُجُ

“Kişi (ilk) görüldüğünde hilal gibidir; ilk başta zayıf olarak görünür, sonra peyderpey genişler.

*Hilal, dolunay haline gelince, gece gündüzün art arda gelmesi/zamanın akışı, parlaklığını eksilttiğini, daha sonra yok olup gittiğini görürsün.”*⁸⁹²

Yukarıdaki iki beyitte insanın gelişim, olgunlaşma ve gerileme merhalelerinden oluşan hayat aşamaları zikredilmiş ve “taksîm” sanatının üçüncü kısmı meydana gelmiştir.

Daha önce de zikredildiği gibi “taksîm” sanatı manayı güzelleştiren bir edebî sanattır. Zira önce iki şeyin ortak noktasını belirlemek, daha sonra o ikilinin cüz’i şeylerdeki farklılıklarını detaylı şekilde zikretmek, dinleyicinin dikkatini çekmekte ve söylenen sözün daha güzel karşılanmasını sağlamaktadır. Çünkü insanın doğasında bir hükümde ortak olanların detaylardaki farklılıklarını bilme ve kavrama merakı bulunmaktadır.⁸⁹³ Örneğin, *سَابَاةُ الْبَيْتِ يَوْمَ مَوْبِقِهَا* “Sabaha giren her insan nefsinin satar. Bazıları onu özgürleştirir. Bazıları ise onu mahfeder.”⁸⁹⁴ şeklindeki hadiste söylenecek olan ifadeler muhatabın dikkatini çekmek amacıyla taksîm sanatı yapılmıştır. Nitekim “Sabaha giren her insan nefsinin satar.” cümlesini duyan kişi cümlenin devamını merak ederek sonra gelecek “Bazıları onu özgürleştirir. Bazıları ise onu mahfeder.” cümlesini daha güzel karşılamasını sağlar.

Taksim tanımı ve örneklerinden de anlaşılacağı gibi bu edebî tür, leff ve neşr sanatından farklıdır. Zira neşr bölümündekilerin leff kısmındaki unsurların hangisine ait oldukları belirtilmemektedir. Taksîmde ise hangi özelliğin kime ait olduğu bir şekilde bildirilmektedir.⁸⁹⁵

⁸⁹² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 155.

⁸⁹³ el-‘Âkûb, el-Mufasssal fi ‘ulûmi’l-belâgati’l-‘Arabiye, 584.

⁸⁹⁴ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, "Taharet", 223.

⁸⁹⁵ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 420; Süyûtî, *Mu‘cemu mekalidü’l-ulum fi’l-hudûdi ve’r-rusûm*, 103; el-Meydânî, *el-Belagati’l-‘Arabiye*, 2/408.

⁸⁹⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 61.

“onların atları” ile ve **يُولِنَا** “bizim atlarımız” ifadeleri de yorulma bakımından bir hüküm altında bir araya getirilmiş, daha sonra yorulma yönleri açısından ikisinin arasında farklılık olduğu ifade edilmiştir. Zira şair, onların atlarının batıl yolda; kendilerinin atları ise cihâd için yorulduğunu belirterek söz konusu sanatı icra etmiştir.

Cem‘ maa’t-tefrîk sanatı, anlamı güzelleştiren bir edebî sanattır. Zira ayrı ayrı cem’ sanatı ile tefrik sanatındaki güzellikler bir araya gelince anlamın güzelliğine olan etkisi de daha fazla olmaktadır.

3.3.17. İhtirâs (الاحتراس)

İhtirâs korku duyulan şeyden “korunmak”, “sakınmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁹⁹ Bir belâgat terimi olarak, yanlış anlaşılma ihtimali bulunan bir kelamın ardında, söz konusu ihtimali ortadan kaldıracak bir ifadeyi getirmektir. Örneğin, **هَا** **أَيَّ**.

الْبَيْنُ أَمُنُوا مَنْ يَزِيدُ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِيهِ الْإِلَّالُ بِقَوْمٍ يُؤَيُّبُهُمْ وَيُؤَبِّوهُ يَدَالَةً عَلَى الْمُمِي يِعْزَّةً عَلَى

الْكَافِرِينَ “*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim*

getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak

gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır.”⁹⁰⁰ şeklindeki âyette yer alan **عَلَى الْكَافِرِينَ** **يِعْزَّةً**

ifadesi, ihtirâs için getirilmiştir. Zira bu ifadeden önce geçen **عَلَى الْمُمِي**

ifadesinden, getirilecek kavmin müminlere karşı alçak gönüllü olarak davranmaları onların acizliğinden kaynaklandığının anlaşılma ihtimali vardır. Bu yanlış anlaşılmayı

ortadan kaldırmak için **عَلَى الْكَافِرِينَ** **يِعْزَّةً** “*inkârcılara karşı güçlüdürler*” şeklinde bir

ifade getirilmiş ve ihtirâs sanatı icra edilmiştir.⁹⁰¹

İhtirâs için yer verilen kelime/kelimeler, sözün sonunda gelebileceği gibi sözün ortasında da gelebilmektedir.⁹⁰²

⁸⁹⁹ el-‘ Askerî, *el-Furûku’l-lugaviyye*, 243.

⁹⁰⁰ Maide, 5/54

⁹⁰¹ Avnî, *el-Minhâcu’l-vâzih li’l-belâga*, 2/142.

⁹⁰² Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga*, 205.

İbn Mübârek’in divânında çok sayıda “ihtirâs” sanatının örnekleri bulunmaktadır.

Örneğin aşağıdaki ikinci beytin sonunda yer alan وَمَا يَشْعُرُونَ ifadesi ihtirâs için

getirilmiştir. Zira beytin başında bulunan إِذِ يَوْمِهِمْ

“Vaad

edildikleri günlerine sürükleniyorlar” ve “Onlar sürüklenme halindedirler” ifadelerinden onların kendi durumlarının farkında oldukları anlaşılma ihtimali vardır. Dolayısıyla bu yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmak için şair ihtirâs sanatına başvurmuş ve وَمَا يَشْعُرُونَ “onlar farkında bile değillerdir” ifadesine yer vermiştir. Beyitler şöyledir:

أَلَمْ نَعِدْكُمْ بِاللَّيْلِ..... وَإِنْ عَمَّ زَالِئًا..... وَمَا يَشْعُرُونَ
لَيْسَ..... فَاذْكُرُوا لَكُمْ..... إِذِ يَوْمِهِمْ

“Akıbetleri ölüm değil mi? o, topluluk uzun yıllar yaşasalar da.

Vaad edildikleri günlerine sürükleniyorlar. Onalar sürüklenme halindedirler ama bunun farkında değiller.”⁹⁰³

Yine divânda yer alan aşağıdaki beyitte bulunan حَبُّ مُقْتَصِدٍ “aşırıya kaçmadan

onu seviyorum” ifadesi ile وَلَا يَرَى دُونَهُ لَ لَ لَ عَتَمًا onu seviyorum” ifadesi ile

olduğunu düşünmüyorum” cümlesi de ihtirâs amacıyla getirilmiştir. Zira اِيْحِبِّ عَلِيًّا

“kuşkusuz ben Ali’yi seviyorum” cümlesi, şairin Şia mezhebine mensup olma düşüncesine neden olabilmekte ve Şiilikle itham edilme ihtimali bulunmaktadır. Söz konusu yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmak için “aşırıya kaçmadan Hz. Ali’yi sevdiğini ve Hz. Osman’ın fazilette Hz. Ali’den az olmadığını” ifadelerine yer vermiş ve ihtirâs sanatına başvurmuştur. Beyit şöyledir:

اِيْحِبِّ عَلِيًّا..... وَلَا يَرَى دُونَهُ لَ لَ لَ عَتَمًا

“Mutedil bir sevgi ile Ali’yi seviyorum, üstünlük bakımından Osman’ı ondan daha aşağı görmüyorum.”⁹⁰⁴

İhtirâs sanatının belâgattaki yeri hususunda görüş farklılığı meydana gelmiştir. Kazvîni, ihtirâs sanatını meanî ilminin bir alt disiplini olan “tekmil” teriminin başka bir

⁹⁰³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 107.

⁹⁰⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 111.

⁹⁰⁸ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 93, 94.

⁹¹² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 61.

Görüldüğü üzere beyitte yer alan **عِبَادِ الرَّمْلِ** ifadesi, **قِيلُ** ifadesinin yerine

kullanılmış ve “irdâf” sanatı yapılmıştır. Zira kaynakların bildirdiğine göre İbn Mübârek, **عِبَادِ الرَّمْلِ** ifadesiyle Fudayl b. İyâz’ı kastetmektedir. Çünkü kendisi cihâd

için Tarsus’ta bulunurken bu beyitlerin de içinde bulunduğu uzun bir şiir yazmış ve Mekke’de ibadetle meşgul olan Fudayl b. İyâz’a göndererek kendisini eleştirmiştir.⁹¹³

İbn Mübârek, aşağıdaki beyitte yer alan **شَيْطَانٍ** kelimesi ve **أَسُوءُ مَنْ جَهَنَّمَ** **وَأَشْتَقُ**

cümlesiyle Cehmiye fırkasının kurucusu, kalamcı Cehm b. Safvan’ı (ö. 128/745-46) kastetmiş ve irdâf sanatını icra etmiştir. Beyit şöyledir:

عَجِبْتُ لِمَنْ بَطَّأَ بِنَتِّهِ الرَّيَّاسُ ذَائِعِيًّا
إِذْ لَمْ يَأْتِ الْوَالِدُ نَقْضُ اسْمِهِمْ جَائِعِيًّا

“Adı cehennem (kelimesin)den türetilmiş ve insanları ateşe davet eden şeytana hayret ettim”.⁹¹⁴

Manayı güzelleştiren irdâf sanatı, yerine göre sözün maksadını ifade etmede daha güzel ve etkili olmaktadır.⁹¹⁵

3.3.19. Ta’dîd (التعديد)

Ta’dîd “sayıp durmak”, “çokça saymak”, “sıralamak” ve “tek tek saymak” gibi anlamlara gelip tef’îl bâbı olan **عَدَّدَ** fiilinin mastarıdır.⁹¹⁶ Bedî’ terimi olarak ta’dîd,

delalet ve şekilsel açısından edebî zevke uygun olup aralarında yakınlık bulunan birkaç müfred lafzı tek bir bağlamda zikretmektir. Söz konusu edebî sanat, “siyâkâtü’l-a’dâd” ve “hüsnü’t-tadîd” şeklinde de adlandırılmıştır. Ta’dîd sanatı uygulanırken serdedilen kelimeler arasında cinâs, mutâbaka, mukâbele gibi diğer edebî sanatlar varsa kelamın güzelliği daha da artmaktadır.⁹¹⁷ Örneğin, şair Mütenebbî’nin aşağıdaki beytinde ta’dîd sanatı icra edilmiştir:

⁹¹³ Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvîni, *Âsârü’l-bilâd ve ahhârü’l-ibâd*. (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 457; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî Zehebî, *Tezhibü Tezhibi’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, thk. Guneym Abbas Guneym, Mecdî Seyyid Emin (el-Fârûku’l-Hadîse, 2004), 5/281.

⁹¹⁴ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 102.

⁹¹⁵ Bulut, *Bedî ilmi*, 141.

⁹¹⁶ Himyerî, *Şemsü'l-'ulûm ve devâ'ü kelâmi'l-'Arab mine'l-külûm*, 7/4314.

⁹¹⁷ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fînûni'l-edeb*, 7/130.

فَأَيُّ..... وَالْبَيْتِ..... دَلَّةٌ نَغْ..... رِفْئُ.....
وَاللَّحْلِ..... وَالْأَلْفِ..... وَالْأَلْفِ..... وَالْقِرْطِ.....
وَالْقَلِّ..... وَالْقَلِّ..... وَالْقَلِّ..... وَالْقَلِّ.....

“At, gece ve çöl beni tanır. Kılıç, mızrak, kâğıt ve kalem de (beni tanır).”⁹¹⁸

Görüldüğü üzere şair yukarıdaki beyitte aralarında alâka bulunan ve aynı hüküm bağlamında zikredilen yedi kelimeye art arda yer vermiş ve “ta’dîd” sanatına başvurmuştur.

Yine şu ifade de “ta’dîd” sanatı için güzel bir örnek vardır: فِي يَدَيْهِ زِمَامُ أَلِّ لَوْ وَضَعَ

“Yöneticileri” وَالْعُقْدِ، وَالْقَبُولِ وَالرَّادِ، وَأَمْرٍ وَالنَّهْيِ، وَالْبَسْطِ وَالْقَبْضِ، وَالْإِبْرَامِ وَالنَّقْضِ، وَالْإِعْطَاءِ وَالْمَنْعِ

seçme ve azletme, önerileri kabul ve ya reddetme, emir verme ve nehyetme, insanlardan malı kısıp veya bolca verme, anlaşmaları geçerli kılma veya bozma, insanlara devlet malını verip vermeme dizginleri kendisine verildi.”⁹¹⁹

Zikredilen kelimelerde kelimeler art arda birbirleriyle uyumlu ve düzenli geldikleri için ta’dîd sanatı meydana gelmiştir. Aynı cümlede zıt anlamlı kelimeler bulunduğu için, tıbbî sanatı da olmaktadır. Bu durum kelamın manevi güzelliğine lafız güzelliğini de katarak onu daha etkileyici hale getirmiştir.

İbn Mübârek’in divânında “ta’dîd” sanatına dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitlerde kıyamet sahnesini tasvir ederken söz konusu sanata başvurarak şöyle demektedir:

خ..... نَأْتِي..... بِهِيَ..... وَمِ الْجَمِّ..... عَ مُنْفَ..... رِدَا”
وَصَوَّ..... مُهُ الْإِجْلُ..... دُ وَالنَّصِ..... اُرْ وَالسَّ..... مَعُ
إِذِ النَّبِيِّ..... وَنَ وَالشَّ..... هَادُ قَائِمِ..... ة
شَوَّ..... بُوَا

“Haşır günü, yalnız başına Allah’ın huzuruna çıkar; derisi, gözleri ve kulakları aleyhine şahitlik eder.

O gün peygamberler ve şahitler ayakta; insan, cin ve melekler korku içindeler.”⁹²⁰

İlk beyitte ta’dîd sanatı, وَأَبْصَارٌ وَالسَّمْعِ، وَوَصْمُهُ أَلِّ لَوْ ve ondan sonra gelen lafızlar arasında meydana gelmiştir. Yine وَالْإِبْرَامِ وَالنَّقْضِ، وَالْإِعْطَاءِ وَالْمَنْعِ، وَالْبَسْطِ وَالْقَبْضِ، وَالْإِبْرَامِ وَالنَّقْضِ، وَالْإِعْطَاءِ وَالْمَنْعِ

⁹¹⁸ İbn Masum, *Envâru’r-rabî’ fî envâ’i’l-bedî’*, 365.

⁹¹⁹ İbn Masum, *Envâru’r-rabî’ fî envâ’i’l-bedî’*, 7/130.

⁹²⁰ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 88.

şeklindeki ikinci beytin ikinci mısrasındaki وَأُولَئِكَ وَأَوْلَادُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ kelimeleri de aynı bağlamda art arda zikredilmiş ve söz konusu edebî sanat icra edilmiştir.

Yine Abdullah b. Mübârek'in divânında bulunan aşağıdaki beyitlerde de “ta'dîd” sanatı bulunmakta, art arda zikredilen kelimeler arasında tıbâk sanatı bulunmakta ve dolayısıyla beyitlerde hem lafzî hem de manayı güzelleştiren sanatlar bulunmaktadır:

فُجِّدُوا بِمَنْزِلَةِ الْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ
وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ
وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ
وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ وَالْوَالِدِ

“Sabah akşam gidip gelmekten kurtulduk ve böylece rahatladık.

İyi niyetli vezire ve emîre ulaşma çabasından da (kurtulduk).

Mala tamah etmeden elde olanla yetinerek, olanla kanaat ederek ve istikamet yolunu takip ederek(kurtulduk).”⁹²¹

Görüldüğü üzere yukarıdaki beyitlerde bulunan وَأَوْلَادُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ kelimelerine art

arda ve aynı bağlamda yer verilmiş ve “ta'dîd” sanatı uygulanmıştır. Ayrıca وَأَوْلَادُكُمْ ve

وَأَوْلَادُكُمْ lafızları zıt anlamlı kavramlar olduğu için aralarında tıbâk sanatı da bulunmaktadır.

Yine son mısradaki yer alan ve her biri mastar kalıbında olan وَأَوْلَادُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ

kelimelerinin sıralanmasında da “ta'dîd” sanatı gerçekleşmiştir.

Bazı belagât âlimleri, ta'dîd ile tensîkü's-sifât kavramlarını aynı edebî tür olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu iki kavramı “ta'dîd” başlığı altında zikretmişlerdir. Bir kısım âlimler ise, aynı bağlamda art arda gelen kelimeler camit isim olduklarında “ta'dîd”,⁹²² sıfat olduklarında ise “tensîkü's-sifât” adı altında ele almışlardır.⁹²³ Onlara göre bunlar farklı iki edebî kavramdır. Nitekim sıfatlar (müştak isimler), camit isimlerden farklı olup onların niteliklerini açıklayan veya onlara ait yargıları bildiren kelimelerdir.

⁹²¹ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 65.

⁹²² İbn-i Hicce, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 2/390.

⁹²³ Cürcânî, *Kitâbü 'l-ta 'rifât*, 68; Nüveyrî, *Nihâyetü 'l-ereb fi fünûni 'l-edeb*, 7/131.

3.3.20. Mugâyere (المغايرة)

Manayı güzelleştiren edebî sanatlardan biri olan mugâyere, bir şeyin veya kişinin yerildikten sonra övülmesine veya övüldükten sonra yerilmesine denmektedir.⁹²⁴ Yine bir şeyi başka bir şeyden üstün tuttuktan sonra tam tersini yapmak veya üstün tutulanı başka bir şeyden daha üstün olduğunu ifade etmek de mugâyere sanatına dâhil olmaktadır. Bu bağlamda birçok âlime göre tüm yönleriyle birbirinden farklı olan iki şeyi mukayese edip birini diğerinden üstün tutmak söz konusu değildir. Ancak Diyâüddîn İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) bu hususu caiz görmektedir.⁹²⁵ Medh ve zem eylemi ya aynı kişi tarafından yapılabilir veya bir kişinin yerdiğini diğer kişi övebilir ya da tam tersi de olabilir. Bu sanat için “et-Tagayyür” ve “et-Telattuf” da denmektedir.⁹²⁶

Mugâyere sanatı mensûr kelimelerde geldiği gibi manzûm ifadelerde de söz konusu olabilmektedir.⁹²⁷ Örneğin Hz. Ali'ye nisbet edilen şu mensûr ifadelerde mugâyere

sanatı bulunmaktadır: مَا يَصِفُ مِنْ دَاِرٍ يَوْلَا عَنَاءَ وَرِيٍّ هَا فَتَاءَ، لَ حَلَالًا حِسَا وَ لَ حَرَامَهَا

عَفَا، مَنْ صَحَّ فِيهَا مَا يَمِينُ، وَمَنْ مَرِضَ نَدِيمُ، وَمَنْ اسْتَعْنَى فُتِيٍّ، وَمَنْ افْتَقَرَ فِيهَا حَزِينُ، وَمَنْ سَاغَاها

فَاتُتُّهُ، وَمَنْ قَعَدَ عَنْهَا وَآتُتُّهُ، وَمَنْ يَبْصُرُ بِأَبْصَرْتُهُ، وَمَنْ يَبْصُرُ إِلَيْهَا يَغْمَتُهُ

yokluk; helâlinda hesaba, haramında ceza; sağlıklı olanların akıbetinin belli olmadığı, hastaların pişmanlık duyduğu; zenginlerinin yoldan çıktığı, fakirlerinin mahzun olduğu; elde etmek için çabalayanın kaybettiği, onu istemeyenlerinin elde ettiği; Gerçeğini idrak edenini hakikati gösterdiği, ona göz dikenin gözünü kör eden bir yurdu nasıl anlatabilirim ki?”⁹²⁸

Görüldüğü üzere Hz. Ali'nin yukarıdaki sözünde dünya hem övülmüş hem de yerilmiştir. Nitekim “onu istemeyenlerinin elde ettiğini; gerçeğini idrak edenine de hakikati gösterdiğini” ifadesinde dünya övülmüştür.

⁹²⁴ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 313.

⁹²⁵ İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîrü't-Tahbîr fî sinâ'ati 'ş-şi'r ve'n-nesr*, 277.

⁹²⁶ İbn Masum, *Envâru'r-rabî' fî envâ'i'l-bedî'*, 162.

⁹²⁷ İbn Masum, *Envâru'r-rabî' fî envâ'i'l-bedî'*, 174.

⁹²⁸ İbn Masum, *Envâru'r-rabî' fî envâ'i'l-bedî'*, 162.

⁹³⁰ Sübkî, *'Arüsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/230.

Şüphesiz dil, kalbin sözcüsü ve adamların aklının delilidir.”⁹³¹

Birinci beyitte yer alan عَلَى الْمَرْءِ لِقَاتُهُ şeklindeki ifadede dilin olumsuz yönü dile getirilmiştir. İkinci beyitteki إِفْرَادُ ifadesi dilin, kalbin meramını açığa çıkarıp onun mesajını ileten bir sözcü olduğu ifade edilmiştir. Yine aynı beyitteki دَلِيلٌ şeklindeki ifadede de dilin, aklın göstergesi olduğunu bildirerek onun olumlu yönü vurgulanmıştır. Dolayısıyla beyitlerde mugâyere sanatı bulunmaktadır.

Yine divânda yer alan aşağıdaki iki beyitlerde yöneticiler övülmüştür:

اللَّهُ جَدُّكَ دَفْعُ لِسَانِ لَطْفَانِ مَعْرِفَةٍ لَهْ
عَنْ دِينِ دِينِ نَحْوِةٍ مِنْهُ وَرِضَانِ
لَهُ وَاللَّهُ قَوْلُ اللَّهِ لَقَوْلِهِ نَحْوِ لَقَوْلِهِ
سُؤْلُ

“Allah, lütfü ve rahmeti gereği dinimize gelebilecek tehlikeleri sultan ile defeder.

Şayet imamlar olmasaydı yollar güvenli olmaz ve gülcü olanlarımız zayıf olanların mallarını yağmalardı.”⁹³²

Ancak İbn Mübârek aşağıdaki beyitte yöneticileri zemetmiş ve mugâyere sanatına başvurmuştur:

وَمَا لِي بَدَلْتُكَ دَلَّ الْعَالَمُ لِيْمَانَ الْكَلْبِ وَكَيْفَ
بَدَلْتُكَ دَلَّ الْعَالَمُ لِيْمَانَ الْكَلْبِ وَكَيْفَ

“Dini, sultanlar, kötü âlimler ve rahipler dışında kimse değiştirmemiştir.”⁹³³

Mugâyere sanatı hatibin ustalığına, üstün yeteneğine, algısının açıklığına, mananın bolluğuna, kelime hazinesinin zenginliğine, şairlerin çeşitli şiir temalarını bir arada kullanabilme kabiliyetlerine, kelimeler üzerindeki hâkimiyetlerine ve fikrî derinliğine delalet etmektedir. ⁹³⁴ Dolayısıyla bu edebi sanatı kullanan kişinin üstün yeteneklere sahip olduğunu göstermektedir.

⁹³¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 97, 98.

⁹³² Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 112.

⁹³³ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 115.

⁹³⁴ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Ahmed el-Kaysî Tifâşî, *Sürûr'n-nefs bi medâriki'l-havâisi'l-hams*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: el-Müessesetü'l-'Arabiye, 1980), 58; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân envâ'uuhû ve vezâifuh*, 311.

⁹⁴¹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 101.

⁹⁴² Allân, *el-Bedî 'fî'l-Kur'ân envâ'uhû ve vezâifuh*, 265.

Arap edebiyatında ve Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla rastlanan İstibâ' sanatı, ifadeyi zenginleştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Söz konusu sanattaki telâzüm ve tutarlılık metne ve metnin ana düşüncesinin doğruluğuna adeta bir kanıt olmaktadır. Zira ikincil olarak getirilen ifadeler, kelamın özüne eklenmiş boş ilaveler değil, daha önceki ifadeyi pekiştirip doğruluğunu ortaya koymak için zikredilmektedir.⁹⁴³

3.3.22. İstisnâ (الستنى)

“Bir şeyi önceki yargıdan çıkarmak” manasını ifade eden istisnâ lafzı, köken olarak “bir şeyi katlamak”, “eğriltmek”, “uzaklaştırmak”, “ikilemek” ve “ona acımak” gibi anlamlara gelen ثَبَى kelimesinden türetilmiştir.⁹⁴⁴ Lugavî (nahiv terimi) ve sînâi

(bedî') olmak üzere istisnâ iki kısma ayrılmaktadır. Lugavî olarak istisnâ kavramı **لُغَوِيٌّ** ve onun manasında olan edatlardan biri ile parçayı bütünden, azı çoktan çıkarma eylemine denmektedir.⁹⁴⁵ Bir sînâi terim olarak istisnâ, çoktan azı, bütünden parçayı çıkarma

eylemine ilave olarak söze ayrı bir anlam katarak onu güzelleştirmektedir. Şayet istisnâ, sözün lugavî manasına ilave olarak onu güzelleştirecek bir anlam katmıyorsa, bedî' ilminin konusuna dâhil olmaz.⁹⁴⁶ Kaynaklarda bedî' sanatının konusu olan istisnâ' sanatı

için **إِبْلِيسَ | عُونَ، | فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ |** “İblis hariç bütün melekler secde ettiler.”⁹⁴⁷

şeklindeki âyet zikredilmektedir. Âyet-i kerimede hüküm açısından İblis'in melek topluluğundan çıkartılması lügavî istisnânın görevidir. Burada lügavî istisnânın dışında manayı güzelleştiren ayrı bir anlam da bulunmaktadır. O da şeytanın işlediği isyanın büyüklüğüdür. Çünkü o bu isyanı ile bütün mele-i a'alâ'dan ayrılmış ve meleklerin icmasını delerek yüce Allah'a karşı gelmiştir.⁹⁴⁸ Örneğin, **يَمِيرَ | مِي | لُمَثُولِ | بِي | يَدَيْهِ،**

يَعَا، | مِنْ | وَزِي | رٍ، | وَنِيمٍ | رٍ، | وَصَغِيرٍ، | وَكَبِيرٍ؛ | إِلٍ | فُلَا | نٍ “Müminlerin emiri herkesi

⁹⁴³ Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân envâ'uhû ve vezâifuh*, 265.

⁹⁴⁴ Ahmed Rıza, *Mu'cemu metni'l-luga* (Beyrût: Mektebetü'l-Hayât, 1958), 1/453; Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdullah el-Ukberî, *el-Lübâb fi 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*, thk. Abdulillah en-Nebhân (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1995), 1/302.

⁹⁴⁵ Ukberî, *el-Lübâb fi 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*, 1/302; İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîrü't-Tahbîr fi sinâ'ati's-şi'r ve'n-nesr*, 333.

⁹⁴⁶ İbn Ebî'l-İsba', *Tahrîrü't-Tahbîr fi sinâ'ati's-şi'r ve'n-nesr*, 333.

⁹⁴⁷ Sâd, 38/73

⁹⁴⁸ İbn-i Hicce, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/263.

huzuruna çağırıldı, filan kişi hariç vezirden valiye, yaşlıdan çocuğa kadar bütün insanlar onun emrine uydu.” ifadesinde söz konusu durum daha da belirginleşmektedir. Zira kelamın bu üslup ile ifade edilmesi işlenen suçun büyüklüğünün vurgulanması amaçlanmaktadır. Şayet bu belâgî istisnâ kastedilmeseydi lugavî istisnâ için **يَمِيرَ يَمِيرًا**

فَفَلَانِ عَصَى | “Müminlerin emiri bunu emretti filanca ona isyan etti” ifadesi

gibi basit bir istisnâ yeterli olacaktı.”⁹⁴⁹

İbn Mübârek’in divânında çok sayıda lugavî istisnânın yanında edebî sanat kısmına giren istisnâ örnekleri de bulunmaktadır. Örneğin, aşağıdaki beyitlerde edebî sanat kısmının istisnâ örnekleri yer almaktadır:

لِأَنَّ الْعَدَاوَةَ فِي تَرْجِيهِ إِيَابَاتِهَا.....
فَلِأَنَّ لِقَاءَ الْقَلْبِ مِنْهَا عُنْفٌ عَنِ عُنْفِهَا.....
إِلَّا لِيُحْمِلَ الْإِلَهَ لِيُحْمِلَ نَزْمًا نَبِيًّا.....
وَلِأَنَّ بِنِيَّاتِهَا تَفْتَحُهَا زَائِقًا إِذْ أَبْجَدَ.....
وَأَنَّ نَبِيَّهَا فَتَرْجِيهِ لِيُحْمِلَ نَبِيًّا.....

“Kıskançlıktan dolayı sana düşmanlık yapanın düşmanlığı hariç bütün düşmanlıklar yok olması umulur.

Zira kıskançlık kalbe bir düğüm atar. Sonsuza dek hiçbir muskacı onu açamayacaktır.

Ancak Allah dilerse Bağlanan düğümü çözer. Allah çözmesini dilemezse hiç kimseden çözmesini beklemeyin.”⁹⁵⁰

Şair, yukarıdaki beyitlerde bütün düşmanlıklardan birini ayırmak için lugavî bir istisnaya başvurmuştur. Buna ek olarak, hasetten kaynaklanan düşmanlığın büyüklüğünü ve bu düşmanlığı yok etmenin imkânsızlığını şu ifadeyle dile getirmektedir: **عَدَاوَةٌ مِنْ عَادَاكَ مِنْ حَسِيدٍ** | “Ancak hasetten dolayı sana düşmanlık edenin

düşmanlığı.” Hemen ardından, neden bu düşmanlığın yok edilemeyeceği açıkladıktan sonra, bu düşmanlığı yalnızca Allah’ın ortadan kaldıracabileceğini şu ifadeyle vurgulamıştır: **إِلَّا لَهُ فَلَئِنْ يَرَى رَحْمَةً لِي بِهِ** | “Ancak Allah, eğer merhamet ederse bu düşmanlığı

⁹⁴⁹ İbn Masum, *Envâru’r-rabî’ fi envâ’i’l-bedî’*, 192.

⁹⁵⁰ Abdullah b. Mübârek, *Divân*, 137.

sona erdirilebilir." Şair, burada istisna sanatını kullanarak ifadesine manevi bir güzellik katmıştır.

İbn Mu'tez, istisna sanatını, **تَوَكَّدَ كَيْدَ الْمَدْحِ بِإِشْبَاهِ الدَّمِّ** "övgünün yergiye benzer bir

şeyle pekiştirilmesi" ile adlandırmaktadır ona göre aşağıdaki beyit istisnâ sanatı kapsamına girmektedir:

وَلَا غَيْرَ فِيهِمْ دَمٌ يَرَى سُلُوكَهُمْ
بِإِشْبَاهِ الدَّمِّ فُلَانٌ فُلَانٌ فُلَانٌ

"Kılıçlarında, çetin savaşlardan kaynaklanan aşınma izleri dışında onlarda hiçbir kusur yoktur."⁹⁵¹

Bu beyitte şair, bahsettiği kişilerin kusursuz olduğunu vurgulamaktadır. Ancak istisnâ yaparak, onların kılıçlarının savaşlardan kaynaklanan aşınma ve yıpranma izleri taşıdığını ifade etmektedir. Bunu, onların cesaret ve kahramanlıklarının bir göstergesi olarak sunmuştur. Dolayısıyla "tevkîdu'l-medh bi mâ yuşbihu'z-zem" sanatını icrâ etmiştir."⁹⁵²

İbn Mutez'in verdiği örnekler, istisna tanımıyla ve bu tanım için getirilen örneklerle uyumlu değildir. Çünkü onun verdiği örneklerde lugavî bir istisna bulunmadığı için ifadelere farklı bir anlam ilave edilmemiştir.

3.3.23. Te'kîdü'z-Zem bi Mâ Yüşbihü'l-Medh (تَوَكَّدَ كَيْدَ الْمَدْحِ بِإِشْبَاهِ الدَّمِّ)

Te'kîdü'z-zem bi mâ yüşbihü'l-medh; daha önce zikredilen yergiye övgüye benzeyen bir ifadeyle ile pekiştirmektir. Aslında mütekellim, bir kişiyi veya bir şeyi yerdikten hemen sonra istisnâ veya istidrâk edatı getirince, muhatap yerilene ait bir övgü beklentisine girer. Ama onun beklentisinin tam aksine mütekellim yergiye pekiştiren başka bir yergi daha getirir.⁹⁵³

Te'kîdü'z-zem bi mâ yüşbihü'l-medh sanatı iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi, övgü ifade eden bir sıfatı nefiy ettikten sonra zem ifade eden bir sıfatla onu yermektir.

Örneğin, **فُلَانٌ لَّا يَرَى فِيهِ إِلَّا نَيْتَهُ يُسْبِيءُ إِذْ مَنْ يَحْسَنُ إِلَيْهِ** "Falanda hiçbir hayır yoktur.

Kendisine iyilik yapan kimseye kötülük etmesi dışında" şeklindeki ifade söz konusu

⁹⁵¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/326.

⁹⁵² İbn Reşîk, *el-'Umde fî mehâsini 'ş-şî'r ve âdâbih*, 2/48.

⁹⁵³ Hasan b. İsmail b. Hasan b. Abdürrezzak el-Cenâhî, *el-Belâgatü's-sâfiye fî'l-meânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'*, 272.

⁹⁵⁴ Sübkî, *‘Arûsü’l-efrâh fî şerhi Telhîşi’l-Miftâh*, 2/272, 273.

⁹⁵⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 89.

*Ancak kurtlar yabani hayvanları avlar. Barınakları ise ıssız ve çorak topraktır. Yargıçlar, kartalların canlıları kaptığı gibi yetimlerin mallarını ellerinden alırlar.*⁹⁵⁶

Şair, عُدُولَ الْبِلَادِ نَيْنُتْمُ ذِيْ ifadesiyle teşbih-i belîği kullanarak yargıçları

kurtlara benzetmiş ve böylece onları yermiştir. Fakat istisnâ edatı olan دَيْرِ kelimesini duyan kişi hâkimleri kurtlardan ayıracak övgü içerikli bir cümle bekler. Ancak istisnâ edatından sonra gelen ifadelerle onları kurtlara benzetmeye devam etmiş ve kurtların tabiatlarına uygun hareket ederek yeme, içme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak için vahşi hayvanları avlayarak hayatlarını sürdürdüklerini belirtmiştir. Yargıçların ise vicdan ve sağlam fitratlarının aksine davranarak acımasız bir şekilde yetimlerin mallarını aldıklarını ifade etmiş ve onların kurtlardan daha aşağıda olduklarını ima ederek önceki yergiye bir yergi daha katmak sureti ile cümleyi pekiştirmiştir. Muhtemelen yetimlerin mallarına el uzatan hâkimlere karşı kalplerde bir tiksinti uyandıran bir üslupla bu edebi sanatı kullanmıştır.

Bir şeyi, görünürde zıttı ile pekiştirme sanatı, beklediği farklı bir durum karşısında muhatapta derin bir etki bırakmaktadır. Lugavî istisnada olduğu gibi, istisna veya istidrâk edatını duyan kişi, önceki ifadeye zıt bir cümlenin geleceğini düşünerek zihinsel bir beklenti içine girmektedir. Ancak, bu beklentinin aksine, önceki ifadeyi pekiştiren bir cümleyle karşılaştığında, beklediği şey gerçekleşmediği için bu durum muhatabı şaşırtmaktadır. Bu şaşkınlık, onun dikkatini olağanüstü bir şekilde yoğunlaştırmakta ve ifade, manevi bir güzellik kazanarak alıcı üzerinde derin bir etki bırakmaktadır.⁹⁵⁷

3.3.24. Tefvît (الت•فويت)

Tevfit kavramı sözlükte, “iki parmak arasındaki mesafe”,⁹⁵⁸ “geçip gitme” ve “fırsat kaçırmaya” gibi anlamlara⁹⁵⁹ gelen فَوتِ kelimesinden türetilip tef’îl babının mastardır. Bir edebi sanat olarak birçok tanımı olmakla birlikte yaygın olan tanımı,

⁹⁵⁶ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 63-64.

⁹⁵⁷ el-‘Âkûb, el-Mufasssal fi ‘ulûmi’l-belâgati’l-‘Arabiye, 602.

⁹⁵⁸ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-luga*, 1/406.

⁹⁵⁹ Ebü’l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr fi garîbi’ş-şerhi’l-Kebîr* (Beyrut: Mektebetü’l-‘ilmiyye, ts.), 2/2/482.

Lütfüna olmayan her istek ümitsizliktir. Masivaya olan her zikir hatadır.”⁹⁶⁵

Tevfit sanatında kullanılan kelimelerin telaffuzu kolay, akıcı ve ahenkli; fesâhat bakımından parlak, göze ve kulağa hoş gelen bir yapıda olması gerekmektedir. Bu kelimeler çirkinlikten uzak, anlam açısından berrak ve istenildiğinde rahatlıkla ifade edilebilecek nitelikte olmalıdır. Şiirlerde kullanılan aruz ölçüsü kolay uygulanabilir, kafiyelerin ise telaffuzu zahmetsiz olmalıdır.⁹⁶⁶

Tevfit sanatı, okuyucunun veya dinleyicinin zihnini yormadan, anlamın açık ve net bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu sanatın amacı, konuyu zorlamaya gerek kalmaksızın açıklığa kavuşturmak ve muhatabın zihninde rahat bir şekilde yer etmesini amaçlamaktadır.⁹⁶⁷

3.3.25. İrsâli'l-Mesel (إرسال المثل)

Mesel, kaynağı belli olup zamanla halka mal olmuş ve anonimleşmiş atasözlerine denir. Daha önce yaşanmış bir olay için kullanılan bir sözün, benzer bir olay veya durum için tekrar kullanılmasına ise darb-ı mesel denir.⁹⁶⁸ Türkçede darb-ı mesel, genellikle atasözü olarak ifade edilir.⁹⁶⁹

İrsâl-i mesel, bir şairin bir beyitte veya beytin bir kısmında ya da bir yazarın sözleri arasında, halk arasında yaygın olarak bilinen ve güzel bir şekilde temsil özelliği taşıyan hikmetli bir sözü, tasviri veya benzeri ifadeyi kullanmasıdır. İrsâl-i mesel, bedî' ilminin zarif ve estetik bir türüdür. Bu tür sözler kelama hem anlam derinliği katar hem de halkın kolayca anlayabileceği bir üslûp sunar.⁹⁷⁰

Örneğin aşağıdaki beyitte şair Mütenebbî bir mesel kullanmıştır:

.....
.....
.....

“Her kim ki hasta ve acı bir ağza sahipse, tertemiz arı suyu acı olarak bulur.”⁹⁷¹

⁹⁶⁵ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 169-170.

⁹⁶⁶ Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti 'l-belagiyye ve tatavvurihâ*, 2/324.

⁹⁶⁷ Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti 'l-belagiyye ve tatavvurihâ*, 2/324.

⁹⁶⁸ Ali Bulut, *Belâgat terimleri sözlüğü*, 330.

⁹⁶⁹ İsmail vd. Karagöz -Mustafa vd. Kaya, *Dinî kavramlar sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010), 112.

⁹⁷⁰ İbn-i Hicce, *Hizânetü 'l-edeb ve gâyetü 'l-ereb*, 1/186.

⁹⁷¹ Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ el-Hâşimî, *es-Sihri'l-helâl fi'l-hikemi ve'l-emsâl* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiye, ts.), 113.

Bu beyit, gerçek anlamıyla, “ağzında acılık hisseden bir hastanın tatlı su içtiğinde onu acı bulur” manasını ifade eder. Ancak beyitte bulunan ifadeler mesel haline gelmiştir. Nitekim Mütenebbî, asıl anlamı kastetmemiştir. O, bu ifadeyi şiirlerini eleştirenlerin, şiir zevklerindeki eksiklik ve edebi anlayışlarındaki zayıflık nedeniyle şiirini eleştirmesi bağlamında kullanmıştır. Bu ifade, bir tür mecâzdır. Mecâzın karinesi, sözü bağlamından/hâlî karineden çıkarılmaktadır. İlişkisi ise teşbihe dayanır. Burada, Mütenebbî'nin şiirini eleştirenlerin durumu, hasta bir kişinin tatlı suyu acı bulması durumuna benzetilmiştir. Dolayısıyla Mütenebbî'nin şiirini zevk eksikliği nedeniyle eleştirenlerin durumu, tatlı suyu acı bulan hastanın durumuna benzetilmiştir. Ortak nokta ise, her ikisindeki "bozukluk" veya "sıkıntı"dır (şiir zevki eksikliği ve sağlık sorunu). Daha sonra istiare-i temsiliye yoluyla müşebbehün bih (hasta) için kullanılan ifade, müşebbeh (şiiri eleştirenler) için kullanılmıştır. Asıl anlamı kastetmeyi engelleyen karine ise sözün bağlamından anlaşılan hâlî bir karinedir.⁹⁷²

İbn Mübârek şiirlerinde “irsal-i mesel” sanatına başvurmuştur. Nitekim aşağıdaki beyitlerin son mısrasında yer alan **رَدَا ِحَدِيدًا َصَرِيَّتًا** “Soğuk demiri dövdün/olması mümkün olmayan bir şeyi talep ettin.”⁹⁷³ şeklindeki ifade, Araplar arasında yaygın olan bir meselden alıntı yapılmıştır:

إِنَّا لَللَّهِ لَأَبِي نَفْسٍ..... نَأْتِي عِ..... ذ
 عَسَى..... الْكَافِرُ يَوْمَ..... نَ..... ذُكْرِ الْمَلَأِجِ..... دَا
 ضَ..... زَيْتٌ فَاعْلَمْ..... هُ خَلِي..... سَا رَدَا

“Uzak ve yakın herkesi defneden kişi!

Ey ebedi kalmayı uman kişi! Bir gün kabirleri hatırlayacaksın

Bil ki sen soğuk demiri dövmüşsün.”⁹⁷⁴

Yine divânda bulunan aşağıdaki beyitte de İbn Mübârek irsal-i mesele başvurmuştur:

تَدْرُجُ..... وَالنَّجْ..... أةٌ وَلَقَدْ..... نَسَّ..... لُ..... مَسَّ..... الْكَةِ
 إِنَّا لَللَّهِ لَأَبِي نَفْسٍ..... نَأْتِي عِ..... ذ

⁹⁷² Kâsım, ‘Ulûmu’l-belağa, 213; Abdülaziz Atık, ‘İlmu’l-beyân (Beyrût: Dâru’n-Nahda’l-‘Arabiyye, 1982), 193.

⁹⁷³ el-Meydânî, Mecma ‘u’l-emsâl, 1/125.

⁹⁷⁴ Abdullah b. Mübârek, Dîvân, 68.

⁹⁷⁷ el-Meydâni, *el-Belagatü'l- 'Arabiye*, 2/203.

⁹⁷⁸ el-Meydâni, *Mecma' u'l- e m s_âl*, 1/296; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 1/296.

⁹⁷⁹ Abdullah b. Mübârek, *Dîvân*, 120.

⁹⁸⁰ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, 234.

⁹⁸¹ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, 236.

soğuk demiri döven bir kimse gibisin”. Dolayısıyla mesellerde teşbih edatı düşmüş ve benzetme dolaylı bir şekilde ifade edilmiştir.⁹⁸²

Mesel beytin başında yer alıyorsa, anlamı açık ve net bir şekilde güçlendirerek muhataba etkili bir şekilde iletmektedir. Ancak mesel beytin sonunda yer alıyorsa iki şekilde karşımıza çıkar. Birinci durumda mesel, beytin başındaki anlamın doğru ve mümkün olduğunu ifade eder. Buna örnek olarak Mütenebbî'nin şu beyiti verilebilir:

قَدْ أَتَى الْبَيْتَ مِمَّنْ لَمْ يَلِدْ لِقَوْمٍ فِيهِمْ وَكَانَ مَعَهُ مِنْ أَلِ الْبَيْتِ الْوَالِدِ.....

“Ben, aralarında yaşıyor olmama rağmen onlardan biri değilim fakat altının madeni topraktır.”⁹⁸³

Şair, beytin ikinci mısrasında yer alan meseli, birinci mısradaki düşüncenin doğru ve mümkün olduğunu göstermek için bir delil olarak kullanmıştır. Çünkü şair, her ne kadar bahsettiği topluluk içinde yaşasa da toprağın içinde bulunan altın madenin topraktan farklı olması gibi, kendisinin de nitelik ve karakter açısından onlardan farklı olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸⁴

Beytin sonunda yer alan mesel'in ikinci durumu ise, manayı açıklamak, mesel'den önce bulunan ifadeyi te'kît etmek için gelir. İbn Mübârek'in şu beyitinde olduğu gibi:

تَرُجُّ نَجْوَى النَّجْوَى..... أَوْ لَوْ لَمْ تَلِدْ لِقَوْمٍ مَسَّ الْكَلْبَ إِنَّ السُّرَّ فَيَنْتَهَى لُؤْلُؤٌ..... رِيَّ عَالِي أَلْيَ.....

Görüldüğü üzere beytin sonunda yer alan رِيَّ عَالِي أَلْيَ şeklindeki

mesel, baş kısmındaki مَسَّ الْكَلْبَ || تَرُجُّ نَجْوَى النَّجْوَى biçimindeki düşünceyi açıklamaya ve pekiştirmeye yönelik bir ifadedir.

Mesel'in temel işlevi, gizli olanı açık olana, görülmeyeni görülene benzeterek anlatılmak isteneni daha somut hale getirmektir. Zira insanın nefsi soyut kavramlardan çok somut olanlara, bilinmeyenden ziyade bilinene daha çabuk ülfet etmektedir.⁹⁸⁵ Mesel getirilmesinin birçok amacı ve faydası bulunmaktadır; bu faydalar, sözün ifade edildiği amaca göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, medih amacıyla getirilen mesel, kelama daha fazla asalet, parlaklık ve azamet kazandırır; karşı tarafın gönlünü daha çabuk cezbeder, en uzak kalpleri yumuşatarak kendine çeker. Aynı zamanda sert

⁹⁸² el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, 113.

⁹⁸³ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, 236.

⁹⁸⁴ Ebü'l-'Alâ Ahmed b. Abdillâh Ma'ârrî, *el-Lâmi'u'l-'azîzi şerhu Dîvânî Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*, thk. Muhammed Said Mevlevî (Riyâd: Merkezu Melik Faysal, 2008), 1252.

⁹⁸⁵ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/45.

mizaçlı kişilere sevgi ve tutku aşılır, övüleni yüceltir ve övenin sözünü destekler. Yergi amacıyla getirilen mesel, kelamın muhataba etkisini daha sert, darbesini daha yakıcı ve tesirini daha şiddetli hale getirmektedir. Kanıt amacıyla getirilen mesel ise, söylenen sözün kanıtını daha açık, otoritesini daha sağlam ve beyanını daha etkileyici kılar. İftihar için kullanılan mesel, sözün amacını daha geniş, değerini daha yüksek ve daha güçlü bir şekilde ifade eder. Özür dilemek amacıyla getirilen mesel, sözün kabul görmesini kolaylaştırır, kalplere daha çekici gelir, kinleri dağıtarak ortadan kaldırır ve kırgınlıkları çözüme kavuşturur. Aynı zamanda, muhatabı özrü kabul etmeye daha çok yönlendirir. Mesel nasihat için getirilmişse, kalplere şifa verir, düşünmeye daha çok sevk eder. Tembih veya sakındırma amaçlı meseller, ifadeyi daha net ve etkili hale getirir. Mesel, olanı görünür kılarak sözün etkisini artırır.⁹⁸⁶

---

⁹⁸⁶ el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, 85-88; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, 236.

SONUÇ

Bu çalışmada hem İbn Mübârek'in hem de şiirleri hakkında önemli sonuçlara varılmıştır. Öncelikle İbn Mübârek, Horasan bölgesinin ilim şehri Merv'de toplumun farklı kesimleri için evinde ilim halkaları oluşturması, eğitimin yalnızca belirli bir sınıf veya yaş grubuyla sınırlı olmadığını, her birey için bir zorunluluk teşkil ettiğini ortaya koymuştur. Ardından Kufe'ye gidip küçük bir eve yerleşmesi, ilmî çalışmalarına daha yoğun bir şekilde yönelmesi, toplumdan uzaklaşıp inzivaya çekilmesi, ilmin derinliklerine inebilmek için yalnızlık ve içsel bir huzurun gerekli olduğunu da göstermiştir.

İbn Mübârek'in hayatı ve şiirleri incelendiğinde, eğitim metodunun temelinde, ilimden önce edep ve iyi niyet yer edinmiştir. Onun sözlerinden ve uygulamalarından hareketle, bir ilim talebesinin öncelikle samimi bir niyetle yola çıkması, hocasına edeple yaklaşması ve takvaya sarılması gerektiği anlaşılmıştır. Aşırı uykudan ve fazla yemekten kaçınmak, dikkati dağıtan alışkanlıklardan uzak durmak bu sürecin önemli unsurları arasındadır. Talebe, aldığı dersi dikkatle dinlemeli, okuduklarını derinlemesine kavrayıp hayatına tatbik etmeli, kayda geçirip ezberlemeli ve nihayetinde öğrendiği ilmi başkalarına aktararak topluma hizmet etmelidir. Bu yaklaşım, İbn Mübârek'in şiirlerinde ve sözlerinde bir eğitim anlayışının yansımasıdır.

İbn Mübârek'in şiirleri; hayat anlayışı ve ahlaki değerleriyle uyumlu bir bütünlük sergilemiştir. Nitekim onun şiirlerinde zühd, takva, ihlâs, sabır ve ilim gibi erdemleri öne çıkarırken; riya, haset ve boş konuşma gibi olumsuzluklara karşı uyarılarda bulunmuştur. O, ticaretle uğraşmasına rağmen bunu şiirlerine yansıtmamış, âlimlerin ilimle meşgul olması gerektiğini ima etmiştir. Şiirin toplumsal etkisini bilen İbn Mübârek, bu aracı doğru bildiği düşünceyi aktarmak ve eleştirdiği görüşlere karşı durmak için kullanmıştır. Sahabeye ve selef-i sâlihine bağlılığını vurgulamış; yaşantısıyla şiirleri arasında tutarlı bir çizgi izlemiştir. Bu yönüyle şiirleri, hem kişiliğini yansıtan hem de İslam'ın ideal insan anlayışını ortaya koyan değerli bir miras niteliğindedir.

İbn Mübârek'in şiirlerinde bedî sanatların pek çoğuna başvurduğu ve muhassinât-ı lafziyyeyi, muhassinât-ı maneviyyeye oranla daha az kullandığı tespit edilmiştir. Yaklaşık kırk kadar edebî sanata yer verdiği belirlenmiş, bunlar arasında en çok *cinâs*, *reddu'l-acuz ale's-sadr*, *leff u neşr* ve *irsâlu'l-mesel* gibi sanatlara ağırlık verdiği

anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, hadis ve atasözlerinden yaptığı alıntılarla iktibas sanatını kullanmış; böylece iletmek istediği mesajı güçlü dini ve kültürel referanslarla desteklemiştir. Ayrıca çeşitli ilmî terimleri şiirsel bir üslupla işleyerek kendine özgü bir edebî dil oluşturmuştur. İbn Mübârek'in sûfi kişiliği sebebiyle mübalağa sanatına ise daha az başvurduğu gözlemlenmiştir.

Kaynaklarda İbn Mübârek'e çok sayıda şiir nispet edilmekte; özellikle sahâbe ve tâbiîni öven uzun recezler ile cihadı teşvik eden uzun kasideler yazdığı belirtilmiştir. Ancak günümüze ulaşan şiirlerin sayıca az oluşu, çoğunun yalnızca iki-üç beyitten ibaret kısa parçalar hâlinde bulunması, bazen son beyitin eksik mısra ile sonlanması, mevcut beyitlerin önemli bir kısmının "mîmiyyât, nûniyyât ve lâmiyyât" gibi belli kafiyelerle sınırlı kalması ve bazı beyitlerin bağlamından kopuk görünmesi, şiirlerinin tamamının günümüze ulaşmadığını göstermektedir. Bu durum, İbn Mübârek'in şiirlerini aktaran âlimlerin yalnızca ihtiyaç duydukları veya önem verdikleri beyitleri eserlerine dâhil etmeleriyle açıklanabilir.

Abdullâh b. Mubarek, şiirlerinde yapaylıktan uzak, sade ve doğal bir üslup benimsemiştir. Şiiri, maddi kazanç elde etmek veya övgüye nail olmak amacıyla değil, hayatı boyunca ihtiyaç duyduğu ve eksik gördüğü boşluğu doldurmak için inşad etmiştir. Bu sebeple şiirlerinde gereksiz süslemelere yer vermemiş, edebî sanatları da sade ve fitrî bir şekilde kullanmıştır. Bu yönüyle, dönemin diğer şairlerinden ayrılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abbas, Hasan. *en-Nahvü'l-vâfi*. 4 Cilt. Dâru'l-Ma'ârif, 15. Basım, ts.
- Abdülhâlim, Mahmud. *el-İmamü'r-Rabbânî'z-Zâhid Abdullah binü'l-Mübârek*. Kâhire: Dâru'l-Me'âriife, ts.
- Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdîrahmân. *Dîvân*. thk. Behced Mücahid Mustâfa. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd, 2011.
- Abdussemeî', Ahmed Mahmud. *el-Vâfi fi keyfiyeti tertili'l-Kur'ani'l-Kerim*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2000.
- Ahatlı, Erdiñç. "Yahyâ b. Maîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 43. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. 50 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akûb, İsa b. Ali. *el-Mufasssal fi 'ulûmi'l-belâgati'l-'Arabiye*. Suriye: Menşûrâtu Câmi'ati Haleb, 2000.
- Akyüz, Ali. "Abdürrezzâk es-San'ânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali el-Müeyyed. *eť-Tirâz li-esrâri'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*. 3 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 2013.
- Allân, İbrahim Mahmud. *el-Bedî' fi'l-Kur'ân envâ'uhû ve vezâifuh*. Birleşik Arap Emirlikleri: Şârîka, 2002.
- Asîrî, Faysal Muhammed Hasan. "et-Telmîh fi şî'ri Ebî Tammâm dirâseten tahliliyeten üslubiyê". *Meclletü Kulliyeti Dâru'l-'Ulum*, sayı 145 (Mayıs 2023), 671.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Cemheretü'l-emsâl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûku'l-lugaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selim. Kâhire: Dâru'l-'ilmi ve's-Sekâfe, ts.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Kitâbü's-Sînâ'ateyn*. thk. Ebû Muhammed el-Becâvî, Ebû Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1998.
- Atîk, Abdülaziz. *İlmu'l-bedî'*. Beyrût: Dâru'n-Nahda'l-'Arabiyye, 2009.
- Atîk, Abdülaziz. *İlmu'l-beyân*. Beyrût: Dâru'n-Nahda'l-'Arabiyye, 1982.
- Attâr, Ebû Hâmid Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm Ferîdüddîn. *Tezkiretü'l-evliyâ*. thk. Muhammed Edîb Câdır. Şâm: Dâru'l-Mekteb, 2009.
- Attâr, Hasen b. Muhammed b. Mahmûd. *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'i'l-cevâmi'*. 2 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Avnî, Hâmid. *el-Minhâcu'l-vâzih li'l-belâga*. 4 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriye li't-Turâs, ts.
- Aydın, Mustafa. *Adullah b. Mübârek*. ed. Hakan Temir-Yavuz Selim Gül. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatip. *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd Tahhân. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 2022.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatip. *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdillâh es-Sûriğî. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmaniye, 1938.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatip. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'uf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Bağdâdî, Ebû'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Ziyâd el-Kâtib. *Nakdü's-şî'r*. thk. Muhammed İsâ Mennun. Mısır: el-Matba'tü'l-Melihiye, 1934.

- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd. *el-İktidâb fî şerhi Edebi'l-küttâb*. thk. Mustafa es-Sekâ-Hâmid Abdülmecîd. 3 Cilt. Kahire: Matba'ü Dâri'l-Mısriye, 1996.
- Bekçerî, Ebu Abdullah Alâeddin Mugaltây b. Kılıç b. Abdullah. *İkmâlu Tehzîbi'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Ebû Abdîrrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim. 12 Cilt. Mısır: el-Fârûku'l-Hedîse, 2001.
- Bekrî, Şeyh Emin. *el-Belâgatü'l-'Arabiye fî sevbiha'l-cedîd 'ilmi'l-bedî'*. Beyrût: Dâru'l-'İlim li'l-Melâyîn, 1987.
- Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Cümelün min ensâbi'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr-Rîyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*. thk. Muhammed 'Avvâne. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Minhâc, 2017.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Boğâ. 7 Cilt. Şâm: Dâru İbn Kesir, 5. Basım, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *et-Târîhu'l-evsat*. thk. Mahmud İbrahim Zâyid. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Türâs, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdülmü'id. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Sahîh-i Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Boğâ. 7 Cilt. Şâm: Dâru İbn Kesir, 5. Basım, 1993.
- Buhârî, Muhamed saîd. *el-İmam Abdullah binü'l-Mübârek el-mühadissü'n-nâkid*. Riyad: Mektebetü'r-Reşâd, ts.
- Bulut, Ali. *Bedî ilmi*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Bulut, Ali. *Belâgt-i Müyessera*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 12. Basım, 2021.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *et-Tâc fî ahlâki'l-mülûk*. thk. Ahmed Zeki Paşa. Kahire: el-Mektebetü'l-Emîriyye, 1914.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Kitâbü'l-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2. Basım, 2003.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2002.
- Cârim, Alî b. Muhammed b. Sâlih b. Abdülfettâh b. Muhammed. *el-Belâgatu'l vâdiha*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Cemâl, Muhammed Osmân. *Abdullah binü'l-Mübârek el-İmâmü'l-Kudve*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 4. Basım, 1998.
- Cenâhî, Hasan b. İsmail b. Hasan b. Abdürrazzak. *el-Belâgatü's-sâfiye fî'l-meânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriye, 2006.
- Cevâd, Ali. *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrût: Dârü's-Sâkî, 4. Basım, 2001.
- Cevherî, Farabî Ebu Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdugaffar Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlim li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Cinânî, Hasan b. İsmail b. Hasan b. Abdurrazak. *Min kadâyâ'l-belâgati ve'n-nakdi inde Abdilkâdir el-Cürcânî*. Mısır, 1981.
- Cündî, Alî. *Fennü'l-cinâs*. Mısır: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.

- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Esrârü'l-belâga*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Çağrııcı, Mustafa. "Edep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çelebî, Mustafa b. Abdullah el-Katip. *Keşfü'z-zunûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid. *er-Red 'ale'l-Merîsî*. thk. Reşid b. Hüseyin el-Elme'î. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1997.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısrî. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Dayf, Ahmed Şevkî Abdusselâm. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. 10 Cilt. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1995.
- Demirayak, Kenan. *Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. ed. Sultan Şimşek-İlknur Emekli. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Derviş, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa. *İ'râbü'l-Kur'ânî ve beyânuh*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesir, 4. Basım, 1994.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasarü'l-ma'ânî*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Dûrî, Abdulaziz. "Divân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Dûrî, Ahmed İbrahim. *el-İmâmü'l-hafiz Abdullah binü'l-Mübârek*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Durmuş, İsmail. "Mübalâğa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 31. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Durmuş, İsmail. "Müşâkele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebu Halil, Şevkî. *Harunü'r-Reşid emirü'l-hulefâ ve ecellu mülûki'd-dünya*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1997.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ, et-Teymî. *Mecâzü'l-kur'ân*. thk. Fuat Sezgin. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2013.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed. *el-İmâm Ebû Hanîfe: Hayâtühû ve 'asruhû ârâ'ühû ve fikhuh*. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2. Basım, 1947.
- Ebû'l-Abbas eş-Şerîşî, Ahmed b. Abdilmümin b. Musâ. *Şerhü Mak'amâti'l-Harîrî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2006.
- Ebû'l-Feht el-Abâsî, Adürrahim b. Abdurrahman b. Ahmed. *Ma'âhidü't-tansîs*. thk. Muhamed Muhyüddin Abdülhamid. 2 Cilt. Beyrût: 'Alemü'l-Kütüb, ts.
- Ebü'l-Fidâ, İsmâîl b. Alî b. Mahmûd. *el-Künnâş fi fenneyi'n-nahv ve's-sarf*. thk. Riyad b. Hasan. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2010.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Küfiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Ezherî, Ebu'l-Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. Muhammed 'İvez Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Mehdi'l-Mahzûmî - İbrahim Sâmerânî. 8 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Hilâl, ts.

- Ferîd Beg, Muhammed. *Târîh-i Devleti'l- 'Aliyyei'l- 'Usmâniyye*. thk. İhsan Hakî. Beyrût: Dârü'n-Nefâis, 1981.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân. *el-Ma'rifetü ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. 3 Cilt. Bağdat: Matba'ü'l-İrşâd, 1974.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-Kebîr*. Beyrut: Mektebetü'l- 'ilmiyye, ts.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *et-Tibrü'l-mesbûk fî Nasîhati'l-mülûk*. thk. Ahmed Şemsüddîn. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l- 'ilmiyye, 1988.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rifetü, ts.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemu'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdir, 1995.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-üdebâ'*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Hasan, İbrahim Hasan. *Tarihü'l-İslâmî's-siyâsî ve'd-dînî ve's-sekâfî ve el-ictimâ'î*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 14. Basım, 1996.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ. *Cevâhirü'l-belâga*. thk. Yûsuf es-Samyelî. Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l- 'Asriyye, ts.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ. *es-Sihri'l-helâl fî'l-hikemi ve'l-emsâl*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l- 'İlmiyye, ts.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Ma'mer b.Râşid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Süfyân b. Uyeyne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Herevî, Ebû'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Alî. *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2002.
- Himyerî, Ebû Saîd Neşvân b. Saîd. *Şemsü'l- 'ulûm ve devâ'ü kelâmi'l- 'Arab mine'l-külûm*. thk. Hüseyin b. Abdillâh vd. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Hulusî Kılıç-Kazım Yetiş. "Cinâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/12. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Husrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî. *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm. *Şerhü et-Tebîrâ ve e- Tezkire*. thk. Abdülletif Hemim, Mahir Yasin Fahl. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l- 'ilmiyye, 2002.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm. *Tarihü't-Tesrîb fî şerhi't-Takrîb*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l- 'Arabî, ts.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tabâkâtü 'ulemâi'l-hadîs*. thk. Ekre el-Buşî, Ahmet Şeybek. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dımeşkî. *Tabâkâtü 'ulemâ'i'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî, İbrâhîm Zeybek. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1996.
- İbn Abdilhak, et-Turablusî. *Dürrü'l-fera'ide'l-müstahsine fî şerhi Manzumeti İbni's-Şihne*. thk. Süleyman Hüseyin el-'Umeyrat. Beyrût: Dâru İbni Hazm, 2018.
- İbn Abdülber. *Câmi'ü beyâni'l- 'ilm ve fazlihî*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.

- İbn Abdülber. *el-İntikâ' fî fezzâ'ili'ss-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ' Mâlik, Ebî Hanîfe ve 'ş-Şâfi'î*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*. thk. Muhamed Mürsî el-Havlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Abdürrabih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Amr b. Garame el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *el-Hasâ'is*. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyetü'l-Amme, 4. Basım, ts.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî. *Cemheretü'l-luga*. thk. Remzi Münir Ba'lebekî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniye, 1952.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Nâsır b. Abdilaziz Ebû Habîb. 25 Cilt. Riyâd: Dâru künûzi İşbilya, 2010.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *es-Sumt ve âdâbü'l-lisân*. thk. Ebî İshâk el-Huveynî. Beyrût: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1989.
- İbn Ebî'l-İsba', Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüselâm) b. Abdilvâhid. *Tahrîrü't-Tahbîr fî sinâ'ati's-şî'r ve'n-nesr*. thk. Hanefî Muhammed Şeref. Birleşik Arap Emirlikleri: Lecnetü İhy' ai't-Türasi'l-İslamî, ts.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Suriye: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Fazlullâh, Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ el-Ömerî. *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emsâr*. 27 Cilt. Ebu Dâbî: el-Mecme'u's-Sekâfe, 1905.
- İbn Ferhûn, Ebû Muhammed Bedrüddîn Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım Ferhûn. *ed-Dîbâcü'l-müzehheb fî ma'rifeti a'yâni'ulemâ'i'l-mezheb*. thk. Ebû'n-Nûr Muhammed el-Ahmedî. 2 Cilt. Kahire: Dârü't-Turâs, ts.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevi's-sultâni'l-ekber*. thk. Halîl Şehhade. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *Cevâmü'ü's-sireti ve hamsu resâile uhrâ*. thk. İhsan Abbas. Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 1900.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Ravzatü'l-'ukalâ' ve nüzhetu'l-fuzalâ'*. thk. Muhammed Muhyüddin Abdülhamid. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hicce, Ebubekir b. Ali b. Abdillâh el-Hamevî. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. thk. Usâm Şikyu. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Hilâl, 2004.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Bâbî'l-Halebî, 2. Basım, 1955.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî. *et-Tibyân fî eymanü'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Salım el-Betâtî. Beyrût: Dâru İbnu Hazm, 4. Basım, 2019.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdilmühsin. 21 Cilt. Dâru Hacer, 2003.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî. *Müsnedü'l-Fârûk emîri'l-mü'minîn Ebî Hafs Ömer b. Hattâb*. thk. Abdulmu'tî el-Kal'âcî. 2 Cilt. el-Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1991.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî. *Tabakatü's-Şafi'iyin*. thk. Ahmed Ömer Haşım,. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmâmetü ve's-siyase*. thk. Ali Şeyrî. 2 Cilt. Beyr: Dâru'l-edvâ', 1995.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Mısır: el-Heyetü'l-Mısıriyye, 2. Basım, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Uyûnü'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Kuteybe, Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*. Lübnan: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî. *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*. thk. Ruhîyetü'n-Nahhâs vd. 29 Cilt. Şâm: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.
- İbn Masum, Sadrüddîn el-Medenî Ali b. Ahemed b. Muhammed. *Envâru'r-rabî' fî envâ'i'l-bedî'*, ts.
- İbn Mübârek, Ebû Abdirrahmân Abdillâh b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmam Abdillâh bini'l-Mübârek*. thk. Subhî el-Bedrî. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1986.
- İbn Mübârek, Ebu Abdirrahman Abdullah b. Mübârek. *ez-Zühd ve'r-rekâ'ik*. thk. Ahmed Ferîd. Riyâd: Dâru'l-Mi'râcî'd-Düveliyeye, 1995.
- İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed e l-Makdisî er-Râmînî. *el-Âdâbü's-şer'iyye*. Riyâd: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- İbn Münkız, Ebü'l-Hâris Müeyyidüddeve Necmüddîn Üsâme b. Mürşid b. Alî b. Mukalled b. Nasr. *el-Bedî' fî nakdi's-şiiir*. thk. Ahmed el-Bedevî, Hamid Abdülmecîd. Birleşik Arap Emirlikleri: Vezâretü's- Sakâfe, ts.
- İbn Münkız, Ebü'l-Hâris (Ebü'l-Muzaffer) Müeyyidüddeve Necmüddîn Üsâme b. Mürşid b. Alî b. Mukalled b. Nasr. *Lübâbü'l-âdâb*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Mektebetü's-sünne, 2. Basım, 1987.
- İbn Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed. *el-Fihrist*. thk. Rızâ Teceddüd. 3 Cilt. Tahran, 1971.
- İbn Nübâte, Ebû Bekr Cemâlüddîn Muhammed b. Şemsiddîn Muhammed el-Fârikî. *Dîvânü İbn Nübâte el-Mısrî*. Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân. *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'i'l-kelim*. thk.

- Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr. 3 Cilt. Kahire: Dârü's-Selâm, 3. Basım, 2004.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân. *Câmi'ü'l-ülüm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'i'l-kelim*. thk. Mahir Yasin el-Fehl. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2008.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. thk. Abdurrahim Saîd Hemâm. 2 Cilt. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1987.
- İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasen el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî. *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhâmid. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Cîl, 5. Basım, 1981.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*. thk. Alî Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Sîde, Ebû Hasan Ali b. İsmail. *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*. thk. Abdulhâmid Hindâvî. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2000.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Mürsî. *el-Muhassas*. thk. Halil İbrahim Ceffâl. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İhyai't-Turâsî'l-'Arabî, 1996.
- İbn Şâkir, Salâhüddin Muhammed b. Şâkir b. Abdurrahmân. *Fevâtü'l-vefiyât*. thk. İhsan Abbâs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1973.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Minhâcü's-sünne*. thk. Muhammed Râşid Sâlim. 9 Cilt. Riyâd: Câmi'atü İmam Muhammed, 1986.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri. *el-Muvatta' İbn Vehb es-sağîr*. thk. Ahmed b. Muhammed el-Emin b. Hüseyin eş-Şenkitî-Muhammed el-Emin b. Hüseyin eş-Şenkitî. 2 Cilt. Medîne: Mektebetü Câmi'ü'l-ulum ve'l-Hikem, 2002.
- İbn Verdî, Ebû Hafis Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Ma'ârrî. *Tarihü İbni'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1996.
- İbnu'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Sifatü's-safve*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1996.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*. thk. Gotthelf Bergsträsser. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiye, 1932.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *el-Ezdâd*. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahm. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed. *el-Messelü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Ahmed el-Havfi. 4 Cilt. Kahire: Dâru'n-Nahda, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-târih*. thk. Ömer Abdusselam Tedmîrî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1997.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnü'l-Mu'tez, Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-Mütevekki'l-'Alellah el-Abbâsî. *el-Bedî' fî'l-Bedî'*. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1990.
- İbnü'l-Mukaffa, Ebû Muhammed Abdullah. *el-Edebü's-sağîr*. İskenderiye: Dâru İbni'l-Kayîm, ts.

- İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-Vasît*. 2 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1972.
- İmruülkays, Ebû Vehb (Ebü'l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris 'Âkilü'l-Mürâr. *Divânu İmri'l-kays*. thk. Abdurraman el-Mustâvî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 2004.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *ez-Zerî'a ilâ mekârimi'ş-şerî'a*. thk. Ebû Zeyd el-Acemî. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2007.
- İsferâyînî, Ebû İshâk Rüknuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Atvel şerhu Telhîsi Miiftâhi'l-'ulûm*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, ts.
- İslam Araştırmaları Komisyonu. *İslam tarihi : Peygamber efendimiz (s.a.v.) doğumundan - günümüze*. 2 Cilt. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012.
- İsmâil Paşa, İsmail b. Muhammed Emim b. Mîr. *Hediyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1951.
- İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. 2 Cilt. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.
- Kâdî, Ebü'l-Fazl 'İyâz b. Mûsâ. *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*. 2 Cilt. Umman: Dâru'l-Feyhâ, 2. Basım, 2013.
- Kâdî, Ebü'l-Fazl 'İyâz b. Mûsâ. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*. 8 Cilt. Fas: Matba'tü'l-Fadâle, 1993.
- Karagöz, İsmail vd. - Kaya, Mustafa vd. *Dinî kavramlar sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. baskı, 2010.
- Kâsım, Muhammed Ahmed. *Ulûmu'l-belağa*. Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse, 2003.
- Kazvînî, Ebû Yahyâ Cemâluddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd. *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-'ibâd*. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer. *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 3. Basım, ts.
- Ka'bî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifeti'r-ricâl*. thk. Ebû Amr el-Hüseyinî. 2 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2000.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyüp b. Musâ. *el-Külliyât*. thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısırî. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, ts.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el. *er-Risâletü'l-müstatrafe*. thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000.
- Kevsec, İshâk b. Mansur b. Behram Ebû Yakub. *el-Mesâ'il İmam Ahmed bin Hanbel ve İshak bin Rahûye*. 9 Cilt. Suudî Arabistan: 'İmâdetü'l-Ba'si'l-'İlmî, 2002.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *et-Tahkîk fî şerhi'l-Fevâ'idü'l-Giyâsiyye*. thk. Ali b. Dehîlullah el-'Avfî. 2 Cilt. Suudî Arabistan: Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, 2003.
- Kureşî, Abdulkadir b. Muhammed b. Nasrillah. *el-Cevâhrü'l-mudiyye fî tabâkâti'l-Hanefiyye*. 2 Cilt. Karaçi, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî-İbrahim İtfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.

- Küçük, Raşit. "Abdullah b. Mübârek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Ahseni't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. Kahire: Mektebetü'l-Medbûlî, 3. Basım, 1991.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belagiyye ve tatavvurühâ*. 3 Cilt. Beyrût: ed-Darü'l-'Arabiyeti li'l-Mevsû'ât, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiye, 2005.
- Ma'ârrî, Ebü'l-'Alâ Ahmed b. Abdillâh. *el-Lâmi'u'l-'azîzi şerhu Dîvânî Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*. thk. Muhammed Said Mevlevî. Riyâd: Merkezi Melik Faysal, 2008.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Târîhu 'ulûmi'l-belâga ve't-ta'rîf bi-ricâlihâ*. Mısır: Mektebetü Mustafa'l-Bâbî, 1950.
- Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd. *el-Müveşşah fî Ma'hazi'l-'ulemâ 'alâ ş-şu'arâ*, ts.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. thk. Muhammed Mühyüddin Abdülhâmid. 4 Cilt. Dârü'l-Fikr, 5. Basım, 1973.
- Meydânî, Abdurrahman b. Hasan Habenneke. *el-Belagatü'l-'Arabiye*. 2 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1996.
- Meydânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Mecma'u'l-emsâl*. thk. Muhammed Abdulhamid Muyiddin. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'ruf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1980.
- Muhtâr, Ahmet Abdülhâmid Ömer. *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyeti'l-Mu'âsıra*. 4 Cilt. Kahire: Âlemu'l-Kitab, 2008.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça - Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 1995.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fu'âd Abdülbâki. 5 Cilt. Kahire: Matba'tü İsâ el-Bâbî, 1955.
- Nâzirü'l-Ceyş, Muhammed b. Yusuf el-Halebî. *Temhîdü'l-kava'id bi şerhi'l-fevâ'id*. thk. Ali Muhammed Fâhır vd. 11 Cilt. Kahire: Dârü's-Selâm, 2007.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *'Umdetü'l-kitab*. thk. Bessâm Abdolvâhhab el-Câmi'. Beyrût: Dârü İbni Hazm, 2004.
- Nehrevânî, Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyâ b. Yahyâ. *el-Celisü's-sâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâsihu's-şâfi*. thk. Abdülkerim Sami el-Cündî. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2005.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Riyâzü's-sâlihîn*. thk. Mahir Yasin el-Fahl. Beyrût: Dârü İbn Kesîr, 2008.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. thk. Şirketü'l-'ulemâ. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye, ts.
- Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-(usûli'l-) hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2. Basım, 1997.
- Nûr Seyf, Ahmed Muhammed. *Yahya bin Ma'în ve kitâbuh*. thk. Mustafa Emin. 2 Cilt. Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, 1976.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed. *Nihâyetü'l-ereb fî fînûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütüb, 2002.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdullah. *el-Lübâb fî ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*. thk. Abdullillah en-Nebhân. 2 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1995.

- Özavşar, Mehmet Emin. “ez-Zühd ve'r-Rekâik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özdirek, Çavuşoğlu, Recep, Ali Hakan. “Süfyân es-Sevrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Mâverâünnehir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Merv”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Parladır, Selahaddin. *Bütün yönleriyle asr-ı saadet'te İslam*. ed. Vecdi Akyüz. 4 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. basım., 2007.
- Râmehürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen. *el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Muhibbudin Ebû Zeyd. Dâru'z-Zahâir, 2016.
- Rauf, Ahmed Hurşid. *et-Teshîl fî Tecvîdi't-Tenzil*, Çev. Abdurrahman Akkuş, Kerkük: Fuzulî, 2012.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*. thk. Nasrullah Hacı Müftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdir, 2004.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtâru's-Sihâh*. thk. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 5. Basım, 1999.
- Rıza, Ahmed. *Mu'cemu metni'l-luga*. 5 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Hayât, 1958.
- Sabbân, Ebû'l-İrfân Muhammed b. Alî el-Mısırî. *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî li Elfiyyeti İbn-i Malik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1997.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefasir*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. 'İzziddîn. *el-Vâfi bi'l-vefiyat*. 29 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 2000.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. 'İzziddîn. *eş-Şü'uru bi'l-'ûr*. thk. Abdurrazzak Hüseyin. Ürdün: Dâru Amâre, 1988.
- Saidî, Abdülmüte'âl b. Abdilvehhâb b. Ahmed. *Buğyetü'l-İzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Adâb, 10. Basım, 2005.
- Sallabî, Ali Muhammed Muhammed. *ed-Devletü'l-Emeviye*. 2 Cilt. Kâhire: Müessesetü İkra, 2005.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *el-Musannef*. thk. Merzkü'l-bühûs. 10 Cilt. Dâru't-te'sîl, 2. Basım, 2013.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr. *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr*. thk. Müfid Muhammed Kamihe. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, 1983.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Nuaym Zerzor. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, 2. Basım, 1987.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. 13 Cilt. Hindistan: Meclisü Daireti'l-Maârifi'l-Osmânî, 1982.
- Sezgin, Fuat. *Arap Bilim Tarihi*. çev. Mahmud Fehmî el-Hicâî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Câmi'atü İmam Muhammed, 1991.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berakât vd. 23 Cilt. Suriye: Dâru'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 2013.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1988.

- Sübkî, Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî. *‘Arûsü’l-efrâh fî şerhi Telhîsi’l-Miftâh*. thk. Abdulhamid Hendâvî. Beyrût: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 2003.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *el-İbhâc fî şerhi’l-Minhâc*. 7 Cilt. Mekke: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-İslâmiyye, 2004.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye el-kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tahî. 10 Cilt. Dâru’l-Hacer li’t-Tabâ’ti ve’n-Neşr: 1992, 2. Basım, ts.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Mısır: el-Hey’etu’l-Mısriye’l-‘Amme, 1974.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Mu‘cemu mekalidü’l-ulum fî’l-hudûdi ve’r-rusûm*. thk. Muhammed İbrahim ‘Abbâde. Kâhire: Mektebetü’l-Âdâb, 2004.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Mu‘teraku’l-akran fi i‘câzi’l-Kur’ân*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 1988.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Târihu’l-hulefâ*. thk. Hamdî Demirtâş. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa Bâz, 2004.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *‘Ukûdü’l-cümân fî’l-me‘ânî ve’l-beyân*. thk. Abdülhâmid Duhâ. Kâhire: Mektebetü’l-Adâb, 2011.
- Şakir, Mahmud. *H. Adem’den Bugüne İslam Tarihi*. çev. Ferit Aydın. 8 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 4. Basım, 2004.
- Şeyh, Abdüssettâr. *el-İmâmü’l-Evzâi şeyhü’l-İslam ve âlimü ehli’ş-Şâm*. Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 2006.
- Şiblî, Nu‘mânî. *Siretü’l-Fârûk*. çev. Celâl Saîd el-Hefâvî. Kahire: eş-Şirketü’d-Düveliyetü li’t-tebâ’a, 2000.
- Taberî, Ebü Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târihu’r-rusûl ve’l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’t-Turâs, 2. Basım, 1964.
- Tantavî, Muhammed Ayyâd b. Sa‘d b. Süleymân b. Ayyâd el-Merhûmî. *Neş’etü’n-navh ve’t-tarihü eşheri’n-nühât*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. İsmail. Suudi Arabistan: Mektebetü İhyâi’t-Turâsi’l-İslâmî, ts.
- Tehânevî, Muhammed A‘lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed. *Keşşâfü istilâhâti’l-fünûn ve’l-‘ulûm*. thk. Ali Dehrûc. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Tîfâşî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Ahmed el-Kaysî. *Sürûr’n-nefs bi medâriki’l-havâisi’l-hams*. thk. İhsan Abbas. Beyrût: el-Müessesetü’l-‘Arabiye, 1980.
- Toprak, M. Faruk. “Mersiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Vezne, Yahya b. Hamza. *Medînetü Merv ve’s-Selâçika*. Kahire: Mektebetü Sekafetü’d-Dîniyye, 2007.
- Yâfî, Afifüddîn Abdullah b. Es‘ad b. Alî. *Mir‘âtü’l-cinân ve ‘ibretü’l-yakzân*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 1997.
- Yiğit, İsmail. “Mevâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazak el-Huseynî. *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. 40 Cilt. Dâru’l-Hidâye, 1805.

- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî. *el-Kâşif*. thk. Muhammed 'Avâme. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible, 1993.
- Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî. *el-İber fî haberi men gaber*. thk. Muhammed Said b. Beysunî Züglul. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdusselam ed-Tedmîrî. 25 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1993.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî. *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Guneym Abbas Guneym, Mecdî Seyyid Emin. 11 Cilt. el-Fâruku'l-Hadîse, 2004.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 3. Basım, 1987.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsıl 'Uyûnu's-Sûd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türki. *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynülabidin b Muhammed. 3 Cilt. Riyâd: Edvâü's-Selef, 1998.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.